

10

DEBRECENI ANIKÓ MAGYAR IRODALOM

DEBRECENI ANIKÓ

2018

MAGYAR IRODALOM

DEBRECENI ANIKÓ

10

DEBRECENI ANIKÓ

MAGYAR IRODALOM

(szakosított szint)

Tankönyv
a magyar oktatási nyelvű általános
középfokú tanintézetek 10. osztálya számára

Ajánlotta Ukrajna Oktatási és Tudományos
Minisztériuma

Львів
Видавництво „Світ”
2018

УДК 821.511.141.09(075.3)

Д 25

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 31.05.2018 № 551)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Дебрецені О.

Д 25 Угорська література (профільний рівень) : підруч. для 10 кл. закл. заг. серед. осв. з навч. угорською мовою / О. О. Дебрецені. – Львів : Світ, 2018. – 304 с. : іл.

ISBN 978-966-914-102-6

УДК 821.511.141.09(075.3)

ISBN 978-966-914-102-6

© Дебрецені О. О., 2018
© Видавництво „Світ“,
оформлення, 2018

BEVEZETŐ

Valamely irodalom éppen annál inkább lehet világirodalmi érték, mennél nemzetibb; mennél több új színt, új hangot visz belé a világirodalomba. E nagy koncerthez egy új hangot adni, új színt a világirodalom nagy tarkaságához, a legnagyobb szolgálatok egyike, melyeket egy kis irodalom a világirodalomban tehet.

(Babits Mihály)

Kedves tizedikesek!

Az újabb követelményekhez igazított tankönyv a középiskolák 10. osztálya számára készült. Segítségével az irodalom elméletébe és történeti múltjába szeretnénk bevezetni ifjú olvasóinkat. Időben és mennyiségben hatalmas anyagot ölel fel a könyv: az első magyar nyelvemlékektől a XIX. század második felének irodalmát. Időrendben, történelmi korok és irodalmi irányzatok szerint tagolva kerül elétek a tananyag. Az adott irányzathoz kapcsolódóan a magyar irodalom nagyjainak életművével ismerkedhettek meg. A művelődéstörténeti korszakok és stílusok művészeti törekvéseiről – a képzőművészetben, zenében, építészetben – is igyekeztünk képet adni.

Az alkotók életpályája és munkássága bemutatásával átfogó képet nyújtunk az adott íróról vagy költőről. Célunk az, hogy a tankönyvben megismert és megtárgyalt irodalmi alkotások segítsenek új meglátások, észrevételek, értelmezések felfedezésében. Azt szeretnénk, ha együtt gondolkodnátok a könyvvel, elfogadnátok, kiegészítenétek azt, vagy esetleg vitatkoznátok megállapításaival, s így fejlesztenétek műértő képességeket.

Az irodalmi műveltség megalapozására és szélesítésére, az irodalom megismertetésére fordítottuk figyelmünket, mert meggyőződésünk, hogy az irodalmi kultúra azonos az irodalmi alkotások alapos és elemző-értelmező ismeretével.

Természetesen nyolc évszázad gazdag irodalmi termését nem tudjuk belezsúfolni egyetlen könyvbe sem, ezért az alkotásokat részben kivonatossan olvashatjátok.

A feladatok megoldásához sok sikert kívánunk, reméljük örömetöket lelitek a tankönyvben, és a belőle merített ismeretek az iskola elvégzése után is hasznatokra válnak.

Egy hasznos tanács a tankönyv használatával kapcsolatban. Mindig vegyétek figyelembe az egyezményes jeleket, melyekkel már az elmúlt években is találkoztatok!

A szerző

Nota bene! Jegyezd meg!

Amit a múról tudnod kell!

Irodalomelméleti ismeretek

Kérdések és feladatok

Szómagyarázat

Házi feladat

Háttérinformáció

*

Elgondolkodtató feladatok

Óh, ne mondjátok, hogy a Könyv ma nem kell,
hogy a Könyvnél több az Élet és az Ember;
mert a Könyv is Élet, és él, mint az ember –
így él: emberben könyv, s a Könyvben az Ember.
Babits Mihály

A KÖZÉPKOR MAGYAR IRODALMA

AZ ELSŐ MAGYAR NYELVEMLÉKEK

Előzmények a korai magyar irodalomból • Őseink még a vándorlások korából őrizték a pogány sámánizmust, ugyanakkor a bizánci befolyás miatt megismerték a keleti (görög) kereszténységet is. Feljegyzések céljára török, görög és glagolita (cirill) betűk felhasználásával kialakított rovásírással írtak: fába, kőbe vagy bőrbe (ez még a XVI. században is divatos volt). Ősköltészetünk a barbár népekhez hasonlóan íratlan irodalom volt, szójhagyomány útján terjedt. A költészet tárgya: a nép hősi harcainak dicsőítése verses, illetve prózai (mondai) formában. A keresztény Európához való gyors csatlakozás érdekében történő erőszakos térítőtevékenység, a pogány vallás és szokások üldözése (I. István törvényei) következtében a magyar őshagyományok elvesztek. A népköltészet ősi rétegéből inkább a sokkal kevésbé változandó zenei gondolkodás elemei (dallamsor, ütem stb.), valamint a geszták¹, a krónikák és néhány egyházi személy (Szent Gellért) följegyzései őriztek meg valamit az ősi múlt kultúrájából. Olyan ősi epikus történet, mely az európai népek irodalmi hagyományára jellemző, a magyar irodalomban nem létezik. Vannak arra utaló irodalmi emlékek – pl. *Szent László tettei* (*Gesta Ladislai regis*), néhány monda, melyek azt támasztják alá, hogy a honfoglaló magyaroknak is voltak epikus hagyományai, hősi énekei, melyeket hivatásos énekmondók, a *joculátorok* adtak elő. Ezek az ősi emlékek azonban nem váltak, nem alakultak át eposzokká, hősköltevényekké, lovag-

Anonymus szobra a Városligetben

Részlet a Képes Krónikából

¹ *geszta* – egy esemény vagy történelmi személy monografikus története (*res gesta* – viselt dolgok)

Részlet a Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ából

eposszá, s így jórészt elvesztek. Az első geszták egyike I. Endre korából származik. Az 1031–1051 közti eseményekről szóló szöveg szerzője valószínűleg Miklós püspök. A XII–XIV. századi Magyarországon a következő geszták íródtak:

- **Anonymus (P. mester)** gesztája, a *Gesta Hungarorum* (1200 körül) Árpádot Attila leszármazottjaként mutatja be, ír a vérszerződésről, honfoglalásról, totemállatokról: aranyzarvasról, turulmadárról. A magyarok őseit a szkítákkal (szitytyák) azonosítja.

- **Kézai Simon** *Gesta Hungarorum* (1282–1285 körül) – szerepel benne a csodaszarvasmonda, Csaba királyfit Attila legkisebb fiának tarja.
- **Kálti Márk** *Képes Krónika* (1358) Lajos király idejéből: a magyarok eredetét a *Bibliáig* vezeti vissza, mondák az Árpád-házi szent királyokról.

A magyar irodalom kezdete a virágzó és hanyatló középkor időszakára tehető. Az európai népek több évszázados irodalmi hagyományaihoz lassan csatlakozott a magyar irodalom. Az írásbeli kultúra első képviselői Magyarországon is a papok, szerzetesek voltak. A feudális államalapítás és a kereszténység felvétele utáni századokban, művelődéstörténetünk kezdetén a mi irodalmi alkotásaink először a korabeli egyházi irodalom nemzetközi nyelvén, latinul íródtak, de a magyar nyelv irodalmi, írásbeli felhasználása is hamarosan nélkülözhetetlenné vált. De abban a korban, mikor Magyarországon megszülettek az első írásos művek, Európában már virágzott a lovagi és világi irodalom.

Szórványemlékek • Az első magyar nyelvű szövegemlékek idegen (latin) nyelvi szövegkörnyezetben fennmaradt töredékek, szórványemlékek, szójegyzékek és kisebb terjedelmű szövegek. Ezért hívjuk **vendégszövegeknek** is. A legelső magyar nyelvű töredék a *Tihanyi Apátság alapítólevele* (1055). I. Endre király állíttatta ki Miklós püspökkel. Ma Pannonnhalmán őrzik a ránk maradt legkorábbi, 1109-ből származó birkabórhártyából összevarrt másolatát (tulajdonnevek, 58 község, 33 képzős szerkezet, mondattöredékek): *monnarau bukurea* (mogyoróbokorra), *ohut cutarea* (Óut kútjára), *brokina* (berkenye), *Bolatin* (Balaton), *Fuk* (Siófok), *kues kut* (köves kút), *feheruuaru rea meneh hodu utu rea* (Fehérvárra menő hadi útra). Híresebb nyelvemlékeink még a *Königsbergi Töredék és Szalagjai* (1350 körül),

vegyesen magyar és latin nyelvű kódex maradványa. Egy boroszlói könyvkötő szétszabdalta, más könyveket bekötött vele, egy kódex gerincére volt ragasztva. Ma a kalinyingrádi könyvtárban van a Szűz Máriát magasztaló kilenc sor és töredék. A *Gyulafehérvári sorok* 1310–1320 között keletkezhetett, egy kódexben a lapok alsó margójára írva találták meg. Elmélkedések összefoglalása Jézusról azt mutatja, hányféle alakban tűnhet fel előttünk Krisztus: békítőként, gyógyítóként, táplálóként, megváltóként, valamint prédikációk címeit tartalmazza rímes rendbe foglalva, ami versként hat. Valószínűleg a Dunántúlon keletkezhetett. A *Jókai-kódex* (1450 körül) Assisi Szent Ferenc legendáit tartalmazza.

Szövegemlékek • A magyar nyelvű irodalom első teljes szövegemléke a *Halotti beszéd és könyörgés*, legelső magyar versünk pedig az *Ómagyar Mária-siralom*. A két szövegemlék felépítése és nyelvi fordulatai bizonyítják, hogy nyelvünk a XII–XIV. századra már alkalmas volt elvont tartalmak irodalmi igényű közvetítésre. A magyar nyelvű írásbeliség azonban csak a XVI. században, a reformáció idején terjedt el szélesebb körben, de például az iskolai oktatásban még ekkor is a latin nyelv maradt a vezető szerep.

Halotti beszéd és könyörgés

Látjátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk: isa, pur és homou vogymuk. Menyi milosztben terümtév élevé miü isemüköt, Ádámüt, es aduttá volá neki paradicsumut hazoá. És mend paradicsumben volou gyimilcsektül munda neki élnie. Heon tilutoá út így fá gyimilcsétül. Gye mondoá neki méret nüm esneik: isa, ki nopun emdül oz gyimilcsétül, halálnek haláláal holsz. Hadlavá holtát terümtév istentül, gye feledevé. Engedé ürdünk intetüinek, es evék oz tilvut gyimilcsétül. Es oz gyimilcsben halálut evék. Es oz gyimilcsnek ül keseröü volá vize, hogy turkokat migé szokosztja valá. Nüm heon mogánek, gye mend ú fojánek halálut evék. Horoguvék isten, es vetevé út ez munkás világ belé: es leün halálnak es pukulnek fesze, es mend ú nemének. Kik ozuk? Miü vogymuk? Hogy es tiü látjatuk szümtükkel: isa, es nüm így ember mulhotja ez vermöt, isa, mend ozhuz járrou vogymuk. Vimágygyuk uromk Isten kegyilmét ez lélekért, hogy jorgasson ú neki, es kegyigygyen, es bulcsássá, men ú bünét! Es vimágygyuk szen(t) achszin Máriát és boudug Michael arkangyelt es mend angyelküt, hogy vimágygyanak érette! Es vimágygyuk szent Péter utor, kinek adut hotolm oudania es ketnie, hogy legyenek neki segéd uromk szine eleüt, hogy isten iü vimádságuk miá bulcsássá ú bünét! Es szobodochcha út ürdünk ildetüütül es pukul kíznatujátül, es vezesse út paradicsum nyugulma beli, es ogygyun neki münyi uruszág belé utat es mend jouben részet! Es kiássátuk uromkhoz chármul: kyrie eleison!

Szerelmes barátim! Vimágygyomuk ez szegin ember lilkiért, kit úr ez nopun ez homis világ timnüce beleül menté, kinek ez nopun testét tümetjük; hugy úr út kegylméhel Ábraám, Izsák, Jákob kebelében helhezje: hugy bírságnop jutvá mend ű szentei es ünöttei küzikün jou feleül jokatnia íleszje út! Es tiü bennetük. Clamate ter: kyrie eleison!

(Benkő Lóránd olvasata szerint)

isa – íme; **heon** – csupán; **teremtüvé** – teremtője; **vimágygyuk** – kérjük; **jorgason** – irgalmazzon; **ildetüitül** – üldözésétől; **kínzatujátül** – kínzásától; **münyi uruszág belé** – mennyországba; **timnücc beleül** – tömlöcéből; **ünöttei** – választottjai; **küzikün** – között; **íleszje** – felélessze, feltámassza; **clamate ter** (*lat.*) – kiáltások háromszor

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1192–1195 között írta szerzője, a kódex valószínűleg egy dunántúli bencés apátságban készült. Több helyen is megfordult: Boldván, Somogyváron, Deákiban, végül 1770-ben fedezte fel a pozsonyi könyvtárban **Pray György**. 1813-ban került a kódex a Nemzeti Múzeumba, majd az Országos Széchényi Könyvtárba. Megtalálójáról a *Pray-kódex* nevet kapta. 190 szót tartalmaz.

Műfaja • Beszéd és könyörgés (ima). Címe utal a tartalomra és a műfajra. Eredeti címe: *Beszéd a sír fölött* (*Sermo super sepulchrum*). A halott búcsúztatása a témája, mintájául egy latin temetési prédikáció szolgált, ennek átdolgozása a mű. Hangneme patetikus, fennkölt.

Szerkezete • Két részre tagolhatjuk:

1. rész: 1–26. sor – *elmélkedő rész* – a beszéd a szertartási rend értelmében a koporsó sírba bocsátása után hangzott el. A halál megrendítő komorságát idézi fel a pap, s utal arra, hogy mindenkire ez a sors vár: *por és hamu vagyunk*.

a) A teremtéstörténettel és a bűnbeeséssel indít azért, hogy a bűnvezetes voltát igazolja. Ádám és Éva tettük miatt megbűnhődött, s ezzel figyelmeztet a sírt körülállókra: egy ember sem kerülheti el ezt a *vermet*, mert mindnyájan afelé közeledünk.

b) Fohászodik a szentekhez és Máriához, hogy a halott lelke a paradicsomba kerüljön.

2. rész: 27–32. sor – *könyörgés* – a latin eredeti pontos mása, a liturgikus szöveg szó szerinti fordítása. Ezért is érezzük nehezkesebbnek, mint a beszéd szövegét.

Kifejezőeszközök • A *Halotti beszéd és könyörgés*ben kifejezőeszközök sokaságával találkozhatunk: metafora, alliteráció, fokozás, különleges jelzők, figura etymologica: *halálnak halálával halsz*. Bővelkedik retorikai elemekben is: megszólítás, felkiáltás, kérdés, válasz.

Egyes források szerint papi méltóságok temetésén hangozhatott el a beszéd, mert a bibliai utalások alapismereteket kívánnak, melyet nem mindenki birtokolt a középkorban.

Jelentősége • Első magyar nyelvű szövegünk nemcsak nyelvemlék, hanem az első ismert magyar nyelvű irodalmi emlékünk is. Szerzője az élőbeszéd stílusában fogalmaz, mely ma is elevennek hat.

Utóéletéről: a *Halotti beszéd és könyörgés* szövegére Durkó Zsolt modern zeneszerző írt oratóriumot.

Ómagyar Mária-siralom

Valék siralom-tudatlan,
Siralomtól süppedek,
Bútól aszok, epedek.

Választ világotmól –
Zsidó fiacskámtól,
Édes örömemtől.

Ó én édes uracskám,
Egyetlen egy fiacskám!
Síró anyát tekintsed,
Bújából kinyújtsad!

Szemem könnytől árad,
Én kebelem bútól fárad.
Te véred hullása
Én kebelem alélása.

Világ világa,
Virágnak virága!
Keservesen kínszatól,
Vas szegekkkel veretel.

Ó nekem, én fiam,
Édesb méznél!
Szegényül szépséged,
Véred hull vízként.

Siralmam, fohászzkodásom –

Terjed kívül
Én kebelemnek belső búja,
Mi soha nem hül.

Végy halál engemet,
Egyetlen éljen,
Maradjon uracskám,
kit világ féljen!

Ó igaz Simeonnak
Biztos szava ére:
Én érzem a bútórt,
Mit valamikor igére.

Elválnom tőled
De ne volna,
Hogy így kínszatól,
Fiam, halálra.

Zsidó, mit tész, törvénytelen,
Mert fiam büntelen hal,
Fogva, huzogatva,
Öklelve, kötve öljöd.

Kegyelmezzetek fiamnak,
Ne legyen kegyelem magamnak,
Avagy halál kínjával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek!

Amit a mőről tudnod kell!

Keletkezése • Az *Ómagyar Mária-siralom* legelső magyar versünk. 1300 körül keletkezhetett, Leuven (e.: löven) városban találták meg 1922-ben a *Sermones kódex*ben, de a köztudatba a város neve után *Leuveni kódex*ként

A Leuveni kódex

a magyar szöveget, s megpróbálták hazahozni. 1982-ben került cserével az Országos Széchényi Könyvtárba. Külseje dísztelen bőrkötésű. A vers a kódex 134. levelének hátoldalán található, valószínűleg papi kézikönyv lehetett, maga a vers alig látható, talán pogány szövegnek hitték, és ki akarták kapargatni, vagy elkopott a használatból.

Az *Ómagyar Mária-siralom* 37 sor, 130 szó, a latin vers utánköltése. Az eredeti latin vers költője a XII. században élő Gotfrid, a párizsi Szent Viktorról elnevezett ágostonos kanonokrendi apátság házfőnöke volt.

Műfaja, témája • Planctus, siralom, siratóéneke, szekvencia (vallásos tárgyú, megzenésítésre szánt költemény). Eredetileg nincs címe, a magyar változat a nyelvre utal, szövege a nyelv egy régebbi állapotában íródott (ómagyar), és megnevezi a műfajt. Mária lelki gyöttrődése, az anyai fájdalom, a tehetetlen kétségbeesés a vers témája. Hangneme fájdalmas, bánatos, fennkölt.

Szerkezete • A versben a lírai én – Mária, egyes szám, első személyben szólal meg, ami az anya helyzetébe való belehelyezkedést segíti.

1–2. vsz.: magához szól Mária, elviselhetetlen fájdalomról vall.

3–7. vsz.: felváltva szól hol a fiához, hol pedig saját bánatát, szenvedését tárja elénk az anyai szeretettel átítatva.

8. vsz.: saját életét kínálja fel gyermekéért cserébe.

9. vsz.: utal Simeon szavaira (aki addig nem halt meg, amíg nem látta a Messiást), ő jósolta meg Máriának, hogy a bú töre fogja szívét átjárni.

10. vsz.: a kínzás és az elválás fájdalma.

11–12. vsz.: a kínzókhöz szól, kegyelmet kér Jézusnak, vagy ő is osztozni akar halálában, őt is ölje meg.

Verselése • Az *Ómagyar Mária-siralom* változó hosszúságú sorokból áll, ritmusa követi a rabszodikus gondolatmenetet. (Magyar költője kétütemű sorfajban írta meg a maga költeményét. A magyar hangsúlyos ütemben a hangsúlytalan szótagok száma ekkor még kötetlen volt, s ez nagyobb szabadságot, változatosabb sorok létrehozását tette lehetővé.) Változatos a rímelvezés is: előfordulnak páros rímek (a a b b), félrímes megoldások (x a x a) és bokorrímek is (a a a).

Kifejezőeszközök • Alliteráció, figura etymologica, metafora, hasonlat, fokozás, halmozás. Retorikai elemek: megszólítás, kérdés, felkiáltás.

Üzenete • Egy anya számára gyermekének szenvedését és halálát megélni a legszörnyűbb dolog a világon. Ez az érzés kortól és helytől független: a

vonult be. Magát a kódexet valószínűleg Bolognában készítették. A kötet írói (másolói) között magyar szerzetesek is voltak. Ezek egyike írhatta a magyar nyelvű verset. Sorsa kalandos: itáliai könyvtárakban őrizték évszázadokon keresztül, 1910-ben egy német műgyűjtő antikvárius vásárolta meg, akitől 1922-ben a jóvátételi bizottság vette meg, s adta a leuveni könyvtárnak az I. világháborúban elpusztult könyvekért kárpótlásul. Ebben az évben fedezte fel Gragger Róbert

tehetetlenség, a kétségbeesés és a lelki gyötrődés egyaránt jól követhető a versben, tökéletes lélektani ábrázolás ez az alkotás.

1. Mit jelent a *szórványemlék* kifejezés?
2. Milyen hazai szórványemlékeket ismersz?
3. Mi a szövegemlék?
4. Sorolj fel magyar szövegemlékeket!
5. Röviden mutasd be a *Halotti beszéd és könyörgés*! Különítsd el a szövegben a *beszéd* és a *könyörgés* részt!
6. Bizonyíts, hogy a temető pap kiváló szónok volt!
- * 7. Vizsgáld meg:
  - hogyan változtatja az epikus és a lírai jellegű szövegeket,
  - hogyan használja a keretet: a bevezetést és befejezést,
  - hogyan fokozza a feszültséget a mondatfajták váltogatásával!
8. Mi a címe legelső versünknek, és mit tudsz keletkezésének és megtalálásának történetéről?
9. Melyik állítással értesz egyet?
  - A költő külső szemlélőként ábrázolja a szenvedő anyát.
  - A költő úgy ábrázolja az anyát, hogy azonosul vele és fájdalmaival.
10. Hogyan érzékelteti a nyelvi megformálás az anyai szenvedést?
11. Keress költői képeket, alakzatokat az *Ómagyar Mária-siralomból*!
12. Mi a jelentősége, és miért aktuális a vers üzenete még most is?

1. Hasonlítsd össze a *Halotti beszéd és könyörgés* és az *Ómagyar Mária-siralom* motívumait, szellemét és életfelfogását! Milyen hasonlóságokra és különbségekre bukkantál? 2. Tanuld meg a kijelölt részletet a *Halotti beszédből* és az *Ómagyar Mária-siralomból*!

Irodalomelméleti ismeretek

Figura etimologica • A latin eredetű szó jelentése: származás szerinti alakzat, tőismétlés. Vagyis ugyanazon szótőnek különböző toldalékokkal (rag, képző) ellátott alakjaiból álló ismétlés. Mint ismétlés nyomosító, figyelemfelkeltő hatása. A birtokos jelzős összetételként jelentkező figura etimologica a *szótló* jelentésének felerősítésére szolgál, a legnagyobb, legtökéletesebb mértéket jelenti. A magyar és a finnugor népköltészet egyik legáltalánosabb költői eszköze. Igen gyakori ez a stíluselem a *Bibliában* is. Például: *Énekek éneke* = legszebb ének. A *Halotti beszédben és könyörgésben* található *Haláltnak halálával halsz*, ami a legszörnyűbb halált jelenti. Az *Ómagyar Mária-siralomban*: *Világ világa, / Virágnak virága!*

Alliteráció • A szókezdő hangegyeztetés, a szókezdő hangok, általában mássalhangzók egybecsengése. (A betűrím elnevezés nem pontos.) Eredete a szómágiára vezethető vissza. Különösen kedvelt eleme a magyar és a finnugor népköltészetnek. Felbukkan ez a verselés az *Ómagyar Mária-siralomban*: *Keservesen kínzatol, / Vas szegekkel veretel*. Közmondásokban is gyakori. Az újkori költészetben már csak a hangfestés egyik sajátos eszköze.

Rím • A vers zenei eleme, szavak, szóvégek hangzásbeli összecsengése a verssorok végén (két vagy több verssor végződésének hasonló vagy azonos hangzása), ritkábban a sorokon belül. Alaktanilag a rím a szójátékból származik. Járulékos költői eszköz, kötelezően egyik versrendszerünknek sem tartozéka. A magyar ütemhangsúlyos verselésnek csaknem állandó eleme. A rímszerkezet tagjai közül az első a rímhívó, a vele egybecsengő tag a felelő vagy válaszoló rím. A nem rímelő verssor neve a különben rímelő költeményben: vaksor.

Például: *Kegyelmezzetek fiamnak,* (hívó)
Ne legyen kegyelem magamnak, (válaszó)

*Avagy halál kínjával,
Anyát édes fiával
Egyetemben öljétek!*

(hívó)
(válaszó)
(vaksor)

Ómagyar Mária-siralom

Minőségét tekintve megkülönböztetünk tiszta rímet és asszonáncot (együtt hangzót jelent. Részleges hangmegfelelésre épülő egybecsengő rím, általában csak a magánhangzó vagy magánhangzók ismétlődnek, a mássalhangzók eltérnek.).

Például: *Szemem könnytől árad,
Én kebelem bűtől fárad.
Te véred hullása
Én kebelem alélása.*

Ómagyar Mária-siralom

Fajtái: páros rím, keresztrím, ölelkező rím, félrím, ráütő rím és visszatérő rím.

Rímképletek: bokorrím – aaaa

páros rím – aabb

keresztrím – abab

ölelkező rím – abba

félrím – xaxa

A rímelés elsődlegesen hangzásbeli jelenség – épp ezért különösen értékes és művészi, ha az egybecsengéshez jelentésbeli kapcsolatot is társul.

A MAGYAR NYELVŰ LEGENDÁK

A középkori egyházi irodalom egyik kedvelt műfaja a **legenda** volt. Ezek a szentek életét bemutató művek általában azzal a céllal készültek, hogy a példának tekintett személy életét, viselkedését, cselekedetét minél több emberrel megismertessék. Ez magyarázza azt, hogy a latin nyelvű legendák mellett viszonylag hamar megjelentek a *nemzeti nyelven* írott legendák is. Nőtt ugyanis az olyan közösségeknek, főleg női szerzeteseknek, apácáknak és vallásos érzületű világiaknak (elsősorban városi polgároknak) a száma, akik latinul már nem tudtak, de igényelték a szent szövegek felolvasását vagy olvasását.

Nota bene! A legenda a középkori irodalom **vallási tárgyú kispikái műfaja**. Krisztus, Szűz Mária vagy valamely szent életének, egy vallási szempontból fontos személy, mártír, pap életéről, egy szent hely, ereklye, ünnep keletkezéséről szóló csodás történet.

Formája leggyakrabban prózai, de verses változata sem ritka. A legenda **szándéka:** példát adni az erényes életre a szentek cselekedeteinek bemutatása által (tanító célzat). A legendákban sokféle műfaj lehetősége rejlik: izgalmas, a képzeletet megmozgató, érdekfeszítő regény, novella, mese, lélektani vagy történeti leírás, mindaz, ami alkalmas a jellemzésre. Emiatt válhattak a világi próza bölcsőjévé. A legen-

dákban már a szórakoztatás halvány szándéka jelentkezik, s a korabeli olvasók igényét elégítette ki.

A **gyakori csodás elem** (az antik regényekből és a keleti – hindu – mesekincsből vett motívumok) a legendában nem valamilyen külsődleges hatáskeltő eszköz, hanem csupán az a meggyőződés jut érvényre benne, mely szerint a szellem magasabb rendű, mint az anyag. A csoda legtöbbször valamilyen természeti törvényre rácáfoló esemény vagy jelenség. Az anyag törvényének legyőzése a szellem és a lélek diadalát jelenti az anyag és a test fölött. A középkori legendák túlnyomó többsége **valóságos személyhez** kötődik, valamelyik egyházi szenthez, ezért is érthető, hogy soha nem kerültek benne túlsúlyba a világi elemek, a műfaj soha nem vált profán (hétköznapi) jellegűvé.

A legendairodalom forrásai • A legenda műfaja valószínűleg azokra az apokrif történetekre vezethető vissza, amelyek Jézus, Mária és a tanítványok életéről szóltak. Már a keresztény ókor idejében megjelent ezek nyomán a szentek, mártírok élettörténetét összefoglaló műfaj. A legendairodalom nagyrészt ezt a hagyományt folytatja, de kibővül egy forrással, a szentté avatás hivatalos egyházi eljárásának jegyzőkönyveivel.

A legendák, mint elnevezésük is jelzi (olvasandó dolgok, amit el kell olvasni), kezdetben latin nyelven árasztották el Európát. Később, a XII–XIII. században a középkori néptömegek vallásos mozgalmának hatására anyanyelven szólaltak meg.

Az első magyarországi legendák is latin nyelven íródtak a XI–XII. században Szent Istvánról, Szent Imréről, Szent Lászlóról, Gellért püspökről. A magyar nyelvű irodalom kezdeteit a XIII. század elejére vagy közepére tehetjük. **Különböző szent-típusok** jelentek meg az egyes legendákban:

- a keresztény hitért vértanúhalált szenvedő mártírról szól *Szent Gellért legendája*
- az egyházat védelmező, népet keresztény hitre térítő szentként mutatja be államalapító királyunkat a *Hartvik-legenda*
- a keresztény lovag eszménye testesül meg a *Szent László-legendában*
- az aszketikus élet szépségét hirdeti a *Szent Imre herceg legendája*
- a legszebb emberi vonásokat: jólelkűséget, segítőkészséget, bátorságot, önzetlenséget hirdeti a *Margit-legenda*
- a földi életnek, a természetnek, „Isten gyönyörű alkotásának” szeretetét mutatja be a *Ferenc-legenda*.

Az első magyar szentek legendái közül kiemelkedik *Szent László király* (1077–1095) *legendája*, melyet valószínűleg az 1192-ben történt szentté avatása körüli időben írtak. A különleges testi erejével, katonai képességeivel kiemelkedő uralkodó a magyar lovagkor eszménye, mintaképe lett. Alakja népi alakká vált, számos népmonda szereplője, a róla szóló csodás történeteket számtalan templom faliképe örökítette meg.

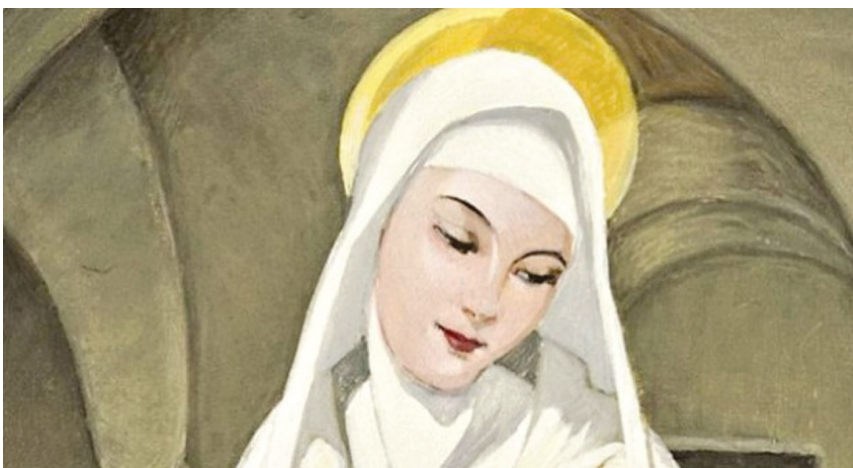
A különleges képességekkel rendelkező, jámbor, szegény életmódot hirdető szerzetesről, a Ferences-rend alapítójáról, Assisi Szent

Ferencről (1182–1226) szól a *Ferenc-legenda*. Halála után két évvel avatták szentté. Életét több latin és olasz nyelvű legenda is feldolgozta. Ezek egyikét 1370 körül magyarra fordították, ennek a magyar fordításnak egy 1440 körül készült másolat őrizte meg a *Jókai-kódex*, az első olyan középkori kódex, mely teljes egészében magyar nyelvű szövegeket tartalmaz. (A kódexet a magyar állam 1925-ben vásárolta meg Londonban, s mivel ekkor ünnepelték Jókai Mór születésének 100. évfordulóját, a kódexet róla nevezték el.) Újszerű volt Szent Ferenc felfogása a természetről. Természet iránti rajongása jellemzi az állatokhoz fűződő kapcsolatát: a madaraknak prédikál, megszeli díti, szelíd báránnyá változtatja a farkast stb.

A Margit-legenda

(Részletek)

Mikoron szent Margit asszonyt valaki király leányának mondja vala, elmegyen vala Olimpiádis asszonyhoz és sírva úgy mond vala: „Én édes anyám, nagy tiszteletlenséget mondanak énnekem. Azt mondják, hogy én király leánya vagyok.” ... Minden időben, akár mely igen hideg idő volt, mikor egyéb sororok isteni szolgálat után mentenek magukat megmelegíteni szobába, e szent Margit asszony megmarad vala a karban, csak egy köntösben avagy kápában a nagy hidegségben, úgy hogy mindenestül fogva megkékül vala, miképpen holt... A sok térdelésekért és a gyakorta való ő térdének meghajtásáért az ő térdének kalácsi megdagadtanak és megkeményültenek vala... Megfürödni pedig vagy az ő lábait megmosni bokáinak fölötté az ő szemérmességének, tiszta szüzességének miatta ez ő neki

Árpád-házi Szent Margit

mindenestül idegen vala. Tizennyolc esztendeig ... soha ő testét meg nem fűrésztötte, akármely nehéz kórságok után is, kiket gyakorta szenved vala...

A szolgáló leányoknak és egyéb sororoknak szolgáló társok vala e szent szűz ő erejének felette és ő méltóságának felette. És mennyivel fölülmúl vala mindeneket nemességgel, annyival inkább erőlködik vala magát megalázni. E nemességes szent szűz, magyar királynak nemes leánya hetet tart vala a konyhán, főz vala a sororoknak, fazekakat mos vala, tálakat mos vala, a halakat megfaragja vala a nagy hidegségnek idején úgy, hogy a nagy jeges víznek hidegségétől e gyenge szűznek az ő kezének bőre meghasadoz vala és vér kijő vala az ő kezéből, és némikoron bekötik vala az ő kezét a nagy fájdalomért. A konyhát megsöpri vala, fát hord vala hátán, vizet merít vala és ő maga a konyhára viszi vala... Nemcsak ezeket teszi vala e szent szűz. De még ennek felette a szükségés helyét kit Dunának hívunk, nagy gyakorta megtisztítja vala, annyira, hogy mikoron ez alázatos szűz kijő vala a szükségészből, az ő ruhái megfertőztetvén a nagy rútságokkal, ganéval; a sororok közül némelyek látván őtet ilyen szörnyen megfertőztetvén, elfutnak vala ő előle... íme szerető atyámfia, magyar király leányának gyönyörűsége élete! ...

Egy időben az ő mestere, Olimpiádis, megfedd vala szent Margit asszonyt az ő sok imádságiról és monda néki: „Te asszonyom eltöröd magadat; mit művelsz te? Állasz minden napon a te imádságodban, tartván a te orcádat és orrodát a földön, miképpen a disznó. Talán csak nem a földben keresd az Úristent?”

E napokban ... a sororok jóllehet minden erejük szerint teszik vala e szent szűznek a bosszúságokat, de igen óva, okosan. ... És gondolják vala, hogyha e szent szűzet e szerzettől és az ő klastromából kivonhatnák, tehát ő rajta minden akarátukat megtehetnék... Kezdek e szent szűzet sokképpen szorgalmaztatni, hogy ha többet nem tenne mindnyájan az ő kedvükért, akkor csak a szerzetet hagyná el... Először erőlködének meglágyítani szent Margit asszonyt ígéretekkkel és úgy mondanak vala: „Nagy tisztességgel visznek el tégedet, nagy sok kincs lesz neked. Ez országbeli urak tégedet mind nagy felséggel tisztelnek, mind érsekek, mind püspökök, mind jobbágyok.” ... De mikoron szent Margit asszonyt az ő akarátukra nem vonhatnák, bosszúságokkal járulának... ellene. Mert a régi kedveskedéseket, kiket előbb tesznek vala neki, megvonák ő tőle és ennek fölötté a tartozó szükségeket is és adományokat megvonák tőle, azaz minden szükségre valót, miképpen tunicella, ágy és egyéb szükséges öltözet...

Ezeknek fölötté szent Margit asszonynak útálatjára és bosszúságára azoknak, kik erre engednek vala szent Margit asszonynak előtte, aranyat, ezüstöt és egyéb drágálatos edényeket nagy bőséggel osztják

vala, szent Margit asszonyt pedig bosszúságos beszédekkel és bosszúságos téteményekkel és alkalmatlan üvöltésekkel megkeserítvén nagy keserűségre ingerlik vala, mint mentül nagyobbban tehetik vala... Úgy, hogy testnek halálától megváltván mindenféle gyötrelmeknek kínját tevék rajta... Ez időnek alatta ... juta az ő testének annyi nagy erőtlenségére, úgy hogy önnön magába térvén érzé az ő halálát közel lenni.

Olimpiádis asszony – kolostori nevelője; **soror** (*lat.*) – apáca; **hetet tart** – heti ügyeletet tart; **eltöröd magadat** – tönkre teszed magad; **tunicella** (*lat.*) – alsónemű

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A Magyarországon írott, illetve a magyar nyelvű legendák közül kiemelkedik a *Margit-legenda*. Első változatát latin nyelven közvetlenül Margit halála után, 1271 körül írták. Ezt 1276 és 1300 között kibővítették. Ezen bővített változat magyar fordítása 1300 és 1320 között készülhetett. Mintegy fél évszázaddal később ezt a magyar nyelvű változatot tovább bővítették. Ennek egy 1510 körül készült másolata maradt ránk. A másolatot leg híresebb középkori kódexmásolónk, Ráskai Lea Domonkos-rendi apáca készítette.

Margit élete • Árpád-házi Szent Margit 1242-ben született Klissza várában, Dalmáciában, ahová szülei a tatárjárás elől menekültek (IV. Béla király és a görög császár lányának, Máriának a lánya volt). A szülők fogadalmukhoz híven: ha az ország megszabadul a tatároktól, születendő gyermeküket Istennek ajánlják. Így került Margit 4 éves korában Veszprémbe, majd 10 évesen a Buda melletti Nyulak szigetén (ma Margit-sziget) lévő klostomba. Két év múlva Margit letette a fogadalmat, s 1261-ben szentelték apácává. Semmi rábeszélés nem tudta visszatéríteni a világi életbe. II. Ottokár cseh király házassági ajánlatát is elutasította. Margit kitűnt az apácák közül szolgálatkészségével, szeretetével, önsanyargató életmódjával. 1271-ben halt meg a Nyulak szigetén.

Témája, célja • A *Margit-legenda* számos utalást tartalmaz a tatárjárás utáni Magyarország bel- és külpolitikai helyzetére, de a középpontban természetesen Margit cselekedetei állnak. A legenda címe megnevezi az alkotás műfaját és szereplőjét. Célja: Margit sorsának bemutatásán keresztül példamutatás, nevelés, tanítás. Idő: az eseménysor nem kronologikus. Alapja: a legenda magvát jegyzőkönyvek alkotják, ezeket Margit halála után készítettek rendtársai vallomásai alapján. Tárgyias leírás jellemzi.

Szerkezete • Kompozíciója nem egységes, négy különálló részből áll.

1. rész: Margit kolostori életmódja. Aszkéta, önsanyargató életet élt, nem akart származása révén előnyökhöz jutni, a legalantasabbnak tartott munkákat is szívesen végezte el (*főz, tálakat mos, halat tisztít, kisöpri a konyhát, fát vág, vizet hord* stb.). Csodának tűnik, hogy volt bátorsága a tűzbe esett fazekat kivenni a tűzből. Segítőképz, jólelkű volt, betegtársait ápolta. Tizennyolc éves koráig nem fürdött, vasövet és vezeklővet viselt.

2. rész: csodatételei. Például a férgek a ruháján gyönggyé változtak, egy sötét szobában világos lett, amikor levette a ruháit, majd újra sötét, amikor visszavette azokat.

3. rész: az apácák vallomásai. Társai legszebb emberi tulajdonságai alapján már életében szentként tisztelték. Szinte erejét meghaladva ápolta, gondozta az egyik beteg nővértársát.

4. rész: a papok és világiak tanúságtételei. Például arról, hogyan sajnargatta Margit önmagát, a kor felfogása szerint ugyanis a földi szenvedések jutalma a túlvilági boldogság.

Jelentősége • Az első nagyobb terjedelmű magyar nyelvű prózai írásművünk. Egy olyan személy áll előttünk, aki örök értékű emberi tulajdonságokkal rendelkezik, leszámítva az önsanyargatást, akinek cselekedetei minden korban, ma is mindenhol elismerést és megbecsülést érdemelnek. Margit a misztikus szent, kora eszményképe. Stílusa: több helyen naturalisztikus (sanyargatja testét), ennek célja Margit alakjának életszerűvé tétele.

1. Mi a legenda fogalma és műfaja?
2. Mi a legenda formája és szándéka?
3. Mi a legendákban a csodák szerepe?
4. Melyek a legenda műfaj forrásai?
5. Milyen nyelven íródtak a legendák?
6. Mondj példákat legendákra!
7. Milyen különböző szent-típusok jelentek meg az egyes legendákban?
8. Röviden mutasd be Árpád-házi Szent Margit életútját!
9. Ismertesd a *Margit-legendá* keletkezéstörténetét!
10. Szerkezetileg hány részből áll a *Margit-legendá*, és mi a mű célja?

Barlám és Jozafát legendája

(Részlet)

Példa az egyszarvúróól és a verembe esett emberről

Továbbá kezde ez világi hamis gyönyöröségök ellen és hiúságok ellen sokakat szólania. Im elyetén példákkal bizonyítván:

Az kik az testi gyönyöröségöket kívánják és az új lelköket éhhel hagyják meghalnia, ezök hasonlatosok az egy embörhöz, ki mikoron futna az unikornis vad előtt, hogy útüle meg ne marattatnék, egy nagy verömbe el-béésék. És hogy az verömnek fenekére ne eshetnék, egy kis bokrot kezeivel megragada és lábait ely omlott likakba el-béveté. Tekéntvén kegyék az bokornak gyökerére, láta két egereket, kiknek egyik fehér vala, a másik fekete, az bokornak gyökerét szönetlen rágnia, úgyhogy immár az bokor rakon közel vala az elszakadáshoz. Az verömnek fenekén kegyék láta egy rettenetös sárkánt, tizes lehelletöt torkából bocsátván és megtátott szájával üt megmarnia kívánván. Az likakból kegyéglen, kikben lábait vetötte vala, láta négy mérgös kégyókat kitekerödvén. Felvetvén kegyék szömeit az bokornak tetejire, melyet megragadott vala, láta onnétan egy kised mézet lecsöpögnie. És íme, ez bolond embör elfeledkezővén

az sok nyavalákról, kikben vettetvén vala, adá ű magát telteességgel az kised méznek megköstolására.

Megmagyarázá ez példát es Barlám az királfi előtt, mondván:

– Az unikornis vad, királ, példázta az halált, mely embört mindönkoron íz avagy követ, és igyeközik útet megfognia. Az nagy veröm kegyék ez világ, mely mindön gonoszságokkal teljes. Az kised bokor kegyék embörnek élete, mely az napba és éjbe való óráknak miattok szönetlen rágattatik, miképpen az fejár és fekete egereknek miattok, és közelget az elszakadáshoz, azaz az halálhoz. Az négy mérgös kégyóknak elomlott likok az négy éltető állatokból szörzött test, kiknek szertelen vótokból az test napról-napra közelget az elfesléshez. Az rettenetös sárkán pokolnak torka, ki kéván mindönöket megmarnia, és emésztenie. Az kised bokornak tetejin való mézecske ez világnak hamis gyönyörösége, kinek miatta embör megcsalattatik, hogy az ű vesződelmét ne láthassa.

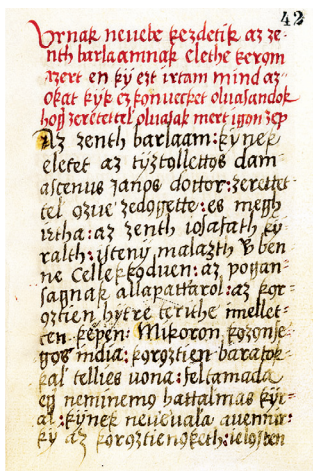

unikornis – egyszarvú; **racon közel** – igen közel; **éltető állatokból** – éltető elem-
ből

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • *Barlám és Jozafát* (Barlaam és Josaphat) indiai legenda a VI. századból. Buddha történetének keleti keresztény átdolgozása. A görög változatot a hagyomány szerint Damaszkuszi Szent János írta, ennek XII. századi rövidített latin fordítását veszi át Jacobus de Voragine a *Legenda Aurea*-ban (*Arany legenda*).

Barlám és Jozafát. XV. századi kézirat

Újabb néhány száz év elteltével egy óbudai kolostorban olvasták fel magyar nyelven. Buda elfoglalása után az apácák magukkal vitték a kódexet Pozsonyba, így menekülhetett meg. Évszázadok, kultúrák, vallások, birodalmak váltakoznak és fonódnak össze egymással, ha a szöveg múltját vizsgáljuk, de a nagyközönség mégsem tud róla napjainkban.

Magyar nyelven az 1803-ban megtalált *Kazinczy-kódex*-ben olvasható, amely az óbudai klarisszák számára készült 1526 és 1541 között. A női olvasóknak szánt kötet másolója és összeállítója Lippai Ferenc ferences szerzetes lehetett. (A klarisszák nevüket Szent Ferenc lelkiségének követőjéről, Szent Kláráról kapták.) A kódex tanító jellegű írásokkal van tele: a négyszáz évvel ezelőtt élt apácák olvashattak benne prédikációkat, legendákat, példázatokat. A szerzetes másoló nem annyira a szöveghűségre törekedett, ha-

nem értelmező és alkotó hajlama kibontakoztatása is szerepet kapott. A margóra írva a másolás fáradalmainak személyes hangvételi megnyilatkozásait is fellelhetjük. A mű elején szeretettel ajánlja (lásd: a képen) az olvasóközönségnek az alkotást: „*Urnak nevébe kezdetik az Szent Barlámnak élete. Kéröm azért én, ki ezt írtam, mind azokat, kik ez könyvecskét olvasandók, hogy szeretettel olvassák, mert igön szép.*” A szöveg befejezésekor pedig imádságra szólítja fel az olvasót: „*Aki ez írást írta, egy Ave Máriát kér.*”

A történet • Avenirnek, India királyának megjósolják, hogy fia, Jozafát keresztény lesz. A pogány uralkodó, hogy ezt megakadályozza, Jozafátot a külvilágtól teljesen elzárva nevelteti, csak hogy ne ismerkedjék meg a kereszténységgel. Egyszer azonban a palotából kiment a királyfi, és találkozott egy poklos, majd egy vak emberrel. Ekkor nézett szembe először a betegség jelenségével. Másodszorra egy idős emberrel találkozik, akinek látványa az öregséggel és a halállal szembesíti. Később megismerkedik egy Barlám nevű keresztény remetével, aki megtéríti és megkereszteli. Amint uralomra kerül, Jozafát megtéríti egész népét, majd Barlámhoz csatlakozik a pusztában.

A cselekmény egyszerű gondolatmenetét a régi és új vallás felett folytatott örökös viták teszik változatossá, ezek ugyanis logikai érvelés helyett apróbb történetek, példák kölcsönös elmondásából állnak, s az egész művet valósággal keretes elbeszéléssé alakítják. Példát olvashatunk a fülemüléről, az egyszarvúról és a verembe esett emberről, és mindegyik történetet Barlám szentenciája zárja. A történet virtuóz szerkezeti megoldásával példát mutatott a jól felépített, anyagában tarka és érdekfeszítő világi elbeszélések számára is.

Példa az egyszarvúról és a verembe esett emberről • A történet, melyet Barlám remete mond el Jozefát királyfinak, valójában példázat (parabola), mely allegorikusan értelmezhető: az egyszarvú a halált, a bokor az életet, az egerek a nappalt és az éjszakát, a sárkány a pokol kapuját, a méz pedig az érzéki kísértéseket jelenti.

Barlám nemcsak elmondja a történetet, de a tanulságot is közli Jozafáttal, ezért nekünk is könnyű dolgunk van. Értelme: nem szabad engedni az érzéki kísértéseknek és ezalatt a lelket elhanyagolni.

RENEZÁNSZ ÉS HUMANIZMUS

Michelangelo freskója. *Ádám teremtése* (részlet), 1508

A reneszánsz kultúra gyökerei • A reneszánsz hatalmas szellemi átalakulás, az emberi kultúra egyik ragyogó korszaka. A reneszánsznak nevezett művelődéstörténeti korszak és stílus a középkor történelmi viszonyai közepette alakult ki jórészt a középkor kultúrájának alapjain, a **XIII. század végétől a XVI. századig** fokozatosan és folyamatosan jelent meg Nyugat- és Közép-Európában.

A RENESZÁNSZ KULTÚRA KORSZAKOLÁSA		
I. Trecento (e.: trecentó) – 1300-as évek	II. Quattrocento (e.: kvattrocentó) – 1400-as évek	III. Cinquecento (e.: csinkvecentó) – 1500-as évek
KÖZPONTJA		
Siena és Firenze	Firenze és Észak-Itália	Róma és a pápai udvar

Nota bene! A reneszánsz első szakaszát (kb. az 1400-as évek közepéig) **humanista** korszaknak, (neolatin) humanizmusnak is szokták nevezni. A humanizmus a reneszánsz szerves része, eszmerendszere, de ennél szűkebb fogalom: számunkra elsősorban a *reneszánsz polgárság világi életszemléletét* jelenti. Mivel ez szorosan összefüggött az ókori irodalom értékeinek kultuszával, ezért a humanizmus bizonyos klasszikus műveltséget, tudós magatartást is jelent.

Nehéz határvonalat húzni a középkor és a reneszánsz közé. A társadalmi rend, az államformák nem változnak jelentősen a XIV. században. Az emberi gondolkodás, a világhoz való viszony, a tudomány, a technika, a művészetek azonban igen. A XIV. századtól az ember gondolkodása döntő módon átalakul: újraértékeli a régit, másképp viszonyul a másik emberhez, mer szkeptikus lenni. Elfogadja a fennálló rendet – változtatni nem is tudna rajta –, ugyanakkor képes összehasonlítani, kritizálni, bírálni. A reneszánsz kor embere felnőttebb, mint középkori társa, de ez nem jelenti azt, hogy élete lényegesen eltérne tőle. A reneszánsz ember büszke tudására, képességeire, nem rejtőzik névtelenség mögé, alkotó tevékenységét értékesnek tartja, művét gyakran a halhatatlanság zálogának tekinti. Nem oldódik fel az emberiség nagy közösségében, az individuum ismét értékke válik. Ez emberközpontúságának, humanizmusának lényege.

Nota bene! Maga a **reneszánsz** (a francia *renaissance* kifejezésből) szó újjászületést jelent, az ókori tudományok és művészetek feltámadását. A kor tudósai és művészei ugyanis a középkori világgal viaskodva, az antik kultúra szellemét hívták segítségül, az antik művészetet utánozták, az antik életörömet hirdették, s az egész nagy korszakváltást úgy fogták fel, mint az antik szellem visszatérését és diadalát a középkor felett.

Gazdasági háttér • A XIV–XV. századi Európa legfontosabb országaiban alapjaiban rendült meg a feudalizmus. Az elavult módszerekkel termelő feudális nagybirtok nem jövedelmező többé, nem tudja ellátni a felduzzadt városokat. A jobbágyparaszság csak kényszerből dolgozik. Ha tudja, megváltja földjét, s szabad paraszt lesz. Sokakat a földesúr forgat ki birtokukból, s tesz nincstelenné, földönfutóvá. Így teremődik meg a tartalék munkaerő az izmosodó ipar számára.

A gazdasági élet központja a város lesz. Az ipar rohamosan fejlődik, s hogy a megnövekedett szükségleteket elláthassa, áttér a tömegtermelésre. A kézműves nagyüzem, a manufaktúra már bérmunkásokkal dolgoztat. A polgárság önálló osztállyá szerveződik.

A királyi hatalom ekkor fölébe kerekedik a meggyengült nemeseknek, s a politikai élet porondján fellépő új erő, a polgárság szövetségét keresi. Egyes nyugat-európai országokban kialakulnak a nemzeti monarchiák, s kezdenek kikovácsolódni az egységes nemzetek. Így lesz a reneszánsz *a nemzeti nyelvnek és irodalomnak* dajkálója is.

A reneszánsz kultúra születése • Az egyház és az egész középkori szellem elleni elkeseredett küzdelemben született a reneszánsz kultúra. A középkori gondolkodás alapja a keresztény filozófia (*valásfilozófia*), a reneszánsz filozófiája a humanizmus (*polgári filozófia*).

Legnagyobb érdeme az ember felszabadítása a középkori szellem és az egyház befolyása alól. Kezdetben egy úton haladt a reformációval, amely vallási szembefordulást jelentett a katolikus egyházzal, amikor azonban a reformátorok is egyházat szerveztek, a humanisták – a reneszánsz szellemi nagyjai, a szabad szellem védelmezői – a reformátorokkal is szembefordultak.

A középkori felfogásra az első nagy csapást a **természettudományos felfedezések** mérték. Az iránytű távoli világok felfedezésének lehetőségét jelentette, a puszkapor a hadviselés középkori formáit törölte el, a könyvnyomtatás – amely annyira összeforrt az egész reneszánszsal – milliók kincsévé tette a betűt. A reneszánsz szellem nyomán felvirágzik a **tudomány** és **művészet**. A középkorban alárendelt szerepet játszó plasztika, szobrászat ismét nagy alkotásokkal jelentkezik. A festményekben is testszerűbbek lesznek az alakok, nem sablonok többé – van jellemük, sorsuk, örömük, gondjuk, vágyaik, szenvedéseik. S lehull róluk a lepel, hogy a szem szabadon gyönyörködjék a test formáiban. A vallásos tárgyak mellett megjelennek az allegorikus és mitológiai témák is.

A reneszánsz művészet antik minták után indul. Az új tapasztalatok még nem adtak összefüggő világképet, s a reneszánsz művészei még kénytelenek eszményeikért visszanyúlni az antikvitásba, de az új kultúra természetesen sokkal több volt az antik formák pusztá utánzásánál.

A humanista embereszmény • Maga a szó a latin *humanus* szóból ered, ami emberiést jelent. Az új kultúra az embert helyezi az élet középpontjába. A humanizmus azt vallja, hogy az ember az élet értelme, érette van a világ, minden szépség az ő számára virul. Az ember felfedezi önmagát, addig parlagon fekvő tehetségét és képességét. A kor az ember legnemesebb értékét a tudományok és művészetek iránti érdeklődésben látja. Humanistáknak nevezik a művészeket és tudósokat, akik az új szellemi igazságok hordozói, a klasszikus szerzők örökségének hű ápolói és magyarázói. Az új, humanista szellem az elvont eszményektől a valóság felé fordul. A költők a valóságból veszik képeiket, a festészetben először használják az élő modellt. Új szemmel néznek a természetre is: a középkori ember számára a táj csak valami általános fogalom volt, a reneszánsz művészet újra felkelti az élő, valóságos táj érzetét.

A humanizmus mindenekelőtt az egyéniség sokoldalú kifejlesztését, az ember harmonikus kiművelését hirdeti. Az új polgári szellem óriásokat teremt, akik századok mulasztását egyszerre, szinte önmaguk akarják pótolni, s bármibe fognak – remekművet alkotnak.

Leonardo da Vinci festő és építész, fizikus és anatómus. **Rabelais** tudós orvos, aki – miközben prózai remekműveit írja – csillogással foglalkozik és naptárakat szerkeszt. **Rotterdami Erasmus**, az európai humanizmus elismert fejedelme, görögből fordítja a *Bibliát*,

hogy a torzításoktól megtisztítsa, s arról ábrándozik, hogy a kézműves és szántóvető is olvassa majd *Bibliáját*. Az olasz **Machiavelli** – államférfi, történetíró és vígjátékok szerzője, és még folytathatnánk a sort. A humanizmus nagy szellemei mind az emberiség boldogításáért küzdöttek, így válhattak a tudomány és a művészet óriásaivá.

A reneszánsz kultúra azonban nem terjedt ki a széles tömegekre. A legtöbb humanista író latinul írta műveit, műveltségük elválasztotta őket az egyszerű emberektől.

Készíts prezentációt a reneszánsz képzőművészetről: festészet, szobrászat, építészet, zene! A négy témakörből válassz egyet!

A MAGYAR RENESZÁNSZ

Korszakolás • Magyarországon a humanista és a reneszánsz eszmék elterjedésének két korszakát ismerjük. Az első korszak a **Hunyadiak kora**, mely történelmi, társadalmi, politikai értelemben is kedvezett az újdonságoknak. A második a **XVI. század második harmadától** a modern eszmék és a reformáció terjedésének időszaka, mely egybeesett Magyarország önállóságának, függetlenségének elvesztésével, az ország három részre szakadásával: Jagelló-kor, török hódoltság, a Habsburg fennhatóság kezdete.

A MAGYAR RENESZÁNSZ KORSZAKAI			
XV. század	XVI. század		
latin nyelvű irodalom	magyar nyelvű irodalom		
A HUNYADIK KORA	1530–1570	1570–1600	1600–1640
<i>Janus Pannonius</i>	reformáció, anyanyelvűvé válás	virágkor	késő reneszánsz, átmenet a barokk felé
	<i>Heltai Gáspár, Bornemisza Péter, Tinódi Sebestyén, Plosvai Selymes Péter</i>	<i>Balassi Bálint</i>	<i>Rimay János, Szenci Molnár Albert</i>

JANUS PANNONIUS

(1434–1472)

A magyar reneszánsz és humanizmus első európai híró költője **Janus Pannonius**. Költői jelentőségét mutatja, hogy életművét magáénak vallja az olasz, a horvát és a magyar irodalomtörténet is. Persze, a humanista mintára történő névválasztás (Magyarországi János), a versek motívumai számunkra eldöntik a kérdést. De hogy a probléma felvetődhet, annak legfontosabb oka,

Janus Pannonius

hogy Janus klasszikus latin nyelven írta verseit. Ez szigorú értelemben még inkább humanista vonás, mint az anyanyelvű költészet.

ÉLETÚTJA

Származása, gyermekkora •

1434. augusztus 20-án született Szlavóniában, nem messze a Drávától Csezmiczén. Eredeti nevén Csezmiczei (Cesingei, Kesincei) János, horvát kisenemesi családból származott. Rokonságban állt Vitéz Jánossal (anyja Vitéz Borbála), Mátyás tudós humanista személyiségével, akinek a nevéhez fűződik a rövid életű pozsonyi egyetem

alapítása. Az apja, Csezmiczei Pál korán meghalt, műveiben nem is találunk rá vonatkozó utalást.

Iskolái • Janus Nagyváradon kezdte iskolai tanulmányait. Nagybátyja, Vitéz János itt volt püspök. Tehetségének és támogatóinak köszönhetően 13 éves korától Itáliában folytathatta iskoláit. 1447-től Ferrarában Guarino (e.: gvarinó) da Verona híres iskolájában tanult, ahol praktikus humanista műveltséget szerzett, melybe beletartozott a poétika és a poézis ismerete is. 15–16 éves korában már költővé érett, messze maga mögött hagyva verselgető társait, s hírnevet szerzett magának Itáliában. 1451-ben a szünidőben hazatért, s Váradon kanonoki javadalmat kapott. Az alapiskola befejezése után tanulmányait a padovai és velencei egyetemen folytatta, s 1458-ban az egyházbjog doktorává avatták.

Hazatérése • A doktori diploma megszerzése után hazatért. Nagybátyja politikai hatalma csúcsán volt ekkor. Janus karrierje is gyorsan ívelt fölfelé. 1459-től pécsi püspök, feudális nagyr, királyi személynök, Katalin királyné kancellárja.

1465-ben Mátyás követeként Velencében és Rómában tett eleget fontos megbízatásoknak. II. Pál pápa segítségét kellett kérnie a török elleni küzdelemhez. Nem tudjuk, hogy követjárásakor követett-e el valami hibát, de az biztos, hogy a hatvanas évek közepétől – nagybátyjával együtt – politikai befolyása fokozatosan csökkent, kegyvesztett lett, élete félresiklott. Mellőzöttségét nehezen viselte el, a belső válságot súlyosbodó betegsége is mélyítette. Ennek következménye, hogy 1471-ben a fő szervezője a király elleni összeesküvésnek, ugyanis Mátyás a csehországi háborúk miatt súlyos adókat vetett ki a főpapokra. A terv kitudódott, Janus az önkéntes száműzetést választotta, Itáliába akart menekülni.

Halála • A viszontagságokkal teli úton tüdőgyulladást kapott. Harmincnyolc évesen ebbe halt bele 1472. március 27-én a Zágráb melletti Medvevárban. Pedig a király megkegyelmezett neki, amit az is bizonyít, hogy Mátyás utasítására hátrahagyott műveit összegyűjtötték egy királyi corvinába. Sírköve, a legenda szerint, saját versét vették, aminek sajnos nem maradt nyoma.

Munkássága • Janus Pannonius költői életművét **időrend és hely** szerint a következőképpen szakaszolhatjuk:

I. Ferrarai korszak (1447–1454). A ferrarai korszak legjelentősebb irodalmi termése **epigrammaköltészete**. E versek tömör, fordultatos, csattanóra épülő, csipkelődő vagy csúfolódó (emberi hibákat tollhegyre tűző) írások. Az iskolai versgyakorlás mellett Martialis (e.: marciális) hatása figyelhető meg szatirikus epigrammákban. Versei (pl.: *Gryllusra*) az iskolai élet és a diáktréfák világába kalauzolnak el. Kritikus hangú, gúnyos, támadó szellemű, rövid, tömör versei mellett a szerelmi költészet példáira is felfigyelhetünk. Ez utóbbiak legreमेкеbb darabjai az erotikus tárgyú versek, az úgynevezett római epigrammák. A reneszánsz életöröm és a testi szerelem gyönyöre gáttalanul árad a sorokból. De megfigyelhető – főként a túlzásokkal teli versekben – a testiségtől való viszolygás érzése is. A szövegek értelmezői rendszerint e két végletnek megfelelően magyarázzák Janus verseit. Akármelyik is az igazság, a költői érzések a megfogalmazások szellemességében figyelhetők meg leginkább. Tudomány, költészet, szerelem (egy Ágnes nevű leányhoz írta verseit): ezek töltötték ki a fiatal-ember életét.

II. Padovai korszak (1454–1458). Padovában jogot tanult, miközben már Itália-szerte ismerték. Padovai korszakában **panegyricus¹-költészete** a legjellemzőbb. Dicsőítő költeményeket írt ferrarai mesteréről, Guarinóról. A hálás tanítvány az elismerés és a szeretet rajongó hangján ír tanáráról. Elsősorban tudásáért lelkesedik: a görög nyelv és irodalom elterjesztését tartja legfőbb érdemének, de erényeiről, bölcsességéről, erkölcsi tisztaságáról is ihletett hangon szól. Egy új kor eljövételét várja mesterétől. Ez a *Guarino da Verona* című epigrammája a tanár dicsőítése mellett az egész korszak, a reneszánsz-humanizmus dicsőítő énekévé válik. Egy gazdag velencei kereskedőről, Marcellóról is írt panegyricust. Ekkor kezdett Plutarkhoszt fordítani.

III. Magyarországi korszak. Magyarországi költészetének legjellemzőbb darabjai az **elégiák**. Személyes élmények, érzések, kétségek és bánatok fogalmazódnak meg bennük. Ekkor írott verseiben csődbe jutott életéről, testi lelki elesettségéről, halálfélelméről s az emberlét embertelen magányáról vallott. A *Mikor a táborban megb-*

¹ panegyricus – dicsőítő költemény

tegedett (1464), *Saját lelkéhez* (1466), *Az árvíz* (1468) című elégiák csendes szomorúságot, bánatot, fájdalmat fejeznek ki.

1. Milyen kapcsolatban vannak Janus Pannonius életével a következő személyek, helynevek: Magyarországi János, Vitéz János, Mátyás, Ferrara, Padova, Guarino da Verona, Horvátország?
2. Hogyan alakult élete Magyarországra való hazatérése után?
3. Hogyan korszakolható Janus Pannonius munkássága? Sorold fel!
4. Melyik műfajban alkotott az első korszakban? Mondj példákat! Milyen érzéseket szolgált meg ezekben a verseiben?
5. Mi a *panegyricus*? Említs példát Janus Pannoniustól!
6. Melyek a legjellemzőbb darabjai a magyarországi korszaknak?

Búcsú Váradtól

Még mély hó települ a téli földre,
Erdőn, mely csak a zöld levélre büszke,
Szürke suly a ködös fagy zúzmarája,
S el kell hagyni szép Körös vidékét,
És sietni Dunának felé, urunkhoz.
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

Nem tart vissza folyó s az ingovány sem,
Mert fagy fogja hideg vizét keményen.
Hol nemrég evezett a föld lakója
S félt, – most hetyke bizalmu, fürge lábbal,
Megdermedt habokat fitymálva, lépked.
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

Nem siklik soha úgy a lenge csónak
Jó sodrásban, erős lapát-csapástól,
Még akkor se, ha fodrozó Zephyrus
Bíborszínűre festi át a tengert,
Mint ahogy lovaink a szánt repítik.
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

Hőforrás-vizeink, az isten áldjon,
Itt nem ront levegőt a kén-lehellet,
Jó timsó vegyül itt a tiszta vízbe,
Mely gyógyítja szemed, ha fáj, s ha gyenge,
És nem sérti az orrodát szagával.
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

Könyvtár, ég veled, itt a búcsúóra,
Híres könyvei drága régieknek,

Már Phoebus Patarát elhagyta, s itt él,
Költők isteni pártfogói, Múzsák
Többé nem szeretik Castaliát már.
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

Isten áldjon, aranyba vont királyok,
Kiknek még a gonosz tűzvész sem ártott,
Sem roppanva dülő fal omladéka,
Míg tűz-láng dühe pusztított a várban,
S a szürke pernye repült a kormos égre.
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

S rőt fegyvert viselő lovas királyunk,
Hős, ki bárdot emelsz a jobb kezeden
– Márványoszlopokon pihenve egykor
Bő nektárt verítékezett a tested –
Utunkban, te, nemes lovag, segíts meg.
Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!

(Áprily Lajos fordítása)

Zephyrus – a szelek istene; **Patara** – Apollón kultuszáról híres kisázsiai város; **Castalia** – Apollónnak és a Múzsáknak szentelt forrás Delphoi mellett; **aranyba vont királyok** – az ún. szent királyoknak, Szent Istvánnak, Szent Imre hercegnek és Szent Lászlónak arannyal befestett bronzszobra

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A magyarországi elégiák leghíresebb darabja a *Búcsú Váradtól*. Ahány fordítás, szinte annyi értelmezés született a versről. A vers keletkezési idejéről eltérő az irodalomtörténet véleménye. Korábban a Ferrarából vakációra hazatérő költő 1451-ben született versének tartották. Az újabb kutatások szerint a vers 1458–1459 telén íródott, amikor Janusnak a király utasítására Váradról Budára kellett utaznia. Az ihlető élmény minden esetre hitelesíthető.

Témája, műfaja, címe • A kompozíció és a téma alapján a verset az első, magyar földön született humanista remekműnek tartják. Leegyszerűsödött, könnyebbé, természetesebbé vált Janus stílusa az itáliai korszak verseihez képest. Költői képeit nem terhelik a reneszánsz műveltség sziporkázó mitológiai utalásai. Eredeti címe: *Abiens valere iubet sanctos reges Waradini*. Műfaja: elégia. Típusa: búcsúvers. Hangneme: szorongó és izgatott egyszerre. Versszervező erő az ellentét.

Szerkezete • Janus költeménye szerkezetileg hét elkülöníthető egységből áll. A hét versszakot arányosan két részre bontja a középső, 4. szakasz (a reneszánsz művészet szerette a harmóniát, a szimmetriát). A reneszánsz-humanista eszmények értéksorrendje jól megfigyelhető ebben a versben. A táj, a tárgyi és a szellemi értékek felsorolása tematikus egységet alkot a műben.

1. szakasz: *búcsúzás a tájtól*. A reneszánsz ember természettiszteletéről árulkodik a téli táj leírása. Az első strófa egyben az utazás indoklását is tartalmazza, ennek logikai következménye a refrén.

2–3. szakasz: a táj állapotrajza összekapcsolódik az *utazás*, a *haladás* képével. A befagyott folyón gyorsabban lehet haladni, mintha hajón kellene megtenni az utat. A gyorsaságot érzékelteti a *hetvenkedve vágtat* kifejezés és a 3. versszak végének képe, a lovas szán és a folyón hajózó ember összehasonlítása.

Az első három versszak tájrajza Várad környékét mutatja be.

4. szakasz: a *fordulat*. A búcsú gondolata csak ebben a strófában jelentkezik. Janus búcsúzik a gyógyvizű forrásoktól. A szembaj orvoslására szolgáló timsó tartalmú víz az egészség, a testi frissesség fontosságát hirdeti.

5. szakasz: egy egész versszakot szentel a *könyvtárnak*. A humanista műveltség értékorientációját jelzi ez a szakasz. A múzsák szálláshelyéül szolgáló könyvtár a szellemi épség fontosságának bizonyítéka. Ezt jelzik a mitológiai utalások is.

6. szakasz: a *királyszobroktól* búcsúzik. Kolozsvári Márton és György XIV. századi alkotásai még a tűzvészt is átvészelték. Az Árpád-házi szent királyok szobrainak megidézése a művészi alkotás esztétikai és szellemi mindehatóságába vetett hitet is kifejezi.

7. szakasz: a záró versszak megszólította *Szent László király*. A pogányok ellen diadalt arató hős uralkodóról szóló úgynevezett patrocínium¹-monda szerint 1345-ben sírjából kikelve fegyverrel segítette a király a tatárok ellen harcoló magyarokat. (A csata befejezése után pedig a nagyváradi székesegyházban található koporsóban a király holttestét verejtékben fürödve találták.) Az utolsó előtti sor oltalomkérés az útra kelő ember segítségére. A sor visszavezet a versindításhoz, az indulás előtti pillanathoz.

A refrén szerepe • Minden szakasz refrénnel zárul, ami előrevisz, a strófák tartalma pedig marasztal, s ez feszültséget visz a versbe. Így jeleníti meg a költő a búcsúzás kettős érzését: a búcsú véglegességének kifejezése, sürgetés, feloldás. *Hajrá, fogyjon az út, társak, siessünk!* a türelmetlenséget, a tettvágyat, a várakozást, az újabb feladat előtti hangulatot sejteti. A budai utazás újabb kihívás a költő számára, az előtte álló feladat lelkesíti, ugyanakkor az elhagyott táj, város értékei iránt érzett rokonszenv, a búcsúzás érzelmi töltése összegzésre serkent. Múlt és jelen találkozási pontja ez az utazás. A szakasz záró refrénnek a gondolategységek lezárásán túl a dinamikus továbblendítés a faladata.

Verselése, stílusa, jelentősége • A vers klasszikus időmértékes verselésben íródott, a verssorok 11 szótagosak, öt verslábból álló trochaikus lejtésűek. Kifejezőeszközök: ellentét, megszemélyesítés, metafora, hasonlat. Stílusa: reneszánsz – a természet-, szülőföld-, a haza szeretete, a nemzeti múlt ismerete és tisztelete, a tér és az idő egysége. Sajátossága: a jövő, a jelen és a múlt idősíkjai folytonosan keresztezik egymást a költeményben. A *Búcsú Váradtól* című vers jelentősége, hogy az első tájleíró költemény, illetve búcsúvers a magyar irodalomban.

Üzenete • Az utazás szorongása – a megszokottól az ismeretlenbe – mindnyájunkban benne él. A költő ezt az ambivalens érzést (a félelmet

¹ *patrocínium* – a templom védőszentjének ünnepe, búcsúnap

és várakozást) ábrázolja versében, végül feloldódik és bizakodás lesz rajta úrrá.

1. Mikor, és milyen alkalomból írta a *Búcsú Váradtól* című verset Janus Pannonius?
  2. Szerkezetileg hány részre bontható a vers?
  - * 3. A búcsúzás lélekállapota kettős természetű. Vonz az ismeretlen, az újdonság varázsa, marasztalnak az emlékek, a megismert és megszeretett értékek. Hogyan tükröződik ez a kettősség a versben?
  4. Az 1–3. versszak leírásában a téli táj ellentétéként megidézi a nyarat is. E két évszak milyen elemeit állítja szembe egymással a költő?
  5. Vedd sorra a búcsúzás tárgyát! Tükrözik-e az elemek és a sorrend a humanista költő értékrendjét? Állításon bizonyítsd!
  6. A költemény verstani érdekességét a refrén adja. Mi a szerepe a refrénnek ebben a versben?
- Vitatóma:** Szerintetek időtálló a költemény üzenete? Éreztetek-e már hasonlót?

Egy dunántúli mandulafáról

Herkules ilyet a Hesperidák kertjébe' se látott,
Hósi Ulyxes sem Alcinous szigetén.
Még boldog szigetek bő rétjein is csoda lenne,
Nemhogy a pannon-föld északi, hús rögein.
S íme, virágzik a mandulafácska merészen a télben,
Ám csodaszép rügyeit zuzmara fogja be majd!
Mandulafán, kicsi Phyllis nincs még fecske e tájon,
Vagy hát olyan nehezen vártad az ifjú Tavaszt?

(Weöres Sándor fordítása)

Herkules (gör. Heraklész) – erényes életével halhatatlanságra emelkedett hős a görög mitológiában; **Hesperidák** – a napnyugta, az éjszaka leányai a görög mitológiában; **Ulyxes** – Odüsszeusz latinisított neve; **Alcinous** – Alkinoosz phaiák király latinisított neve; **Phyllis** – trák királylány

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Epigrammaköltészetének egyik legismertebb darabja az *Egy dunántúli mandulafáról* című vers. 1466 márciusában írta Pécs városában. Ihletője egy szokatlan természeti jelenség, egy különös látvány volt: a Mecsek déli lejtőjén, talán a püspöki kertben, téli időben virágba borult egy mandulafa. A nem mindennapi látvány megragadta a költőt, a fácska üde szépsége s a reménytelen virágbontás merészsége szíven ütötte. Nyomban magára, saját sorsára gondolt. A látott jelenséget jelképnek érezte: ő ez a mandulafa, korán virágzott ki, virágai a pannon télben halálra vannak ítélve. Utolsó éveinek jellemző lelkiállapotát és hangulatát tükrözi a vers. Ekkor már kegyvesztett volt Janus Pannonius.

Műfaja, típusa, motívum • Műfaját tekintve átmenet az epigramma és az elégia között. Szerkezete és formája az epigrammáé, hangulata és hangvétele komorabb, panaszosabb, az elégiához idomul. A lételemző vers típusába tartozik. Motívum: a fa, amely a legösszetettebb jelentésű növényi szimbólum, őskép (archetípus). A keleti és a görög mitológiában a fa ismert istenek, istennők – Nut, Héra, Zeusz – növényi megtestesülése vagy földi halandók szimbóluma. Janus Pannonius felhasználta mindkét változatot. A párhuzam a mandulafa és a költő sorsa között a versszervező erő.

Szerkezete • Az egyetlen strófában három dolog kapcsolódik össze, ez hármas jelentést ad a műnek:

- **valóság:** a látvány megragadja a költőt,
- **jelkép:** saját sorsa hasonló, azonos a fáéval, a feudális és reneszánsz eszmék ellentétesek, a meg nem értettség a költő sorsa,
- **mitológia:** Phyllis (e.: filisz) királylány hiába várta kedvesét, Demophóont (e.: demofóon), öngyilkos lett, s a kegyes istenek mandulafává változtatták.

Verselése, stílusa • Idómértékes verselésben írta Janus Pannonius, 4 darab disztichonból áll. Kifejezőeszközök: megszemélyesítés és költői kérdés. A reneszánsz stílus jegyei: természeti téma, görög mitológiai elemek, költői öntudat.

Üzenete • Fájdalmas felismerni, hogy elképzeléseinkkel, gondolatainkkal egyedül vagyunk, nincs senki, akivel megoszthatnánk őket. Így érezhette magát a költő, amikor kegyvesztett lett, nem volt szellemi társa, magára maradt tudásával, érdeklődésével. A magányos és különleges virágzó fa látványa így juttathatta eszébe saját sorsát és meg nem értettségét – túl korán érkezett újszerű eszméivel.

1. Milyen természeti jelenség adta az ihletet és az ötletet a vers megírásához?
2. Mi a szerepe az első két sor mitológiai utalásainak?
3. Találsz-e kapcsolatot a dunántúli téiben kivirágzó mandulafa képe és az életrajzból megismert Janus Pannonius-sors között?

1. A magyar költősors egyik tragikus jellemzője: a meg nem értettség, a korán jötttség, a befogadó közeg hiánya. Eddigi tanulmányaid alapján igazold vagy cáfold a megállapítást példák segítségével!

Pannónia dicsérete

Eddig Itália földjén termettek csak a könyvek,
S most Pannónia is ontja a szép dalokat.
Sokra becsülnek már, a hazám is büszke lehet rám,
Szellemem egyre dicsőbb, s általa híres e föld!

(Berceli Anzelm fordítása)

Amit a műről tudnod kell!

A reneszánsz ember egyéni öntudata és a hazaszeretet kettős érzése hatja át a *Pannónia dicsérete* című epigrammát. A hadi dicsőség hagyományos értékrendje helyett a költő szellemi nagyságát mint a haza megnevesítésének eszközét hirdeti. A reneszánsz humanizmusnak a művészet értékébe vetett

hite szólal meg ily módon. Janus nemcsak a magyar irodalom első költője, hanem a költői öntudat első kifejezője is.

Keletkezése • Az epigramma 1464–1465 között keletkezett. Címe témajelölő, hangulata emelkedett.

Szerkezete • Négy sorból áll az alkotás. Az 1–2. sorban Itáliát és Magyarországot állítja párhuzamba. Magyarország még kulturálisan elmaradt, de megindult a lassú fejlődés. A 3–4. sorban a költő büszkén állapítja meg, hogy ez a felemelkedés neki és alkotásainak köszönhető. Elsőként ő hozta Pannóniába a humanista poézist, s ezzel a maga egyéni dicsőségén kívül hazájának is hírnevet és megbecsülést szerzett.

Az epigramma azt a humanista felfogást tükrözi, mely szerint a legfőbb emberi tevékenység a szellem, a tehetség kiművelése, a humán tudományok, a költészet ismerete.

Verselése • Időmértékes, 2 disztichonból áll (1 hexameter és egy pentameter sor kapcsolata). Stílusa reneszánsz, vonásai:

- művészi öntudat, a költő büszke alkotásaira,
- az emberközpontú gondolkodás, az egyéniség kiteljesedése,
- érték a művészet.

Az epigrammára jellemző csattanós zárás az egyéni előmenetel és a haza felemelkedésének azonosságát szólaltatja meg. Újfajta hazafiság ez, a szellemi ember sors- és feladatvállalásának kimondása.

1. Mikor írta Janus Pannonius a *Pannónia dicsérete* című epigrammát?
2. Fogalmazd meg a vers témáját!
3. Milyen költői magatartás szólal meg a *Pannónia dicsérete* című versben?
4. Sorolj fel reneszánsz, humanista vonásokat Janus Pannonius költészetében! Melyik költeményeiben figyelhetők meg ezek?

Saját lelkéhez

Ó, lélek, fényed lecsorogva a tiszta Tejútról
testem tompa, sötét mélyeiben lakozik.
Nincs panaszom rád, fénylik benned a hú derekasság,
annyira tündöklök rajtad a büszke derű.
Úgy léptél ki a Rák izzó kapuján: feledésbe
nem merített sohasem téged a Léthe folyó.
Ahol a Serleg, a rejtelmes, meg a gyors, vad Oroszlán
egymást érintik, onnan ívelt le utad.
Észt a Saturnus adott, Jupiter meg erélyt cselekedni,
bátorságot a Mars, ízlést Phoebus adott.
Vénusz a jóérzést, a művészetet adta a Merkúr,
Cynthia osztott rád felnövekedni erőt.
Cynthia áll a halál meg az élet mesgyehatárán,
földünknek törvényt mennyei Cynthia szab.
És ha neked csak a hús meg a csont kell – jobban az égnél –
volt bizonyára különb por-gunya, mint az enyém.
Nincs kifogásom alakja, egész ábrázata ellen:
éppen elég magas és külseje kellemetes.
Csak az a baj, hogy e test oly gyöngye, a tagjai véznák,

túl puha mesteri kéz gyúrta lazára sarát,
 Lázakat oltva a rosszul fércelt ízületekbe,
 s gyúlnak a szüntelenül váltakozó nyavalyák.
 Örökös nátha csöpög, leszivárog nedves agyamból,
 két hurutos szememen árad a vaksi folyás.
 Forr a vesém, gyomrom megdermed, s közben alatta
 gyulladt májamból gőzöl agyamba a vér.
 Vagy csak azért bújtál e törékeny burkolatodba:
 tudtad: gyöngö a zár, melynek a foglya leszel?
 Csakhogy a bölcsesség mire jó, ha lakása göthös mell?
 Inkább bölcs se vagyok, csak nyavalyás ne legyek.
 Atlas teste se kell, se Milo erejét nem irigylem:
 nem baj, a test ha sovány, csak ne legyen beteges.
 Jobbá nem teheted, hagyd árva-magára e testet
 s szállj ki belőle, suhanj, vissza a csillagokig.
 S míg odafönn ezer éveken át tisztulni igyekszel,
 messze kerüld, ha bolyongsz, a feledés folyamát.
 Bús feledékenység ne merítsen a hajdani gondba,
 rég levetett béklyót újra magadra ne végy.
 És ha a mostoha végzet űz ide vissza a földre,
 csak nyomorult ember, csak ez az egy sose légy.
 Inkább méh, aki jószagu mézet gyűjthet a réten,
 hattyú légy, ki dalát zengeti néma tavon.
 Tengeren, erdőkben rejtőzz, csak tudjad örökké:
 sziklából született hajdan az emberi test.

(Vass István fordítása)

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1466-ban írta a végzetes betegséggel (tüdőbaj), a halállal szembenező költő ezt az elmélkedő versét.

Témája • A szenvedés, a mulandóság, a lét – nemlét kérdése, a test és a lélek ellentétének feloldása, hogy a test börtönéből szabadulhasson a lélek. Ez a gondolat egy kozmikus távú világértelmezés egy vallomásban. Janus Pannonius az újplatonisták tanait követve hitt a lélekvándorlásban. Szerinte a lélek Isten közelében él, és időről időre alászáll a földre. Útja során megkapja az emberi tulajdonságokat, de földi élete befejezésével elfelejti azokat.

Műfaja • Elégia, a gondolati líra körébe tartozó létértelmező filozófiai költemény.

A cím a megszólítottat nevezi meg: önmegszólító vers. Az egyes szám 2. személyű alakok azonban énjének csak egy részét, a lelkét szólítják meg.

A vers alapellentéte már az első sorban megfogalmazódik: a fény és sötétség szembeállításával az értékeket hordozó, magasabb rendű lélek és a silány anyag, a test megbékíthetetlen és végzetes ellentéte jelenik meg.

Szerkezete • Követi az újplatonista elképzeléseket, négy részre tagolható.

I. rész: 1–14. sor: a halhatatlan lélek a kozmoszban, a csillagok közt lakik. Innen az isteni szférából, a tökéletesség birodalmából ereszkedik alá a földre. Testet öltve is emlékszik és vágyódik eredeti honába (...*feledésbe / nem merített sohasem téged a Léthe folyó.*)

II. rész: 15–28. sor: szembeállítja a testet és a lelket. A *büszke derűt* sugárzó lélek azonban alászállva méltatlan testet kapott. Részletező, szinte már visszataszítóan naturalisztikus képekkel mutatja be ezt a gyenge, beteges *por-gúnyát* (*Örökös nátha csöpög, leszivárog nedves agyamból, / két hurutos szememen árad a vaksi folyás.*)

III. rész: 28–38. sor: tanácsot ad az énjének a jövőre nézve. A testi fogyatékosságok felsorolása után élesen szembeállítja a test tökéletlenségét a lélek gazdag adottságaival.

IV. rész: 39–44. sor: a zárlatban egyéni végzetét, lélek és test egymáshoz rendelődésének kudarcát általános emberi sorssá emeli: *csak nyomorult ember, csak ez az egy sose légy.*

Üzenete • A jelen léte túrhetetlen állapotot mutat. A test alkalmatlan a nagy lélek létezésének támogatására.

Irodalomelméleti ismeretek

Az epigramma • Lírai műfaj. Eredetileg sírfelirat. Rövid, tömör, csattanóra épülő, néhány sorból (4–8 sor) álló, általában disztichonokban írt vers. **Két fő része van:** egy *előkészítő szakasz* és a fordulat utáni, *lezáró szakasz*. **Két típusa** szerint ismerünk magasztos hangvételű, *dicsőítő epigrammákat* (görög típus) és *élcélődő, csipkelődő, humoros* hangvételű *epigrammákat* (latin típus). A sírversből alakult ki a görög költészetben: tömörségét, pontosságra való törekvését ebből örizte meg (Szimónidész: *A thermopilai hősök sírfelirata, Anakreón*). A római irodalomban Catullus és Martialis művei emelkednek ki. Az újkori költészetben a didaktikus és az antik hagyományokat ápoló költészet kedvelte különösképpen: a humanizmus és a klasszicizmus (Voltaire, Rousseau, Goethe, Schiller). A magyar költészet jeles epigrammaszerzői: Janus Pannonius *Pannónia dicsérete*, Kazinczy Ferenc *Tövisek és virágok* című kötete, Kölcsey Ferenc *Huszt, Emléklapra*, Vörösmarty Mihály *Guttenberg-albuma*.

Elégia • Görög eredetű, fájdalmas, panaszos hangú lírai műfaj. Kezdetben, az ókorban minden disztichonban írt költeményt így neveztek témától függetlenül, ezért volt szerelmi, bölcséleti, harci elégia. Idővel a szomorú hangnemű művekre korlátozódott a műfaj neve, ilyen értelemben előzménye a siratóének, a gyászdal volt. Fuvolakísérettel adták elő. Alapélménye az elmúlás, a boldogság elvesztésének, illetve elérhetlenségének élménye. A klasszikus elégia idő- és értékszenbesítésen alapul. Schiller meghatározása szerint elégikus magatartás akkor jön létre, amikor a költő látja, hogy a valóság és az ideál között milyen hatalmas távolság feszül, s az ideál rendre alulmarad a valósággal szemben, és ezt lemondóan veszi tudomásul. Az elégia mesterei: Szolón, Szimónidész, Kallimakhosz, Catullus, Tibullus, Propertius. Az újkori költészetben: Goethe, Schiller, Hölderlin, Keats, Shelley, Rilke. A magyar irodalomban Janus Pannonius: *Saját lelkéhez*, Berzsenyi Dániel *A közelítő tél*, Tóth Árpád *Elégia egy rekettyebokorhoz*, József Attila *Elégia*.

Arefrén • A versnek általában szakaszonként visszatérő, ismétlődő része, Nyugat-Európából ered. Leggyakrabban a strófa végén helyezkedik el, de az elején is előfordulhat. Terjedelme 1–2 szótól a több sorig változhat. Szekes része például a ballada vagy a rondó versformáknak. Ismétlődő szerepeltetése állandóságot, ciklikus jelleget, egységes hangulati keretet stb. adhat a műnek, de lehet különleges szerepű vagy szinte szakaszonként más funkciójú. Egyúttal tagolja is a költeményt.

RENEZÁNSZ ÉS REFORMÁCIÓ

Wittenberg, 1517. október 31, Luther Márton kiszegzezi a 95 tételt

Reformáció • A magyar reneszánsz második nagy korszaka a XVI. század. Fejlett polgárságról persze még ekkor sem beszélhetünk, s hiányoznak a nagy kulturális központok is, de a reneszánsz irodalmi műveltsége mégis szélesebb körben és már **magyar nyelven** terjedt el. A XVI. század súlyos történelmi megrázkódtatásai ellenére sokszínű, széles skálájú, eleven szellemi élet, gazdag irodalom bontakozott ki. E fejlődés legfőbb mozgatója a **reformáció**, amely a hit megújításáért indított mozgalom volt. Eszmei megalapozói **Rotterdami Erasmus** és **Philip Melanchthon**. Egyházszerző és irodalmi tevékenységével elindítója **Luther Márton** németországi szerzetes, aki **1517. október 31-én** szegyezte ki a wittenbergi vártemplom kapujára teteleit, melyekben vitatta a római katolikus egyház több vallási dogmáját. Ezt a dátumot tekintik a reformáció, a hitújítás kezdetének. A reformáción belül kezdetben a lutheri (evangélikus), majd ezt részben kiszorítva a kálvini tanokból kiindulva a református és unitárius vallás terjedt el. A reformáció döntően befolyásolta Európa társadalmi és kulturális életét, a nemzeti nyelvű iskoláztatás és a nemzeti nyelvű irodalom fejlődését.

Nota bene! A reneszánsz és a reformáció között sajátos és *ellentmondásos kapcsolat* létezik: mindkettő ugyanannak a nagy gazdasági és társadalmi átalakulásnak a világnézeti vetülete, csak a reformáció az északi országok gyengébben fejlett kispolgárságának vallásos köntösben jelentkező antifeudális mozgalma. A reneszánsz az újfajta szemléletével az evilági élet felé fordult, a reformáció viszont megerősítette a vallás szerepét. Mégis: a középkori katolikus világképnek a reneszánsz korában való megrendülése, valamint a humanizmus bibliakritikája nélkül a reformáció elképzelhetetlen. **A reformáció nemcsak táplálkozott a humanizmus eredményeiből, hanem a műveltség szélesebb és jórészt anyanyelvű terjesztése révén hozzá is járult a reneszánsz kultúra általánosabbá tételéhez.**

A művelődési élet fontos tényezőjévé lépett elő a könyvnyomtatás. Az első magyar nyelvű nyomtatványok Krakóban és Bécsben jelentek meg, majd az ország területén is egyre több nyomda kezdte meg működését.

Vallásos, egyházi epika • A reformáció terjedésével Magyarországon is nagyszámú vallásos, egyházi témájú mű keletkezett. *Teológiai* művek, *értekezések* jeles képviselői **Dévai Bíró Mátyás**, **Méliusz Juhász Péter**, **Dávid Ferenc**. A *hitvitázó irodalom* darabjai: *beszéd*ek, *prédikációk*, propagandisztikus művek, *vitairatok* keletkeztek ekkor.

A teológiai és tudományos művek mellett hamarosan megjelentek a vallásos epika szépirodalmi műfajai is: *elbeszélések*, *mesék*, *példázatok*, *látomások*, *vallásos históriák*. A reneszánsz vallásos irodalmában minden felekezet képviselőit megtaláljuk, a protestantizmus terjedése lendületet adott a katolikus egyházi irodalom, a késő középkori kolostori irodalom fejlődésének is.

Az egyházi irodalom legfontosabb emlékei a **bibliafordítások**. A reformáció a vallásos hit egyetlen alapjának a *Bibliát* fogadta el, amelyet le kellett fordítani a nemzeti nyelvekre azért, hogy mindenki a saját nyelvén olvashassa és maga magyarázhassa a szent szövegeket. Az első jelentős bibliafordító **Sylvester János** (1504–1552), aki saját műhelyében Sárvár-Újszigeten adta ki a teljes *Újszövetséget* 1541-ben. Sylvester készítette az első latin–magyar szótárt és az első nyelvtant is, a *Grammatica Hungarolatinát*, 1539-ben felfedezte, hogy magyar nyelven is lehet időmértekes verseket írni.

Az első teljes magyar nyelvű *Biblia* **Károlyi Gáspár** (1530–1591) munkája, a protestáns *Vizsolyi Biblia* (1590), amelynek nyelve a korabeli magyar nyelvállapot őrzője, a mai olvasó számára kissé nehezen érthető, ugyanakkor művészi, szépirodalmi igényű.

Protestáns énekköltészet • A magyar nyelvű líra fejlődése szempontjából nagy

lendületet hozott a reformáció terjedése. A protestáns énekköltészet magyar nyelvű volt. A legelterjedtebb műfajok a *gyülekezeti ének*, *hálaadó*, *ünnepi*, *dicsőítő énekek* – *dicséret*ek, *halotti énekek*, *zsolttárok* és *jeremiádok*¹. A protestáns pré-

Károlyi Gáspár *Bibliája*

¹ *jeremiád* – panaszos, siránkozó hangvételű verses műfaj, az elnevezés Jeremiás prófétára utal

dikátor-írók nagy egyénisége – **Bornemisza Péter** (1535–1584) – is adott ki énekeskönyvet (1582), s a kor legnagyobb magyar lírikusa – **Balassi Bálint** – is írt, illetve fordított vallásos énekeket. A protestáns énekes hagyomány tudományos igényű rendszerezője **Szilvásújfalvi Anderkó Imre** volt, de jelentős a szerepe **Huszár Gálnak**, **Geleji Katona Istvánnak**, **Bornemisza Péternek** és **Keserű Dajka Jánosnak** is. A 150 bibliai zsoltár teljes szövegét **Szenci Molnár Albert** ültette át magyarra.

Széphistóriák • A késő reneszánszban éli virágkorát a regényes verses elbeszélés, a *széphistória*, ez a verses epikai műfaj, mely szerelmi történetet dolgoz fel. Többnyire vándormotívumra épül. A legismertebb közülük Árgirus históriája – *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűzleányról*. A mű szerzője **Gergei Albert**. A mű jelentőségét az növeli, hogy Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* című mesedramájának ez a történet az alapja. Ismertebb széphistóriák még: *Szilágyi Mihály és Hagymási László históriája*, *Az Béla királyrul való és az Bankó leányáról széphistória*, *Széphistóriás ének az Telamon királyról és az ő fiának, Diomedesnek szörnyű haláláról*.

Históriás énekek • A történetírás középkori (deák) és humanista hagyományai folytatódtak a XVI. század irodalmában is. A legismertebb és legnépszerűbb művek a *históriás énekek* voltak. A históriás énekek műfajába sorolhatók a történelmi témájú énekek mellett a vallásos, mondai elbeszélő művek, novellisztikus, regényszerű epikai alkotások, *tudósító énekek*, *vallásos históriák*, *krónikás énekek*, *regényes históriák*.

A történelmi tudósító ének leghíresebb mestere **Tinódi Lantos Sebestyén** (1505–1556) volt. Fő műve, a *Cronica* 1554-ben jelent meg, legértékesebb darabjai a török elleni harcok és hősök emlékeit örökítik meg. Pl.: *Egervár viadaljairól szóló ének*, *Az enyingi Török János vitézségéről szóló ének*, *Budai Ali basa históriája*.

A Tinódi utáni évtizedek legjelentősebb alkotója **Ilosvai Selymes Péter**. Legismertebb műve *Az híres neves Tholdi Miklós jeles cselekedetéről és bajnokoskodásáról való história* (1574) regényes história, mely őrzi a vitézi énekek, a lovagi epikus hagyományok nyomait is.

Epikai műfajok • A magyar reneszánsz irodalomban is felbukkannak azok a nagyepikai műfajok, melyek az eposz irányába mutatnak. Az egyik ilyen munka **Schesaeus Keresztély** latin nyelvű, 12 énekből álló műve, a *Pannónia romlása*. A bibliai históriák leghíresebb művelői **Batizi András** és **Sztárai Mihály** voltak. Ezek a vallásos históriák elsősorban az *Ószövetség* történeteit dolgozták fel, céljuk az új hit terjesztése volt. Lefordította a *Bibliát* és történelmi tárgyú műveket is írt **Heltai Gáspár** (*Chronica az magyaroknak dolgairól*). Szépprózai munkái közül kiemelkedik a *Száz fabula* (1566), Aiszóposz (e.: ezópusz) meséinek átdolgozásai. **Bornemisza Péter Ördögi kísértetek (1578) című epikus alkotása drámai sűrűségű elbeszélések**

gyűjteményéről sem feledkezhetünk meg. Legértékesebb részletei az önelemző, saját belső vívódásairól számot adó részletek. Beszédeinek, prédikációinak gyűjteménye a *Postillák*.

A magyar nyelvű dráma • A XVI. század a magyar nyelvű dráma elindulásának százada is. Az első magyar nyelvű drámát **Sztáray Mihály** írta *Papok házasságáról* címmel. Az első magyar nyelvű komédiának, a *Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról*, sajnos nem ismerjük a szerzőjét. A magyar nyelvű dráma szempontjából igen nagy a jelentősége **Bornemisza Péter** *Tragédia magyar nyelven* címen megjelentetett (1558) *Elektra*-átdolgozásának. A *Magyar Elektra* Szophoklész művének protestáns-reneszánsz átdolgozása. **Balassi Bálint** 1588-ban lefordította **Cristoforo Castaletti** *Amarillis* című pásztorjátékát. A *Szép magyar comoedia (Gyarmathi Balassa Bálintnak Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmükről szép magyar comoedia)* Bornemisza átdolgozásához hasonló.

A drámairodalomban a magyar reneszánsz kori hagyomány jóval szegényebb, mint a líra vagy az epika terén, s ez a következő századokban is marad. A reneszánsz kor első kísérletei nem folytatódnak a barokk irodalomban.

BALASSI BÁLINT

(1554–1594)

Az első magyar nyelven író európai híru költőnk, a reneszánsz költészet legnagyobb alakja **Balassi Bálint**. A régi magyar irodalom legnagyobb alakja önmagát „Pallas és vitéz Mars” fiának mondja. Az antik istenek nevével való humanista játék Mars említésekor a harci vitézkedésre, Pallas esetében pedig a tudósköltészetre utal. Balassi önmeghatározása találó. Az újabb kutatások egyértelműen bizonyítják, hogy valóban tudatos művész volt, egyike a kor legműveltebb embereinek. Kilenc nyelven értett, ismerte az antik poétikát és poézist, az újlatin humanista költői törekvéseket, az európai líra fejlődéstörténetét, a kor köz- és népköltészetét.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, családja • 1554. október 20-án Zólyom (Zvolen) várában született **Balassi Bálint**, Magyarország egyik leggazdagabb, legbefolyásosabb családjának a sarja. Apja, Balassi János tudta nélkül az ötvenes évek végéig, Ferdinánd uralkodása alatt semmi sem történt

Balassi Bálint portréja (ismeretlen szerző műve), XVII. század közepe

Magyarországon. Anyja, Sulyok Mária az egri hős, Dobó István sógornője. A főrendi származás, az óriási vagyon indokolja azt a küzdelmet, melyet a költő szinte egész életében vív, hogy elismertsége, körülményei ősei nevéhez méltóak legyenek.

Tanulmányai • Tizenegy éves korától a híres prédikátor-író, a zólyomi vár udvari papja, Bornemisza Péter nevelte és oktatta a tudományokra, majd Nürnbergben folytatta tanulmányait. Életrajzírói feltételezik, hogy megfordult valamelyik német egyetemen, sőt Padovában is.

Sorsdöntő fordulat • Életének sorsdöntő fordulata 1569-ben következett be, amikor apját hűtlenség vádjával letartóztatták. Ettől kezdődően a család és Balassi élete állandó konfliktusokból, viszálykodásból, perekből állt. A család előbb Lengyelországba menekült, s követte őket a fogságból megszökött Balassi János is. Apját 1572-ben felmentették a vádak alól, de a család sosem nyerte vissza az udvar bizalmát. Rudolf trónörökös magyar királlyá koronázásakor, Pozsonyban Bálint kanásztáncot mutatott be a vendégek előtt. Balassi János, hogy hűségét bizonyítsa, fiát 1575-ben elküldte egy Erdély elleni hadjáratba. A hadjárat kudarcba fulladt, Balassi pedig fogságba esett. A művelt, fiatal költőt, aki jó zenész és táncos volt, Báthory István fejedelem udvarába fogadta, nem szolgáltatta ki a török szultánnak, s lengyel királlyá választása után magával vitte Lengyelországba. A Habsburg-udvar szemében ez egyet jelentett a felségárulással. Hogy apját és családját megszabadítsa az örökös zaklatástól, otthagya lengyelországi nyugodalmas és gyönyörűségeket.

Hazatérés • Mire 1577-ben, apja halála után hazatért, a rokonság, s főleg nagybátyja és gyámja, Balassi András nógrádi főispán a családot minden vagyonából kiforgatta. Ezt követően szinte egész életében pereskedett vagyona visszaszerzéséért, többségében sikertelenül. 1578-ban Pozsonyban megismerkedett Ungnád Kristófné Losonczy Annával, a „halhatatlan kedvessel”. Losonczy Anna gazdag főúri családból származott. Apja, Losonczy István, a törökellenes harcok egyik hőse 1552-ben Temesvár hőseként vesztette életét. A Júlia-szerelem nem sokkal Lengyelországból való hazatérése után kezdődött akkor, amikor Balassi elvesztette vagyonát. Anna viszont apja örökösöként gazdag volt. Vagyonához és rangjához megfelelően a legmagasabb körökhöz tartozott. Első férje Báthory Miklós országbíró, második Ungnád Kristóf horvát bán, harmadik férje pedig Forgách Zsigmond, a későbbi nádor. Nem véletlen tehát, hogy sem a férjnél lévő, sem az éppen megözvegyült asszony nem vette komolyan Balassi udvarlását. Csaknem egy évig tartott a kapcsolat, de felhőtlenül boldog ez a viszony csak az első három hónapban volt. Aztán az asszony kiadta a költő útját. Mégis ennek a kapcsolatnak köszönhető a magyar költészet első szerelmes versciklusa.

A végvári katona • 1579-ben hadnagy lett Egerben. Négy évig szolgált itt, élte a végvári katonák életét jelesen vitézkedve a törökökkel. 1582-ben távoznia kellett innen.

Házassága • 1584 karácsonján házasságot kötött unokatestvérével, Dobó Krisztinával, Eger híres kapitányának, Dobó Istvánnak a leányával. Katonáival elfoglalta vélt hozományát, Sárospatak várát, amivel újabb veszedelmekbe sodorta magát. Erőszakos birtokfoglalása miatt perbe fogták, s a rokonok közti házasságot érvénytelenítették mindazok ellenére, hogy Balassi rekatolizált (protestáns vallásról katolikus hitre tért vissza) is. 1585-ben fia született, de a gyermeket törvénytelennek nyilvánították. Hosszú és gyötrelmes küzdelmek után eladta meglévő vagyonát és menekülésre készült.

Lengyelország • Végso elkeseredésében ismét Lengyelországba ment, ahol Wesselényi Ferenc és felesége, Szárkándy Anna vendégszeretetét élvezte. Sokáig tartotta magát az a nézet, hogy a *Célieversek* ihletője Szárkándy Anna volt. A legújabb kutatási eredmények (pl.: Kőszeghy Péteré) azonban ezt nem tartják valószínűnek, s azt feltételezik, hogy Balassi feleségéhez írta őket.

Újra itthon • 1591-ben, nagybátyja halála után tért vissza újra Magyarországra, s megpróbálta visszaszerezni birtokait. Az udvar azonban maradék vagyonától is megfosztotta. Balassi földönfutó, lókereskedő, szerelmi botrányok megvetett figurája lett.

Halála • 1593-ban, a tizenöt éves háború kezdetekor ismét katonának állt. 1594. május 19-én halálos sebesülést szenvedett Esztergom ostrománál: mindkét combját ólomgolyó járta át. A súlyos, de nem halálos seb elfertőződött, néhány nap múlva vérmérgezési tünetek léptek fel. A költő embertelenül szenvedett. Tudta, hogy meghal. Haldoklásakor végig mellette volt Dobokay Sándor jezsuita szerzetes, aki beszámolt a költő utolsó óráiról. Balassi meggyónt, megáldozott, felvette az utolsó kenetet, kisfiát Mátyás főherceg oltalmába ajánlotta. Utolsó szavai ezek voltak: „*A te katonád voltam, Uram, és a Te seregdedben jártam*”, május 30-án este halt meg.

MUNKÁSSÁGA

Első munkái • Balassi, hányatott sorsa ellenére, mindvégig hű maradt a költészethez, az irodalomhoz. Első munkáját még nürnbergi diákévei alatt fordította (*Beteg lelkeknek való füves kertecske*, 1572, Krakkó), szüleinek szánva vigaszul.

Életében – eddigi tudomásunk szerint – műveit nem jelentették meg nyomtatásban; mind világi versgyűjteménye, mind *Szép magyar komédiája* kéziratos másolatban maradt ránk. Csupán vallásos tárgyú versei maradtak fenn nyomtatott formában, a szerző halála utáni kiadásokban.

Balassa-kódex • Költészetének nagy részét, világi verseit a ma *Balassa-kódex* néven ismert kéziratos könyv őrzi. Ez valószínűleg tu-

dós másoló munkája és 50 évvel a költő halála, 1656 után született alkotás. A másoló szavaival: „Ezeket pedig a maga kezével írt könyvből írták ki szóról-szóra, vétek kevés helyen esett benne, az sem egyébtől lett pedig, hanem a Balassi írásának nehéz olvasása miatt, de afelől meglehet. Külön-külön mindenik éneket mikor, miről és kiről szerette, megírta, a nótáját is mindenikének feljegyzette. Aki azért gyönyörködik benne, innét igazán megtanulhatja, mint kell szeretőjét szeretni, és miképpen kell neki könyörgeni, ha kedvetlen és vad hozzá. De nem mindent hevít úgy a szerelem tüze talán, mint őtet.”

Másolója a bevezetőben meghatározta a gyűjtemény tematikáját is: „Következnek Balassi Bálintnak külömb-külobmféle szerelmes éneki, kik között egynéhány isteni dicséret és vitézségről való ének is vagon.” E pár szavas bevezetés utal arra, hogy a költemények füzére alapvetően három témára épül: szerelmes, istenes és katonaversekre.

A *Balassa-kódex* csupán 1874-ben vált ismertté a nyilvánosság számára, amikor a Radvánszky család könyvtárából előkerült.

Balassi szerelmi verseit, amelyek tehát csupán kéziratos másolatban maradtak fenn, csak egy szűk arisztokrata kör ismerte. *Szép magyar komédiája* viszont nyomtatásban is megjelent a XVII. század első felében, Debrecenben és talán Lőcsén. Ezek a nyomtatott könyvecskék azonban mára elvesztek, illetve csupán egyikük csekély töredéke maradt fenn. Az 1958-ban előkerült *Fanchali Jób-kódex*nek köszönhetően azonban mégis ismerjük a teljes szöveget.

Balassi 33 éves korában (a krisztusi kor fontosságát jelzi az is, hogy ekkor festetteti meg egy rézkarc alapján arcképét, s ekkor dolgozta ki a Balassi-strófát) költeményeit versciklusokba osztotta, tehát nem időrendi sorrendben tervezte verseinek megjelentetését, hanem témakörök szerinti bontásban: *istenes* versek, *szerelmes* versek, egyéb (*vitézi*) költemények. A *Balassa-kódex*re támaszkodó felvetés szerint mindhárom téma (a második és harmadik témakör versei vegyesen) 33 műből állt volna, a kötet élén egy vallásos prologusverssel (himmusszal). Így egy tökéletes középkorias szerkesztésű (1+3×33), humanista-reneszánsz kötet állt volna össze a verseskötet. Harminchárom vers a házassága előtt írt költeményeket tartalmazza, középpontjában az *Anna-versekkel*. Ezt zárja a *Kiben bűne bocsánatáért könyörgött*, melyben ifjúságától búcsúzik. A ciklus második felében a házassága utáni versek találhatók, középpontban a *Júlia-versekkel*. Az utolsó vers a *Búcsú a hazájától*. A mai irodalomtudomány az összeállított versgyűjteményt **Nagyciklusnak** nevezi.

Irodalmi munkásságának eredménye egy dráma: *Szép magyar komédia* és mintegy száz lírai költemény. Drámai műve *Thirsisnek Angelicával, Sylvanusnak Galatheával való szerelmükről szép magyar comedia* 1589-ben keletkezhetett és Júlia meghódítására irányuló

utolsó kísérletnek tekinthető. Benne egy egészen új műfajt honosított meg a magyar irodalomban, a **reneszánsz szerelmi komédiát**. Előhangjában kifejti, hogy a szerelem olyan érzés, olyan indulat, mely nemcsak gyönyörködtet, hanem „*az ifjú embernek gyakorta sok jóknak oka*”, mert megváltoztatja, csiszolja, nemesíti, jobbá, kulturáltabbá teszi az embereket.

1. Milyen kapcsolatban vannak Balassi Bálint életével a következő személyek: Balassi János, Sulyok Mária, Bornemisza Péter, Balassi András, Báthory István, Ungnád Kristófné, Dobó Krisztina, Wesselényiné Szárkány Anna.
2. Említs öt helyszínt Balassi életéből! Mi történt ezeken a helyszíneken?
3. Ki a *halhatatlan kedves*? Mikor, és hol ismerkedtek meg?
4. Hogy hívták a feleségét? Miért futott zátonyra házassága?
5. Mikor, és hol halt meg Balassi Bálint?

Szerelmi költészete

Balassi a magyar nyelvű líra első kiemelkedő, világirodalmi szintű képviselője; új költői formák felismerője és új formák megalkotója.

Legfőképpen az ókori görög és római költészet hatott rá. A minnesangerek mellett bizonyosan ismerte Petrarca *Daloskönyvét*. Ennek bizonyítéka, hogy az *Anna-versek* a petrarkizmus sablonjai szerint születtek, de nemcsak Petrarca, hanem más is hatott költészetére. Elsősorban Janus Secundus *Julia-versei* hatottak szerelmi lírájára (tőle ered valószínűleg a múzsa nevének alkalmazása is). Verseiben a petrarkista költészet hagyományait folytatja Balassi, ami azt jelenti, hogy műveiben nem a kedvest írja le, hanem nagy hangsúlyt fektet saját érzelmei bemutatására.

Lényeges eltérések vannak már a Losonczy Annához fűződő szerelem két ciklusa: *Anna-versek* és *Júlia-versek* között is, de még nagyobb a különbség e ciklusok költeményei és az úgynevezett *Célia-ciklus* költeményei között. Balassi szerelmi lírája az utóbbi ciklusban érte el legmagasabb fokát.

SZERELMES VERSEINEK KORSZAKOLÁSA		
I. 1575–1584	II. 1587–1588	III. 1590–1591
ANNA-VERSEK	JÚLIA-VERSEK	CÉLIA-VERSEK
Különböző főrangú hölgyekhez írt költemények (pl.: <i>Bebek Judit nevére</i> , <i>Csák Borbála nevére</i> stb.) és a legtöbbet Losonczy Annához írta, melyekben az elképzelt, eszményített nő iránti sóvárgás fogalmazódott meg.	Kifinomult stílus, tökéletes ritmika, újszerű strófaszerkezet, szimmetrikus reneszánsz kompozíció jellemzi ezt a versciklust. <i>Magyar Daloskönyvnek</i> is nevezzük, Petrarca <i>Daloskönyvének</i> mintájára.	Ezek a versek a viszonzott szerelemről, a boldogságról szólnak. Kifinomult műgond, játékos könnyedség, az érzéki hatásokra való törekvés jellemzi őket. Fulvia, egyetlen vers szereplője, egy feltételezett későbbi szerelem múzsája.

Balassi a reneszánsz ember öntudatával a szerelmet az emberi élet egyik legfőbb értékének tekintette. A *Júlia-versek* kifinomult stílusa, tökéletes ritmikája, újszerű strófaszerkezete (ekkor alakult ki az úgynevezett Balassi-strófa), szimmetrikus reneszánsz kompozíciója, egy belső érzelmi fejlődésmentet tükröző összefüggérendszer ez a versciklust – a Balassi-kutatók szerint is – költészetének csúcspontjává avatja.

MAGYAR DALOSKÖNYV

A Júlia-versek

Hogy Júliára talál, így köszöne neki

Ez a világ sem kell már nékem
Nálad nélkül, szép szerelmem,
Ki állasz most én melletttem,
Egészséggel, édes lelkem!

Feltámad napom fénye,
Szemüldök fekete széne,
Két szemem világos fénye,
Élj, élj életem reménye!

Én bús szívem vidámsága,
Lelkem édes kívánsága,
Te vagy minden boldogsága,
Véled Isten áldomása.

Szerelmedben meggyúlt szívem
Csak tégedet óhajt lelkem,
Én szívem, lelkem, szerelmem,
Idvez légy, én fejedelmem!

Én drágalátos palotám,
Jóillatú piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám,
Élj sokáig, szép Júliám!

Júliámra hogy találék,
Örömben így köszönék,
Térdet-fejet neki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék.

Egészséggel – itt: köszöntés, üdvözlés; **áldomása** – áldása; **szemüldök fekete széne** – szemöldök fekete színe

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A *Júlia-versek* egyik kései darabja, a *Balassa-kódex* 38. verse. Valószínűleg egy váratlan találkozás ihlette a vers megírását: **1589-ben** Pozsonyban találkozott a költő – ahogy ő fogalmaz – egy „kapu köziben” a szerelmével. Műfaja: virágének (a költő a szeretett nőt virággal azonosítja). Címe: témajelölő.

Szerkezete • Az egész vers elragadtatott, ujjongó bókók halmaza. A költemény első és utolsó versszaka a váratlan találkozás élményét, az üdvözlést, és annak hűvös fogadtatását mutatja be. A költemény többi része egyetlen hatalmas méretű szerelmi vallomás.

1. vsz.: konkrét élethelyzet: a költő találkozik szerelmével, és örömét kifejezve a kor szokása szerint üdvözlí őt boldog felkiáltással *Egészséggel, édes lelkem!* Az első sor majdnem szó szerinti átvétel a vers dallamát adó török dal kezdetének. A költő értékrendjét fejezi ki, Júlia nélkül értelmetlen a világ.

2–4. vsz.: metaforák: *drágalátos palotám, jóillatú piros rózsám* és köszöntések sora: *szívem vidámsága, lelkem édes kívánsága*. Mindennel azono-

sítja a szeretett nőt, ami a testnek és a léleknek jó, felhasználja a reneszánsz főúri világ mozzanatait, részleteit, az élet természeti képeit, amit belőlük a legértékesebbnek vél.

5. vsz.: himnikus halmozás az eszményített nőről: *szüvem – lelkem – szerelmem – fejedelmem*. Az imákból kölcsönzött üdvözlés: *idvez légy még magasabb szintre emeli a verset*. Ez a versszak összefoglalása az előző négynek.

6. vsz.: a záró versszakban a vers idősíkjá megváltozik: jelen idő helyett Balassi múlt időt használt. A szerelmes „lovag” és az úrnő között végtelen a távolság, a *térdet-fejet* hajtó Balassi esdeklő szavaira Júlia csak egy fölényes, hideg mosollyal válaszol.

Kifejezőeszközök, motívumrendszer • Négy versszakon keresztül metaforák halmozásával fozok a költő, találkozunk jelzőkkel, ismétléssel, felkiáltással és megszemélyesítéssel is. Motívumait a lovagi költészetből (*térdet-fejet neki hajték*), a népköltészetből (*kis violám, édes lelkem*) és a keleti, török költészetből (*szemüldék fekete széne, jóillatú piros rózsám*) meríti.

Verselése, strófaszerkezete, rímképlete • Az ütemhangsúlyos verselésű költemény két soros 16 szótagos versszakból áll, melyeket a belső rímek kétütemű 8 szótagos egységekre tagolnak. A Balassi-strófa rövidített változata. A sorvégeket párosrím fogja össze, mely a belső rímekkel négyes bokorímet alkot. Rímképlete: a a a a . A reneszánsz stílus jegyeit viseli.

Üzenete, érdekessége • A szerelem, a szeretett lény iránti elragadtatott érzelmek minden korban léteznek, a formába öntés azonban igazodik az adott kor igényéhez. Balassi előtt a magyar irodalomban a Júlia nevet senki sem használta.

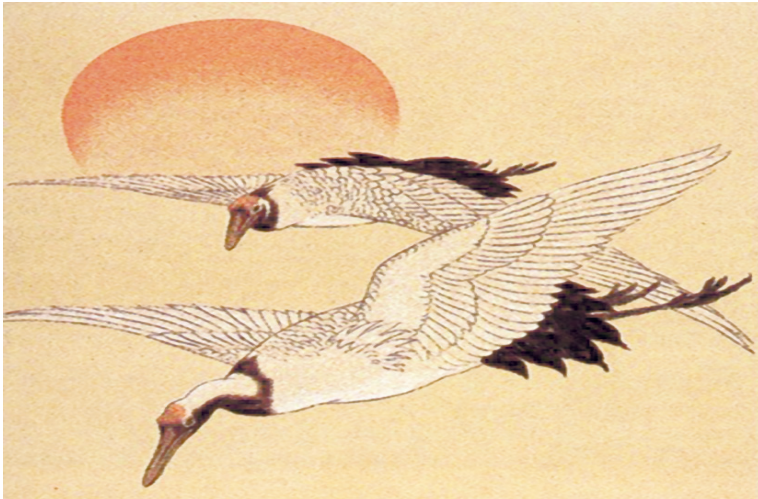
1. Hány éves korában, és hogyan osztotta ciklusokra verseit Balassi Bálint? Felfedezhető-e tudatosság ebben?
2. Évszám szerint hogyan korszakolhatjuk szerelmes verseit?
3. Sorold fel szerelmi lírájának sajátos vonásait!
4. Milyen alkalom ihlette a *Hogy Júliára találta, így köszöne neki* című verset?
5. A verset az 1. és a 6. strófa életképi keretbe foglalja. Vajon megtörtént eseményről van szó vagy a szerelmi vers egyik hagyományának átvételéről?
6. Milyen jellegű a viszony a lírai én és Júlia között? Figyeld az 5. versszak utolsó megszólításaira és a záróstrófában megjelenített magatartásformákra!
7. Melyik művelődéstörténeti korszakban találkozta hasonló szerelemfelfogással? Figyeld meg a szóképeket!
8. Tanuld meg a verset emlékezetből!

Darvoknak szó!

Az Csák búbánat nótájára

Mindennap jó reggel ezen repültök el szőldogálván, darvaim!
Reátok néztemben hullnak keservemben szemeimből könyveim.
Hogy szép szerelmesem jut eszembe nekem, megújulnak kínjaim.

Látom, utatokat igazítottátok arra az országra felé,
Az holott az lakik, víg szívemet aki ő magánál rekeszté;
Valaha én rólam, ki híven szolgáltam valljon s emlékezik-é?

Wilhelm Greve: *Darvak*, 1840

Bujdosom mint árva, idegen országba vesztül mint szarándok,
Ruhámban sötét színt, szívemben szörnyű kínt viselek én, úgy gyászlok,
Szárnyam nincs mint neked, kin mehetnék veled ahhoz, az kit óhajtok.

Szárnyad vagyon, repülsz, szintén ott szállsz le, ülsz, földében hol akarod,
Te szomjúságodot, szép forrásból csorgott tiszta vizével oltod,
Örömem környékét, az ő lakóhelyét: paradicsomot látod.

De ne siess kérlek, tőled hadd üzenjek neki rövid beszéddel,
Vagy ha az nem lehet, csak írjam nevedet mellyedre fel véremmel,
Kin megesmérhetsze, hogy csak ő érette túrók mindent jó kedvvel.

Adjon az jó Isten neki egészséget, víg és hosszú életet,
Mint mezők virággal, tündökljék sok jókkal, áldja mindennel őtet;
Nyomán is tavasszal teremjen rózsaszál, s keserűljön engemet.

Sok háborúmban, bujdosó voltomban, midőn darvakat látnék,
Szép renden repülni s az felé halanni, hol szép Júlia laknék,
El-felfohászkodván s utánok kiáltván tőlük én így izenék.

Amit a műről tudnod kell!

A *Júlia-ciklus* legalább tíz darabja Hieronymus Angerianus (e: hieronimus angeriánusz) költeményeinek, ötleteinek felhasználásával készült.

Ezek a versek Balassi szavaival „versszerző találmányok”, azaz nem szóról szóra fordított művek, hanem mintául szolgáltak egy-egy vers megírásához, tehát tekinthetők önálló szerzeményeknek.

A 44. költemény, a *Darvakkal szól* is ilyen „versszerző találmány”, melyben a melegebb, jobb hazába szálló darvakkal üzen elérhetetlen távolságban levő kedvesének.

A költő célja • A szeretett nő ostroma, célja – Júlia meghódítása.

Szerkezete • A hét versszakból álló költemény három részre tagolható: megszólítás, üzenetküldés, záróstrófa.

1–4. vsz.: megszólítás, fájdalmas önjellemzés: a darvak vonulása égő sebeket tép fel a költőben, kínzó állapotára döbrenti rá, mert közte és Júlia között mérhetetlen a távolság. De nemcsak földrajzi, hanem lelki-érzelmi távolságról van szó: *Bujdosom mint árva, idegen országba veszettül mint szarándok, ... szívemben szörnyű kínt viselek.* Júlia otthona, lakóhelye egy másik ország, a Paradicsom, egy olyan ideálvilág, amely örökre el van zárva előle a boldogságra vágyó zarándok előtt.

5–6. vsz.: üzenetküldés: a teljes reménytelenség és kilátástalanság ellenére a kitagadott szerelmes, a lírai én őrzi szerelmét, s gyöngéd rajongással küld megható jókívánságokat elérhetetlen kedvesének: *jó egészséget, vig és hosszú életet.*

7. vsz.: a kor szokása szerint a vers születésének körülményeit (ennek feltételezését), az ihletforrást rögzíti, mert *bujdosó* voltában sokszor látta már a darvakat repülni, s mindig Júliára gondolt.

Kifejezőeszközök • Megszólítás, hasonlat, kérdés, megszemélyesítés.

1. Hogyan jellemzi önmagát a költő az első négy versszakban?
2. Valóságosnak tekinthető-e az „*idegen ország*”, ahol a költő tartózkodik? Válaszodat indokold meg!
3. Hogyan gondol és mit kíván a költő a 6. versszakban arra a nőre, aki őt visszautasította?

Vitatéma: Mai modern világunkban szerinted hogyan viselkedik egy visszautasított szerelmes?

A Célia-versek

A Lengyelországban 1590–91-ben írt versek Balassi szerelmi költészetének utójátékát adják. Régebbi felfogás szerint a versek Wesselényiné Szárkány Annához szóltak, azonban a korábbi kutatások ezt cáfolják.

Sokkal csendesebb szerelem volt: ezekből a versekből hiányoznak az indulatok, a nagy érzelmi háborgások. Ugyanakkor ezek a versek már sokkal kimunkáltabbak, mint az előzőek, igényesebb művészi megoldások, pontosabb rímek stb. jellemzik.

Kiben az kesergő Céliáról ír

Mely keserven kiált fülemile fiát hogyha elszedi pásztor,
Röpes idestova, kesereg csattogva bánattal szegény akkor,
Oly keservesképpen Celia s oly szépen sírt öccse halálakor.

Mint tavasz harmatja reggel ha áztatja szépen jól nem nyílt rózsát,
Mert gyenge harmattul tisztul s ugyan újul, kiterjeszti pirosát
Celia szintén oly, hogyha szeméből foly könyve, mossa orcáját.

Mint szép liliomszál, ha félben metszve áll, fejét földhez bocsátja,
Úgy Celia feje vagon lefüggesztve, mert vagon nagy bánatja,
Drágalátos könyve hull mint gyöngy görögve vagy mint tavasz harmatja.

könyve – könnye

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Az egyik legszebb *Célia-vers* az 1590–1591 között Dembno várában alkotott *Kiben a kesergő Céliáról ír*. A ciklus 9. költeménye ez a háromstrófás kis műretek. Komlowszky Tibor Balassi-kutató a versről a következőket írta: „A költeménynek nincs, illetve alig-alig érzékelhető fogalmi jelentése – közleménye. A három versszak három részletezően kifejtett hasonlat: a hasonlatoké a vezető szólam, a hasonlított Célia szinte másodlagos. Lényegesebb a fülemüle – a tavasz harmatja s a szép liliomszál-hasonlat. A harmadik versszak ugyanakkor prozódiai (verstani) remeklés: a szöveghangzás ereszkedő, visszafogott hulláma tökéletesen idézi a gyászhoz kapcsolódó hangulat visszafogottságát.”

Műfaja, témája, hangulata • Műfaja életkép, címe témajelölő, Célia egyik rokonát: öccsét, esetleg lányrokonát siratja. A vers témája: a gyászoló asszony szépsége. Hangulata: bánatos, szomorú, fennkölt. Újdonsága ennek a versnek, hogy hiányzik belőle a nagy szenvedély, csökken a vers terjedelme a Júlia-versekhez képest, virtuóz a rímalkotás, nagy műgonddal alkotott költemény.

Szerkezete • A letisztult, leegyszerűsített verskompozícióban a szimmetria reneszánsz törvényszerűsége érvényesül. Kétféleképpen bonthatjuk szerkezetére a verset.

A) variáció: a gyász fázisát ábrázolja a három strófa: a kesergő fülemülével, a harmat áztatja rózsával és az eltört liliommal.

1. vsz.: a halállal való szembesülés megrendítő élménye.

2. vsz.: az elcsendesülő, de élő, mély fájdalom.

3. vsz.: a veszteségbe beletörődő, a szenvedéstől megtört asszony képe.

B) variáció

4. és 3. vsz.: az asszony bánatának, fájdalomának ábrázolása.

5. vsz.: Célia szépségében gyönyörködik a költő, akit a bánatos zokogás még szebbé varázsol.

Verselése, kifejezőeszközök • Ütemhangsúlyos, magyaros, Balassi-strófában íródott mindhárom versszak. Alliteráció, hasonlatok, megszemélyesítés, fokozás, ellentét (tavaszi hang, szín-, illatpompa ↔ mély fájdalom) található a versben.

Stílusa, üzenete, érdekessége • Reneszánsz stílusú, de a formai tökéletességre való törekvés már a manierizmus felé mutat. Az élet és halál tiszte-

letének megnyilvánulása ez a vers, melyhez a költő illeszti saját hódolatát a csodált asszony felé. A műzsanevet költői példaképétől, Angerianustól kölcsönözte Balassi. A Célia névből ered a Csilla és Cecília nevünk.

1. Sajátos helyet foglalj el Balassi életművében a *Célia-ciklus*. Ki a műzsája ezeknek a verseknek?
2. Keresd ki a versből a hasonlatokat! Mit mihez hasonlít a költő?
3. Jellemezd a versben a rímelhelyezés sajátosságait!
4. Keresd ki a versből a hangutánzó szavakat! Mi a szerepük a versben?

Hazafias és vitézi költészete

A korabeli európai humanista költészetben a vitézi ének ismeretlen volt, csak a mi irodalmunkban lett, lehetett lírai témává a hazáért és a kereszténységért vívott harc. A XVI. században eddig csak történelmi énekek szóltak a katonákról, ezek epikus anyagát alakítja át Balassi vitézi énekeiben.

A versek témája: végvári vitézek dicsérete, vitézi élet bemutatása.

Balassi maga is katonáskodott, tehát alapos, pontos és hiteles – nem szépített a tényeken – képet tudott festeni a végek életéről.

Felismeri Magyarország történelmi szerepét, felelősséget érez a hazáért, a kereszténységért, a török visszaszorításáért.

Vitézi énekei új oldalról mutatják meg a költőt. Ezekben a versekben egyszerre jelen vannak a reneszánsz-humanista filozófia (panteizmus) és a magyar költészetben e korban divatosá váló, népi elemeket is tartalmazó *katonaénekek* hatása. A végvárakban élő, állandóan hadra fogható vitézek, katonák körében alakult ki ez a műfaj. A vitézi énekek témája: a végvári szabad élet, a nélkülözés, a kalandozások, portyák, az állandó veszélyek. Balassi vitézi énekei közül csak négyet tekinthetünk szorosabban véve e témába tartozónak: *Kiben örül, hogy megszabadult az szerelemtől*, *a Széllel tündökleni...*, *Borivóknak való* és az *Egy katonaének – A végek dicsérete*.

Egy katonaének

(*In laudem confiniorum*)

Vitézek, mi lehet ez széles föld felett szebb dolog az végeknél?
Holott kikeletkor az sok szép madár szól, kivel ember ugyan él;
Mező jó illatot, az ég szép harmatot ad, ki kedves mindennél.

Ellenség hírére vitézeknek szive gyakorta ott felbuzdul,
Sőt azon kívül is, csak jó kedvéből is vitéz próbálni indul,
Holott sebesedik, öl, fog, vitézkedik, homlokán vér lecsordul.

Véres zászlók alatt lobogós kópiát vitézek ott viselik,
Roppant sereg előtt távol az sik mezőt szélllel nyargalják, nézik;
Az párduckáppákkal, fényes sisakokkal, forgókkal szép mindenik.

Jó szerencsen lovak alattok ugrálnak, hogyha trombita riadt,
Köztök ki strázsát áll, ki lováról leszáll, nyugszik reggel, hol virradt,
Midőn éjten-éjjel csataviseléssel mindenik lankadt s fáradt.

Az jó hírért, névért s az szép tisztességért ők mindent hátra hadnak,
Emberségről példát, vitézségről formát mindeneknek ők adnak,
Midőn, mint jó sólymok, mezőn széllal járnak, vagdalkoznak, futtatnak.

Ellenséget látván, örömmel kiáltván ők kópiákat törnek,
S ha sulyosan vagyon az dolog harcokon, szólítatlan megtérnek,
Sok vérben feretzvén arcul reá térvén úzót sokszor megvernek.

Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétáló palotájok,
Az utaknak lese, kemény harcok helye tanuló oskolájok,
Csatán való éhség, szomjúság, nagy hévség s fáradtság mulatások.

Az éles szablyákban örvendeznek méltán, mert ők fejeket szednek,
Viadalhelyeken véressen, sebekben halva sokan feküsznek,
Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézűl holt testeknek.

Ó, végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege!
Kiknek ez világon szerteszerént vagyon mindeneknél jó neve,
Mint sok fát gyümölcssel, sok jó szerencsékkel áldjon Isten mezőkbe!

in laudem confiniorum (lat.) – *A végek dicsérete*; **kópia** – kopja, szűrőfegyver;
párduckápákkal – itt: párdubcőrrel borított nyeregben; **szerencse** – zsákmány;
hadnak – hagynak; **feretzvén** – fürödve; **arcul reá térvén** – szembefordulva vele,
visszafordulva

Amit a műről tudnod kell!

Balassi Bálint nemcsak költő, hanem kiváló katona is volt. Számptalan török elleni csatában részt vett, jól ismerte a végvári katonák mindennapi életét. Talán tisztelgésképpen keletkezhetett 1589-ben az *Egy katonáének* című költeménye, melynek alcíme magyarul *A végek dicsérete*. A verset lengyelországi bujdosása után írta. Honvággy gyötri, emlékei megszépülnek. Balassi tulajdonképpen a XVI. századi törtéias énekek epikus anyagát olvasztja lírává, s emeli fel a tudós reneszánsz költészet szintjére.

Témája, műfaja • A hazáért és a kereszténységért vívott önfeláldozó harc. Katonaének, elégia. A búcsúvers típusába tartozik. Főcíme témajelölő, alcíme műfajjelölő. Számmisztika: 3 × 3 strófa, 3 pillér, köztük 3–3 szakasz.

Szerkesztési elv • A harmónia és a szimmetria rendje, törvényszerűsége, a mellé- és fölérendeltség érvényesül a vers felépítésében. A vers három-pillérű verskompozíció, 9 strófa.

1. vsz.: pillér: *állítás* – a vitézekről a vitézekhez szól, a végvári vitézi élet a legszebb dolog a világon, s a természet szépsége is a katonákat illeti.

2–4. vsz.: bizonyítás – a végvári élet mozzanatos képei jelennek meg, s megfigyelhető egy időbeli folyamat is (készülődés a harcra – a szívek felbuzdulnak, harc – *öl, fog, vitézkedik*, éjszakai harc – *éjten-éjjel csataviseléssel* és pihenés – *mindenik lankadt s fáradt*). Az igék mozgalmasságot érzékeltetnek.

5. vsz.: pillér: a költemény erkölcsi parancsa, a legnagyobb érték, az emberség és a vitézség (humanista világnézet) fogalmazódik meg: *Emberségből példát, vitézségből formát mindeneknek ők adnak. A katonaelet a legmagasabb eszmény:* ők védik a kereszténységet és a hazát.

6–8. vsz.: a végvári élet újabb képei (nélkülözés, veszélyeztetés, hősi halál), a harc emberpróbáló keménységei olvashatók. A 8. versszakban eufemisztikusan sejteti az élet körforgását is: *Sok vad s madár gyomra gyakran koporsója vitézül holt testeknek.* A nemes célért mindenről lemondanak.

9. vsz.: pillér: a patetikus felkiáltás *Ó, végbelieknek, ifjú vitézeknek dicséretes serege!* és az érzelmi azonosulás ódai emelkedettséggű vallomássá teszi az utolsó strófát. Búcsúzóul pedig áldást, szerencsét, dicsőséget kíván a költő a végek katonáinak.

Verselése • Ütemhangsúlyos, magyaros, strófászerkezete teljes Balassi-strófa, azaz a három sorból szerkesztett versszak minden sora a belső rímek által három egységre tagolódik. Emellett az egész vers háromszor három, tehát kilenc strófából áll. De nemcsak a külső, hanem mélyebb, belső kompozícióban is hármas szerkesztési elv valósul meg.

Kifejezőeszközök • Szinekdoché, jelzők, kérdés, ellentét, hasonlat, felkiáltás. Retorikai felépítése a versnek: állítás – bizonyítás: érvek ↔ ellenérvek – összegzés.

Érdekessége • Balassi, tudjuk, jól ismerte ezt az életformát, eszményíti azt, de versében magát nem sorolja a vitézek közé. De az nyilvánvaló, hogy általa a XVI. századi Magyarországon felértékelődött és tovább hagyományozódott a középkori lovagi, vitézi értékrend.

1. Melyik ciklushoz tartoznak a vitézi élet mozzanatait megéneklő költemények?
2. Milyen kompozíciós elv érvényesül az *Egy katonaének* című versben?
3. Melyik mondat hordozza a legnagyobb erkölcsi és gondolati súlyt?
4. A vitézi élet milyen összetevői adják meg az életforma értékét?
- * 5. A három pillér között Balassi életképet fest, pontosabban mozgalmalos életképek sokaságát adja. Hasonlítsd össze a vers első és második felében található pillanatképeket! Milyen hangulati különbség fedezhető fel?
6. Hol érzékeljük a versben, hogy a tudós költő és a gyakorló katona élménye együtt van jelen?

1. Figyeld meg a lírai én nézőpontját! Fejtsd ki véleményed a kívülállás és az azonosulás kérdéséről!

Búcsúja hazájától

Minden állat dicsér Uristen tégedett nótájára

Ó, én édes hazám, te jó Magyarország,
Ki keresztényiségnek viseled paizsát,

Viselsz pogány vérrel festett éles szablyát,
Vitézlő oskola, immár Isten hozzád!

Egriek, vitézek, végeknek tüköri,
Kiknek vitézségét minden föld beszéli,
Régi vitézséghez dolgokat veti,
Istennek ajánlva legyetek immár ti!

Ti is, rárószárnyon járó hamar lovak,
Az kiknek hátokon az jó vitéz ifjak
Gyakorta kergetnek s hol pengig szaladnak,
Adassék egészség már mindnyájatoknak!

Fényes sok szép szerszám, vitézlő nagy szépség,
Katonatalálmány, új forma ékesség,
Seregben tündöklő és fénlő frissesség,
Éntülem s Istentül legyen már békesség!

Sok jó vitéz legény, kiket felemeltem,
S kikkel sok jót tettem, tartottam, neveltem,
Maradjon nálatok jó emlékezetem,
Jusson eszetekbe, jótétemrül nevem!

Vitéz próba helye, kiterjedt sík mező,
S fákkal, kősziklákkal bővös hegy, völgy, erdő,
Kit az sok csata jár s jószerencse leső,
Legyen Isten hozzád, sok vitézt legelő!

Igaz atyámfia s meghitt jó barátim,
Kiknél nyilván vadnak keserves bánatim,
Ti jutván eszemben hullnak sok könyveim,
Már Isten hozzátok, jó vitéz rokonim!

Ti is, angyalképet mutató szép szüzek,
És szemmel öldöklő örvendetes menyek,
Kik hol vesztettetek s hol élesztettetek,
Isten s jó szerelem maradjon véletek!

Sőt te is, ó én szerelmes ellenségem,
Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem,
Ki érdemem* .....

---

* *Ki érdemem...* – a folytatás hiányzik, a ránk maradt kéziratban ezek a sorok olvashatatlanok.

Ti pedig szerzettem átkozott sok versek,
Búnál kik egyebet nekem nem nyertetek,
Tűzben mind fejenként égjete, vesszete,
Mert haszontalanok, jót nem érdemletek.

kereszténységnek viseled paizsát – célzás arra, hogy Magyarország felfogja a török hódítóknak az egész keresztény világra irányuló csapásait; **tüköri** – példaképei; **rárózsárnyon** – sólyomszárnyon (**ráró** – keresensólyom); **frissesség** – dísz, pompa; **sok csata jár** – *itt*: portyázó csapat; **legellő** – tápláló; **menyek** – menyecskek, asszonyok; **kegyetlen szerelmem** – Losonczy Annára, nagy szerelmére céloz; **fejenként** – egyenként

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A *Búcsúja hazájától* Balassi talán legszebb hazafias költeménye. A sajnós csak töredékesen megmaradt mű 1589-ben, Lengyelországba indulásakor íródott. A vers jelentőségét nemcsak költői szépsége adja, hanem az a tény is, hogy ezzel a költeménnyel zárja a *Maga kezével írt könyvéből* ciklusát. A vers latin címének magyar fordítása: *Búcsút mond hazájának, barátainak és mindazoknak a dolgoknak, amelyeket nagyon szeretett*. A búcsúvers típusába tartozik, címe témajelölő. A *Nagyciklus* 66. verse ez. Műfaja: elégia.

A búcsúzás lelkiállapota alkalmat teremt a költőnek arra, hogy számat vessen mindazzal, amitől meg kell válnia.

Szerkezete • A tíz strófából álló versben a költő hazája emlékét és addigi életének egy-egy mozzanatát idézi fel: ami történt vele, amit átélt, ami közel állt hozzá, akiket szeretett, amit önmagában már értékelt. Ebből a költeményből hiányzik a jövő biztató reménye: a költő útja a meghasonlottságból a teljes bizonytalanságba vezet.

1–6. vsz.: minden versszak megszólítással kezdődik, s életének egy-egy élményét bontják ki. A haza eddig hiányzott a költő szótárából, a szülőhaza csak most szépül *édes hazává, jó Magyarországgá*, most, mikor már hazátlan-ná vált. Az első versszakban a korabeli Magyarország történelmi hivatását fogalmazza meg, azt, hogy hazája a kereszténység pajzsa. Magyarország mint a kereszténység védőbástyája gondolat már a XV. században előfordul. Az értékrend csúcsán a haza szolgálata áll. Ezután az egrí vitézektől búcsúzik *Egriek, vitézek, végeknek tüköri*, kiknek vitézségéről az egész világ hallott. A további versszakokban sorra veszi mindazon személyeket, tárgyakat, melyektől fáj elválnia – a lovak, fegyverek, a táj, katonabarátai. Az egyes versszakok felépítése azonos, három sor felsorolás után a negyedik sor köszönést, jókívánságot tartalmaz.

7–10. vsz.: fokozatos értékvesztést mutat, amikor rokonaitól, szerelmeitől búcsúzik. Életrajzából tudjuk, hogy rokonai tették földönfutóvá, ők semmizték ki minden vagyonából. S az *angyalképet mutató szép szüzek, ... hol vesztettetek s hol élesztettetek*. Az utolsó előtti csonkán maradt versszak Júliához, Losonczy Annához szól, nevének említése nélkül. A hozzá fűződő érzés kettősségét az *én szerelmes ellenségem, / Hozzám háládatlan, kegyetlen szerelmem...* oximoronnal, ellentétes értelmű jelzős szerkezettel fejezi ki. A költemény befejező soraiban a reneszánsz költő büszkesége szólal meg, a költemények tűzbevetésének gesztusa gyakori fordulat a humanista íróknál.

Kifejezőeszközök • Megszólítások, felkiáltások, felszólítás, metaforák, megszégyesítések, oximoron. A jelzőkkel jellemez, kiemel, értékkel.

Verselése • Ütemhangsúlyos, magyaros. 12 szótagos, négyes rimű strófák. Az egyes versszakok önállóan is kerek egészeknek tűnnek. A reneszánsz stílus jegyeit viseli magán.

1. Foglald össze a *Bűcsúja hazájától* című elégia jelentőségét!
2. Életének milyen mozzanatait idézi fel a költő a versben?
3. Mi az az értékrend, amit Balassi ebben a költeményben és az *Egy katona-énekben* is már kifejtett?
4. A versben a búcsúzás lelkiállapotának megfelelően a múlt idejű igék uralkodnak. Miért kivétel ez alól az első és az utolsó versszak?
5. A versszakok a költő életének egy-egy élményét bontják ki. Figyeld meg, hogy az első sorok szinte összegzik a további sorokat!
6. Mondd el, mi a refrén szerepe az érzelmek kifejezésében, a gondolatrítmus erősítésében!
7. Figyeld meg a refrén változatos megfogalmazását! Mit bizonyít ezzel Balassi?

1. Kövesd a versben az érzelmek hullámszámát! Keress példát a büszkeség, a fájdalom, a gyönyörködés, a megbocsátás, a szemrehányó keserűség, a ragaszkodás kifejeződésére! 2. Olvasd fel a verset! Érzékeld a hangsúlyozással, a hangerő váltásaival, a hanghordozás különbségeivel a búcsúvers érzelmi tartalmát!

Istenes versek

Balassi Bálint az *istenes költészet* megteremtője is. Az istenes líra a középkori vallásos líra és a reneszánsz kori protestáns énekköltészet hagyományain alapul, de sok szállal kapcsolódik a kora vallásos epikájához (vallásos históriák) és a korabeli irodalom elterjedt jeremiádákhoz, siralmas énekekhez. Balassi istenes költészetére a későbbi századokban sok magyar költő épített.

Balassi protestáns nevelésben részesült, protestáns iskolákban tanult, protestáns hite azonban nem volt mély vallásosság. Sokkal inkább a kétely, a bizonytalanság jellemzi hitét, mint a meggyőződés. Rekatolizálása is személyes biztonságának érdekében történt, bár halála előtt meggyónt. Annak ellenére, hogy Balassi istenes verseit nem sorolhatjuk a korabeli vallásos irodalomba, megtaláljuk művei között a protestáns énekköltészet kedvelt műfajait: *bűnbánó énekeket, zsoltár-parafrázisokat, dicsérvő énekeket, könyörgéseket*.

Istenes verseket első költői kísérletei óta írt élete végéig. Egyik első ilyen műve – *Balasi Bálint nevére, kiben könyörög bűne bocsánatjért...* bűnbánó ének. Feldolgozta a 27., a 42., az 50., az 54. és a 148. zsoltárt. Balassi zsoltár-parafrázisai (vegyes énekek) az eredeti szövegek szabad, lírai átdolgozásai. Költeményeiben a szenvedő, sokszor magányos, bűntudatos ember szólal meg. Az istenes versek formaiságára szintén a sokféleség jellemző. Egyrészt meghatározza a versformát a dallam, másrészt saját, kedvelt formáiban írja e verseit is. Istenes énekeinek *középpontjában az ember áll*, akinek kételyeire, bizonytalanságaira nem gyógyír a hit, sem a vakbuzgóság, sem a gyü-

lekezet közössége. Egyéni útján, egyéni céljaiért, egyéni sorsáért vár útmutatást, vigaszt, kegyelmet. Ezekben a versekben a büntudat, a gyötrődés, a kín, a szenvedés nem póz, hanem – mint szerelmi lírájában is – őszinte, tiszta gondolat és érzés. A *Bocsásd meg úristen ...*, az *Adj már csendességet...* kezdetű versek vagy a *Mint a szomjú szarvas* kezdetű 42. zsoltár parafrázisa jól példázzák e líra jellegzetességeit.

Istenes verseinek jelentősége, hogy új költői nyelvet dolgozott ki. A zoltárköltészet hagyományát nem követhette igazán, hiszen egy lényeges vonatkozásban törekvései más irányúak voltak. A zsoltárok közösségi élményt fejeznek ki, olyan lélekállapotot, amelyet a közösség minden tagja átélhet. Balassi viszont istenes verseiben az Istenhez fűződő személyes viszony megszólaltatására törekedett, s ez csak az általa kialakított egyéni és eredeti költői nyelv segítségével valósulhatott meg. Balassi istenes verseinek költői szépségét a kortársak és a közvetlen utódok is felismerték: Szenci Molnár Albert, Rimay János, Petróczy Kata Szidónia, Ady Endre, József Attila, Nemes Nagy Ágnes.

Kiben bűne bocsánatáért könyörgött...

Bocsásd meg úristen ifjúságomnak vétkét,
Sok hitetlenségét, undok fertelmességét,
Töröld el rútságát, minden álnokságát,
Könnyebbítsd lelkem terhét.

Az én búsult lelkem én nyavalyás testemben
Tétova bújdosik, mint madár nagy szélvészben,
Tőled oly igen fél, reád nézni sem mér,
Akar esni kétségben.

Látván sok számtalan véle tött jovaidot,
Kiért viszont téged nem szolgált, jól-tött urot,
Háládatlanságát látván hamis voltát,
Ugyan utálja magát.

Akarna nagy sokszor viszont tehozzád térni,
De bűnei miatt nem mér elődben jönni,
Tőled elijedett, tudván, hogy vétkezett,
Színed igen rettegi.

Semmije nincs penig, mivel elődben jöjjen,
Kivel jóvoltodért viszont téged tiszteljen,
Nagy alázatossan, méltó haragodban
Tégedet engeszteljen.

Dobó Krisztina (ismeretlen szerző műve), XVII. század közepe

Sok késértet éri, mindenképpen ijeszti,
Tőled retteggteti, kétségre kényszeríti,
Ki miatt majd elvész, ha véle jól nem tész,
Magát pokolra ejti.

Jajgatván nagy sokszor említi szent nevedet,
Mondván: Vajha az úr hozzá fogna engemet,
Bizony nem vétkezném, csak őtet követném,
Mint édes istenemet.

Bátorítsad, uram, azért biztató szóddal,
Mit használsz szegénynek örök kárhozatjával?
Hadd inkább dicsérjen ez földön éltében,
Szép magasztalásokkal.

Az te szódot, tudom, miheleN meghallhatja,
Ottan szent nevedet nagy felszóval kiáltja,
Kiterjesztett kézzel, sűrű könnyes szemmel
Magát reád bocsátja.

Legörögvén könnye orcáján, úgy megkövet,
Magad is megszánád, látván, mint keseredett,
Mert zokogásokkal, siralmas jajszókkal
Kér fejének kegyelmet.

Irgalmasságod is annál inkább megtetszik,
Mennyivel több bűnöm tőled megengedtetik,
S mit engedhetnél meg, ha nem vétkeznének
Teellened az hívek?

No, nem tartod tovább haragod, tudom, rajta,
Mert a békességre te jobb kezéd kinyújtva,
De csak olyanoknak, kik utánad járnak,
Mert vagy mindennek ura.

Térj azért én lelkem kegyelmes istenedhez,
Szép könyörgésekkel békéljél szent kezéhez,
Mert ő hozzá fogad, csak reá hadd magad,
Igen kegyelmes úr ez!

Higgyünk mindörökké egyedül csak őbenne,
Bűntől őrizkedjünk, ne távozzunk el tőle,

Áldott az ő neve örökké mennyekbe,
Ki most megkegyelmeze!

Éneklém ezeket nagy keseredett szível,
Várván úr kegyelmét fejemre szent lelkével,
Tétova bújdosván, bűnömön bánkódván,
Tusakodván ördöggel.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A Balassa-kódex ifjúkori költeményeit lezáró 33. vers cím-közleménye, egyúttal egy újabb ciklus nyitó darabja a *Kiben bűne bocsánatáért könyörgött akkor, hogy házasodni szándékozott*. Balassi ekkor harmincéves, és házasodni készül unokahúgával, Dobó Krisztinával. Nagy reményekkel egy új életperiódus előtt áll, tisztázni és tisztára mosni szeretné korábbi életét, ezért tör fel belőle az őszinte bűnbánat megrendítő éneke. Műfaja valóságos dal. Címe témajelölő.

Szerkezete • Három szerkezeti egységre osztható ez a 15 versszakból álló kompozíció.

I. 1–5. vsz.: fájdalmas és szégyenkező gyónásban sorolja fel ifjúkori bűneit, hitetlenségét, és azt, hogy nincs semmi érdeme, *semmije nincs penig*, amivel az Istent engesztelhetné. Gyöttri bűnösségének tudata, s önmagát teszi felelőssé elhibázott, méltatlan életéért, *hamis voltáért*, nem is mer az Úristen elé járulni.

II. 6–10. vsz.: lelki megnyugvásában bízva az Úrhoz könyörög *zokogásokkal, siralmas jajszókkal kér fejének kegyelmet*, mert csak ő bocsáthatja meg bűneinket.

III. 11–15. vsz.: a bizakodás már bizonyossággá erősödik, lecsillapodva érvel a megbocsátás szükségessége mellett, s bízik Isten megbocsátásában. A 13. versszakban az isteni irgalom reményében megnyugodva önmagához fordul, s saját lelkét szólítja meg. Az Istenbe vetett bizalom immár megingathatatlan, s ez a bizonyosság múlt időben szólal meg, hiszen Isten *most megkegyelmeze*. Az utolsó versszak összegzi a költőben lévő lelkiállapotokat: a lelki válságot és keserűséget *tusakodván ördöggel*, a bűnbánó őszinteséget *bűnömön bánkódván* és az Úr kegyelmében való megnyugvást, lelki megbékélést *várván úr kegyelmét fejemre szent lelkével*.

A lélek zaklatottsága, vihara elült, elcsendesedett: a költő bűneitől megtisztulva mehet egy jobb életszakasz reményében házassága elébe.

Verselése, strófászerkezete, rímképlete • Ütemhangsúlyos, magyaros verselésű. Strófászerkezete ötsoros: az első két sor 13 szótagból álló négyütemű sor, a harmadik sor 12 szótagból álló négyütemű sor, a negyedik sor 7 szótagból álló kétütemű sor.

Rímképlet: aabba. Korábbi alkotásai közül csupán egy készült ebben a formában, meglehetősen mesteri versalakzat ez.

Kifejezőeszközök • Felszólítás, jelzők, kérdés. Sajátosság: akrosztichon – a versfők összeolvasása saját nevét adja: BALASSJ BALINTHÉ. A vers ér-

dekessége, hogy bensőséges légkörű, közvetlen dialógust folytat Istennel. Reneszánsz stílusban íródott.

Üzenete • Az életet már megtapasztalt ember megtisztult lélekkel kíván házasságra lépni, ehhez kéri Isten segítségét. A megbánás a költő dolga, a megbocsátás Istené.

1. Milyen hagyományokra épül Balassi istenes költészete?
2. Mikor, és milyen alkalomból írta Balassi Bálint a verset?
3. Milyen szerkezeti egységekre bontható?
4. Mi győtri a költőt a vers első szerkezeti egységében?
5. Miért reménykedik Isten szánalmában?
6. Miért erősödik a bizakodás bizonyossága a harmadik részben? Mivel érvel?
7. A záróstrófa mit foglal össze még egyszer?

Adj már csendességet...

Adj már csendességet, lelki békességet, mennybéli Úr!
Bujdosó elmémet ódd bűtül szívemet, kit sok kín fúr!

Sok ideje immár, hogy lelkem szomjan vár mentségére,
Őrizd, ne hadd, ébreszd, haragod ne gerjeszd, vesztésére!

Nem kicsiny munkával, fiad halálával váltottál meg,
Kinek érdeméért most is szükségemet teljesíts meg!

Irgalmad nagysága nem vétkem rútsága feljebb való,
Irgalmad végtelen, de bűnöm éktelen s romlást valló!

Jó voltod változást, gazdagságod fogyást érezhet-é?
Engem te szolgádot, mint régen sokakat ébreszthet-é?

Nem kell kételkednem, sőt jót reménlenem igéd szerint,
Megadod kedvesem, mit ígérsz kegyesen hitem szerint.

Nyisd fel hát karodnak, szentséges markodnak áldott zárját,
Add meg életemnek, nyomorult fejemnek letört szárnyát,

Repülvén áldjalak, élvén imádjalak vétek nélkül,
Kit jól gyakorolván haljak meg nyugodván, bú s kín nélkül!

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A hányatott sorsú költő élete során többször is Istenhez menekült, Istentől és az egyháztól kért és várt segítséget, lelki támaszt. Talán

legszebb istenes énekét, az *Adj már csendességet...* kezdetű költeményét 1591-ben Lengyelországban írta. A költő a boldogság hiányában elfásult lélekkel, lemondóan számvetésre készül. Úgy érzi, nem találta meg az e világi boldogságot, már csak a túlvilágiban bízik. Műfaját tekintve zsoltár, témája: a földi életben örömet nem leő ember – élete végén csak a belső békére vágyik. A vers címe témajelölő, felszólítás, kérdés megfogalmazása.

Szerkezete • A középkori himnuszok mintáját követi: **A – B – A'**.

A: 1–2. vsz.: könyörgés: a jelen elviselhetetlen, ezért a magát bűnösnek érző költő kéri és könyörög az Úrhoz, hogy *Adj már csendességet, lelki békességet ...!* A nyolc ige az esetleges jövő lehetőségét fejezi ki.

B: 3–6. vsz.: érvelés: kérését érvekkel indokolja: *...fiad halálával váltottál meg, Irgalmad nagysága, Irgalmad végtelen*, s bízik a költő abban, hogy kérését az Úr nem utasítja el: *Megadod kedvesen*.

A': 7–8. vsz.: könyörgés: felszólító igét használva újra kéri a megbocsátást, hogy maradék földi életében *vétek nélkül* imádjja az Istent, s halálát követően *bú s kín nélkül* nyugodjon.

Verselése, strófaszervezete, rímképlete • Ütemhangsúlyos, magyaros. A zaklatott, lüktető hangulatot erősíti a versforma is. A versszakok két 16 szótagos sorból állnak. A sorok a Balassi-strófához hasonlóan tagolódnak: a belső rímek (*csendességet – békességet, nagysága – rütsága, végtelen – éktelen* stb.) két kétütemű egységet különítenek el, de a sor harmadik egysége egyetlen ütem (négy szótag). Mivel a költészetben egy ütemből álló egység általában nem fordul elő, a sorvég egy erőteljes szünettel (sormetszet) egészül ki, mely a vers ritmusát megtöri. A hosszú sorok vége egymással rímel (párosrím). A Balassi-strófa harmadik sora viszont hiányzik, ezáltal a vers ritmusa felgyorsul. Rímképlet: aab ccb (soronként 6–6–4 szótaggal). Reneszánsz stílusban íródott. A vers sajátja, hogy a mondatformák állandóan váltakoznak.

Üzenete • Az ember földi útjának fontos állomásain elcsendesíti lelkét, Istenhez fordul, s méginkább akkor, amikor úgy érzi, utolsó szakaszához érkezett. Balassi könyörgésében abban bízik, teljesülhet kívánsága.

1. Milyen érzelmi hullámvázis figyelhető meg az *Adj már csendességet...* című költeményben?
2. Milyen szerkezeti egységre tagolható az istenes vers?
3. Keresd ki az első szerkezeti egység igéit!
4. A második szerkezeti egység az ellentétekre épül. Melyek azok?
5. Hogyan fokozza a hangulati hatást Balassi a költeményben?
6. Mennyiben alkotott újfajta istenes költészetet Balassi Bálint? Mondd el ennek jellemzőit!

Irodalomelméleti ismeret

Balassi-strófa • Balassi költészetében tűnik fel egy korábban ismeretlen felépítésű vers, melyet a költőről **Balassi-versnek** vagy **Balassi-strófának** nevezünk. A Balassi-strófát kétféleképpen szokás írni. Az egyik változat szerint ez egy *9 sorból* álló versszak, melyben a sorok kétüteműek, szótagszámuk: 6–6–7–6–6–7–6–6–7. Jellegetes a vers rímelése is. A három 7 szótagos sor egymáshoz rímel, a 6 szótagos sorok pedig három párosrímet alkotnak. Rímképlete tehát: a–a–b–c–c–b–d–d–b.

Ó nagy kerek / *kék ég*,
Dicsőség / *fényesség*,
Csillagok / *palotája!*
Szép zölddel / *béborult*,
Virágokkal / *ujult*
Jó illatú / *föld tája!*
Csudákat / *nevelő*
Gallyákat / *viselő*
Nagy tenger / *morotvája!*

A Balassi-strófát gyakran három sorba írták. Ilyenkor 19 szótagos sorok követik egymást, melyek egymással rímelnék: a–a–a (bokorrím). A hosszú sorok 6 ütemből állnak, s a sorokat belső rímek tagolják:

Vitézek / *mi lehet* // ez széles / föld *felett* // szebb dolog az / végeknél?
Holott / *kikeletkor* // az sok szép / madár *szól* // kívül ember / ugyan él;
Mező jó / *ilatot*, // az ég szép / *harmatot* // ád, ki kedves / mindennél.

Balassi Bálint hatására a XVII. század költői igen gyakran használták ezt a versformát, s a XVII–XVIII. század népköltészetében is általánossá vált.

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ: Két korszak határán

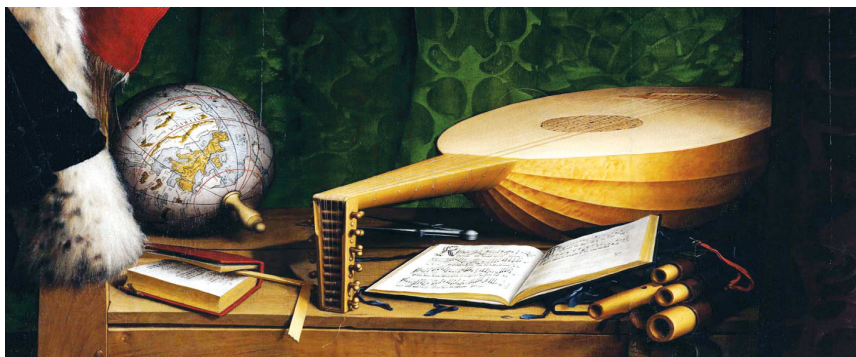
A **manierizmus** • Az európai művészetben a késő reneszánsz és a barokk közötti átmeneti korszak és stílus a **manierizmus** (XVI. század vége – XVII. század). A manierizmus (eredeti jelentése: mesterkéeltség, műviség, modor, modorosság) – mely elsősorban a képzőművészetben vált jelentőssé – a reneszánsz stílus követését jelentette. A reneszánszhoz hasonlóan Itáliából indult ki, majd elterjedt Németalföldön, Franciaországban és Németországban is.

Nehéz éles határt vonni reneszánsz és manierizmus, manierizmus és barokk között. Egyes művelődéstörténészek és művészettörténészek a hanyatló reneszánszsal, mások a barokk korai szakaszával azonosítják, megint mások jelentős, önálló irányzatnak tartják. A stílus szempontjából nemcsak a korszakot, az egyes műalkotásokat is nehéz egyértelműen behatárolni. A manierizmus lényegét sokan az utánpótlásban, az elődök követésében, a modorosságban határozták meg – kétségbe vonva a művészek önállóságát, egyediségét.

A manierista stílusra általánosan jellemző: a finomság, szellemesség, könnyedség, az irracionalitás felé való továbblépés (El Greco művei).

E korban újjáéledt az udvari költészet, lovagepika, a bukolika. A korszak legjelentősebb irodalmi alkotása **Cervantes** *Don Quijote* című regénye. A magyar irodalom legjelentősebb manieriasta alkotója Balassi Bálint tanítványa, **Rimay János** (1507–1631).

Hans Holbein: *Barokk gitár* (festmény részlet), 1533

A BAROKK

A barokk • Időbeliség szempontjából – sokkal nehezebben meghatározható korszaka az európai művészetnek, mint a reneszánsz. Általánosan a **XVI. század utolsó harmadától a XVIII. század közepéig** terjedő időszak művészetére alkalmazzák a barokk elnevezést.

Nevét több nyelvből is származtatják: a görög *'baros'* szó súlyosságot, túltelítettséget jelent, a latin *'verucca'* szemölcsöt, és a túlburjánzásra utal, a portugál *'barucca'* szabálytalan alakú igazgyöngyöt jelöl. Az olasz *'barocco'* szó jelentése: kagyló, furcsa, nyakatekert gondolkodás. Ez utal a barokk túldíszített, dagályos stílusára. Eleinte elítélő, gúnyos értelemben használták azokra a művészeti alkotásokra, amelyeket mértéktelennek, túldíszítettnek, bizarrnak tartottak. A stílusmegnevezés azonban hamarosan elvesztette gúnyos értelmű mellékízét és alkalmazni kezdték a reneszánszt követő korszak művészetére, irodalmára, majd a korszak egészére.

Nota bene! A barokk világnézet jellemzői: a túlvilág-központúság, hinni és elhitélni a vallás tanait az ész érveivel szemben.

A barokk Európában a XVII. századra már uralkodó irányzatnak számít, s a század végéig, a XVIII. század közepéig virágzik. A jellemző alapvonások mellett számos helyi jellegzetességet is mutat.

A reneszánszhoz hasonlóan a barokknak is kialakultak európai központjai. A kezdeti szakaszban Itáliáé, Rómáé a vezető szerep, majd később Spanyolország (a képzőművészet, építészet, irodalom terén) és Németalföld (építészete, festészete révén) vált a barokk központjává. A francia művészetben a barokk kevésbé jelentős, helyette a klaszszicizmus stílusa vált meghatározóvá, melyet a XVII. század közepétől az akadémiizmus erősített. Így Franciaországban csak a XVII–XVIII. században beszélhetünk jelentősebb barokk művészetéről.

Kelet-Európa művészetében a XVI. század végén jelent meg a barokk, s hatása, nyomai egészen a XVIII. század végéig megmaradtak, sőt még a XIX. század művészetében is felfedezhetők barokkos hatások.

A kor társadalmi, politikai viszonyai • A barokk korszak kezdetét is lehet történelmi eseményekhez, változásokhoz kötni, ami arra enged következtetni, hogy a művészetek, azok változásai elsősorban társadalmi–történeti–gazdasági folyamatok mentén következnek be.

A barokk szorosan, bár nem elválaszthatatlanul kapcsolódik az **ellenreformációhoz**, a katolikus egyház megújulási mozgalomához. Ennek főbb állomásai: az inkvizíció visszaállítása (1542), az Index-Kongregáció (különböző művek betiltásáról döntő egyházi bírói testület) létrehozása (1543), illetve a tridenti zsinat (1545–1569). A zsinat által hozott törvények, egyházi reformintézkedések (római katekizmus¹, breviárium², miscikönyvek) egységesítették az egyházat és annak működését, megerősítették az egyházi hatalmat, az egyházi és világi hatalom szövetségét, s az új európai vallási helyzethez (a reformáció elterjedése) igazították a katolikus egyház tevékenységét. Újrafogalmazták a szerzetesrendek szerepét, s létrehozták az ellenreformáció legeredményesebb, leghatékonyabb szervezetét, a **Jézus Társaságot**, a **jezsuita rendet** (1540), melynek alapítója **Loyolai Szent Ignác** (1491–1556), a „fekete pápa”, spanyol lovag volt. A jezsuita rend a legtöbb európai országban igen gyorsan megjelent, s a világi hatalom segítségével és közreműködésével kezdte meg tevékenységét.

Jezsuita rend • A jezsuita rend egyszerre tudott megfelelni Róma, az egyház és a világi hatalom érdekeinek. A korábbi évszázadokban alakult rendekkel szemben valódi politikai és kulturális hatalommal rendelkezett, s meghatározó szerepe volt nemcsak egyes országok, hanem Európa politikájában is. Irányításával zajlott Európában a katolikus vallásra történő erőszakos visszatérítés, a rekatolizáció, melynek nyomán ezreket hurcoltak gályarabságba, tettek földönfutókká. Ezeknek az eseményeknek a sorába tartozik többek között az 1572. augusztus 24-e éjjelén a francia hugenották lemészárlása és elűldözése.

A vallásháborúk hosszú ideig meghatározták az európai társadalmi-politikai viszonyokat. Ennek az évszázados háborúskodásnak a legjelentősebb eseménye a harmincéves háború (1618–1648) volt.

A jezsuita rend legértékesebb tevékenysége a kultúra, a művészetek, az oktatás megújítása. A rend legkiválóbb képviselői nemcsak kiváló egyházi vezetők, politikusok, hanem jelentős tudósok, művészek is voltak. A rend élen járt az iskolák szervezésében, az oktatás fejlesztésében, a magas szintű tudományos képzésben, így versenyezve a protestantizmus hasonló jellegű tevékenységével.

¹ *katekizmus* – hittani ismeretek összefoglalása kérdés-felelet formájában

² *breviárium* – katolikus papok napi imáit, zsolozsmáit tartalmazó latin nyelvű könyv

A kultúrharc az ellenreformációval – tehát a barokk korban – kezdődött Európában.

Abszolutizmus • A legtöbb európai államra ekkorra a feudalizmus központosított hatalmi rendszere, az **abszolutizmus** volt jellemző. E rendszer gyökerei a reneszánsz kor központosított monarchiáiból fejlődtek ki. A barokk kor mintaállama XIV. Lajos (uralkodott: 1643–1715), a Napkirály Franciaországa. Az abszolutizmus rendszerének lényege az erős, centralizált uralkodói hatalom, melyben az uralkodó a különböző társadalmi rendek, csoportok érdekkellentéteit s azok gazdasági-politikai helyzetének egyensúlyát kihasználva szinte egyedül kormányoz. Ebben a társadalmi formában az egyház hatalmi szerepe a több évszázados hagyományokon nyugodott – ebbe a hatalmi pozícióba lépett be a jezsuita rend, olyan egyházi és világi jogosítványokkal, melyek igen nagy mozgásteret biztosítottak számára.

Janzenizmus • Az ellenreformáció vezető erejének, a jezsuita rendnek nemcsak a protestáns egyházak voltak ellenfelei: a katolicizmuson belül is kialakult egy igen jelentős új irányzat, a **janzenizmus**. A janzenizmus irányzatának névadója **Jansenius**, yperni püspök (1585–1638). Fő műve az *Augustinus* című vallásbölcseleti írás. A németalföldi (holland) származású püspök és teológus-tudós, illetve követői Szent Ágoston alapján – a jezsuitákkal szemben – a vallásosság, a hit kérdéseiben nagyobb jelentőséget tulajdonítottak az isteni kegyelemnek az ember szabad akaratával szemben. Az erkölcs, az etika kérdésében a kálvinizmushoz áll közel ez az irányzat.

Akadémizmus • Irodalom és tudomány, művészetek és tudomány, illetve a hatalom és a művészetek kapcsolatának szempontjából jelentős esemény volt a Francia Akadémia megalapítása (1634, alapítója Richelieu (e.: riseljő) bíboros). Az irodalom, a művészetek, a nyelv kutatása, tudományos vizsgálata ókori minták alapján a középkorban és a reneszánsz korában is folyt, de nem intézményes formában. Az Akadémia, az **akadémizmus** azonban szervezett és irányított elméleti és gyakorlati tudományos kutatást jelent, az irodalommal, nyelvvel való kutatás fokozatos önállósodását, a művészi tevékenységtől való elszakadását. Az Akadémia a tudomány szervezése mellett jelentős szerepet kapott annak irányításában, illetve a művészet politikai befolyásában is.

A barokk művészet stílusjegyei • A vallásos elmélyültség és az **érzéki hatáskeltés** kettősségéből vezethetők le a barokk stílusjegyek. Az alkotások nagyszabású monumentalitáshoz vonzó jellegét egyrészt az magyarázza, hogy a barokk a középkorhoz hasonlóan mindent az egyetemes isteni világrend összefüggésrendszerében értelmezett, másrészt a nagy méretek tagadhatatlanul alkalmasak a lenyűgöző hatás elérésére. Az éles ellentétek egymás melletti megjelenítése is látványos elem, ugyanakkor a jó és a rossz állandósult összeütközésének színtereként értékelt emberi léleknek, illetve tágabb értelemben a világ egészének műbéli leképzésére is lehetőséget nyújt. A barokk

kedveli a meghökkentőt, a fantasztikusot, mivel alkalmas a figyelem felkeltésére és ébren tartására. A barokk alkotások fantasztikus elemeinek valóságként történő befogadása a korabeli olvasó számára hitének próbatételét is jelentette. A barokkra jellemző a heroizmus és a hozzá kapcsolódó hangnem, a pátosz sem csupán a tudatos hatáskeltést szolgálta, hanem a pokollal folytatott hősi küzdelem gondolatára vezethető vissza. T. Tasso és Zrínyi Miklós eposzai egyaránt a menny és a pokol világméretű harcának szerves részeként láttatják hőseik cselekedeteit. A dekoratív elemek mögött azonban nem mindig áll ténylegesen vallásos tartalom, a gyönyörködtetés pedig olykor kifejezetten öncélúvá válik.

A MAGYAR BAROKK

Két korszak határán • A magyar művelődéstörténetben is létezik a reneszánsz és barokk között egy átmeneti korszak, melyet nevezhetünk késő vagy hanyatló reneszánsznak, illetve manierizmusnak. Ez a korszak időben nehezen határozható meg, valójában a Balassi utáni magyar irodalomra használjuk ezt az elnevezést. A XVII. század közepétől már barokról beszélünk – bár már az 1600-as évek kezdetén született alkotások egy részét is barokk alkotásnak tekinthetjük.

A barokk korszakolásának alapját a reneszánszhoz hasonlóan történelmi és művelődéstörténeti szempontok határozzák meg.

A MAGYAR BAROKK KORSZAKAI			
I. 1600–1640	II. 1640–1690	III. 1690–1740	IV. 1740–1770
KORA BAROKK			KÉSŐ BAROKK , a rokokó irodalom korszaka

A **kora barokk** korszakban még számottevő a reneszánsz művészet és szellemiség hatása. A **második szakasz** történeti-történelmi szempontból jelentős: ebben az időben még nem dőlt el egyértelműen Magyarország sorsa. A három részre szakadt ország keleti részén lévő Erdélyi Fejedelemség virágzó kultúrája, önálló politikai szerepvállalása **Bethlen Gábor** (1613–1629) és **I. Rákóczi György** fejedelemsége idején (1630–1648), illetve a magyarországi politikai törekvések, országegyesítő elképzelések (Zrínyi Miklós tervei, a Wesselényi-összeesküvés – 1671, Thököly Imre magyarországi fejedelemsége – 1678–1683) és a törökök kiűzésének (1699) kora ez, melynek zárófejezete a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711).

A **harmadik szakasz** történelmi alapvonása: a függetlenség, illetve a modernizálódás és a polgárosodás lehetőségének elvesztése után az ország Habsburg Birodalomba való betagozódása, az abszolút monarchia rendszerének kiépülése.

A **negyedik szakasz** történeti háttérét **Mária Terézia** uralkodása (1740–1780) adja. Ez egyben a felvilágosodás, illetve a klasszicizmus eszméinek megjelenési kora is.

A barokk kor művelődéstörténeti szempontból is igen jelentős. Magyarország településeinek nagy része ekkor nyerte el arculatát. A XVII–XVIII. század az újjáépítés kora is: jelentős a városépítést, nemesi kúriák, kastélyok, templomok épülnek. A templomépítést az uralkodók is támogatták, Mária Terézia uralkodásának idején épültek azok a templomok, melyeknek egy-, illetve kéttornyú változatai a legtöbb magyar településen ma is láthatók. Míg a reneszánsz korából alig maradt fenn teljes épület, épületegyüttes, barokk kori emlékeink igen nagyszámúak és jelentősek (Fertőd, Sárvár, Veszprém, Nagyszombat, Pozsony, Győr, Eger, Esztergom, Buda, Sopron – kastélyok, polgárházak, egyházi épületek, középületek).

Az építészet mellett jelentős volt a festészet és a szobrászat is (oltárok, freskók, mennyezetképek, köztéri szobrok, portrék). Az építésszek és általában a képzőművészek külföldi alkotók voltak, elsősorban német származású kisebb mesterek.

A zenei életben, a zeneművészetben a külföldi mesterek vendégszereplése volt jellemző. A híresebb zeneszerzők közül Joseph Haydn töltött hosszabb időt Magyarországon Esterházy Miklós herceg vendégként. A főúri udvarok (Esterházy, Nádasdy, Thököly, Bethlen) zenészei általában szerződötett muzsikuskok voltak, a kor divatos tánczenéjét játszották. A XVII–XVIII. század magyar műzenéjének emléke a *Kájoni-kódex*, Kájoni János ferences szerzetes-organista gyűjteménye, mely az egyházi dallamok mellett számos világi zenei emléket is megőrzött. A korszak divatos hangszer a virginál (csemballóhoz hasonló, kisebb billentyűs hangszer) volt, a virginálmuzsika dallamai a *Lőcsei kéziratban*, illetve a *Stark-féle virginálkönyvben* maradtak fenn.

A dal- és kóruséneklés elsősorban a protestáns kollégiumokban (Debrecen, Sárospatak) volt hagyomány. A XVIII. század énekes zenéjének legfontosabb gyűjteményei Pálóczi Horváth Ádám *Ó és új, mintegy ötödfélszáz énekek* című kéziratosa munkája (1813). A hangszeres zenében a barokk kor végén jelent meg az az új magyar zenei irányzat, mely már nemzetközileg is magyarként vált ismertté, a *verbunkos* muzsika. A verbunkos legnagyobb mestere **Bihari János** (1764–1827) hegedűvirtuóz, zeneszerző volt.

Hitviták Magyarországon • A XVII. század közepétől Magyarország is a hitviták, a felekezeti ellenségeskedés, vallásháborúk színterévé vált. Az ellenreformáció magyarországi előretörése, a jezsuita rend térnyerése, a protestáns főurak rekatolizációja az országot vallási, kulturális értelemben is megosztotta. A királyi udvar támogatását is élvező katolikus egyház és a jezsuita rend egyre keményebb eszközökkel (birtokelkobzások, felségárulási perek, gályarabságra

hurcolás, könyvek indexálása, iskolák megszüntetése) lépett fel a protestáns felekezetekkel és híveikkel szemben.

Az erőteljes felekezeti megosztottság jelentős *hitvita-irodalom* kialakulásához vezetett már a késő reneszánsz korában. A XVII. században a magyarországi ellenreformáció megerősödése s részben a protestáns felekezetek közti ellentétek hatására a hitvitázó művek nagyobb számban jelentek meg. Gyakran az olyan művek is részévé váltak a hitvitának, melyek más céllal és szándékkal, más műfajban jöttek létre (pl. emlékiratok).

A magyar hitviták vezető műfajai a levél, a szónoki beszéd és a pamfletszerű gúnyiratok, gúnyversek voltak, valamint a teológiai, vallásfilozófiai művek, értekezések. A vitairatok, vallásos, egyházi szakönyvek döntő többsége már magyar nyelven és nyomtatásban jelent meg, s számos idegen nyelvű alapművet fordítottak le magyarra.

A reneszánsz korában a még élesebben szétválasztható egyházi és világi irodalom határai a barokk korban kezdenek összemosódni. A hitviták, egyházi művek szerzői, fordítói nemcsak egyházi személyek, az egyházi szerzők is számos világi témát feldolgoznak műveikben. Természetesen az egyházi irodalom hagyományai is tovább élnek, s részben meg is újulnak (pl.: ájtatos próza, vagy az úgynevezett kegyességi irodalom és prédikációk).

PÁZMÁNY PÉTER

(1570–1637)

Pázmány Péter (ismeretlen szerző műve), XVII. század vége

A magyarországi ellenreformáció vezéralakja a tudós, teológus, író **Pázmány Péter** volt. A nyelv egyik nagy művésze: nála lett először európai rangú kifejezőeszközzé a magyar nyelv. Magyarországon ő a legnagyobb képviselője a barokk stílusnak.

ÉLETÚTJA

Élete • Nagyváradon született 1570. október 4-én ősi bihari nemesi családban. Szülei reformátusok voltak. Apja bihari alispán volt. 1582-ben Szántó István jezsuita hatására visszatért a katolicizmushoz. Pázmány Péter a kolozsvári jezsuita kollégiumban nevelkedett. 1587-ben tagja lett a jezsuita rendnek. Bécsben, Krakkóban folytatta ta-

nulmányait. 1593–1597 között Rómában tanult teológiát, ahol egy rendházban lakott a kor és az ellenreformáció egyik szellemi vezérével, Roberto Bellarminóval, aki egész későbbi gondolkodását meghatározta.

Pappá szentelése és tanulmányainak befejezése után, 1598-ban a grazi egyetem tanára lett, filozófiát és fizikát tanított. 1607-től Forgách Ferenc esztergomi érsek, bíboros közvetlen környezetében az ellenreformációt irányította. 1608-ban végleg visszatért Magyarországra. Közben a protestáns rendek az országgyűlésen száműzetését követelték hitvitázó iratai miatt. Komoly egyházszervező szerepet, térítőmunkát vállalt. 1616-tól esztergomi érsek, főkancellár. 1619-ben Bethlen Gábor felkelése elől Bécsbe menekült. A nikolsburgi béke megkötése után, 1622-ben visszatért. 1623-ban Bécsben részt vett a Pazmaneum, a papnevelő intézet felállításában. 1629-től bíboros. 1632-ben a király követeként a pápánál járt. 1635-ben megalapította a nagyszombati tudományegyetemet, amit később Budapestre költöztettek. 1637. március 19-én halt meg Pozsonyban.

Munkássága • Pázmány Péter logikai következtetések révén jutott arra a meggyőződésre, hogy hazájának sorsa eltéphetetlenül összekapcsolódott a Habsburg világbirodalom sorsával, s hogy a nemzet egységét csak a Rómából irányított katolikus ellenreformáció ideológiája kovácsolhatja ismét össze.

Pázmány hatalmas irodalmi munkát fejtett ki. Irodalmi alkotásait elsősorban a katolikus egyházért való szolgálatnak tekintette, mégis az egyetemes nemzeti értékek hordozói lettek. Félelmetes tekintélyt szerzett protestánsokat támadó nagyszámú **vitairata**ival. Ezekben a szenvedélyes s indulatos érveléssel támadó polémiákban a szatíra, a gúny és a humor stíluseszközei gyakran összekapcsolódnak személyes sértegetésekkel, gyanúsítgatásokkal is.

Legelső ilyen vitairata: *Felelet a Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairul írt könyvére* (1603). Az ország egyik legtekintélyesebb protestáns prédikátorának, kassai papnak, Alvinczy Péternek írására válaszul megírta az *Alvinczy Péter uramhoz írt öt szép levél* (1609) című polémikus, szatirikus munkáját, amelyben ellenfelének alacsony szellemi színvonalát pellengérezte ki eltűzve. A legnagyobb vihart *Az nagy Calvinus Jánosnak Hiszek-egy-Istene* (1609) című írása keltette, melyben pamfletszerű eszközökkel támadja a kálvinizmust.

Saját kora nagyszabású hitvédelmi művét, az *Isteni igazságra vezérlő kalauzt* (1613) értékelt a legtöbbre, ennek azonban ma már inkább csak a teológiai-filozófiai szaktudomány szemszögéből van jelentősége.

Irodalmi művei közül legnagyobb hatású az *Imádságos könyv* (1606) című ajtatossági műve, amely korának vallásos igényeit elégítette ki, s melyet a katolikus hívek napjainkban is használnak. Nagy hatását mutatja, hogy Pázmány életében többször is megjelent.

Szónoki beszédei közelítik meg legjobban a mai felfogásunk szerinti szépirodalom fogalmát. Élete végén, 1636-ban jelent meg legfontosabbnak tartott alkotása, a *Prédikációskönyv* (teljes cím: *A római*

anyaszentegyház szokásából minden vasárnapokra és egy-néhány in-nepekre rendelt evangéliumokrul prédikációk) című terjedelmes köte-te, mely 101 szentbeszédet, 12 tanúságot (elmélkedést) és egy pásztori intést tartalmaz. Pázmány beszédeinek jóformán egyetlen tartalma: az erkölcsi tanítás. Beszédei témájuknál fogva is a morál körébe vá-gnak. Ezekben a beszédekben a magyar élőbeszédet emelte szónoki művészetté. Kerülte bennük a barokkos zsúfoltságot, a retorikai fogá-sokat, s elsősorban a követhető, logikus felépítésű fejtegetésekre össz-pontosított arányosan tagolt, kiegyensúlyozott körmondataival.

A nyelv művésze • Írásaiban bőven élt a barokk stílus díszítőele-meivel, de ezeket mindig logikus érvelés szolgálatába tudja állítani. Nagyszabású körmondatai grammatikai bonyolultságuk ellenére is mindig tiszták, áttekinthetőek, egyértelműen vezetnek egyik gondo-latról a másikra. Stílusára jellemző az érzékletes, realiztikus képek, közmondásszerű megállapítások s az elvont, misztikus tartalmak ösz-szekapcsolása. Bizonyítékul ide kívánkozik egy példa: *„Mert igaz a mondás, hogy agg lóból nehéz poroszkát (csikót) csinálni, agg fából nehéz gúzszt tekerni, horgas tőkét nehéz igyenesíteni, fehér gyapjat, ha egyszer fekete festékben mártod, ki nem tisztul, az új fazékrul nehéz lemosni az először belévelt szagot ..., a szerecsent úgy nem szappanoz-hatni, hogy fehéredjék: így nehezen hagyja vétkét, aki ahhoz szokott és abban nevelkedett.”* Nyelvművészetének magas fokú tudatosságát jel-lemzi, hogy Kempis Tamás (1390–1471) *Krisztus követése* című híres munkájának anyanyelvünkre történő átültetése során tisztázta a ma-gyar fordításelmélet alapelveit. Az előszóban olvashatjuk a következő fontos megállapítást: *„Igyekeztem azon, hogy a deák bötűnek értelmét híven magyaráznám; az szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mintha először magyar embertől, magyarul íratott volna.”*

1. Milyen kapcsolatban vannak Pázmány Péter életével a következő évszámok, személyek, helynevek, nevek: 1570, Nagyvárad, Kolozsvár, Krakkó, Bécs, Róma, Roberto Bellarmino, 1598, 1608, 1616, Pazmanium, 1629, 1635, Pozsony, 1637?
2. Sorold fel vitáirait! Kikkel vitázott, és mi célból?
3. Milyen Pázmány-műveket ismersz? Melyik művét használják a katolikus hí-vek napjainkban is?
4. Mint a retorika kitűnő mesterét melyik alkotásából ismerheted meg?
5. Miért mondjuk, hogy Pázmány Péter a nyelv művésze is?

Irodalomelméleti ismeretek

Az emlékirat • Próza epikus műfaj, a tényirodalom, a történetírás és a szépiro-dalom körébe egyaránt beletartozik. Általában egy jelentős történelmi személyiség em-lékei életének egy korszakáról. Szubjektív műfaj, egyszerre ábrázolja az emlékező a kort, és magyarázza az író szerepét. A XVI. században lett gyakori, virágkora a XVII–XVIII. század.

Émlékirat-irodalom • A barokk kor magyar irodalmában – a XVII. század második felében és a XVIII. században – jelentős emlékiratíró, önéletíró hagyomány alakult ki, elsősorban Erdélyben. A XVII. századi Erdélyi Fejedelemség – központilag irányított művelődéspolitikájának köszönhetően – virágzó és önálló kultúrájú ország volt, ahol megbecsülték a műveltséget és a tudást. A polgári értelmiség mellett a nemesség, az arisztokrácia tagjai között is számos európai műveltségű, tudós ember volt. Közülük sokan foglalkoztak szépirodalommal, önéletírással.

Az életrajzírás Magyarországon a reneszánsz korban terjedt el. A barokk korszak emlékiratai számára mintául szolgáltak a történeti munkák, a tényirodalom, a naplók és a vallásos vallomásirodalom. A magyar emlékiratírók forrásai elsősorban a francia memoárirók voltak.

Az első jelentősebb magyar emlékirat **Veresmarti Mihály** *Megtérése históriája* című kéziratos munkája, mely csak részben tekinthető memoárnak, az életrajzi, kortörténeti részek hiányosak, esetlegesen benne. Az önéletírás első valódi kísérlete a XVII. századi Erdély tragikus sorsú fejedelmének, **Kemény János**nak befejezetlen műve, az *Önéletírás*. Emlékiratszerű naplót írt **Thököly Imre** is.

A vallomás • Epikus műfaj, melyben a szerző saját életét vagy annak részletét, esetleg személyiségének, jellemének, világszemléletének kialakulását, vagy változási folyamatát mondja el. Legfőbb jellemzője az őszinteség és a szubjektivitás, a lélek rejtett titkainak feltárása. Ebben a műfajban is egy fejedelem alkotta a legjelentősebb művet – **II. Rákóczi Ferenc**.

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ: II. Rákóczi Ferenc, Bethlen Miklós

A latin nyelven írt műve a *Confessio peccatoris*, magyarul az *Egy bűnös vallomása* (1716-tól), a műfaj egyik legszebb emléke. Rákóczi megírta emlékiratait is (*Memories* (1717)), s maga határozta meg legpontosabban a két műfaj különbségét *Levél az örök Igazsághoz* című írásban: „Vallomásaim könyvében feltártam neked (Istennek) az emberek előtt szívem belsejét. Itt az embereknek mondom el teelődött külső tetteimet. Az emberek *Vallomásaimból* megtudják majd, milyen indítókok hajtottak a cselekvésre; ebből a könyvből megismerik azt, amit tettem.”

Tehát a *vallomás* az ember belső világát, az *emlékirat* cselekedeteit, tetteit ismereti. A cselekvés lélektani mozgatórugóit, lelki előzményeit a vallomásból ismerhetjük meg.

Rákóczi két műve – híven a maga magatartásához – lényeges különbségeket mutat. A *Vallomásokat* Szent Ágoston módszerét követve, elsősorban Istenhez írja, s csak másodsorban az emberekhez. Tetteinek, bűneinek egyetlen bírója a lelkében megtalált Isten. Az egész művet áthatja az erős hitbéli bizonyosság, a bensőséges nyugalom – a szöveg ima- és gyónásszerű. A bukott fejedelem nem lázad sorsa ellen, elfogadja azt.

Amikor tetteit sorolja és politikai kérdésekről ír, megváltozik művének hangneme. Élesen szétválik a személyes sorsába belenyugvó janzenista és az országa sorsáért felelősséget érző közéleti ember, a céltudatos politikai világa. A személyiség két világot nem köti össze semmi, Rákóczi következetesen kerüli, hogy politikai tevékenységében, cselekedeteinek okaiban és következményeiben isteni szándékot lásson.

Az *Emlékiratokat* praktikus okokból francia nyelven írta. Itt a tettek, az események állnak a középpontban. Ez a mű részben folytatása a *Vallomásoknak*, részben kiegészítése – a két mű együtteséből alakítható ki a fejedelem portréja. Kritika, ön-

Mányoki Ádám:
II. Rákóczi Ferenc, 1712

kritika és nemzetének védelme jellemzik az írást. A fejedelem kritikus a magyarsággal, népével, az ország vezetőivel szemben, önkritikus önmagával. Nem mentegeti magát, fel- és beismeri hibáit. Nemzete védelmére kel azonban az európai népek igaztalan vádjával, a hiányos ismeretekből fakadó, téves ítéletekkel szemben – ebből a szempontból az *Emlékiratok* apoletikusnak (védelmező), *apológiának*¹ is nevezhető. Részletesen elemzi a magyar társadalom felépítését, az események pontos, hiteles összefoglalására törekszik.

A fejedelemnek e két, történelmi szempontból is dokumentumértékű írása mellett jelentősek imádságai, szónoki beszédei és kiáltványai.

***

Bethlen Miklós
(ismeretlen szerző műve),
XVII. század vége

A magyar nyelvű emlékirat-irodalom talán legsikerültebb darabja gróf **Bethlen Miklós** (1642–1716) *Önéletírása*. Bethlen a XVII. század egyik legjelesebb erdélyi politikusa, széles műveltségű, tájékozott ember.

Önéletírását már szebeni fogsága alatt kezdte írni, s Bécsben fejezte be. Bethlen részletes jellemzést ír önmagáról, emlékiratai alapján hiteles portrét állíthatunk össze róla. De hiteles, pontos ismereteket kapunk a korabeli Magyarország, Erdély és Európa politikai viszonyairól, fontosabb eseményeiről. Rá is jellemző az önkritika. Jó megfigyelőkészsége, vitalitása (életrevalósága), emlékeinek élményszerű, újraélő felidézése, széles érdeklődése, humora, szellemessége, élvezetes olvasmánnyá, regényszerűvé teszik művét. Mindent alaposan megfigyel, minden apró részletre emlékszik és részletesen le is ír. A terjedelmes írás további értéke a szerző őszintesége, kritikus, racionális érték szemlélete és ízes, erdélyi nyelve is. Filozófiai jártasságát bizonyítja a műve elejére illesztett hosszú értekezés, melyben a *puritanizmus* (szigorú erkölcs) tézisei jelennek meg.

ZRÍNYI MIKLÓS

(1620–1664)

Jan Thomas: *Zrínyi Miklós*,
XVII. sz. közepe

Nemzeti irodalmunk egyik büszkesége és a magyar barokk kiemelkedő alakja **Zrínyi Miklós** költő, prózaíró, államférfi és hadvezér, a XVII. századi magyar történelem kiemelkedő alakja. Irodalommal csak a törökkel való csaták szünetében foglalkozott. Hírnevét írói művészete örökítette meg, de ő mégis hadvezéri sikerei, török elleni harcaira volt elsősorban büszke.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora • 1620. május 1-jén született Csáktornyan dalmát eredetű főnemesi családban. A család Nagy Lajos királytól kapta Zrin várárt – innen származik családnevük. A XV. századtól a család kénytelen volt folyamatosan védelmezni a terjeszkedő törököktől a horvát területeken levő birtokait, vagyonát és egyben az ország határvidékét is. Apja,

¹ *apológia* – gör. *védőbeszéd*: irodalmi műfaj, amelyben a szerző előadja életének legfőbb eseményeit, elveit, ezáltal védi magát mindenféle valóságos vagy képzelt bírálattól

Zrínyi György Habsburg-hú főnemes, 1626-ban halt meg. Édesanyja Széchy Magdolna. Mivel korán árvaságra jutott, öccsével, Péterrel együtt neveltetésüket, mint a korszak sok más főúri árváját – a király, II. Ferdinánd által kinevezett gyámi tanács irányította. Ennek megfelelően Habsburg-hú, katolikus neveltetésben részesültek. Nevelőjük Pázmány Péter lett.

Iskolái • Zrínyi Miklós a grazi, a bécsi és a nagyszombati jezsuita intézetekben tanult. Kiemelkedő műveltségre tett szert, a magyar és horvát nyelven kívül tudott latinul, németül, olaszul és törökül. 1636-ban itáliai tanulmányúton járt, ahol megismerkedett az ottani gazdag kultúrával, kereskedelmi ismereteket is szerzett, és elmélyült a politikai érdeklődésé.

Csáktornya • 1637-től Csáktornyán élt, ahol főúri udvart tartott. Innen irányította birtokai gazdálkodását és a török elleni folytonos, napi küzdelmet. Kapcsolatban állt a magyar nagyúri családokkal, a Batthyányiakkal, Draskovichokkal, Esterházyakkal. Első felesége Draskovich Eusébia volt, akinek halála után Löbl Máriaival kötött újabb házasságot.

Politikus-hadvezér • Bár a magyar nemesség a Habsburg-uralkodóktól várta a török elleni hatékony védekezés megszervezését és irányítását, Zrínyi az 1640-es évek közepére felismerte, hogy Bécsnek nem áll érdekében a magyar fegyveres erők összefogása, egy fegyelmezett ütőképes nemzeti haderő felállítása, sőt ennek létrejöttét az udvar minden eszközzel megakadályozza. Zrínyi hadvezéri, politikusi és irodalmi tevékenysége arra irányult, hogy a török elleni harcban a korszerű hadviselésre vonatkozó elképzeléseit és a nemzeti összefogás szükségességét minél szélesebb körben ismertté tegye.

1647-ben horvát bán lett, a déli végek főparancsnoka. Alkalma nyílt arra, hogy a gyakorlatban is megvalósítsa elképzeléseit. Eközben számos elméleti munkát írt, elsősorban hadtudományi kérdésekben.

Az 1650-es években nyíltan szembehelyezkedett a Habsburg-politikával, a magyar főúri ellenzék egyik vezetője lett. Megpróbálkozott azzal is, hogy nádorrá választassa magát, s így a teljes magyar haderő főparancsnokaként részt vehessen a független nemzeti királyság megteremtésében. Törekvéseit azonban nem koronázta siker.

A főúrak szervezkedése • Az 1663-ban meginduló török előrenyomulás kezdetén Zrínyire bízták a magyar haderők főparancsnokságát, majd a Muraköz sikeres megvédése után visszavonták a megbízást. 1664 telén a Dráva mentén újabb hadi sikereket ért el (téli hadjárat), de a császári hadvezetés (Montecuccoli tábornokkal az élen) a már visszafoglalt területeket is újra török kézre juttatta, és 1664 augusztusában megkötötte a magyarok számára előnytelen vasvári békét. Az elkeseredett magyar főúrak egy része – köztük Zrínyi Miklós – ekkor kezdte azt a szervezkedést, amely később a Wesselényi-összeesküvésbe torkolt.

Zrínyi halála • Zrínyi váratlan halálával (halálos vadászbaleset csáktornyai birtokán 1664. november 18-án) a szervezkedő nemesség elveszti vezéralakját. A mai napig tartja magát az akkori közhangulatban gyökerező elképzelés, hogy Zrínyi egy Bécsben szótt merénylet áldozata lett. A merénylet-hipotézis nemcsak a történeti hagyományban, hanem irodalmukban is tovább élt: egyik legismertebb irodalmi feldolgozása Jókai Mór *Erdély aranykora* című regényében szerepel.

Hatása az utókorra • Zrínyi példakép volt évszázadokon át, különösen a reformkorban volt népszerű. Az udvarral való szembeszegülése, ellenállása, függetlenségi törekvései, hazafisága, töretlen hite és küzdelmei Kölcseyt, Vörösmartyt is megihlette (*Zrínyi dala*, *Zrínyi második éneke*, illetve *Zrínyi*). *Az török áfium...* kezdősora – *Ne bántsđ a magyart!* – szállóigévé vált (Gárdonyi, sajátos módon, egyik szereplőjével mondatja ki e mondatot *Egri csillagok* című regényében). Művei közül a *Szigeti veszedelem* hatása volt a legerőteljesebb, de nem a maga korában, hanem az elkövetkező századokban. E művének is van komikus-szatirikus „folyománya”: Mikszáth Kálmán *Új Zrínyiás* (1896) című műve.

MUNKÁSSÁGA

Zrínyi magát elsősorban katonának tartotta, aki nemcsak *pennával*, hanem *szablyával* szerezte meg hírnevét és szolgálta hazáját. Írói, költői munkássága a legnemesebb értelemben vett nemzetszolgálat.

Hadtudományi munkáinak nevelő, tanító célja van. A korszerű hadviselés gyakorlati kérdéseit tárgyalja a *Tábori kis tracta* című művében, melyet 1646-ban kezdett írni és 1651-ben fejezett be. Az ideális hadvezérről elmélkedik a *Vitéz hadnagy* (1650–1653) című művében.

Politikai nézeteit *Mátyás király életéről való elmélkedések* című államelméleti értekezésében (1656) foglalta össze. Számára Mátyás király az eszményi nemzeti király, aki határozott, bölcs uralkodó és hadvezér egyszerre.

1651-ben jelentette meg Zrínyi Bécsben gyűjteményes kötetét – *Adriai tengernek syrenaia groff Zrini Miklós* –, melyben szépirodalmi munkái, lírai versei (pl.: *Idilium*, *Fantasia poetica*, *Feszületre*) és a *Szigeti veszedelem* olvashatók. A kötet cím egy lehetséges értelmezése, hogy a szerző nem szerzettségét jelöli, hanem azonosítja önmagát az Adriai-tenger szirénjével, énekesével.

Az 1660-as évektől újra a török elleni harc felé fordult. Politikai röpiratában, melynek teljes címe: *Ne bántsđ a magyart. Az török elleni áfium* (ópium, mérge) *ellen való orvosság, avagy Az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum* (ellenszer) (1660–1661), a nemzetet szólítja meg – az európai politikai helyzetből következően a magyarságnak nincs más lehetősége a török kiszorításáért vívott küzdelemben, minthogy összefogja a maga erőit, nem várva segítségre sem Nyugatról, sem a Habsburgoktól. E keserű következtetés ellenére

Zrínyi nem mondott le egy törökellenes európai összefogásról sem, széles körű, nemzetközi levelezése és röpiratainak külföldi megjelenítése ezt a célt szolgálták.

1. Mondj három helységnevet, ahova Zrínyi iskolába járt!
2. Ki volt Zrínyi nevelője?
3. Honnan ered a család neve?
4. Hol született, és hogyan halt meg Zrínyi?
5. Milyen hadirangokat kapott Zrínyi?
6. Sorold fel főbb műveit!
7. Melyik művének szállóigévé vált sora: „*Ne bántsd a magyart!*”?

Szigeti veszedelem

(Részletek)

5. ének

Zrínyi szózata vitézeihez

„Előbb elfogy éltem, oh, erős vitézek,
Hogysem kimondhassam kegyelmét Istennek.
Most sem hágy el nagyhatalmú keze tiktek;
Ti is ő szent nevéért serénkedjetek.

Mindenfelől ránk néz az nagy keresztyénség,
Mi vitéz kezünkön van minden reménség;
Soha még mireánk nem jött rút szégyenség;
Azért rakva hírünkkel föld, tenger és ég.

Mostan megnevelnünk kell az mi hírünket.
Avagy tisztességgel végeznünk éltünket;
El nem rontja üdő cselekedetünket,
Valamíg világ lesz, és lát ember eget.

Az is minekünk nagy tisztességünkre van,
Hogy maga ellenségünk szultán Szulimán;
Kit mi ha meggyőzünk, mint reménségünk van,
Világbíró császárt meggyőztük az harcban.

Harcolnunk peniglen nem akármilyen okért
Kell, hanem keresztény szerelmes hazánkért,
Urunkért, feleségünkért, gyermekinkért,
Magunk tisztességéért és életünkért.
Előbb halva lássa pogány eb testünket,

Hogysem elveszessük megszámolt kéncsünket,
Hogysem ő pórázon hordozzon bennünket,
Szabadságunkkal együtt rontván hírünket.
(...)

Ez a hely s ez a vár légyen dicsőségünk,
Avagy madár gyomra mi koporsóhelyünk.
Mindenképpen emberek s vitézek legyünk,
Úgy marad meg örökkén az mi szép hírünk.

Fejem fennálltáig lések én veletek,
Esküszem seregek élő Istenének!
Kívánom, hogy ti is így cselekedjetek,
Éles szablyát kézben tartván esküdjetek!”

Vitéz Zrini szavával megbátorodtak,
Az egész szigetvári vitéz levették
Előtte megrendelt seregben állottak,
Mezételen fegyvert kezekben tartottak.

Mint mikor az fölszél Késmárkbul kiszakad,
Ama sűrű fenyős erdő közben akad,
Támaszt zúgást nagyot, nem reked s nem lankad,
Hajol előtte lágy, és kemény ág szakad:
Ilyen nagy zöndülés esék ő közikbe,
Mert fölforr az haragos vér mindenikbe,
Kívánja mindenik: ellenség vérébe
Hamar kezét fõsthesse, és az szüvébe.

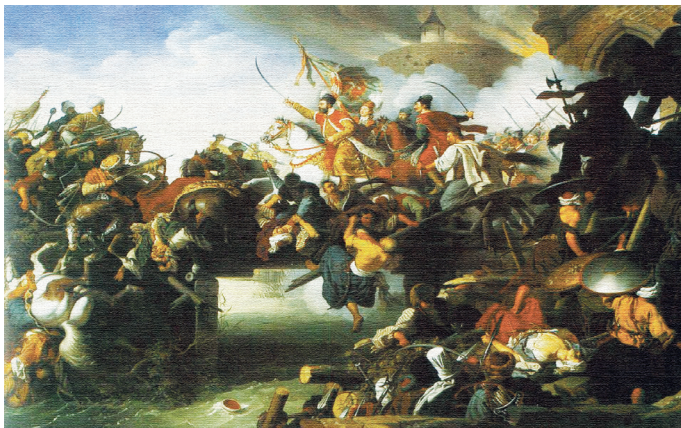
15. ének

A védők kitörése

(...)
Zrini jól esmervén életének végét,
Ötszáz bátor vitézt számlál maga mellett;
Minthogy nem türheti immár égő tüzet,
Kiviszi magával azért mind ezeket.

És az várbul kimegyen nagy bátor szüvel,
Előtte törökök futnak szerte széllel;
Az piacon megáll, és szörnyü szemével
Nézi, hogy hon vagyon pogány sok sereggel.

Ily kegyetlenül jön oroszlány barlangbul,
És ily szörnyen fénlík cometa magasbul:
Ez nagy országokra kár nélkül nem fordul.
Szörnyü jövődóket hordoz hatalombul.

Johann Peter Krafft: *Zrinyi kirohanása*, 1825

Igy félnek törökök Zrini látásátul,
Mert tudják, nagy veszélyekre rájuk burul.
Zrini piacon is nem maradhat lángtul,
Azért lassan ballag az külső kapubul.
(...)

Messzi dombrul nézi ő kijüvetelét,
De még sem tarthatja rettegéstül szüvét.
O, hányzor megbánta, szállotta Szigetet!
Hány átokban keverte megőszült fejét.
De nem csinál pompát Zrini törököknek,
Nem mutatja vesztég sokáig ezeknek
Ő vitéz fegyverét; de mégyen ellenek;
Ötszáz halál mégyen háta után ennek.

Itt fegyver fegyverrel találkozik őszve,
Vitéz is vitézzel kapcsolódik közbe;
Vér, jajgatás és por mégy égben keverve,
Török dárda, kopja, szablya elegyedve.
(...)

Itten kezd hullani török sok számtalan,
Itten sebesedni mindenféle pogány;

Ki nagy Allát, ki Mahometet kiáltván,
Vérekben fekszenek az földet harapván.

Itt zászló zászlóval nagy csoportokban hull,
Amott fekszik sok török halva lovastul,
Imitt félholtan vitéz vitézre burul;
Ki alatt ló fekszik, némely ló alatt ful.

Félholtan némellyik marja ellenségét;
Amaz mint vérszopó szomjuhozza vérét;
Ki sebeken által bocsátja ki lelkét;
Ki szorosságtul fult, ott hagyja életét.

Rakásokban fekszik ló, fegyver és vitéz,
Holtan is keresztény az nagy egekre néz;
De az lölke után töröknek földben néz
Orcája, mert tudja, Isten nem kegyelmez...

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A *Szigeti veszedelem* (*Obsidio Szigetianae*, 1645–1646) kétségtelenül a Zrínyi-életmű – és a magyar barokk – legjelentősebb alkotása, a költő *Adriai tengernek Syrenaia* című kötetében jelent meg. A mai olvasó számára igen nehéz olvasmány. Igazi barokk eposz, mely a kor európai irodalmának reprezentatív műfaja (Tasso, Milton), hangsúlyozni kell korszerűségét. Szinte példátlan az a gyorsaság is, ahogy elkészült – bár nagy valószínűséggel költői túlzás, hogy mindössze egy tél alatt született.

A mű alapvetően a történelmi hitelességre épül, de a történelmi emlékek, tények Zrínyi számára csak a keretet jelentik. A valóságos személyek (Zrínyi, Szolimán, Rustán stb.) mellett számos kitalált (Radivoj) vagy több alakból összegyűrt hős (Deli Vid, Farkasics) szerepel a műben. Történelmi szempontból hiteles a mű fő eseménye is – Szigetvár 1566-os ostroma (a mű sorainak száma is épp ennyi!) –, de Zrínyi már a bevezetőben jelzi, hogy a *fabulákkal kevert az históriákat*.

Műfaja • Barokk eposz, témája Szigetvár ostroma.

A mű történelmi alapkoncepciója • Az eposz nem történelmi eseményt megörökítő mű, hanem történelmi célnak megfelelő, koncepciózus alkotás. A valós történelmi esemény eposzi méretűvé és jelentőségűvé nő Zrínyi kezében. Nem titkolt célja, hogy dédapja történetével azt az összefogást példázza, melyre a maga korában látott igazán szükségét, ezért is ajánlja művét a magyar nemességnek (dedikáció). A szigeti hős egész Magyarország és a keresztény Európa védelmezője, vitézei pedig az összefogás, a hazájukért meghalni kész hősök seregét alkotják. A szerző korának legnagyobb feladata: a törökök kiűzése Magyarországról, Európából. A mű befejezése is e koncepció létét igazolja: a csatát ugyan elvesztik a vár védői, mégis ők a győztesek.

Fő témája, helyszín és idő • Szigetvár 1566-os ostroma Szulimán által, Zrínyi dédapjának hősiesség helytállása. A cselekmény helyszíne változó, de főleg Szigetvár. A műben az 1566. augusztus 5-től szeptember 8-ig tartó eseményeket dolgozza fel Zrínyi.

Szerkezete • Az eposz 15 éneke összesen 1566 strófából áll, ezzel is utal Zrínyi Miklós, a költő a szigetvári várostrom évére. Fokozásra épül, szimmetrikusan tagolható.

I. egység: I–V. ének – bevezetés, előkészítés, seregszemplék. A várkapitány szózata katonáihoz.

II. egység: V–X. ének – a fő cselekmény, melynek tetőpontja az ostrom-ének.

III. egység: XI–XIV. ének – a „fabulás énekek” és ezt követi a zárlat.

Cselekménye • Arany János a következőképp foglalta össze a mű cselekményét, alapeszméjét: „...Szulimán, isteni végzésből roppant haderővel jó Magyarország, közvetve az egész kereszténység ellen. A veszély, mely a hon fölöött lebeg, iszonyatos: de egy kis vár, egy elszánt maroknyi nép, egy isten választotta hős megtöri az ellen túlnyomó erejét, s önfeláldozással megmenti a hazát. Ez alapvázlat, minden egyszerű volta mellett teljes: megvan benne a kezdet, közép, vég, nem hiányzik a fordulat, ...átmenet van szerencséből szerencsétlenségre, vagyis viszont...”

A cselekmény három szálon indul:

a) Isteni rendelkezés az égben: a török hódítás a magyarok büntetése, az Úr fúriáért küld a pokolba, látomásos kép;

b) Arszlán budai pasa elhatározása (Szigetvár ellen indul);

c) Zrínyi és a magyar védővárak bemutatása (Zrínyi imája).

A terjedelmes **bevezetés**, amelynek célja: hihetővé tenni azt, hogy a nagyszámú török sereg mégis legyőzhető. A kisebb csatákban, portyázásokban mindig a szigetváriak győznek.

Az ostromra felkészült szigeti vitézekhez a várkapitány lelkesítő szózatot intéz (5. ének). Ebből a 31 strófából álló szónoki beszédből idéztünk nyolc versszakot.

Figyeljük meg, milyen nemes erkölcsi értékeket sorol fel a szigeti hős!

Legelőször is az isteni kegyelem végtelen, kimondhatatlan bőségét említi. Mindenekelőtt ebben kell bízniuk, és Isten szent nevéért kell „serénykedniük”.

A végvári vitézek jól tudják, hogy a nagy kereszténység védelmezői. Krisztus katonái is egyben. Most is bennük, az ő kezükben reménykedik az egész keresztény világ.

A már megszerzett hírnév és tisztesség (becsületesség) romolhatatlansága ugyanolyan fontos érték a 16. századi vitézek szemében is, mint a nagy görög eposzban, az *Iliászban*. A jogos büszkeség hangját emeli ki a hármas *fokozásos halmozás*: „*rakva hírünkkel föld, tenger és ég*”. Ezt a hírnevet tovább növelheti, hogy nem akárci, hanem maga a „*világbíró császár*” (Szulimán szultán) készül ellenük. Erkölcsi fölényüket magas rendű céljaik teremtik meg. Ebben az evilági értékrendben a legfőbb, a legelső a „*keresztény szerelmes haza*”, s csak az utolsó helyre kerül az egyéni élet. Ezek a célkitűzések követelhetik meg a hősi halál vállalását is. Erre s a harci elszántságra esküszik meg a várkapitány, s utána *nagy zöndüléssel... az egész szigetvári vitéz leventák*.

Csak a 7. énekben kezdődik a várostrom, a főcselekmény.

A mű kezdő énekeiben Zrínyi felsorolja a magyarság bűneit, s ebben jelöli meg a török támadás okát: *De sok feslett erkölcs és nehéz káromlás, / Irigység, gyűlölség és hamis tanácslás, / Fertelmes fajtalanság és rágalmazás, / Lopás ember-ölés és örök tobzódás.*

A **bonyodalom** lényege a vár ostroma, amelyben Zrínyi felkészül a védelemre, leveleket ír a fiának és elbúcsúzik tőle.

A török követséget küld a várba, hogy megadásra szólítsa a védőket. A magyarok válaszul kicsapnak a törökre, és az Almás-patak mentén meglepik őket. A sokszori eredménytelen ostrom miatt a törökök már visszavonulásra gondolnak, ám elfogják Zrínyi segélykérő levelét vivő postagalambot, és a szultán kiadja a parancsot a végső rohamra.

A **tetőpont** a vár eleste. A pokol seregei a törökök oldalán, az anyagi seregek a szigetváriak mellett szállnak harcba. Zrínyi és csapata kirohan az égő várból.

A **zárójelenet**ben teljes pompájával száll alá a főangyal és az anyagi sereg. A végkifejletben Zrínyi megöli a török hőst, Delimánt, majd a szultánt, végül maga is elesik. A hazájáért hősi halált halt várkapitányt és húsz társát az isteni megbocsátás jeleként az angyalok hada az égbe emeli.

Az eposz utolsó szakasza ötsoros, egy sorral több tehát, mint szokásos. Nem csoda, hiszen játszi ötlettel a földre hulló vért aláírássá minősíti át benne a költő, s ez az aláírás egy olyan okiratot hitelesít, amelyben a mártír felajánlotta magát istenének. A ráadásként odafüggesztett ötödik sor a dedukciót, magát a költőt is belefoglalja ebbe a vérrel megpecsételt szerződésbe.

Szereplők • Az eposz alakjai a témának megfelelően 2 nagy csoportra oszlanak: a magyar várvédők és az ostromló törökök csoportjára.

MAGYAROK	TÖRÖKÖK
Zrínyi Miklós	Szulimán
Deli Vid	Demirhám
Farkasics	Delimán
Juranics és Radivoj	Hammimám
Borbála	Kumilla

A maroknyi magyar védősereg a hazafiság és a katonai erények megtestesítője. A legodaadóbb szeretet jellemzi őket. Tudják, hogy Szigetvár védelmében az egész magyarságért harcolnak. Ebben a harcban nem ismernek megalkuvást, és az utolsó szálig kitartanak. Nagyszerű egység, öntudatos fegyelem fogja őket össze. Olyan példamutató közösség ez, amely valóban meg tudja törni a török sereg erejét.

A törökök között is vannak kiváló vitézek. A török sereg is hatalmas szervezett erő, és maga a világhódító szultán a vezére. A költő nem kicsinyli le a török erejét: a várvédő hősöknek méltó ellenfelet kellett felmorzsolniuk. A török sereget a hódításvágy viszi harcba, majd előbukkannak gyengeségeik is: az egyénileg kitűnő vezérek egymás ellen fordulnak, seregüket széthúzás és önmarcangoló szenvedélyek bomlasztják. Vitézségük is sokszor vad szenvedélyből fakad. A közkatónák gyűlölik vezérüket, az pedig fél a maga népétől, mindig a háttérben marad.

Az egyének jellemzésére Zrínyi sokszor alappárhuzamokat használ. Zrínit és Szulimánt állítja egymással szembe mint méltó ellenfeleket. A ma-

gyar és a török szerelmet is párhuzamosan érzékelteti: Delimán és Kumilla az érzéki szerelmet képviselik, Borbála, az önfeláldozó hitvesi hűség mintaképe pedig férfiruhába öltözve megy férjéért, Deli Vidért a török táborba. A török barátságot Demirhám és Hammimám képviselik, a magyar barátságot pedig Juranics és Radivoj, az egymásért halni kész két vajda.

■ **Zríni Miklós:** a történet legárnyaltabb, legsokoldalúbb alakja a főszereplő. Zríni jó hazafi, kiváló hadvezér, érző lelkű apa és férj. De mindenekfelett igazi keresztény bajnok, athleta Christi, aki a harcokban csak mitikus hősökhoz, héroszokhoz hasonlítható – nem véletlen, hogy halála inkább véletlennek tűnik, hiszen a harcban legyőzhetetlen. Sorsát emberi értelemben maga választja, s teljes hittel vállalja heroikus küldetését. Célját nemcsak vallásossága, hite határozza meg, hanem a haza és a kereszténység egyetemes értékeinek a védelme is. Utolsó gesztusa (javainak elpusztítása, ünnepi ruhájának felvétele) az anyagi világtól, az anyagi értékektől való lemondás teátrális megnyilvánulása. Nem egyéni sikerre tör: nemes küldetést teljesít, s az isteni kinyilatkozás kiválasztottá teszi. Példája a hit diadala is.

■ **Szulimán:** Zríni sok tekintetben méltó ellenfele. Ő is bölcs, kiváló, tekintélyes hadvezér. Ugyanakkor jelleme egyoldalúbb, lélektani motiváltságát a düh, a gyűlölet, a kegyetlenség határozza meg. Szulimán azonban csupán „eszköz”: nem saját akaratából választja sorsát, az isteni szándék eszköze csupán. Hogy az egyszerű végvári kapitány minden szempontból felette áll a fél világot birtokló ellenfelének, azt haláluk bizonyítja. Az ajkán Jézus nevével eleső Zríni lelke a mennybe jut, az ellenfele keze által elvesző szultán átkozódva zuhan a pokolba.

Eposzi kellékek • Zrínyi bőséggel merít irodalmi forrásokból, de az ókori és reneszánsz szerzőkhöz hasonlóan büszke erre, s nem is szolgai utánzásról van szó.

Vergilius *Aeneida* az eposz indításának – **propozíció** (*Fegyvert, s férfuit énekek ... – Fegyvert s vitézt énekek...*) – alapja. Kiemeli a szigeti hős erkölcsi és katonai nagyságát, rendkívüli voltát: egyedül ő mert szembeszállni „ama nagy Szulimánnak” egész Európát rettegésben tartó hatalmával.

Az **invokációban** (segélykérés) a költők általában a múzsákhoz könyörögnek, hogy adjanak erőt és ihletet az íráshoz. Mivel Zríni Miklós, a szigetvári hős a kereszténység nevében is harcol a pogány török ellen, ezért a költő Zrínyi fohászatát a Szent Szűzhöz, Magyarország védőszentjéhez intézi: *...te, ki szűz Anya vagy, és szülted Uradat / ...Adj pennámnak erőt, úgy írhassek mint volt.*

Az eposzi hagyományoknak megfelelően Zrínyi is felvonultatja a két sereget – **enumeráció** –, s bár nem következetesen, de az eposzi jelző – **epitheton ornans** – (pl.: *vakmerő Delimán, vitéz Farkasics, szép Juranics*, de a *Deli Vid* névalak is ide sorolható) eszközeit is alkalmazza.

Az egyik leglényegesebb eposzi kelléke Zrínyinek a **csoda, csodás elem** és a drámától kölcsönzött **deus ex machina**. A mű eseményeinek, a szereplők sorsának alakulásában meghatározó az égiek szerepe: a keresztény Isten úgy rendelkezik, hogy a bűnbe esett magyarokra támadjanak rá a török Szulimán seregei. Az eposz főhőse, Zríni Miklós **emberfeletti** tulajdonságokkal rendelkezik, aki méltó ellenfele a világbíró Szulimánnak. Imája (a kereszt háromszor meghajlik) nemcsak a cselekmény befejezését vetíti előre, egyben csoda is, isteni kinyilatkoztatás, a mártírium – **imitatio Christi** – elfogadása.

sa. A csodás elemek sorát a történet befejezésében az angyali seregek megjelenése zárja. Természetesen a csodák közé tartozik a *végzetes véletlen*, a galambposta elfogása is.

Az eposzi kellékek közül találkozhatunk a műben az **in medias res**szel, a dolgok közepébe vágó kezdettel (a vár ostroma) és főként a harc bemutatására alkalmazza, és a törökverő Zríni nagyságát emeli ki Zrínyi az **eposzi** vagy **homéroszi hasonlatokat** (például, amikor vízi óriáshoz hasonlítja a vérben gázoló bánt).

Mitologikus, misztikus szerepe van a műben a tizenhárom számnak: 13 szakasznyi Zríni imája, Alderán beszéde a kereszt hatalmáról szintén 13 szakasznyi, s a mű cselekménye szempontjából döntő fordulat (véletlen) a 13. énekben következik be.

Zrínyi művét Ovidius *Átváltozások* művéhez hasonlóan **peroráció** (utóhang) zárja, melyben munkájának értékeivel, az irodalmi halhatatlansággal szemben katonái, vitézi erőit hangsúlyozza.

Verselése, rímképlete • A *Szigeti veszedelem* formai sajátosságaiban jelentősen eltér a mintaművektől, hiszen nem időmértékes-hexameteres formában íródott. Verselése magyaros-ütemhangsúlyos. Négyütemű tizenkettes – szabálytalanul osztható tizenkettes. Ez a barokk aszimmetriát jellemzi. Rímképlete: bokorrím a a a a.

Barokk jegyek az eposzban • Barokk stílusban íródott. A barokk eposz jellegzetességei:

- monumentalitás, a nagy terjedelem, XV énekből áll;
- mozgalmas csataképek;
- célja a meggyőzés;
- patetikus hang, a hősiesség magatartás magasztalása;
- Zríni hősi halált hal, sorsa párhuzamos Jézus sorsával;
- valóság és látomás keveredése (pl.: a csatában angyalok is részt vesznek).

Üzenete • Az eposz célzata, saját korának szóló figyelmeztetés a művészet erejével: a szigeti vitézek erényeivel, szilárd egységével, erkölcsi fölényével és kitűnő hadvezérrel megmenthető az ország, ki lehet űzni a törököt még egy maroknyi sereggel is.

A *Szigeti veszedelem* nemcsak Szigetvár sorsát mutatja be, hanem Magyarország, sőt Európa lehetséges elvesztését is. Zríni és vitézei feltartóztatják a törököket, maga a szultán is meghal Zríni kezétől. Ezáltal megmenekül az ország és Európa, a dicsőségesen küzdő magyarság Istentől elnyeri bocsánatát.

1. Mely művek voltak a *Szigeti veszedelem* mintái?
2. Mi a mű fő témája?
3. Mi a címe annak a kötetnek, melyben megjelent a *Szigeti veszedelem*?
4. Sorold fel eposzi kellékeket például a *Szigeti veszedelemből*!
5. Elemezd, értelmezd Zríni imáját!
6. Milyen példákkal buzdítja katonáit a várkapitány?
7. Elemezd, értelmezd a várvédők esküjét!
8. Hasonlítsd össze a két főszereplőt!
9. Mi az eposz mondanivalója?

1. Hogyan hangzana prózában Szigetvár kapitányának szövege katonáihoz mai nyelven? Alakítsd át! 2. Írj szónoklatot a retorika szabályainak megfelelően! (A nyelvtankönyvedben találsz mintát.)

A BAROKK KORI MAGYAR LÍRA ÉS A KURUC KOR KÖLTÉSZETE

A barokk korban a líra Magyarországon is háttérbe szorult az epikával szemben. A lírai költészetben erősen tartották magukat a reneszánsz-humanista költészet műfajai, s a líra **alkalmi jellegű** kedvtelésből való verselgetés volt.

Erős, jelentős számú polgárság és értelmiség híján, a kultúra jórészt továbbra is a nemesség, az arisztokrácia kiváltsága maradt (udvari költészet). A magyar nemesi társadalom számtalan verselgető lírikusa közül azonban csak néhányan alkottak színvonalas műveket.

A barokk formaművészet képviselője volt a haláláig udvarhű főúr, **Koháry István** (1649–1731). Fülek várának főkapitánya volt. Török- és kurucellenes harcokban jeleskedett. Verses füzetébe Thököly Imre fogságába kerülve (1682–1685 között Regéc, Munkács, Sárospatak, Ungvár börtöneiben raboskodott) kezdte írni búsongó költeményeit a rabságról, magányról. Számos művét az inkább epikus művekre jellemző felező tizenkettes formában írta. Tisztán lírai művei háromszázötven tizenhatalmas formájúak, egyeznek a Balassi-strófa rímképletével.

Verseinek címét akrosztichonos formában is megjelölte, kedvelte az anagrammát (egy szó vagy szöveg valamennyi betűjének átcsoportosításával alkotott új értelmű szó vagy szöveg) is. Jósággal, lojalitással és bátorsággal példázatos élete azt mutatja, hogy a virtus nemcsak a kurucok monopóliuma volt, hanem a labanc Koháryé is.

Tisztán és értékesen csendült meg a személyes hang az első jelentős életművet alkotó magyar költőnő, **Pekri Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia** (1662–1708) verseiben. Férje, Thököly közeli barátja volt, aki átpartolt a Habsburg uralkodókhoz, családját is elhagyta. Felesége végig következetes híve maradt a kuruc mozgalomnak, II. Rákóczi Ferenc pártfogásában annak huszti, majd szentmihályi (most Csinagyijevo) kastélyában élt. Azok közé tartozott, akiket a szenvedés tett költővé. Versei siratják férje fogságát, majd hűtlenségét. Az első magyar költőnő verseiben olykor a tiszta líra magaslataira jutott el: *Mint sebes szelek zúgási, / Tenger*

Koháry István (ismeretlen szerző műve), 1731

Petrőczy Kata Szidónia (ismeretlen szerző műve), XVI. század

vize áradási, /*Ollyak mint vizek folyási*/ *Bánatimnak újulási*. Bánatát fogalmazta meg őszintén.

A kuruc kor költészete • A korszakelnevezés történelmi-politikai kategória csakúgy, mint a reformkor. Természetesen általános kultúrtörténeti, művelődéstörténeti vonásai is vannak. Mivel a korszakok irodalma összefonódik a történelemmel, politikával, ezért az irodalomtörténeti hagyomány is külön irodalmi kategóriaként kezeli mindkettőt.

Nota bene! A vitézi költemények, bujdosó- és szegénylégy-énekek összességét nevezzük *kuruc költészetnek*.

Eredetileg a *kuruc* szó kereszttest jelent. A kereszt jelével harcoló és a török kiűzéséért fegyvert fogó katonákat nevezték így. Később, amikor az osztrákok hadjáratokat indítottak az országban, s a törökök elkergetése helyett a magyar falvakat pusztították és a protestánsokat üldözték, a *kuruc* szó jelentése megváltozott. A földönfutóvá lett végvári katonák, hajdúk, az üldözött protestáns prédikátorok, a földjükről elmenekült parasztok, bujdosó szegénylegények nevezték így magukat.

Az ő ajkukon terjedtek tovább és születtek az újabb kuruc énekek. Mivel az énekek szerzőit nem ismerjük, s a dalok sokáig íratlanul terjedtek szájról szájra, a **kuruc költészetet** a **népköltészet részének** tekintjük.

Korszakai • A kuruc kor a **XVII. század hatvanas éveitől a XVIII. század közepéig** terjedő időszak. Három nagyobb egységre bontható a történelmi események kronológiája alapján:

KORSZAKAI		
I. 1662–1703	II. 1703–1711 a szabadságharc ideje	III. 1711-től a század közepéig

Műfajai • A korszak költészete változatos műfajú. Nemcsak a kuruc költészetre, az egész korszakra általában jellemzőek az alábbi műfajok:

- szerelmes dalok;
- táncdalok, toborzók, katonadalok;
- alkalmi dicsőítő, búcsúztató, sirató énekek (latinul is);
- csúfolódó énekek (pl. asszonycsúfolók);
- tréfás-moralizáló énekek, illetve feddőénekek (pl. a részegesekről, fukarokról);
- buzdító énekek, politikai versek (törökök, németek ellen);

- gyászénekek (az országot, egy-egy települést sirató énekek);
- bujdosó, búcsúzó énekek.

Szerzők • A versek keletkezéstörténete, a szerzők személye nehezen határozható meg, a korszakkal foglalkozó irodalomtörténeszek sokszor csak feltételezéseket, lehetséges körülményeket fogalmaznak meg. A szerzőkről általában nem sokat vagy semmit sem tudunk. Ennek egyik oka, hogy nyilvánvalóan alacsonyabb társadalmi rétegek képviselői (parasztok, vándorló mesterlegények, közkatonák, diákok), s nemcsak módjuk és lehetőségük nem volt arra, hogy műveiket megjelentessék, talán szándékukban sem állt ez.

Kéziratos daloskönyvek • A művek egy részét *kéziratos daloskönyvek* őrizték meg: *Thoroczkai Zsigmond énekeskönyve* 1695 után, *Szentesi-daloskönyv* 1704 körül, *Furuglyás-énekeskönyv* 1764 körül. Kéziratos formában terjesztették őket, és legtöbbjük teljes mértékben folklorizálódott, a népköltészet részévé lett.

A kurucság, a „kurucosság” a társadalom különböző szintjein összefonódott az ellenállás, a függetlenség, a szabadság és nem utolsósorban a magyarság, a hazafiság fogalmaival. Némi vallásos színezetet is kapott (kuruc↔labanc – protestáns↔katolikus), mely természetesen nem minden esetben valós szembeállítás.

A kuruc költészet folklorizálódása, stilisztikai és formai sajátosságai és meghatározó, a szövegek tartalmában megnyilvánuló értékrendje, eszmeisége okán már a XIX. században irodalomtörténeti jelentőségűvé vált. A reformkor romantikus költői e kor költészetében vélték felfedezni a magyarság valódi, ősi költészetét. A versek, dalok tartalmából következtek többek között a *magyar karakter* alapvonalaira. Bizonyos értelemben a kuruc költészet egyfajta misztifikációját hajtották végre, melyre a két korszak párhuzamai is okot szolgáltatottak. A korszak „mitologizálódása”, heroizálódása már a Rákóczi-szabadságharc bukása után megkezdődött.

Jellegzetes műfajai • A kuruc kor költészetében jelentős számban található hazafias **panaszversek**, **síraloménekek**. A XVI. század irodalmában kialakult énektípus az ország történelmi helyzetéből fakadóan a barokk irodalmában is tovább élt. A panaszversek műfajilag a himnuszokkal, jeremiákkal mutatnak rokonságot. Közös bennük, hogy az ország, nép vagy kisebb közösség sorsában bekövetkező csapásokat isteni akaratként, Isten büntetéseként értelmezik. A versben megszólaló személy általában a szerencsétlenség szemtanúja, hiteltel tudósító. Az esemény felidézése, elmondása miatt az *epikusság* jellemző rájuk, de a lírai alany beszédhelyzete, a szövegekben nagy hangsúlyt kapó fohász, könyörgés, himnikus hangvétel líraivá teszi őket. Néha igen nehéz eldönteni, hogy mely műnembe sorolható az adott szöveg (pl. *A kolozsvári veszedelemről szóló ének*, *Síralmas ének a szömörei harcról*, *Jajszó, melyben édes hazánk romlását siratja egy*

poeta). A kuruc kori panaszversek közvetlen forrásai voltak Kölcsey *Himnusz*ának és Ady számos versének is.

A túlnyomórészt szomorú, keserű hangú versek mellett fennmaradt a korból néhány **táncdal** is (pl. *Erdélyi hajdútánc*). E műfaj egyik legismertebb emléke a *Csínom Palkó* című ének. A ritmikus dallamával együtt ismert szöveg sajátossága, hogy keverednek benne a táncdal, a toborzó, a katonaéletet dicsérő, a buzdító és a csúfolódó énekek motívumai.

A kuruc kor költészetének legértékesebb, legszebb darabjai a **bujdosóénekek**. A Rákóczi-szabadságharc után keletkezett énekek több típusba sorolhatók. Egy részük emléket állít a kornak, a fejedelemnek, a név szerint ismert és névtelen hősöknek (*Rákóczi kesergője*, *Rákóczi-nóta*). Egy másik részük a bujdosás gyötrelmeit, a hazátlanságot, az üldöztetés, fenyegetettség érzését, állapotát megéneklő, személyes hangú, lírai vallomások, panaszok: *szegénylegény-énekek*, *bujdosóénekek*. Egyik legismertebb darabja, szövege több énekeskönyvben is fennmaradt, a *Buga Jakab éneke*.

A későbbi korok magyar irodalmában leginkább Kölcsey, Arany János és Ady költészetét ihlette meg a kuruc költészet.

Thaly Kálmán. Balassa Zoltán fotója, 1901

A kuruc kor költészetének hatása •

A kuruc költészet jeles kutatója volt **Thaly Kálmán** (1839–1909), a XIX. század második felében. Ekkor az aktív Habsburg-gyűlölet újra felszínre hozta a kurucköltészetet. Ő volt a Rákóczi-kor történetének legnagyobb kutatója. A balladák és dalok, amelyeket ő a „nép ajkáról” jegyzett le, búsongó zenéjükkel csakhamar oly népszerűek lettek, mint Petőfin kívül semmi más költői alkotás, iskolát alapítottak, többen utánozták hangjukat. Thaly halála után kiderült, hogy a legszebb, a legnépszerűbb kuruc költemények nem a XVIII. századból valók, ha-

nem maga Thaly Kálmán költötte őket. De az utókor semmilyen tekintetben sem ítélheti el őt ezért. Thalynak semmi egyéni előnye nem származott abból, hogy verseit nem saját neve alatt adta ki, ellenkezőleg: van valami mélyen alázatos, középkorias vonás abban, hogy a személyes dicsőségről lemond, hogy géniusza legjava alkotásaival is imádott történelmi ideáljának, Rákóczinak a dicsőségét szolgálja.

„Verseinek olyan történelmi igazságuk van, mint a jó történelmi regénynek, amely sokkal több, egészségesebb, megközelíthetőbb történelmi igazságot mond el a korról, mint az adathalmozó tudományos munkák

tömege... Ha Thaly versei nem is igazi kuruc kori költemények, Thaly megírta azokat a verseket, amelyeket egy egykorú költőnek kellett volna megírnia, ha akadt volna abban az időben egy Thalyhoz hasonló arányú tehetség.” (Szerb Antal). A későbbi korok magyar irodalmában leginkább Kölcsey Ferenc, Arany János költészetét ihlette meg a kuruc költészet. Thaly versei nagy hatással voltak Ady Endrére, tömör, expresszív stílusával újított. Ady szívesen verselgetett kurucos, tehát thalys modorban.

1. Milyen egységekre bontható a kuruc kor költészete?
2. A kuruc költészetnek milyen műfajait ismered?
3. Sorold fel a siraloménekek jellemző vonásait!
4. Melyek a kuruc kor legszebb, legértékesebb darabjai?
- * 5. Készíts összehasonlító elemzést a kuruc versekről és Balassi Bálint *Egy katonának*, illetve *Búcsúja hazájától* című költeményeiről!
- * 6. A versek alapján összegezd, hogy melyek a kuruc életforma fő sajátosságai, s mik a legfőbb értékek a kurucság számára?

1. Hasonlítsd össze Ady Endre *Két kuruc beszélget* című költeményét a kuruc versekkel! Mit őriz meg a XX. századi költő a kuruc kor hagyományából, mivé válik Ady költeményeiben a kuruc életforma?

Zsuppon Orsolya: *Őszi ragyogás*, 2014

A XVII. századi gazdag „névtelen költészet” egyik legszebb búcsúénekeit sokáig Balassi Bálintnak tulajdonították (még Kosztolányi Dezső is). Ennek kezdőstrófája egyike a régi magyar líra legszebb versszakainak. A búcsú fájdalmas hangulatát a színes ősz feledhetetlen képeivel festi le. A bujdosó egy számkivetett közösség tagjaként kénytelen átkelni a bércen, mert otthon nincs biztonságban.

Őszi harmat után

Őszi harmat után,
Nagy hegyeknek ormán
Fúdogál a hideg szél;

Zöld erdő harmatát,
Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél,

Régi üdöm elmúlt,
 Most másképen fordult,
 Szomorú az én sorsom
 Messzére bújdosom,
 Hazámat itt hagyom,
 Isten vezérli dolgom!
 Szerelmes barátim,
 Régi jó pajtásim
 Túlem elpártoltanak
 Fejenként mindenknek
 Akik esmértenek –
 Most megbocsássanak.
 Ha kiknek vétettem
 Ugyan megszenvedtem
 Igazságom: mindenem!
 Keserű énnékem
 E világon élnem
 Te tudod én Istenem!
 Jobb hát a darvakkal
 Vagy más madarakkal
 Elbújdosnom messzére,

Hogy irigyim szava,
 Ellenségim vasa
 Szegény fejem ne érje.
 Mert itten lakásom,
 Nincsen maradásom
 Az sok irigyeimtől.
 Uram! én azt kérem
 Utamban vezérem
 Légy, s ments meg mindenektől!
 Vezérelj messze földre,
 Idegen nemzetre
 Hogy lakjam békességben
 Hosszú bújdosásom
 Lészen távozásom
 Kietlen messzeségbe.
 Csillag jár, mely felül
 Szél zúg, folyhó repül –
 Arra vészem utamat...
 Ha minden elmarad:
 Isten el nem marad!
 Reá bíztam magamat!

(1710. november)

Rákóczi-nóta

Jaj, régi szép magyar nép!
 Az ellenség téged mikép
 Szagat és tép!
 Mire jutott állapotod,

Greguss Imre: *Rákóczi lovon*, 1892

Romlandó cserép.
 Mint egy kedves eleven kép,
 Voltál olyan szép,
 Magyar nép!
 De a Sasnak körme között
 Fonnyadsz mint a lép.
 Szegény magyar nép,
 Mikor lész már ép?
 Megromlottál, mint cserép.
 Jaj, hát szegény magyar nemzet
 Jóra mikor lép?
 Jaj, Rákóczi, Bercsényi
 Magyarok híres vezéri,
 Bezerédi!
 Hová lettek magyar népnek
 Vitéz vezéri,
 Nemzetünknek hírszerzői,
 Fényes csillagi,

Ocskai?
 Az ellenség mindenfelől
 Őket emísztí,
 Űzi, kergeti,
 Búval epezstí.
 Közinkbe sem eresztí.
 Jaj, hát szegény nemzetünket
 Miképp mellyeszti!
 Jaj, országunk, jószágunk,
 De főképpen mi magunk
 Mint nyavalygunk;
 Az idegen nemzetségnek
 Rabjai vagyunk.
 Jaj, naponként mind elfogyunk,
 Jót ne is várjunk,
 Kívánjunk,
 Mert hatalmas, diadalmas
 Nemzet van rajtunk.
 Jaj, meg kell halnunk,
 Meg nem maradunk,
 Nagy ellenség közt vagyunk,
 Bizony méltán ezek miatt
 Kesergünk, sírunk.
 Országunknak, magunknak,
 Jaj minden maradékinknak!
 Mindazoknak,
 Kik e földön nagy ínségben
 Így nyomorkodnak.
 Özvegyek panaszolkodnak,
 Árvák zokognak;
 Magoknak
 Siralommal ártatlanok
 Halált okoznak,
 Úgy siránkoznak

És fohászknak.
 Bánatjok nem apadnak,
 Mert hazánkbul az ínségek
 El nem távoznak.
 Tenger rajtunk a fegyver,
 Mert a német rajtunk hever,
 S igen ver.
 Mutogatja magát mint egy
 Híres gavallér,
 Nemzetünket hajtó pillér.
 Nem szán, mint hóhér.
 Akit ér,
 Addig veri, meddig neki
 Mindent nem ígér.
 Látod mely kövér,
 Bőrében sem fér,
 De mégis mind többet kér,
 Alig vagyon országunkban
 Miatta kenyér.
 Nézz reánk, Űr, a mennybül!
 Ments meg, kérünk, minket ily csúf
 Ellenségtül,
 Ki a híres magyaroknak
 Vérébül épül.
 Ne hagyd ily dühös ínségtül
 Rút ellenségtül,
 Némettül
 Gyaláztatni, mocskoltatni
 Az írigyektül.
 Ily dölyfös néptül,
 Kínzó eszköztül,
 Megfosztatni nevétül,
 Mindenkoron győzedelmes
 Dicsőségétül!

sas – *itt:* a császári címer kétfejű sas madara; **mellyeszti** – kopasztja, tépi; **pellengér** – *itt:* hajcsár

Amit a mőről tudnod kell!

A kuruc kor költészetének legértékesebb, legszebb darabjai a **bujdosó-énekek**. A Rákóczi-szabadságharc után keletkezett énekek több típusba sorolhatók. Egy részük emléket állít a kornak, a fejedelemnek, a név szerint is-

mert és névtelen hősöknek: *Rákóczi kesergője, Rákóczi-nóta*. Egy másik részük a bujdosás gyötrelmeit, a hazátlanságot, az üldözöttséget, fenyegetettségérzését, állapotát megéneklő személyes hangú, lírai vallomások, panaszok: *szegénylegény-énekek, bujdosóénekek*.

Régi históriás énekeink hangját folytatják ezek a kuruc énekek. Őrzik Balassi honvédő költészetének sajátosságait. A protestáns prédikátorköltők bujtogató, vádoló és ostorozó hangvételét is átvették.

A *Rákóczi-nóta* valószínűleg a XVIII. század 30-as éveiben keletkezett, amikor a szabadságharc már múlttá vált. Erre utal a hangsúlyos múltidejűség: *Jaj, régi szép magyar nép!, Hová lettek ..., a Közinkbe sem ereszti* sor pedig a bujdosóvá lett száműzöttekre vonatkozik. Szintén a későbbi keletkezést bizonyítja az árulóvá lett Ocskay a *magyarok híres vezéri* közt említése is, akit pedig annak idején éppen árulásáért végeztek ki, emlékét azonban már megtisztította az eltelt két-három évtized. Az ismeretlen szerző a német katonai megszállás alatt sínylődő magyar nép panaszát jajgatja el. A nemzet kifosztottságát, pusztulását mutatja be ritka költői erővel, a szenvedéseket sorolja fel, és a reménytelen jellemben a szabadságharc dicsőséges emlékét idézi. Az utolsó versszak – később keletkezhetett – imádság formájában kér segítséget a mennybéli Úrtól, hogy mentse meg a magyarságot a csúf, rút ellenségtől. A költemény jajongó siralomjellegét nagymértékben fokozza a 15 soros strófákban tizenkétszer felcsendülő azonos rím monotonája s a *jaj* indulatszó négy versszak kezdetén.

A versszöveg egyes motívumai, utalásai az egész magyar társadalomra vonatkoznak, de egészében inkább azt a nemesi szemléletet tükrözik, mely alapja volt a XVIII–XIX. század nemesi-nemzeti ellenállásának.

A vers szövege és dallama a XVIII. század közepétől terjedt el, és szinte himnuszként élt. A szabadságharc betiltott hangszerével, táróगतó kísérettel játszották. Szövege és dallama évtizedekig nem jelenhetett meg nyomtatásban. Első nyomtatott közlésére **Erdélyi János** (1814–1868) költő, filozófus vállalkozott az 1848-as szabadságharc idején. A vers ihlette Liszt Ferenc *Rákóczi-indulóját*.

1. A kuruc költészet hazafiasságára jellemző, hogy a szabadságharc után született *Rákóczi-nóta* szinte első nemzeti himnuszunk módján terjedt a nép körében. Milyen képek érzékeltetik a vers elején az ország romlását?
2. Kik jellemeznek a sas? Mire utal a „...*Sasnak körme között / Fonnyadsz mint a lép*”?
3. Kiket sorol fel a *Rákóczi-nóta* a magyarok vezetői közül? Mit tudsz róluk?
4. Kiknek a sérelmeit sorolja fel a szöveg? Melyik az a versszak, amelyben a legtöbb panasz hangzik el? Mivel fejezi ki a nóta a legmélyebb siralmat, bánatot?

1. Tanulj meg a *Rákóczi-nótából* egy részletét!

MIKES KELEMEN

(1690–1761)

Mikes Kelemen a barokk kor, régi irodalmunk egyik legkiválóbb prózaírója. II. Rákóczi Ferenc köznemesi származású apródja volt: az erdélyi Zágomból került a fejedelmi udvarba, s szinte gyermekként követte urát a száműzetésbe.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • Háromszék megyében született 1690 augusztusában református székely köznemesi családban. Édesapja, Mikes Pál Thököly Imre híve volt, 1691-ben a császáriak elfogták és Fogaras várában halálra kínozták. Özvegyen maradt édesanyja 1695-ben újra férjhez ment a katolikus vallású Boér Ferenchez, és fiával együtt katolikus hitre tért. 1700-tól a kolozsvári jezsuita kollégiumban tanult. 1707-ben apai nagybátyja – az anya akartára ellenére – Rákóczi udvarába helyezte el az ifjút. Tizenhét éves korától kezdve mint belső inas, majd mint kamarás önzetlen hűséggel szolgált II. Rákóczi Ferenc fejedelmet.

Mikes Kelemen (ismeretlen festő műve), XVII. század

1707 nyaratól a fejedelem és kísérete többnyire a munkácsi várban tartózkodott. Gyakran látogattak át Ungvárra Bercsényi Miklóshoz, ami felesége, Drugeth Krisztina révén akkor az ő birtoka volt. Az ungvári uradalmat még Károly Róbert király adományozta a XIV. században az olasz származású Drugetheknek, Krisztina volt a család utolsó sarja. Halála után Bercsényi újra nősült, Csáky Krisztinával kötött házasságot, akinek udvarhölgyébe, Zsuzsikába szeretett bele Mikes Kelemen.

A szabadságharc bukása után • A Rákóczi-szabadságharc bukása után Mikes követte urát Lengyelországba, ahol másfél évig tartózkodtak, majd 1712-től Franciaországban XIV. Lajos udvarában éltek. Mikes itt ismerkedett meg a könnyed, csevegő levél műfajával. 1717 őszén követte urát a törökországi Gallipoliba, majd Jenikőbe és 1720-tól a török porta Rodostóba telepítette a bujdosókat. Amíg a fejedelem élt, nem kért kegyelmet, nem akarta elhagyni urát. 1741-ben fogalmazott meg először kegyelmi kérvényt, amit Mária Terézia elutasított. „Törökországból nincs hazatérés” – írta ekkor egyik levelében.

Halála • Mikes Kelemen túlélte bujdosó társait. Soha nem térhetett vissza hazájába. Öregemberként halt meg 1761. október 2-án pestisben.

Munkássága • Mikes látóköre, ízlése sokat fejlődött még a versailles-i udvarban. Törökországban is kereste a francia diplomaták, követek társaságát. A törökországi tartózkodás hosszú évtizedei alatt szabad idejét az irodalomnak szentelte. Műfordítással is foglalkozott, többkötetnyi könyvet fordított franciából magyarra.

1717-ben, Törökországba érkezésük után kezdte el a P. E. grófnőnek címzett **fiktív levelek** sorozatát. Eredeti címe: *Constantinapolyban*

Groff P...E... írott levelei M...K... . Nyomtatásban először 1794-ben Szombathelyen jelent meg. Kiadója Kulcsár István író, lapszerkesztő volt, ő adta a műnek a *Törökországi levelek* címet.

Az első időkben évente tíz levelet is írt a kitalált levelezőtársnak, a Konstantinápolyban élő erdélyi hölgynek, akit „édes néném”-nek szólít, szinte naplószerűen rögzítve élményeit, benyomásait, meglátásait a számára új, idegen környezet jelenségeiről, szokásairól, szereplőiről (pl.: 3., 4., 13., 37. levél). Korabeli francia irodalmi példák (pl.: *Mme de Sévigné lányának szóló levelei*) alapján döntött úgy, hogy napló helyett a **társalgó hangnemben** fogalmazott, könnyed, novellisztikus, elmélkedő, az érzelmi-lelki rezdülések kifejezésére alkalmas levélformában ír. A forma arra is lehetőséget adott az évek során egyre növekvő honvágygal küzdő Mikes számára, hogy fenntartsa a hazájával, szűkebb szülőföldjével való **kapcsolat látszatát** az erdélyi nénjével folytatott „levelezés” által. (Valójában csak 1758-ban kapott engedélyt arra az osztrák udvartól, hogy háromszéki rokonainak levelet írjon – ekkor abba is hagyta fiktív leveleinek írását.)

Mikes Kelemen leveleiből kiviláglik, hogy a művelt és erkölcsös ifjúságban látta a nemzet letéteményesét, az ország jövőjének zálogát. Hazafiság, műveltség, morál – elválaszthatatlanul összetartoznak. A tanulás, a munka erkölcsi és társadalmi kötelesség.

Az 1720-as évek közepétől már csak két-három levelet írt évente, aztán újra nekilendült. A fejedelem halála (1735) teljesen összetörte, elkésérettette. Elkomorodik leveleinek hangvétele is (112., 113. levél). A kezdeti újszerű élmények megritkultak, ezért olvasmányélményeket, anekdotákat, novellisztikus elemeket épített be későbbi leveleibe, de könnyed előadásmódja, választékos, természetes nyelve mindvégig megmaradt.

Összesen 207 fiktív levelet írt a 41 év alatt, 1717 októberétől 1758 decemberéig. Ezekben Mikes a **legváltozatosabb témákat** tárgyalja: a bujdosók mindennapjait (37. levél) és a velük megtörtént különös eseteket; a fejedelem portréját, szokásait, foglalatosságait, lelkivilágát; a megismert népek szokásait, hagyományait (83., 181., 187., 188. levél); aktuális eseményeket és ezekből kiinduló elmélkedéseket (67., 82. levél). Örökké visszatérő témája a szülőföldje iránti vágyódása (*„A való, nehéz Zágon nélkül elleni...”* 13., 37. levél).

Leveleinek alaphangját mindvégig meghatározza az általa megteremtett **beszédhelyzet**: gáláns hangon udvarolva, évodve társalog a rokon hölgyvel, aki egyben földije is – szülőföldje hangulatainak, színeinek, nyelvének, gondolkodásmódjának, erkölcsének képviselője. Rokokó szemléletű prózája (kiélezett rövid történetek, tipikus és elsősorban lélektani helyzetek) ötvözi a könnyeden csevegő franciás beszédmódot és a szemléletes, az idegen földön is tisztán megőrzött erdélyi gondolkodásmódot és nyelvet.

A könnyed, szellemes **társalgási stílusban** megírt „csevegés”, az anekdotázó hajlam, a lebilincselő, egyik tárgyról a másikra térő gondolatszövés, a naplószerű vallomások meglepő őszintesége s a jellemábrázolás természetes volta Mikes leveleskönyvét a XVIII. század közepének legkiválóbb művévé avatja, mely még ma is élvezetes olvasmány. A beszélt nyelv hatását, a stílus társalgó jellegét számtalan szó és kifejezés biztosítja. Ezek közül kettő fordul elő a leggyakrabban: *tudja-é ked* és a *való* (való, hogy).

Hasonló hatásúak a szólások és közmondások: *Nem akarásnak, nyögés a vége* vagy *A szeretet is megavasodik, mint a szalonna*. A sok konkretizáló szó vagy kép, a népi környezetből vett hasonló elem ugyancsak népies ízzel fűszerezi a kifejezést: *megszaporítottam keserűségemet* (112. levél), *bajban, szomorúságban úszkáló szolgád* (118. levél). Feltűnően sajátos népi íz fakad a székely tájszók használatából: *ftyelék* (függelék), *pislen* (kis csibe), *iramot* (futkos). Mikes az akkori általános nyelvszokástól eltérően alig használt latin szavakat és latinos szerkezeteket, s ez is az élőnyelvi jelleget erősíti.

A *Törökországi levelek* alapvetően két részre osztható:

1. rész: 1–122. levél – a bujdosás kezdete, a fejedelem halála és Rákóczi József megérkezése közti idő. Ezek szerkesztés, hangnem szempontjából is kerek, megkomponált egységet alkotnak.

2. rész: 123–207. levél – a 123. levéllel új csoport kezdődik. Ezt Mikes azzal jelzi, hogy külön címet ír fölébe: *Rákóczi József fejedelemnek ebben az országban érkezéséről való levelek*. A levelek szinte krónikaszerűen beszélnek el a bujdosók részvételét az 1736–1739-es török háborúban és a fiatal Rákóczi halálát. Mikesnek diplomáciai megbízással Jászvásárba kellett mennie, s onnan csak 1740 nyárelején került vissza Rodostóba. Legvalószínűbb, hogy ekkor öntötte formába a még friss élményekről a 123–157. levélből álló csoportot. Az 50 levél tizennyolc esztendőre oszlik el, közben nagy hallgatásokkal. Összefüggésük is lazábbá válik. A mondanivaló is szűkül: érdekesebb politikai események, egy-egy „história”, némelyiket már másodsor mondja el. A 172–192. levél egyfolytában egy török témájú francia mű fordítása.

A *Törökországi levelek* még nem tisztázott körülmények között került Magyarországra a Mikes halálát követő évtizedekben. Először 1794-ben jelent meg nyomtatásban. Levelezése a magyar írók számára az érzékletes szépirodalmi nyelv és stílus példája lett, alakja pedig a számkivetettek magányának és a fejedelem iránti hűséges ragaszkodásnak a jelképévé vált. A *Nyugat* című irodalmi folyóirat emblémája is őt ábrázolja.

A Törökországi levelek jelentősége • A Rákóczi kultusz megőrzése. Ha a szabadságharc szellemét nem is, de a nagy fejedelem alak-

ját, élete utolsó, tragikus időszakát a levelek hagyományozták át az utókor tudatába. Amikor Mikes műve nyomtatásban is megjelent és bekapcsolódott a hazai művelődés áramába, először költőink szereték meg. Nemcsak tárgyat vettek tőle, hanem éppen Vörösmarty, Petőfi és Arany, a maguk függetlenségi eszméit is növelték az ő ösztönzéseivel. Rákóczi fenséges alakja éppen a levelek közvetítésével vonult be a magyar költészetbe.

Törökországi levelek

(Részletek)

37. levél

Rodostó, 28. Maji 1720.

... A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélyén vagyunk... Akármely felé menjen az ember, mindenütt a szép mező. De nem pusztá mező; mivel itt mindenütt a földet jól megművelik... szőlőhegyek vannak...

... Gyapotot pedig sohult annyit nem vetnek, mint itt, és a gyapotból kereskedés itt igen nagy...

A város felől azt mondhatom, hogy ezen a földön elmondhatni egy szép városnak, amely nem olyan szélyes, mint hosszú. De akármely szép házak legyenek itt a városokon, nem tetszhetnek szépeknek; mivel az utcára nem hadnak ablakokat, kivált a törökök azért, hogy a feleségek ki ne láthassanak – micsoda szép dolog az irigység! A piaca a városnak igen bőv – a sokféle szárnyas állat, gyümölcs, kerti vetemény itt olcsó...

Már eleget beszéltem a városról, és a földjéről; hanem már a mi házunknál lévő szokásról kell szólni, és az idő töltéséről. A való, hogy egy klastromban nincsen nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házábanál...

Ami pedig a mulatságot és az időtöltést illeti, a sokféle, és kiki a maga hajlandóságát követi. A fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk... Itt az idegen senki házához nem mehet. Kivált az örmények inkább féltik a feleségeket, mintsem a törökök... elítélheti kéd, hogy itt a lakosokkal semmi ismeretség nem lehet, nem is veszünk semmit; mert itt ki szőcs, ki szabó. Valami főrenden lévő emberek itt nincsenek, akikhez mehetnénk. Török urak vannak, de unalmas dolog törököt látogatni: egyik a, hogy törökül nem tudok; másik a, hogy ha az ember hozzájok megyen, elsőben: no, ülj le – azután egy pipa dohányt ád, egy findza kávé – hatot vagy hetet szól az emberhez, azután tíz óráig is elhallgatna, ha az ember azt elvárná. Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz éppen nem tudnak. Minden mulatsá-

gunk tehát abban áll, hogy Bercsényi úrhoz megyünk vagy ebédre, vagy vacsorára – ott mégis nevetünk a kis Zsuzsival...

Amit a műről tudnod kell!

A képzelt levelezőtársnak ebben a levélben a bujdosók mindennapjairól, de a leírt megfigyeléseket, tapasztalatokat mindig személyes érzelmek járják át, s így válnak ezek a tudósítások eleven, élményszerű leírásokká. A tréfálkozó hangnem ellenére már az első sorokból kiolvasható a szülőföld utáni örök sóvárgás fájdalma: ... *úgy szeretem már Rodostót, hogy el nem felejthetem Zágont.* Életük egyhangúságának bemutatásához távolról közeledik. Kitér minden fontos és kevésbé jellemző dologra, tapasztalataira. Rodostó fekvésének, kies környékének bemutatása közben leírja a török szőlőművelés módját, beszél a gyapottermesztésről, felvillantja a város sajátos jellegét, például, hogy nincsenek utcára nyíló ablakok, lakosainak szokásait.

A bevezetőnek szánt részeket a következő fordulattal hagyja ott: *Már eleget beszéltem a városról és a földjéről; hanem a mi házunknál lévő szokásról kell szólni és az idő töltéséről.* A szigorú napirendről, a *klastrombéli rendtartásról* és a ritka szórakozási lehetőségekről panaszkodólag ír. Az ottani szokások miatt például nem találkozhat helybéli asszonyokkal, azok elszaladnak az idegen elől: *Nem törődöm rajta, mert közönségesen az örmény asszonyok olyan fejérek, mint a cigánynék.* Csevegő társalgást kedvelő egyéniségének nem kedvez, hogy *főrenden lévő emberek itt nincsenek*, a törökök látogatása pedig igen unalmas dolog: *Ők a beszélgetéshez, nyájassághoz éppen nem tudnak...* A bujdosók minden mulatsága abból áll, hogy néha elmennek Bercsényiékhez vagy ebédre, vagy vacsorára.

Az utolsó bekezdésben még egyszer összegezi a levél fontosabb témáit: *micsoda városban telepítettetek le bennünket; annak micsodás lakosi vannak, micsoda környéke; itt micsodás szokást tartunk.* Záradékol ezt kiegészíti saját napirendjének közlésével.

112. levél

Rodostó, 8. április 1735.

Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvására téve bennünket, és kivévé ma közüllünk a mi édes urunkot és atyánkot, három óra után reggel. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratni. Az Isten mára halasztotta halálát urunknak azért, hogy megszentelje halálának áldozatját annak érdemével, aki ma megholt értünk. Amicsoda életet élt, és amicsoda halála volt, hiszem, hogy megmondották nékie: ma velem lesz a paradicsomban. Hullassuk bővséggel könnyveinket, mert a keserűségnek ködje valóságosan reánk szállott. De ne azt a jó atyánkot sirassuk, mert őtet az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte, ahol a gyönyörűségnek és az örömmek pohárából itatja, hanem mi magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk. Ki sem

lehet mondani, micsoda nagy sírás és keserűség vagy on itt miközöt-tünk még csak a legalábbvalón is. Ítéld el, ha lehet, micsoda állapot-ban írom ezt a levelet, de mivel tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála, mind téntával, mind könyhullatásim-al léírom, ha szinte azáltal megszapóritom is keserűségemet.

Úgy tetszik, hogy az utolsó leveletem az elmúlt holnapnak 25-dik napján írtam vala. Azután szegény mind nagy bágyadtságokat érzett, igen keveset, de másként mindent a szokás szerént vitt végben, abban a gyengeségiben is az esztergájában dolgozott első aprilisig. Aznap pedig a hideg erősen jött reá, és annál inkább meggyengítettte. Másnap jobbacskán volt. Virágvasárnap a gyengeség miatt nem mehetett a templomban, hanem a közel való házból hallgatta a misét. A mise után amely pap odavitte neki a szentelt ágat, térden állva vette el kezéből, mondván, hogy talám több ágat nem fog venni. Hetfün job-bacskán volt, kedden hasonlóképpen, még a dohánt is megkívánta, és dohányzott. De azt csudálta mindenikünk benne, hogy ő semmit halá-la órájáig a háznál való rendben el nem mulatott, se meg nem enged-te, hogy óérette valamit elmulassanak. Mindennap szokott órában felöltözött, ebédelt, és lefeküött, noha alig volt el, de mégis úgy megtar-totta a rendet, mint egészséges korában. Szeredán délután nagyobb gyengeségben esett, és csak mindenkor alutt. Egynehányszor kérdez-tem, hogy mint vagy on, csak azt felelte: én jól vagy on, semmi fájdal-mat nem érzek. Csötörtökön igen közel lévén utolsó végihez, elneheze-dék, és az urat magához vette nagy buzgósággal. Estve a lefekvésnek ideje lévén, kétfelől a karját tartották, de maga ment a hálózában. A szovátt igen nehéz volt már megérteni. Tizenkét óra felé étszaka mindnyájan mellette voltunk. A pap kérte tőle, ha akarja-é felven-ni az utolsó kenetet? Intette szegény, hogy akarja. Annak vége lévén, a pap szép intéseket és vigasztalásokat mondván neki, nem felelhetett reája, noha vettük észre, hogy eszin van. Azt is láttuk, hogy az intés-kor a szemeből könnyhullatások folytanak. Végtime szegény, ma há-rom óra után reggel, az Istennek adván lelkét, elaluvék, mivel úgy holt meg, mint egy gyermek. Szüntelen reá néztünk, de mégiscsak azon vettük észre általmenetelít, amidón a szemei felnyíltak. Ó szeg-ény árvaságra hagyá bennünket ezen az idegen földön. Itt irtóztató sírás, rívás vagy on közöttünk. Az Isten vigasztaljon meg minket.

Amit a mőről tudnod kell!

„Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvaságra téve bennünket, és kivéve ma közüllünk a mi édes urunkot és atyánkat, három óra után reggel.” E mondatokkal kezdődik az első rész záró levele, a 112. levél, mely II. Rákóczi Ferenc haláláról tudósít. Különössége az, hogy Mikes számá-

ra a maga teremtette szerep most egyáltalán nem lenne kötelező érvényű. A játék komollyá, valósággá válik, de a vérbeli író tudja, hogy szerepét nem adhatja vissza. Megtartja tehát a keretet: *...tudom, hogy örömet kívánnád tudni, mint esett szegénynek halála ...*, udvariasan elnézést kér zaklatottsága miatti összeszedetlenségéért. A forma azonban itt valóban csak keret, s a tudósítói, tájékoztatói szerep most arra alkalmas, hogy teljes őszinteséggel nyíljon meg a levélíró.

A levél kulcsszava az *árvaság*. Aki meghalt, nem kell sajnálni *mert őtet az Isten annyi szenvedési után a mennyei lakadalomban vitte*, akik itt maradtak, azokat érte iszonyú veszteség: *...magunkot sirassuk, kik nagy árvaságra jutottunk*. Megrázó őszinteséggel úgy ír a fejedelemről, mint mindannyiuk szeretett apjáról, de hangsúlyt kap Rákóczi nemes viselkedése, nagysága is. Mikes kiemeli Rákóczi roppant önfegyelmét, a szigorú napirendet haldoklása alatt is be kellett tartani.

A levél maga is keretes szerkezetű, a bevezető sorok és a levél zárata is a fejedelem haláláról szólnak. Mesteri módon köti össze a szerző a valóságos eseménysort – Rákóczi végnapjainak történéseit, haldoklása a nagyhét napjaira esett – a hűsvét valóság adta párhuzamával. A fejedelem szenvedéstörténete virágvasárnap kezdődik, Jézus Jeruzsálembe vonulásának ünnepnapján, s nagypéntek reggelén, Krisztus halála napján hal meg: *Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyáinknak halálokat kell siratni*. A párhuzam őszinte bizakodással tölti el a szerzőt, talán ezért is hangsúlyozza saját és társai reménytelen fájalmát, szomorúságát *ezen az idegen földön*.

A befejező részben egybemosódik a politikai és az életbeli, evilági számkivetettség tudata. Mélyebb értelmet nyer az a létállapot, amelybe a rodostói magyarok, Rákóczi árvái mindnyájan belekerültek, vagyis a bujdosás állapota. Az itt maradtakban még inkább erősödött a honvágy mind a szülőháza, mind az égi, mennyei otthon után: *a földi téreken való bujdosás, az evilági lét, a mulandóság* irányába toledott el. Az őszinte gyász miatt *irtozatós sirás, rivás* *vagyon* közöttük. A levélben a *sírni* ige és szinonimái ismétlődnek legtöbbször. A legfőbb írói eszköz a halmozás és az ismétlés. Ez a levél a felindulás hevében, nem sokkal a fejedelem halála után keletkezett.

1. Milyen kapcsolatban vannak Mikessel a következő évszámok, nevek és helyszínek: Háromszék, Zágon, 1690, Thököly Imre, Boér Ferenc, Kolozsvár, II. Rákóczi Ferenc, Munkács, Ungvár, 1712, 1717, 1720, 1741, 1761?
2. Mikor, és hol kezdte el írni leveleit? Kinek címezte azokat?
3. Összesen hány levelet írt, és milyen témákat tárgyal bennük?
4. Melyek a levélírás Mikes által alkalmazott eszközei?
5. Hány részre osztható a 207 levél? Mikor hagyott fel a levelek írásával?
6. Jellemezd a bujdosók életét Mikes levelei alapján!

1. Olvasd el a 42., 118., 186. és 207. levelet! Milyenek ismered meg a szerzőt? Elemezd a humor szempontjából a szövegeket! Hogyan függ össze a műfaj, a stílus, a hangnem és a szöveg jelentése?

Vitatéma: Olvasátok el *Lévy József* Mikes, 1848 című versét! Mi a véleményetek erről a vallomásról?

Irodalomelméleti ismeret

A levél műfaja • A levél írásbeli műfaj, amely a szóbeli érintkezést, a közvetlen közlést helyettesíti. Típusait elsősorban a levélíró és a címzett viszonya alapján különböztetjük el: **misszilis** és a **fiktív levélre**.

1. A **misszilis (elküldésre szánt) levél** valódi címzetthez szól, az írója azzal a szándékkal rögzíti, hogy a címzett elolvassa. A misszilis levél fajtái:

a) a **magánlevél**: írója és megszólítottja személyes viszonyban állnak egymással;

b) a **hivatalos levél**: egy intézményhez vagy annak képviselőjéhez íródik, és stílusát a XIX. század közepéig a díszítettség, a XIX. század második felétől az elvont, személytelen tárgyilagosság jellemzi;

c) a **nyílt levél**: közérdekű témáról szól, s bár általában van megszólítottja, valódi címzettje mindig egy tágabb közösség. A publicisztika egyik műfaja;

d) **irodalmi levél**: lényegét tekintve szépirodalmi műfaj, még akkor is, ha valamilyen napi aktualitás váltotta ki rögzítését, a szépirodalom több műfajával azonos érdeklődési körre és érvényre tarthat számot. Az ilyen, úgynevezett irodalmi levél lehet prózai vagy verses (episztola).

2. **Fiktív levél**: eleve azzal a céllal készül, hogy címzettjéhez nem küldi el az írója. A levél címzettje általában kitalált vagy már halott személy. A szöveg célja konkrét információnyújtás.

Az egyes koroknak kialakult hagyományos levélformái és konvenciói voltak, ezeket az úgynevezett levélminták tartalmazták. A leveleket nemritkán kötetekbe gyűjtötték össze, ezeket leveleskönyvnek nevezzük.

A leghíresebb magyar levélgyűjteményt Mikes Kelemen állította össze *Törökországi levelek* címmel fiktív misszilis leveleiből.

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ: Racionalizmus és klasszicizmus

Amit a reneszánsz szellemi megújulása előkészített, a XVII. század tudományos gondolkodása bontotta ki, tette teljessé. **René Descartes** (e.: röné dékárt), a kor egyik legnagyobb természettudósa és filozófusa, 1637-ben megjelent művében, az *Értekezés a módszerről* címűben az újkori **racionalizmus** (észelvűség, a latin 'ratio': ész, értelem szóból) alapvető elveit fogalmazza meg. Ész szerint az értelem az embernek veleszületett adottsága, s valamennyi ismeretének végső forrása. Legfontosabb alaptétele: minden kétséges. Ebből jut arra a következtetésre, hogy – mivel minden kételkedés: gondolkodás – *Cogito, ergo sum* (e.: kogitó ergó szum) – *Gondolkodom, tehát vagyok*. Erre az alapvetésre építi filozófiai rendszerét.

A rációt középpontba helyező elv a kor gondolkodásának meghatározó eszmei irányzatává válik. **Blaise Pascal** (e.: bléz paszkál) volt korának egyidejűleg legmodernebb és legkeresztényibb szelleme. A kivételesen éles logika és tisztánlátás kivételesen szenvedélyes és mélységes vallásossággal találkozott benne. Pascal az általa alapított valószínűségszámítást alkalmazta a lélektanra is. *Gondolatok* című művében így vall az emberről: „Nádszál az ember, semmi több, a természet leggyengébbike, de gondolkodó nádszál. ... Tehát minden méltóságunk a gondolkodásban rejlik. Belőle kell nagyságunk tudatát merítenünk, nem a térből és az időből, amelyeket nem tudhatunk betölteni. Igyekezünk hát helyesen gondolkodni: ez az erkölcs alapelve.”

A racionalizmus a következő évszázadban kibontakozó felvilágosodásnak készítette elő a talajt, egyelőre azonban békésen megfért a katolikus egyház vitathatatlan uralmával, az egyre fokozódó vallási áhitatossággal.

A francia racionalizmus **társadalmi alapja a megerősödő polgárság, politikai fedezete** pedig a megerősödő **központi (királyi) hatalom**. A század politikailag az abszolút monarchia fokozatos megerősödése: véget vetnek a vallásháborúknak, letörlik a főurak lázadásait, s a Napkirály már a megfékezett főnemesség és a feltörő polgárság egyensúlyára alapozhatott. XIV. Lajos megvédte a polgárságot az arisztokráciával és a klérussal (egyházzal) szemben, és ezzel elősegítette annak gazdasági megerősödését.

Az isteni rendhez méltó emberi rend megalkotása volt a cél, ennek metafizikai gondolatát a XVII. század második felében Franciaországban éppen a Napkirály személye és egyeduralma testesítette meg: *Az állam én vagyok!* (a király halandó Isten). Növelték hírnevét a kezdetben sikeres háborúk, a szaporodó gyarmatok és **Colbert**-nek (e.: kolber), a polgári miniszternek az ipart és a kereskedelmet felvirágoztató intézkedései. Így a század közepe táján Franciaország lett Európa legnépesebb és leggazdagabb birodalma, ahol az élet minden területét áthatotta a józan ész nevében fellépő akarat és irányítás.

Az abszolút uralkodó kora kedvező volt a szabályokat, követelményeket állító művészetfelfogás számára. A **klasszikus** és **klasszicista** kifejezések a latin 'classis': *osztály* szóból erednek. Az ókori klasszikus műveket mintául választó újkori alkotásokat nevezzük **klasszicistának**. A korabeli művészetfelfogás szerint a jelentős ókori alkotások – az euripidészi tragédia, a vergiliusi eposz, a horatiusi óda – és azok a szabályok, melyeket ezekből le lehet vonni, érvényesek a XVII. században is. Általános művészi alapelv lett a „*ratio, natura, veritas*”, hiszen „*semmi nem szép, csak ami igaz*”.

A FELVILÁGOSODÁS

Nota bene! A felvilágosodás az európai eszme- és művelődéstörténet **XVIII. századra** eső szakasza, s egyben legradikálisabb fordulata. A felvilágosodás a polgárság forradalom előtti ideológiája. A harmadik rend gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális egyenjogúságáért küzdő szellemi mozgalom, mely akarva, akaratlanul a forradalom kitörését, a polgári rend győzelmét készítette elő. A XVII. században Angliából és Hollandiából indult el, a XVIII. században Franciaországban bontakozott ki. Kelet-Európában – és az egész peremzónán – a feudalizmus elleni mozgalmat a lassan polgárosodó nemesség vezette.

A magyar felvilágosodás korszakát leghívebben a harc, a küzdelem, a pör, a vita szavakkal jellemezhetjük. A bécsi testőrírók, a különféle szerzetesrendek tudós papjai, a szabadkőműves páholyok tagjai, a nemesi kúriák lakói, a diákönképzőkörök tanárai és tanulói mind-mind arra törekedtek, hogy alkalmassá tegyék nyelvünket a művészetek és tudományok művelésére. A gyakran személyeskedésig fajuló vitákban formálódott anyanyelvünk. Bár nagy formátumú életművek is születtek, a küzdelem eredményeit – letisztult formában – majd a reformkor költőóriásai hasznosítják.

Nota bene! A magyar felvilágosodást mint művelődéstörténeti korszakot **1772-től 1825-ig** jelöljük. Az időpontok **Besseneyi György Ágis tragédiája** című drámájának, illetve **Vörösmarty Mihály Zalán futása** című eposzának megjelenésére utalnak.

Ezt az ötvenévnyi időszakot vágja ketté Martinovicsék kivégzése, a magyar írók bebörtönzése és a hosszabb-rövidebb időre történő elhallgattatása. Ennek értelmében a magyar felvilágosodás irodalma két szakaszra osztható:

SZAKASZAI	
1772–1795	1795–1825

Társadalmi-politikai-művelődési háttére • Magyarországon a több évszázados függés következtében nem volt számottevő a polgárság, éppen ezért az új világszemlélet iránt elsősorban néhány nagy műveltségű főúri család és főleg közép- és kismemesség értelmiségivé váló rétege lehetett fogékony. Ez a réteg ugyanakkor érdekelt volt a rendi társadalom fenntartásában is. S mivel végeredményben az uralkodó osztály tagjai lettek a „felvilágosodottak”, a nyugati polgárság forradalmi eszméi szükségszerűen át is alakultak: a felvilágosodás magyar hívei az új gondolatokból leginkább az elmaradottság leküzdését, a mindenáron való kulturális haladás elodázhatatlan igényét vették át.

A XVIII. században a bécsi udvar a felvilágosult abszolútizmus jegyében a modernizációs törekvések kezdeményezője volt. **Mária Terézia** (1740–1780) uralkodása idején az új eszmék teret hódítottak. Az uralkodó számos reformintézkedést hajtott végre különböző területeken: szabályozta a jobbágyviszonyokat, a közegészségügyet, az adórendszert, a kormányzati apparátus működését. 1760-ban magyar nemzeti testőrséget állított fel Bécsben, s az európai kultúra egyik központjának számító császárvárosban a magyar nemesifjak művelődhettek. 1777-ben kiadta a *Ratio educationis* nevű iskolarendelét, mellyel az állam felügyelete alá helyezte a korábban kizárólag egyházi kezekben lévő oktatásügyet. 1784-ben a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetem előbb Budára, majd Pestre került. Megalakult a magyar nyelvű és magyar történeti tanszék. Szinte minden tudománynak megteremtették a magyar nyelvű szakszókincsét: **Dugonics András** *Tudákosság* címen két kötetben adta közre a matematika anyanyelvi terminusait, a **Fazekas–Diószegi–Földi** szerzőhármas *Füvészkönyv* című műve a botanika magyar nyelvű kifejezéseit tartalmazta. **Sajnovics János** és **Gyarmathy Sámuel** kutatásaival megkezdődött a nyelvrokonság vizsgálata. 1790-ben **Kelemen László** irányításával Budán megalakult az első magyar színjátszó társulat.

A felvilágosodás terjesztéséhez hozzájárultak a szabadkőművesek is, akik páholyokba tömörültek. E titkos társaságok tagjai magukat kőműveseknek nevezték, mert átvették a középkor egyetlen szakmán kívüli tagokat is befogadó céhrendszere, a templomépítők céheinek bizonyos szokásait. Magyarországon a mozgalom a felvilágosodás korában terjedt el. Tagja volt többek között a költő **Ráday Gedeon**, a könyvtáralapító **Széchenyi Ferenc**, az író **Kármán József**, **Kazinczy Ferenc**. Eszményük a széles körű műveltség volt.

II. József felvilágosodott abszolutizmusa idején (1780–1790) még szabadabban terjedhettek a modern gondolatok. A „kalapos király” enyhítette a sajtót és a könyvkiadást sújtó cenzúráját. Türelmi rendelete a vallásszabadság bevezetését jelentette, arról is gondoskodott, hogy minden faluban legyen plébános. Előremutató célkitűzéseit központosító célkitűzéseivel kapcsolta össze, s be akarta vezetni a német nyelv használatát a magyarországi hivatali életben is az addig használt latin helyett. **II. József** politikája megosztotta a magyar értelmiséget. A **jozefinisták** szívvel-lélekkel támogatták az uralkodó törekvéseit, ők a polgárosodást, a társadalom modernizálását kívánták szolgálni. Akik ellenezték – a **nemesi ellenállás** hívei –, védelmükbe vették a régi hagyományokat, divatba hozták a magyaros öltözködést, a magyar értékeket, és síkraszálltak a magyar nyelv ügyéért is.

1793-ban, már **I. Ferenc** uralkodása idején, egy maroknyi értelmiségi csoport próbált vállalkozni arra, hogy nemzeti és a polgári törekvéseket összekapcsolva „zendüléssel” érje el. Ennek a szervezkedésnek, a magyar jakobinus mozgalomnak **Martinovics Ignác** szerzetes, egyetemi tanár, a császári rendőrség volt besúgója állt az élére. 1794-ben a Martinovics-féle összeesküvést a hatóságok leleplezték. A vezetőket kegyetlenül kivégezték 1795-ben a Vérmezőn, több író – **Batsányi Jánost**, **Verseyhy Ferencet**, **Kazinczy Ferencet** – súlyos börtönbüntetésre ítélték. „*Martinovicsék lehulló feje dermedt rémületbe ejti az egész országot. Senki sem mer mozdulni, ki tudja, mit készítettek elő Martinovicsék, és micsoda véres választ tartogat még Bécs?*” (Szerb Antal)

Az 1801 nyarán a börtönből szabaduló Kazinczy Ferenc ismerte fel, hogy I. Ferenc terroruralma alatt egyetlen útja van a magyar haladásnak, fejlődésnek: a látszólag politikamentes nyelvművelés, stílusújítás.

A KOR IRODALMI ÉLETE

A magyar irodalomtörténet nagyon fontos dátuma **1772**. Ettől az időponttól számítjuk nemcsak a *magyar felvilágosodás megindulását*, hanem egész *újkori irodalmunk kezdetét*: **korszakhatár a régi és az új magyar irodalom között**. Eleven, pezsgő irodalmi élet bontakozott ki a 70-es, 80-as években. Egyszerre több tucatnyi író alkotott, vitázott, csoportosult, folyóiratokat alapított. Az újságok és a folyóiratok a világi olvasóközönség igényeit elégítették ki, és publikációs lehetőséget teremtettek az írók számára. **Rát Mátyás** 1780-ban jelentette meg *Magyar Hírmondó* címmel az első magyar újságot. Ebben az időben indultak meg olyan szépirodalmi folyóiratok, mint a *Magyar Museum* (Kassa, 1788–1792), a *Mindenes Gyűjtemény* (Komárom, 1789–1792), az *Orpheus* (Kassa, 1790–1791), az *Uránia* (Pest, 1794–1795).

A felvilágosodással együtt érkezett Magyarországra a KLASSZICIZMUS stílusirányzata, először a francia, majd a német klasszicista ízlés formájában. Ebben a stílusban alkotott **Bessenyei György** és a testőrírók: **Báróczy Sándor**, **Barcsay Ábrahám**, majd **Kazinczy Ferenc** és követői. **Virág Benedek**, **Molnár János**, **Kalmár György**, **Baróti Szabó Dávid**, **Révai Miklós**, **Rájnis József** felfedezték, hogy a magyar nyelv kitűnően alkalmas az antik időmértékes versek írására.

A kor irodalmában a klasszicizmuson kívül számos stílusirányzat jutott érvényre. A klasszicizmus egyik változataként jelentkezett a SZENTIMENTALIZMUS is. Legjelesebb képviselői: a lírában **Ányos Pál** (*A kalapos király, Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál*), **Dayka Gábor**, aki élete utolsó szakaszában az ungvári gimnáziumban tanított (*A virtus becse, A rettenetes éj, Titkos bú*). A jakobinus mozgalom költői is ide tartoznak: **Batsányi János** (*A látó, A franciaországi változásokra*). Börtönélményeiből születtek az úgynevezett kufsteini elégiák: *Tűnődés, A rab és a madár, Gyötrődés* stb. és **Verseghy Ferenc** (*A magyar Hazának anyai Szózatya, A magyar kisasszonyokhoz, Rikóti Mátyás*). Meg kell említenünk még **Földi János**, **Ráday Gedeon**, **Szentjóni Szabó László** nevét is. A prózában a szentimentalizmus **Kármán József** nevéhez kapcsolódik.

A NÉPI HAGYOMÁNYOKAT igyekeztek fenntartani az irodalomban **Orczy Lőrinc**, **Gvadányi József** (*Egy falusi nótárius budai utazása*), **Fazekas Mihály** (*Ludas Matyi*).

A korszak legjelesebb alkotói: **Csokonai Vitéz Mihály**, **Kazinczy Ferenc**, **Berzsenyi Dániel** és **Katona József**. Az utóbbi *Bánk bán* című drámája már az új korszakot, a ROMANTIKÁT előlegezi.

BESSENYEI GYÖRGY

(1746–1811)

Bessenyei György (ismeretlen szerző műve), 1890

A magyar felvilágosodás első korszakának legjelentősebb alakja **Bessenyei György**. Műveit ma már kevesen olvassák, ám a kultúrtörténet az ő nevével jelzi a határt a régi és az új magyar irodalom között. Tanulmányjaiban, röpírataiban elsőként hirdette a megújulás szükségességét, minden műfajban megteremtette azt az alapot, melyre a XVIII. század utolsó harmadában kibontakozó sokszínű magyar irodalom építhetett.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • Az ősi nemesi Bessenyei család harmadik fiaként született 1746 vagy 1747-ben Bercelen (Tiszabercel – Nyíregyháza közelében). Nyolcan voltak testvérek. A sokfelé szét-

szórt földbirtok irányításában szükség is volt rájuk. Éppen ezért csak öt évig, 1755–1560 között tanult a sárospataki kollégiumban. Ezután apja hazarendelte gazdálkodni. Két bátyját követve 1765-ben került Bécsbe Mária Terézia magyar testőrségébe.

A testőr • A délceg termetű fiatalember hamarosan az udvar kedvence lett. Legendák keringenek vakmerőségéről, lovastudásáról. Nem tudjuk, mikor és hogyan ébredt rá arra, hogy a társasági élet örömeinél és csillogásánál fontosabb szerep vár rá, küldetése van. Műveltségének hiányosságait hamar bepótolta, megtanult franciául és latinul. Megismerkedett az akkor Bécsben már hódító felvilágosodás eszméivel. Testőrtársaiból afféle önképzőkört, önművelő társaságot szervezett. Itt döbrent rá hazája mérhetetlen elmaradottságára, műveletlenségére.

Az írásra Mária Terézia idősebb komornája, Grass Frigyesné biztatja. 1772-ben támogatói segítségével négy könyvet ad ki, köztük a korszakhatárt jelző *Agis tragédiáját*.

A reformátusok ügyvivője • 1773-ig szolgálta hűségesen a királynőt, ekkor elbocsátását kérvényezte a testőrségtől. Mária Terézia megbízta a református egyház ügyeinek intézésével. 1799-ben pálos és piarista szerzetesekkel, tudósokkal, ügyvédekkel megalapította az egyébként jóvá sosem hagyott Hazafiúi Magyar Társaságot, az Akadémia őseit. Mint a hazai reformátusok bécsi képviselője, a felekezeti érdekek helyett az „egész nemzetben” gondolkodott. Emiatt összeütközésbe került hitfeleivel, s Bessenyei elvesztette állását. Elkeseredettségében áttért a katolikus hitre, amiért ugyan kegydíjat kapott Mária Teréziától, de eljátszotta a vezérséget. A protestánsok iszonnal néztek rá, nevét borzadva emlegették. Bessenyei sohasem tudta kiheverni, hogy megváltoztatta vallását, bármennyire is hirdette önmagának, hogy az egyik vallás annyit ér, mint a másik Isten előtt. Grassné közreműködésére Mária Terézia az udvari könyvtár címzetes őrévé nevezte ki. A magas tiszteletdíjak nyugodt körülményeket biztosítottak számára, s Bessenyei szinte ontotta magából a könyveket. II. József azonban megvonta tőle az udvar támogatását.

A bihari remete • 1782-ben az író kiábrándultan vonult vissza Bihar megyei birtokára. 1787-től Pusztakovácsiban gazdálkodott. Ekkor negyvenéves volt Bessenyei. Magányában is alkotott, ám kiszorult az irodalmi életből, megszűnt szervezői szerepe. Amikor 1811. február 24-én meghalt, kortársai azon csodálkoztak, hogy milyen sokáig élt. Kívánsága szerint egyházi szertartás nélkül, kertjében temették el.

Munkássága • Bessenyei György a magyar irodalmi élet nagy tehetségű szervezője, formálója és tevékeny résztvevője is volt. Mindhárom műnemben alkotott: írt lírai versektől kezdve klasszicista verses tragédiákon és prózai vígjátékon át eposzig és regényig mindent. Irodalomtörténetünk mégsem elsősorban szépiróként tartja szá-

mon, hanem értekező prózáját és programadó szerepét értékeli többre.

Művelődési programja • Munkásságának legfontosabb részét művelődési röpiratai, tanulmányai képezik. A *Magyarság* (1778) és *A magyar néző* (1779) központi gondolata az **anyanyelv fejlesztésének szükségessége**. Felismerte, hogy a nemzetnek igazodnia kell az állandóan változó világhoz, s be kell kapcsolódnia az európai kultúra vérkeringésébe: „...mikor hazát, hazafiúságot emlegetnek: Európát értsd rajta.” Bessenyei a klasszicizmus elvei alapján a nyelv fejlesztését elsősorban a **fordításokon** keresztül képzelte el. Programjában nem merült fel az eredetiség követelménye. Ebben az időben a magyáritók (fordítók) megváltoztatták a szereplők nevét, a cselekmény történelmi korát, színhelyét, a másutt történt eseményeket Magyarországra helyezték. Bessenyei művelődési koncepciójában maga az irodalom nem öncélú, öntörvényű művészi tevékenység, csak nélkülözhetetlen és közvetlen eszköz ama távoli cél, a közboldogság elérése érdekében. Legfőbb követelése tehát a **magyarnyelvűség**.

Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék (1781) című röpiratában elsőként sürgeti a Magyar Tudományos Akadémia létrehozását és kidolgozza működési szabályzatát. „*A szegénység és tudatlanság egy húron pendül*”, ezért a leendő akadémiának a tudomány széles körű terjesztése a feladata.

Filozófiai és történetbölcseleti munkáiban „*az írásból, olvasásból származott világosságot*” kívánta közreadni. Montesquieu, Voltaire és Rousseau tanítását követte, de áthatják műveit belső vívódásai, kételeyei is. *A holmi* (1779) című esszégyűjteményében filozófiai, történelmi, nevelési, irodalmi kérdéseket fejtegetett. *A bihari remete* (1809) című írásában saját magát ábrázolja.

Szépirodalmi művei • Drámái közül az *Ágis tragédiája* (1772) a spártai történelem egyik eseményét dolgozza fel. A klasszicizmus mezei szabályai szerint írt művében Bessenyei a zsarnokság és a természetjog dilemmáját veti fel: *A természet tanít érezni, gondolni, / Isteni törvény ő, neki kell hódolni*. Mária Terézia felvilágosult abszolútizmusát dicsérte. Műfaji szempontból sikeresebb a *Filozófus* (1777) című vígjátéka. A kissé élettelen főhősök mellett üde színfoltot jelentenek a mellékszereplők, köztük is Pontyi, a parlagi nemes, akitől ugyan távol állnak a nagy eszmék, józan esze azonban többet ér, mint Parmenió gyakran életidegen bölcselkedése. *Tariménes utazása* (1804) című állambölcseleti műve ötvözi a felvilágosodás népszerű regénytípusait, az utaztató és az államregényt. Az ifjú főhős mesterével nekivág a világnak, hogy feleletet kapjon a vallás és a hit, a világot igazgató egyetemes igazság kérdésére. Az alkotás a felvilágosult abszolútizmus dicsérete, s egyúttal maró szatírája a civilizáció buktatóinak és a rangkorságnak.

A bécsi időszakban Bessenyei verseket is írt. Kiemelkedik közülük *A Tiszának reggeli gyönyörűsége* (1772) című leíró költeménye.

Kéziratban maradtak fenn bihari éveiből származó versei. A több mint tízezer soros, hatalmas filozófiai költeménye, *A természet világa* feltétlenül említésre érdemes.

Magyarság

(Részletek)

Valljuk meg, hogy nagyon megszűkülünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk. Csudálkozom nagy nemzetünkön, hogy ő, ki különben minden tulajdonainak fenntartásába oly nemes, nagy és állhatatos indúlattal viseltetik, a maga anyanyelvét felejteni láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.

Olyan szánakozásra s egyszersmind köpedelemre való csekélységgel kicsinyítik némelyek magokat, hogy magyarul nem lehet, mondják, jól írni, okoskodni, mivel sem ereje, sem elégsége nincsen a nyelvnek, melyekkel a tudományok szépségeket és mélységeket elől lehetne adni. Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynek, hogy aranykővel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincsen bánya s bányász benne. (...) Mit tehet arról a drága hegy, ha kincsit belőle nem szedik; mit tehet róla a magyar nyelv is, ha fiait őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják. Egy nyelv sem származott a föld golyóbisán tökéletes erőbe; de azért mégis sok van már erős és mély közöttük. Ha az anglusok soha nem kezdtettek volna nyelveken írni, azon okbul, hogy gyenge, nem volna most sem fényes, sem oly mély, melyhez egy nyelv sem hasonlíthat már e részbe, noha gyengébb volt sokkal, mint most a magyar (...)

Jegyezd meg a nagy igazságot, hogy soha a földnek golyóbisán egy nemzet sem tehetette addig magáévá a bölcsességeket, mélységet, valamедdig a tudományokat a maga anyanyelvébe bé nem húzta. Minden nemzet a maga nyelvén tudós, de idegenen sohasem. (...)

Mit kell hát egy nemzetnek elkövetnie, ha tudománnyal fel akarja magát emelni; mely dolgok kötelessége? – Vagy valamely idegen nyelvet kell anyanyelvének fogadnia s magáétul búcsút venni, vagy a maga született nyelvébe a mély tudományokat általtenni. De egy egész nemzet meddig tanul meg valamely idegen nyelvet tökéletesen és mikor felejt el a magáét? Mert a parasztemberek, kikkel beszélnünk kell, nem tanulnak sem görögül, sem zsidóul, se deákul, nekik is feleségeikkel beszélni kell, pedig a parasztasszonyok, tudjuk, miképpen szokták az idegen nyelveket tanulni. Azért akkor fog a magyar nyelv hazánkban kihalni, mikor a magyar parasztasszonyok deákul, görögül, franciául vagy németül fognak tanulni és magyarul megszűnnek beszélni. Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlóul, míg a jobbágyok magyarul szólnak, addig az uruknak sem

lehet a magyarságot elfelejteni. Ha már így kénytelenek vagyunk nyelvünket megtartani, tisztítsuk ki legalább, és dolgozzunk előmenetelünkön. (...)

Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, melysége és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a francia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek elbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg. Olvasd meg az *Embernek próbáját*, *Telemakust*, *Ágist*, *Lukanust*, fogadom, nem fogod benne a magyar nyelvnek sem szűk voltát, sem sUNDASÁGÁT, sem csekélységét észrevenni. Nem volt ilyen erőbe az anglus nyelv Kanut alatt, sem a görög Amfiction idejében, sem a francia Risselio előtt; de mégis elmehettek mostani tökéletességekre, mellyel az emberi nemet csudálkozásra hozák és bölcsességre tanítják.

(...) Mozgásba, tűzbe kell hozni a nemzet elméjét újsággal, még pedig a maga nyelvével, mert ha őtet a maga dicsőségével nem indítjuk, idegen dolgokra egészen nem indul. (...)

Amit a műről tudnod kell!

A *Magyarság* című értekezés Bessenyei György kulturális terveinek nyelvi vonatkozásait bontja ki szenvedélyesen vitázó hangnemben.

Keletkezése • 1778-ban Bécsben írta. Pályájának egyik csúcsteljesítménye, életművének legmaradandóbb része.

Műfaja • Röpirat, publicisztikai műfaj.

Témája • A művelődési program nyelvi vonatkozásait fejti ki Bessenyei. Felismeri az anyanyelv fejlesztésének szükségességét.

Szerkezete • Két részre különíthető el.

1. rész: Megdöbbenéssel állapítja meg Bessenyei, hogy a magyar nemzet „...a maga anyanyelvét felejtani láttatik; olyan világba pedig, melybe minden haza önnön nyelvét emeli, azon tanul, azon perel, kereskedik, társalkodik és gazdálkodik.” A társadalmi és művészi élet minden területén más nemzetek az anyanyelvüket használják, csak a magyarok nem. Szembeszáll azokkal, akik a magyar nyelv értéktelenségét hirdetik és a következőképpen érvel: „Olybá venném, ha mondanád egy nagy hegynék, hogy aranykövel tele volna, hogy semmit nem ér, mivel nincsen bányas bányász benne.” A magyar nyelv sem tehet arról, „...ha fiai őtet sem ékesíteni, sem nagyítani, sem felemelni nem akarják”. Bessenyei gondolatmenetét követve a következőket állapíthatjuk meg:

• Bessenyei a felvilágosult monarchia célkitűzéseiből indul ki: a társadalom legfőbb feladata a **közjó**, a közboldogság elérése.

• A közjó elérésének egyik eszköze pedig – a felvilágosodás szellemében – a **tudomány**.

• A tudomány fogalma tág: a szépirodalom, a bölcelet és a különféle szaktudományok nem különülnek el benne egymástól. A tudományt kell tehát **magyar nyelven** terjeszteni, hiszen „Minden nemzet a maga nyelvén tudós, de idegenen sohasem”. Az egész nemzet nyelve, a magyar segítheti elő a műveltség általánossá válását.

• A kimunkált, általánosan használt nyelven elterjedt tudományok az ország lakosai közt elterjedve növelni tudják a boldogság mértékét.

• A magyar nyelvet alkalmassá kell tenni a modern műveltség közvetítésére.

• Az anyanyelv kiművelésére leginkább az irodalom és a más nyelven írt irodalmi művek **fordítása** alkalmas.

• Felvilágosult nemzetfogalmába beleérti már a parasztságot is, s épp a parasztság nyelvfenntartó szerepe az, mely nyelvünket mégsem engedi feledésbe merülni: „Míg pedig a magyar parasztasszonyok magyarul fognak beszélni, addig a parasztemberek is úgy beszélnek, és hasonlóul, míg a jobbágyok magyarul szólnak, addig az uruknak sem lehet a magyarságot elfelejteni.”

2. rész: A magyar nyelvet dicsőíti ebben a részben: „Melyik nyelvnek is lehetne több édessége, méltósága, mélysege és könnyű kimondása, mint a magyarnak? Mind a deák, mind a francia, mind a német görcsösebb nála. Kivált poétaságra, éneklésre, régi történetek elbeszélésére, dicsérő beszédre egy nyelv sem haladja meg.” A **nyelvújítás gondolata**, általában az újítás, a modernizálás szükségessége is megjelenik ebben a műben.

Üzenete • Az író programja alkalmas arra, hogy csökkentse a nemesség és az alsóbb néposztályok közötti távolságot, mert a tudományokban kiművelt magyarság teremtheti meg a társadalmi előrelépés lehetőségét is.

1. Milyen kapcsolatban vannak Bessenyeivel az alábbi évszámok, helységek, nevek: Bercel, 1747, Sárospatak, 1765, Bécs, 1772, Mária Terézia, 1773, Grass Frigyesné, II. József, 1782, Pusztakovácsi, 1811?

2. Mi Bessenyei fő műve, és mikor jelent meg?

3. Vitassátok meg Bessenyei művelődési programját! Mi a központi gondolata?

4. Milyen szépirodalmi műveit ismered Bessenyeinek? Sorold fel!

5. Mi a fő gondolata a *Magyarság* című röpiratnak?

6. Mely művében beszél Bessenyei György a tudományos kutatás, szervezés központjának az Akadémia megeremtésének szükségességéről?

7. Milyen vígjátékot írt? Ki a főszereplője?

8. Milyen típusú regény a *Tariménes utazása* című műve?

1. Fejtsd ki véleményedet Bessenyei idézetével kapcsolatban: „Minden nemzet a maga nyelvén tudós, de idegenen sohasem!” 2. Gondolataidat fogalmazd meg írásban is!

KÁRMÁN JÓZSEF

(1769–1795)

A magyar irodalomtörténet egyik legtündöklőbb tehetsége, aki torzóban maradt életművét egyetlen év alatt, 1794-ben alkotta meg. Dayka Gábor mellett a szentimentális irodalom képviselője.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1769. március 14-én született Losoncon református családban. Apja losonci református lelkész volt. Kármán a vidéken

Kármán József. Rusz Károly metszete, 1871

töltött gyermekévek után Pesten folytatott jogi tanulmányokat. 1788-ban Bécsbe utazott egyetemi tanulmányai folytatása végett.

Bécsben • Az ifjú Kármán megismerkedett az osztrák főváros csillogó társadalmi életével. Itt szeretett bele Markovics grófnőbe, akinek férje távol élt Bécstől, s többnyire a kalandorsággal határos, homályos hátterű politikai manipulációkkal és üzletekkel volt elfoglalva. Fennmaradt német nyelvű szerelmi levelezésük, amelyben már feltűnnek Kármán későbbi magyar prózájának szentimentális hangulati elemei.

Pesten • Bécsben nem sikerült hivatalt szereznie, ezért 1791-ben visszaköltözött Pestre, ahol mint a szabadkőműves páholy tagja, barátságba került a művelt polgári és nemesi körökkel, művészet- és irodalomkedvelő földesurakkal s az itt élő nevesebb tudósokkal. Ráday Pál munkatársaként kidolgozta az első magyar színtársulat működési szabályzatát, amely a színjátszás céljaira és feladataira vonatkozó felvilágosodott nézeteket foglalja össze.

Az Uránia • Kármán 1794-ben Pajor Gáspárral indította meg az *Uránia* című negyedévi folyóiratot. A mindössze három számot megélt lapot Kármán a nőolvasóknak ajánlotta: „*Nem bántjuk a férfiúi nemet, ha azt állítjuk, hogy a szép nem az ízlés uralkodónéja.*” A hölgyektől várta, hogy rávegyék a férfiakat az irodalom, a nemzeti nyelv és tudomány megbecsülésére. A folyóirat cikkeinek nagy részét maga Kármán írta vagy fordította. De Csokonai-versek is megjelentek a folyóiratban. Az *Uránia* célja nemcsak kulturális, hanem civilizációs is, a tudományos ismeretek terjesztését tekinti fő feladatának. Kármán szerint az országnak civilizációs központra van szüksége, nemcsak adminisztratív, hanem szellemi fővárosra is. Másik elve, hogy **a magyar irodalomnak csak eredeti művek által sikerül majd közönséget teremteni.** Ő maga is jelentékeny eredeti művet hagyott az utókorra, a *Fanny hagyományait*, a lélekrajzoló irodalom első szárnypróbálgatását irodalmunkban.

Halála • 1795 nyarán – még a Martinovics-per vértanúinak kivégzése előtt – Kármán József hazaköltözött Losoncra. Megszabadult a nála levő titkos iratoktól, s huszonhat évesen titokzatos, legalábbis máig felderítetlen körülmények között halt meg. Lehet, hogy fiatalkorában szerzett betegsége végzett vele, lehet az is, hogy Pestről való távozásában s hirtelen halálában része volt a köztársasági mozgalom elfojtása nyomán támadt személyes aggodalmainak.

Munkássága • Kármán József írói működése csupán egy-két évet foglalt magában. Sokat ígérő műveit az *Urániában* adta közre. Nézeteinek, művelődési programjának gazdag kifejtését *A nemzet csinosodása* című tanulmányában találjuk, amely a folyóirat utolsó számában jelent meg. E műve nemcsak a benne foglalt elvek és nézetek révén érdekes és tanulságos olvasmány, nemcsak dokumentuma az

író és általában kora eszméinek, hanem mint irodalmi igényű, művészen kidolgozott esszé is rangos helyet foglal el a magyar értekező próza fejlődéstörténetében.

Maga vállalkozott „eredeti” munka megalkotására: a *Fanni hagyományai* című elbeszélő művével nemcsak a nálunk szinte még hagyomány nélküli prózai epikát teremtette meg, hanem a napló- és levélforma együttes alkalmazásával példát adott rá, hogyan lehet egy történetet annak alapján elmondani, amilyen lelkiállapotot az események a szereplőkben kiváltak.

A nemzet csinosodása

(Részletek)

Megbocsáthatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy *kényeztetik* nemzetünket. Ezek, akik felhágnak a tanítószékre, felemelik szavukat, hogy – oktassanak!... ó! mely illetlen ezeknek szájakban a hízelkedés. Ez az alázatos supplicatioja az írónak, mellyel elméje szülöttjének jóváhagyást koldul, alacsonyítja azt a díszes hivatalt, melyet magára vállalt.

Zeng az egész haza környéke literatúránk divatjáról. Nincs vége, se hossza az öröm-újjongatásoknak tudományaink felderült egérül, a világosság hasadó hajnaláról, a felébredt józan értelemről és az édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, literatúra s tudományok szerencsés megérkezéséről. – Az élesen látó szemlélő bosszonzodik ezen szarkazmuson, melyet alattomos gonoszsággal időnkre készítenek ezek a tudós parazitások, és a legjobb szándék, melyet ezen temjénezések mellett gondolhat csak az, hogy ezen dicséretnek által reá vegyék a nemzetet azoknak *megérdemlésére*.

Ne palástoljátok tehát társaim! hogy messze-messze vagyunk a tökéletességtől, hogy a tudományok dicső halmának derekán még nem járunk, hogy azoknak szeretete még nálunk fel nem ébredett, hogy azok a nemzetek, melyek ezen az ösvényen messze elhaladtak, minket a durva nemzetek rangjába vetettek; esmértesétek meg a beteggel kelevényét, és kívántassátok meg véle az egészséget! Verjétek fel a nemzetet vakmerő veternumából, és így töltsétek be azt a polcot, melyre ültetek.

Valljunk igazat! – ott megállapodtunk, ahol elkezdettük. Egy kis zsibongás, egy kis felforrás az egész dolog summája! Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is múltak.

(...) Ellankad a legtörekedőbb és munkát kedvelő érdem is, ha azt örökké porba tapossák. Ahol a hang varázsló édességét nem érzik, az akaratos mesterség visszavonja magát, és vagy a puszta hasadékokban huhog, vagy a varjakkal együtt károg, vagy, ami legfájdalmasabb – rejtekben sohajt. És egy ily sohajtás, higyjétek el, égre kiáltó.

(..) Itt – ezen keskeny határit is szülötte földjének hány osztályosokkal kéntelen feldarabolni szegény nyelvünk. Nem vítta meg csak

azt a nagy viadalt is, hogy egy *halotton* diadalmat vett volna, és ti csalfa képzeletek annyira ragadtok! – Ha szép téreinkről felhat édes nyelvünk a havasok tetőire és a völgyekbe, melyeket azok fedeznek, ha népes utcáin és magas palotáiban városainknak ez a hang fog hallatni; ha az élet a halálon győz, és a közországlószékek a hazának nyelvén szólnak, akkor, akik azt érik, álmodjanak oly szépen, mint én kezdtem, én addig – ébren szomorkodom.

Szent, áldott és *jó dolog a nyelven* magán dolgozni. Nagy foganatú munka azt művelni. Ha szép nyelvünk eléri azt a tökéletességet, melyen mindnyájan látni kívánnánk, nem fog elfelejtetni sok hazafiak munkálkodása, akik azt *mint* nyelvet csinosgatták, egyengették, és a beszéd törvényeihez szabogatták; nem! – nem felejtetnek el ezek a „Prisciánok”; és ha eljut állapotására a felállott Nyelvművelő Társaság, melynek szép hasznaival előre hízelkedünk magunknak – ezen törekedéseknek ki ne tapsolna elejében? Ki ne óhajtaná, hogy támadjon köztünk egy Adelung, aki egy tökéletes, a nyelv belső állatjából folyó criticum lexiconnal ajándékozza meg hazánkat?

(...) De még ez nem elég!... *a nyelv nem tudomány*, a szó, beszéd nem bölcsesség. *Kulcsa* a tudományoknak, út, mód, eszköz a bölcselkedésre. Örömebb tanuljuk a nyelvet együtt a dologgal; mélyebben benyomódnak a jelek a jelentett ideákkal emlékezetünkben. A száraz, velőtlen és ízetlen grammatikális regulák nem vernek gyökeret; tudják, akik idegen nyelveket tanultak, hogy az inkább megragad a hosszas, gyakori olvasás, beszéd és gyakorlás által, mint a kínzó memorizálással.

(...) *Eredeti munkák* gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet, és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába. *Nagy akadály* az nálunk a tudományoknak, hogy *nálunk* termett eredeti munkák még eddig nincsenek. – Nincsenek! – még egyszer jól megfontolva mondom. Avagy lehet-e munkáknak nevezni azokat a kis munkácskákat, melyek vidéken termettek, vagy azokat a munkákat, melyeknek nincs egyéb neveknél, ami eredeti, és amelyet csakugyan idegen hulladékokból kapargattunk össze?

(...) Az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus az égből a *bölcsesség* szép világát; a' terjeszt a nemzetekre *dicsőséget* és *virágozást* és *közboldogságot*, a' teszi a jobbágyot *meggyőződésből* való kész engedelmű jobbágyá, az uralkodót a *szívek* uralkodójává, az embert emberré. A' vezeti végre a népet a józan értelem kötelein a *maga kötelességeire*, és a *szív* édes láncain a *maga boldogságára*.

Amit a műről tudnod kell!

A tanulmány minden illúziótól mentesen térképezi fel a magyar művelődés helyzetét, s megjelöli a költészet és általában az irodalom feladatait. A II. József halála után kibontakozott nemesi-nemzeti mozgalmat s a rá jel-

lemző önelégültséget ártalmasnak tartja, nem egyébnek „egy kis 'sibongás'”-nál. A magyar művelődés elmaradottságának mélyebb okait ismeri fel, hogysen bízni tudna a szalmalángú nekilendülések sikerében.

Az egész művön végighúzódik a nemzeti önismeret követelése és a nemzeti illúziók elleni küzdelem. Szembeszáll a túlzott önteltséggel, az önámítással, *Megbocsáthatatlan hibája a nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket... Ártalmas ez a szédítés.*

Merészen és hevesen támadja a magyar elmaradottságot. Megállapítja, hogy ennek oka az úgynevezett „mezei élet”. Ez voltaképpen nem más, mint a nemesség provinciális szemlélete és életmódja.

Okfejtései a felvilágosodás eszméinek körében mozog, a kultúra és a társadalom haladását eszmei, művelődési eszközökkel véli elérni. Nagy jelentőséget tulajdonít e küzdelemben a költészetnek. A kiutat az eredeti, újat mondó irodalomban jelöli meg a fordítások, utánzások helyett: *Ha felébredhetném bennök azt a szép tüzet, amely őket nemzeti szerzőkké tisztítaná, formálná! Öröme lennék én az a fenkő, amely tompa maga és élesít, az a tűzkő, amely maga nem meleg, de tüzet ad.* Kármán az eredetiség mellett áll ki, s ezzel a követelésével lényegében a romantika előfutára lett: ... *Eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinostítják a nemzetet és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába. Nagy akadály a nálunk a tudományoknak, hogy nálunk termett eredeti munkák még nincsenek. – Nincsenek! – még egyszer jól megfontolva mondom.*

Kitér a könyv hazai megbecsülésére: ... *a könyv háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játékkártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmerjük.*

Az igazi író megbecsülését követeli, aki ...*vezeti végre a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire, és a szív édes láncain a maga boldogságára.*

A nemzet csinosodása című programja azt bizonyítja, hogy Kármán József a Bessenyei utáni nemzedék legkiválóbb értekezője volt, aki önálló tervezetet alakított ki Magyarország polgárosítására.

Fanni hagyományai

(Részletek)

Fanni otthonról a veteményeskert lugasába szokott elvonulni, ha békességre és nyugalomra vágyik.

Oh, be jó itt!?... veteményes kertünk ajtaja megett, melyen a gyümölcsösbe járnak, a sövényt vastagon befutotta a komló, amely által fonódik egy szép kökényfácskára és ezen nyájas boltozat alatt áll az én kis asztalkám, amelynél oly jóízű az olvasás. Ide lopom ki magamat oly sok vasárnap délutánján és korán reggelen, mikor senki sem lát, senki sem bánt. Itt olvasok orozva, itt írok, itt sírok orozva.

Oh, te kedves zöld setéség, titkaim meghittje, mely édes alattad az ábrándozás, szabadabb alattad a pihenés és midőn alád érek, malmkőnyi nehéz teher esik le mellemről. A napsugárok csak helyel-hellyel sütnek papirosomra és barátságos csalfasággal látszanak hozzám beleselkedni... Kedves szomorúságú dongása hallik a méhecs-

kéknek, melyeknek kasai túl a sövény mellett vagynak kirakva; barátságos mormolások olyan, mint a forrás álomhozó csergedezése... Néha egy eltévelyedett, lézengő méh rövid látogatást ad hajlékomba... Kedves kis vendégem, örömmel látlak. Állapodj' meg itt, nyugodj' itt ki nálam. Nem félek én fúlánkodtul... óh mérgesebb annál az embereké. Te azzal csak a bántót bünteted, egyező társaságtokban közszerelemmel munkáltok... Az ember pedig az embernek teszi napjait keserűkké... Itt távol vagyok tőlük... Azért, oh, azért oly igen jó itt!

Fanni életében az örömteli változást az jelenti, amikor megismerkedik a falu zsellérkunyhójába költöző asszonnyal, és két kedves gyerekekével. Az asszonytól megtudja, hogy nemesi származású, hajdan jobb napokat látott. Fiatalon egy báró felesége lett, a férfi királyi hivatali fizetéséből azonban nem tudta biztosítani családjának a megfelelő életet. A báró fiatalon meghalt, így az asszony egyedül maradt, és mindenét el kellett adnia, hogy hitelezőit ki tudja elégiteni. Ezért jött falura, hogy ismerős ne legyen tanúja szegénységének.

Fanni összebarátkozik a szomorú sorsú asszonnyal, L.nével. Amiben tud, próbál a családnak segíteni, ruhát varr a gyermekeknek, apja és családja azonban nem nézik jó szemmel, hogy nem a rangjához illő emberek társaságát keresi.

Fanni találkozik gyermekkori barátaival is, de rá kell döbennie, hogy bár jómódban élnek, de szívükben nincs szeretet, csak a külsőségek érdeklik őket.

Fanni egyre jobban vágyik szeretetre, megértésre, kedvességre. Barátnője beszél neki először a szerelemről, biztatja, hogy keresse a társaságot, ne ítélje magát magányosságra.

Fanni családjával együtt hivatalos a szomszéd nemesi kúriába. Bár Fanninak egész nap a testvéreinek kell segíteni, magára alig jut ideje, szépsége még egyszerű ruhájában is kitűnik a sok agyoncicomázott kisasszony között. Fanni itt ismerkedik meg T-ai Józseffel, és egymásba szeretnek. Az ifjú hamarosan gyakori vendég lesz Fanniék házában. Fanni néhány boldog hetet él át, Teréz, a szomszéd nemesúr lánya újra meghívja a társaságot, és hosszas könyörgésre Fanni is velük tarthat. Itt újra viszontláthatja szerelmét. A fiatalok boldogsága azonban nem tarthat sokáig, pletykálni kezdenek róluk. Fanni apja azonnal haza akarja vinni a lányát. Számon kéri Fannitól, hogy sülljedhetett odáig, hogy egy ingyenélővel adja össze magát, hiszen neki csak a föld, a vagyon számít, az érzelmekkel nem törődik. Teréznek nagy nehezen sikerül elérnie, hogy még egy hetet velük tölthessen Fanni, a boldogságnak azonban már vége. Közben megérkezik gróf É.-né, aki összebarátkozik Fannival. A lány mesél neki szomorú sorsú barátnőjéről és kiderül, hogy a két asszony ismeri egymást, és azonnal kocsit küld a bárónéért és gyermekeiért. Így bár az asszony sorsa jobbra fordul, de Fanni elveszti egyetlen barátnőjét, újra magányos lesz.

Fanni báró L.-néhez, B.-ra

R.-ról, febr. 17.

Elmentél, és itt hagyta engem, egyetlen barátném! – elvesztettem benned meghittemet, tanítónémat – mindenemett!... Nem panaszkó-

dom. Kevésbé kellene téged szeretnem, ha a magam gyönyörűségét a te boldogságodnak áldozatul vinni nem tudnám. Légy boldog! – én szenvedni fogok... Nem kérem barátságodat. Aki úgy szeret, mint te, nem tud elfelejtkezni. Retteghetnék, mert a nagyvilág tolongó vígsági között könnyen elpöf a távollévők csendes emlékezete; de te tudsz szeretni – azért tudom, hogy megtartom szívedet...

Oh, kedvesem! nem tudod te, mely nagy szükségem lesz nekem távollétedben vigasztalásodra... A szeretetnek zavar nélkül való aranyórái elmúltak, a szerelem kínjai várnak... A kárt örülő hír meg-rútítva és hazug nagyításaival megbővítve vitte esméretségemet atyám elejébe... Tudod, mely hallatlan jelenés e tájon kettőnek tiszta szerelme, tudod, mely tele vannak előítélettel azok eránt, akik szeretnek, mert a szerelem nálok vad tűz – és a házasság haszonvadászó alkú; amaz nagy gonosztétel, ez szabados, illendő mód... képzeld innen atyám felindulását. Itt termett és kegyetlen szemrevetéseket tett. Egyedül voltam szobámban, hová ebéd után bejött...

Ráncos szemöldökkel, melyeken komor szemrehányás feküdt, szembe fogván engem, azt kérdé sebesen:

„Ki az a T-ai? he...”

„Az atyja kapitány – ennél a háznál kedvelik.”

„Te is, úgye?”

Lesütöttem szemeim...

„No – s hadd halljuk hát? Hol fekszik jószága? neme? hát hol a famíliája? Nem hallottam én se hírét, se nyomát... Nem oly alacsony? hát, mi hát, micsoda tisztséget visel, hogy hónapszámra csak a bálók után jár... Nekem nem maradsz egy szempillantásig is... Készülj!”

Reám csapta az ajtót és én... oh, barátném, elfogyott a könny szememből... s csak az apró bajok enyhítése, az iszonyú gyötrelmenek az a boldogsága sincs, hogy sírni tudna... Szívem összeszorult és mozdulatlaná lettem...

„Istenem – felkiáltott –, ily véletlen, ily hamar. Lehetetlen, én nem élhetek nálad nélkül”...

„Ne szomorkodjatok! – berohant Teréz. Rávettük már az öreget. Itt marad Fanni még két hétig...”

Tehát még egy kis időt – még két hetet, csak két hetet leszek vele. Mint a halálra kárhoztatottnak azok a kegyetlen napjai, melyeket bírái irgalmatlan szánakozással halála előtt engednek, oly két hét ez... Mit nyerek vele? aztán csakugyan elválunk... Nem ütik a kést egyszerre szívembe, csak lassan összeszorogatják, összekínózzák... Ez is irgalmasság – nem panaszkodom, – oh de ha ezek elmúlnak, ezek az igen kevés, igen rövid napok, akkor örökre elválunk! Istenem, azért voltam-e ily kevés ideig boldog, hogy örökre boldogtalan legyek?

Eljön az utazás napja, Fanninak el kell válnia az ifjútól. A lány elájul, miközben minden mozdulatát árgus szemekkel figyelik, és rosszallásukat fe-

jezik ki, hogy ennyire kimutatja érzelmeit. Otthon egyre rosszabb lesz a sorsa, megértést senkitől sem várhat, érzéseit, szenvedéseit kigúnyolják, a szerelem betegének csúfolják.

A családja unszolására még részt vesz egy társasági összejövetelen, ahol szörnyű megaláztatás éri. Mikor beszélgetni kezd két fiatal leánnyal, az anyjuk a lányokat azonnal elparancsolja Fanni mellől. Így kell Fanninak rádöbbennie, hogy hírbe hozták az ifjúval. El kell viselnie még mostohaanyja kegyetlen szemrehányásait is. Úgy érzi, minden elveszett, számára már semmi remény nincs, egyetlen sétája a temetőbe vezet. Fanni egyre betegbb lesz, majd csendesen meghal. Írásait, leveleit lepecsételve szerelmének hagyja hátra, akiért oly sok szenvedést kellett kiállnia, és akivel a boldogságot csak a másvilágon találhatja meg.

Utoljára teszem reád, titkaim meghittje, sorvadó kezeimet – és csak azért, hogy veled szóljak... Egyetlenem! midőn ezek a jegyzékek kezeidbe jutnak, akkor már engem a híves föld takar... Bepecsételve hagyom neked azokat a könnyeket, amelyeket ide hullattam, ezeket a gyötrelmeket, melyeket ide kiöntöttem... és neked hagyom azokat. Érted szenvedtem azokat... Nem szemrevetésül mondom azt! sírom széléről mondom, hogy örömet szenvedtem... Azzal a gondolattal szállok le csendességem boltjába, hogy hív voltál... és ha az nem voltál – én megbocsátok... Ott ahová én megyek, nincs haragtartás! Ott majd összetalálkozunk, és ott majd – bátran szerethetünk.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Kármán saját folyóiratában, az *Urániában* közölte először a kor legremekebb, „legmodernebb”, a XXI. századi olvasónak is élvezetet adó művet 1794–1795-ben, nevének feltüntetései nélkül, három folytatásban. Forrásként Goethe *Az ifjú Werther szenvedései* című műve szolgált. Típusa: szentimentális napló- és levélregény műfaji szabályait követi, lélektani regény vagy énrégény.

Témája • Egy érzékeny lelkű, befelé forduló lány boldogtalan szerelmének és „elhervadásának” leírása. Címe témajelölő. A cselekmény egy évet fog át. A szentimentális levélregény **története** Fanni naplójából és báró L.-néhez írt leveleiből bontakozik ki. A vidéki nemes lány szeretet nélkül éli életét zord apja, mostohaanyja és mostohatestvérei között. Egy bálon megismerkedik egy fiatalemberrel. Kapcsolatuk azonban nem teljesezhet ki. A rágalmak, a szívtelenség a halálba hajszolják.

Elbeszélésmód • A regény követi a vallomásosságot.

I. Az első személyű megszólalást három fiktív elbeszélői szólam vezeti be:

- egy szerkesztői előszó: *Egy szó az olvasóhoz*,
- egy, a Fanni életsorsát külső nézőpontból összegző bevezetés: *Fanni élete*,

- egy, a hagyatékra reflektáló, személyes hangú szöveg, Fanni szerelmének, T-ai Józsinak a szólama: *Fanni hagyományai*.

II. *Napi jegyzések és levelek* (I–LXIII).

Szövegfajtai és ezek szerepe • A *Fanni hagyományai* négyféle szövegből tevődik össze: a kisregényben elbeszélte eseményekhez képest utólagos bevezetőből, a címszereplő naplójából, egy barátjánőjéhez (báró L.-né) intézett sorából. Ez a formai megoldás az egyén érzelmi élete és a külső bensőséges kapcsolatát újszerűen képes kifejezni. A kisregény a valóságos esemény illúzióját kelti. Elhitheti az olvasóval, hogy valódi naplót olvas, s hogy az író csak itt-ott javított egy ismeretlen, de igen tehetséges magyar író, Fanni feljegyzésein.

Szereplők • Fanni egy érzékeny szívű leány. Ez védtelenné és kiszolgáltatottá teszi. Szeretetre vágyik, és ebbe a szeretetlenségbe hal bele. Érzelmes, naiv, szentimentális lélek. Sorvadásának, lelki fájdalomának, lassú haldoklásának oka, hogy elszakították szerelmétől, hogy az udvarló vagyoni, családi helyzete nem elégíti ki a nemesi felfogás szerinti követelményeket. *Hol fekszik jószágá? neme? hát hol a familiája? nem hallottam én se hírét, se nyomát...* – így méltatlankodott az apa. A környezet durvasága, haszonlesése, az érzékeny lelkű lánnyal szemben tanúsított ridegség űzi a magányba. Fokozatosan elidegenedik környezetétől. Tragédiája az érzéketlen apa, a szeretet nélküli testvérek, a bátortalanul rajongó szerelmes, a részvétellel viseltető idősebb barátónő, a természet, a táj, a társasági összefüggések finoman ábrázolt világában teljesedik be. **T-ai Józsi** csinos, illetudó, érzékeny fiatal ember. Szerepe túlságosan elmosódott, halvány. Alakja csak Fanni naplójának szavain át mutatkozik meg előttünk.

Fanniról és a szentimentális jegyekről:

- Fanni fokozatosan elidegenedik környezetétől, menekül a hétköznapiak elől.
- Magányát hatásos ellentétekkel fejezi ki az író: megeleveníti a természetet, hősének érzelmvilágát a természet jelenségeiben tükrözi. Tulajdonképpen a természet a lelkiállapot metaforája.
- Az időnek metaforikus, szimbolikus jelentése van. Az év mint alapegység egy ciklikus időszemlélet emberi léptékkal is befogadható mértéke. Az emberi élet egyszerűségét és a természet körforgásának ritmusát jelöli.
- Az eltelt egy év jelképesen arra utal, hogy Fanni megismerte önnön természetét, és megértette a földi szférában kiteljesíthető sorsát.

Kármán művészi újdonságai
Elmélyült jellem- és környezetábrázolás. A természet újra felfedezése.
A művel a befelé fordulás hódít teret irodalmunkban (a költészet legfőbb témája a lélek lesz).
Az író stílusa rendkívül érzékletes: könnyedség, természetesség, finom választékosság jellemzi.
A műben feltűnnek a rövid, tömör mondatformák.

Jelentősége • Kármán úgyszólván előzmények nélkül lett mesteri művelője a magyar szépprózának. A *Fanni hagyományai* az első igazi magyar regény. Szabó Magda szerint: „*Ami még hiányzik belőle, mert persze sok minden hiányzik még, bőven feledtetni az, ami benne van.*” Fanninak a külvilág nem nyújthat segítséget, be van zárva a maga kis világába. Sorsa a felejteni

nem tudás eredményeként teljeseedik be. A levélregény művészi értékei: az igényes szövegalkotás, a lélekrajz mélysége, a kompozíció átgondoltsága.

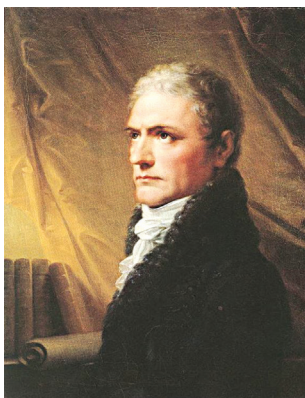
1. Készítsd el Kármán József életrajzvázlatát!
2. Mi volt Kármán József saját folyóiratának címe? Röviden mutasd be a folyóiratot!
3. Melyik az a műve Kármán Józsefnek, amelyikben a nyelv fejlesztésének kérdésében az eredeti művek fontosságát hangsúlyozza?
4. Hogyan vélekedik a könyv és az író megbecsüléséről ugyanebben a művében?
- * 5. Hasonlítsd össze Bessenyei György és Kármán József nézetét az irodalom fejlesztésének útjáról!
6. Melyik Kármán József fő műve? Mi a műfaja?
- * 7. Indokold meg, miért szentimentális mű a *Fanni hagyományai*?
8. A külső drámaiság hiányzik a műből, de a női léleknek finom ábrázolását olvashatjuk. Keress erre példákat a levélregényben!

1. Te mit tettél volna Fanni helyében? Írj rövid fogalmazást! Címet is adj neki!

BATSÁNYI JÁNOS

(1763–1845)

F. Heinrich Füger:
Batsányi János, 1808

Kevés írónk sorsába szólt bele olyan erőteljesen a történelem, mint **Batsányi János**éba. Kalandos és tragikus fordulatokban bővelkedő életét háromszor kezdte újra, szinte az alapoktól. A köztudatban forradalmi hevületű versek szerzőjeként ismert, de ennél fontosabb az az alázatos munka, mellyel a magyar nyelv és irodalom ügyét szolgálta.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • Batsányi János 1763. május 9-én született Tapolcán elszegényedett családban. A család tagjai nemesi származásúaknak tartották magukat. Apja saruvarga volt. Iskoláit Batsányi Keszthelyen, Veszprémben, Sopronban végezte, a filozófiai tanfolyamot 1783-ban a pesti piaristáknál kezdte el. Mint joghallgató, Orczy Lőrinc házába került, s az öreg költő korán elhalt fiának, Istvánnak tanulótársa és nevelője lett. Az Orczy-ház környezete irodalmi ízlésének kialakulását befolyásolta, s itt tekinthetett bele először kora politikai életébe.

Kassa • Orczy Lőrinc révén a tehetséges Batsányi Kassán a kamaránál joggyakornokoskodott, ahol Orczy veje, Vécsey Miklós töltötte be az adminisztrátori tisztposztját. Kazinczyval és Baróti Szabó Dáviddal Kassán alapították meg az első magyar szépirodalmi folyóiratot, a *Magyar Museumot* (1788–1792). A laptól a nyitó szám megjelenése után Kazinczy megvált. Ennek oka: a jozefinista, nyelvújító

Kazinczy és a nemesi ellenállás oldalán álló, a hagyományokhoz jobban kötődő Batsányi nem tudtak eredményesen együtt dolgozni, s a folyóirat irányítását, a szerkesztői munkát mindvégig Batsányi végezte.

1793-ban elvesztette hivatalát főként forradalmi hangulatú versei miatt. Először Pesten próbált jogorvoslást találni, majd Forgách Miklósnál, a nemesi ellenállás vezéralakjánál húzódott meg.

Letartóztatása • 1794 szeptemberében a jakobinus szövetkezésben való részvétel miatt gyanúja miatt elfogták. A vádat a per folyamán nem sikerült rábizonyítani, azt viszont igen, hogy tudott a szervezkedésről. Nem is valószínű, hogy csatlakozott Martinovichhoz, aki igazgatói posztot kínált neki a mozgalomban. Tudott Martinovics rendőrségi kapcsolatairól, ezért nem bízott benne. A hétszemélyes tábla mérész hangú védőirata miatt ítélte el egy évi várfogságra. Büntetését Kufsteinben töltötte le, együtt raboskodott Verseggyvel és Szentjóni Szabó Lászlóval. 1796 tavaszán szabadult. A börtönben írta leglíraibb, legszemélyesebb hangú költeményeit, az úgynevezett „kufsteini elégiákat”: *Tűnődés, A rab és a madár, A szenvedő*. E versek a magyar irodalom történetében a szabadságvágy legszebb kifejezései közé tartoznak, s azt bizonyítják, hogy Batsányi elégikus költőként is a magyar líra élvonalába tartozott.

Bécs • Szabadulása után Bécsbe utazott, ahol szerény állású hivatalnokként kereste kenyerét. 1805-ben feleségül vette Baumberg Gabriellát, a császárváros akkoriban ünnepelt költőnőjét, a bécsi „Sapphót”, aki szintén tagja volt a szabadkőművesek szövetségének, és sokat üldözött férje mellett mindvégig kitartott.

Franciaország • 1809-ben, Bécs francia megszállása után, Batsányi Franciaországba ment a hazavonuló csapatokkal, mint mondják azért, mert azzal gyanúsították, hogy magyarra fordította Napóleonnak a magyarokhoz intézett kiáltványát. A valóságban inkább azért hagyta el a Habsburgok székvárosát, mert ebben az időben Napóleontól remélt változásokat. Párizsban egykori kufsteini rabtársa, Napoleon államtitkára, állami nyugdíjat eszközölt ki számára. Ebből élt aztán az író élete végéig. 1815-ben, a szövetségesek döntő győzelme után, az osztrák hatóságok Párizsban elfogták, Spielberg várbörtönébe vitték és hosszadalmas vizsgálat indult ellene. Batsányi mindössze annyit ismert be, hogy látta és átjavította a magyar szöveget.

Linz • Az uralkodó a kirendelt bizottság felmentő ítélete ellenére Linzbe internáltatta a meghurcolt író. Itt élte le hátralévő éveit. 1843-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. 1845. május 12-én halt meg.

Munkássága • Batsányi a nemesi-nemzeti ellenállás oldalán áll, de híve volt a felvilágosodásnak is. Bessenyei György programját kívánta folytatni, de ragaszkodott a nemzeti hagyományokhoz is. Fiatalkori művei gyors fejlődésről tanúskodnak az elavult, egyházas

barokktól a modern nemzeti irodalom irányába. Első nyomtatásban megjelent művei, *A magyaroknak vitézségét* (1785) tanítványának, Orczy Istvánnak ajánlotta. Korai versein érződik a testőrírók, a hagyományos nemesi verselés hatása. Ezeket a mintaképeket és azok műfajait alkalmazta, de arra törekedett, hogy személyes hitelességet adjon verseinek.

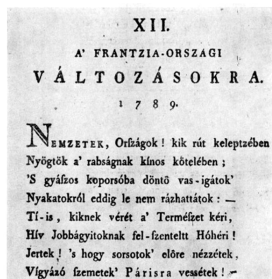
Költői kísérletei után mint a régi irodalmi gyakorlattal lényeges ponton szakító és magának félreérthetetlenül vezető szerepet igénylő író, a műfordítás módjáról írott első értekezésében lépett elő. 1788-ban jelent meg *A fordításról* című tanulmánya. A magyar felvilágosodás korának fontos kérdése, milyen módon fejlesszük anyanyelvünket: eredeti művekkel vagy fordítással. Batsányi a tartalmi és formai szempontból is hű tolmácsolás híve. A folyóiratban adta közre *Ossziándalok* című fordítását.

Az *Ossziándalok* fordítása segítette Batsányit, hogy megtalálja a vállalható költőszerepet. „*Bárdussá akartam lenni a magyar nemzetnek*” – írta egyik levelében. A fogalom jelentését pedig így magyarázta meg: „*A bárdok vagy bárdusok olyan különös rendbéli emberek voltak az északi népeknél, kik, hivataljok szerint, azoknak jeles cselekedeteiket énekelve magasztalták, versekbe foglalták, s e szerint emlékezeteket a később időkre átalküldötték...*”

Az új költőszerep két reprezentatív verse *A franciaországi változásokra* és *A látó*.

A franciaországi változásokra

Nemzetek, országok! kik rút kelepében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében,
S gyászos koporsóba döntő vas-igátok
Nyakatokról eddig le nem rázhatatok;
Ti is, kiknek vérét a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri!
Jertek, s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigyázó szemetek Párizsra vessétek!

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése, műfaja • Batsányi János volt az első, aki maradandó értékű irodalmi művel üdvözölte a világtörténelmi jelentőségű eseményt, az 1789-es francia forradalmat. Műfaját tekintve epigramma. Címe témajelölő. Témája: Batsányi nem az uralkodó osztály hatalmának megdöntésére izgatott, hanem a királyellenességének dühét engedte szabadon. Hangneme lázító.

Szerkezete • A vers egyetlen hatalmas körmondat. Szerkezetileg három részre tagolható:

I. 1–4. sor: megszólítás – *Nemzetek, országok*

II. 5–6. sor: megszólítás – *Ti is...* (királyok)

III. 7–8. sor: csattanó: felszólítás – biztatás a *rabság, kínos kötelében* élőknek, fenyegetés a királyoknak.

Értelmezés • Az 1–6. sor kétirányú megszólítást tartalmaz, amit a lezáró két sor közös felszólítása követ: mást mond az egyik és mást a másik megszólítottnak. A szerkezeti felépítés hatásosságát a főmondat késleltetése eredményezi.

A két megszólítottat – nemzeteket és a királyokat – egymás ellenségeinek mutatja, a köztük lévő ellentétes viszonyt pedig természetellenesnek állítja.

A jobbágy megnevezés itt alattvalót jelöl. A zsarnoki, nemzeteket rabságba döntő királyi hatalmat természetellenesnek, a hatalom visszavonását természetesnek láttatja. Míg a rabtartó, zsarnok királyok számára fenyegetéssel bír, a rab nemzeteknek reményt ad sorsuk megváltoztatására.

Az utolsó két sorban a csattanó szerepét betöltő záró mondat: *Vigyázzó szemetek Párisra vessétek!* a leghatásosabb. A sor sajátos hatását, szállóigévé vált feledhetetlenségét az adja, hogy ugyanaz a mondat egyszerre hordoz egymással ellentétes, egymást kizáró érzelmeket, s ez a kettősség különös vibrálást, feszültséget kelt. Ha a felszólítást az első címzettre vonatkoztatjuk, akkor a mondat reménykedést, biztatást, örömteli lelkesítő buzdítást tartalmaz, ha a *felszentelt hóhérokra* irányul, akkor félelmetes fenyegetéssel telik meg.

Nyelvi elemek • Az epigramma egyetlen körmondat, ezen belül találunk benne megszólítást, hatásos ígétet, melléknéveket, felszólítást, halmozást, fokozást, sorátlépést, oximoront (*felszentelt hóhéri*).

A *franciaországi változásokra* című vers klasszicista stílusban íródott, négyütemű, 12 szótagos ütemhangsúlyos verselésű. Rímképlete: aa bb cc dd (páros rím). Nagyon sokan az első magyar forradalmi versnek tartották, de legfeljebb „forradalmi hevületű”.

Batsányi nemzetfogalma • Batsányi szemléletmódjával korának egy új fogalma lépett be a magyar irodalomba. Számára a nemzet (haza) elsőrendű fontossággal bír, a gondolatvilágának minden lényeges vonatkozását befolyásolja.

A látó

Vídulj, gyászos elme! megújul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.
Zengj, hárfá! Hallgasson ma minden reája,
Valakinek kedves nemzete s hazája;
S valaki a magyar változó ég alatt
Még a szabadságnak híve s ember maradt.

Ó ti! Kiknek szívek örök búa merült,
Im, reménytek nem várt víg napja felderült;
Im, az igazságnak terjednek sугári,
Dőlnek a babona fertelmes oltári,
Melyek a setétség fene bálványának
Annyi századoktól vérrel áradának.
Ama dicső nemzet felkelt ím egészen,

Mely a két világnak megváltója lészen,
S melynek már láncoktól szabad vitéz karja
Mutatja, mit tehet egy nép, ha – akarja!
Az ember elnyomott örökös jussait
Délre hozván, porba veri bálványait;
S míg köz ellenségink poklokra süllyeszti,
Hozzánk ím! ölelő karjait terjeszti:
„Álljon fel az erkölcs imádandó széki!
Nemzetek, országok, hódoljatok néki!
Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság,
Törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!”

A föld kerekése megrendül e szóra,
S látja, hogy érkezik a régen várt óra.
A letapodtatott emberi nemzetnek
Csontjaiból épült trónusok reszketnek.
Rémülve szemlélik közelgető sorsok
A vérre sovárgó koronás gyilkosok;
Ők! kiknek még imént százezrek halála
Csak egy intésekben, egy szavokban állá;
S kiknek több nagy város tüzes leomlása
Oly vala, mint annyi hangyaboly romlása.

Vidulj, gyászos elme! megújul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1791-ben, letartóztatása előtt írta utolsó jelentős versét, *A látót*. Eszmei tartalma, versformája alapján kapcsolódik *A franciaországi változásokra* című epigrammához. A címben szereplő látó szó „*váteszt*”, „*prófétát*”, „*jövőbe látót*” jelent. Törhetetlen hittel nyitja és zárja a költeményt:

*Vidulj, gyászos elme! megújul a világ,
S előbb, mint e század végső pontjára hág.*

Mindenkihez szól benne, aki a szabadságnak még híve maradt. Rövid néhány esztendő alatt három kormányrendszert látott Batsányi uralkodni. I. Ferenc intézkedéseitől reményét veszítve az igazság uralmát, a „*babona fertelmes oltári*”-nak ledőlését ekkor már „*Ama dicső nemzet*”-től, a franciáktól várja. A forradalmat Batsányi még most is inkább erkölcsi kérdésként fogja fel, nem veszi észre annak új társadalmi rendet kialakító voltát. *A látó* című költemény a felvilágosodás legnemesebb törekvéseinek megvalósulását látatja a forradalomban, amikor fiktív szózatát követi:

*Álljon fel az erkölcs imádandó széki!
Nemzetek, országok, hódoljanak néki!
Uralkodjék köztünk ész, érdem, igazság,
Törvény s egyenlőség, s te, áldott szabadság!*

A nyílt királyellenesség: „*koronás gyilkosok*” és az a kitétel, hogy a XVIII. század végére az egész világ megújul, Batsányi legforradalmibb megnyilatkozásai közé emelik ezt a költeményt. Az európai felvilágosodás irodalmának mindenütt felbukkanó képe, hogy a királyi trónusok a leigázott emberek csontjaiból épültek, e versen is megjelenik. A franciák révén egy trónus már megrendült, s ezt a diadalt ünnepli a költő a kezdő két sor megismétlésével, s örömmel szólítja fel a reményüket már-már elvesztő embereket, nemzeteket és országokat.

1. Milyen folyóiratot alapított Batsányi János Kazinczy Ferencsel és Baróti Szabó Dáviddal?
2. Sorolj fel tanulmánycímetek Batsányi Jánostól!
3. Batsányi János melyik két verse vált híressé? Mi a közös a két költemény eszmei tartalmában?
4. Kik a megszólítottjai *A franciaországi változásokra* című versnek? Melyik a költemény szállóigévé vált sora?
5. Milyennek látta a jövőt *A látó* című verse?
6. Miért tartóztatták le Batsányi Jánost 1794-ben?
7. Holt élt Batsányi János a raboskodás után?

KAZINCZY FERENC

(1759–1831)

A magyar felvilágosodás korának irodalmi vezére, költő, író, a nyelvújítás és a klasszicista „fentebb stíl”, az ízlés- és stílusreform vezéralakja volt. Egész életében az „irodalmi diktátor” szerepére készült, tudatosan építette pályáját. Értékelése körül megoszlanak a vélemények, de jelentőségét senki sem vitatja.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1759. október 27-én született a Bihar vármegyei Érsemlyénben (ma Romániához tartozik) református nemesi családban. Gyermekéveit hétéves koráig anyai nagyapja házában töltötte. Iskoláit Alsóregmecén kezdte, ahol latint és nemzetet tanult, majd 1769-től Sárospatakon tanult tovább. Itt végezte a főiskolát is 1779-ben, ahol filozófiát, jogot és teológiát hallgatott. 1784-ig Kassán, Eperjesen, Pesten volt joggyakorlaton. Pesti éveit idején (1782–1783) vált jozefinistává, II. József hívévé.

Megyei szolgálaton • 1784 után Kassán telepedett le. Zempléni, majd abaúji aljegyző lett. Ezekben az években komoly világnézeti

Simó Ferenc:
Kazinczy Ferenc, 1829

válságon ment keresztül. Elfordult a tételes vallástól, a deista felfogás híve lett, s felvilágosodott világszemléletét erősítette szabadkőműves meggyőződése is. 1784-ben lett a miskolci szabadkőműves páholy tagja Orpheus fedőnéven. 1786-tól 1790-ig állami hivatalnok Kassán, ahol a kerületi főigazgató mellett az állami iskolák felügyelőjeként dolgozott. 1788-ban Batsányi János mellett ő az egyik megindítója az első magyar folyóiratnak, a *Magyar Museum*nak, de összekülönbözött társaival, s 1790-ben *Orpheus* címen új lapot indított. 1791-ig nyolc lapszám jelent meg. Valamennyiben a felvilágosodás eszméit népszerűsítette. Kortárs szerzők, antik költők fordításai, a francia felvilágosodás írásai jelentek meg benne.

Széphalom • 1791-ben II. József halála után elveszítette tanfelügyelői állását. Az indok az volt, hogy kálvinista nem ügyelhet fel katolikus iskolákra. Hazaköltözött Regmecre. Ebben az évben kezdte kis birtokán kúriájának építkezését a Sátoraljaújhely közelében lévő Bányácskán, melyet később Széphalomnak nevezett el.

Letartóztatása • 1794 nyarán bekapcsolódott a jakobinus mozgalom szervezésébe, s terjesztette ismerősei között a Reformátorok Titkos Társaságának kátéját. Még ez év decemberében letartóztatták, s pallos általi halálra és jószágvesztésre ítélték. Rokoni közbenjárásra a halálos ítéletet néhány hét múlva a királyi kegyelem bizonytalan ideig tartó börtönbüntetésre változtatta. Raboskodásának fontosabb színhelyei Spielberg, Kufstein és Munkács voltak. Hat és fél évig raboskodott. Volt ideje az olvasásra, állandóan írt, tanult, fordított. Néha a rozsdádat vagy saját vérért használta tinta helyett.

Szabadulása • 2387 nap raboskodás után 1801 júniusában szabadult. Anyagilag tönkrement, széphalmi birtoka elvadult, családja elidegenedett tőle. Mivel állami hivatal nem kaphatott, gazdálkodni kezdett. 1804-ben nőül vette a nála húsz évvel fiatalabb gróf Török Sophie-t, aki mindvégig hű társa maradt. 1806-ban Széphalomra költöztek. Hét gyermekük született, szűkös anyagi körülmények között éltek. Birtoka jövedelmét nagyrészt az irodalomra fordította: saját pénzén jelentette meg a maga és mások műveit.

A diktátor • Széphalomról irányította Kazinczy több mint két évtizeden keresztül a magyar szellemi életet. Levelezés útján kapcsolatot teremtett az országban mindenkivel, akinek köze volt a szellemi élethez. Később ezt a levelezést 23 kötetben gyűjtötték össze. Kazinczy bírált, dicsért, tanácsot adott, szinte csak az számított írónak, akit ő elismert. Harcolt a maradiság ellen, egy kifinomultabb ízlést kívánt meghonosítani: vezette és diadalra vitte a nyelvújítási harcot. 1816-ban Erdélybe utazott. Életének legszebb három hónapját töltötte ott. 1820-ban Zemplén vármegye levéltárosa lett napi tíz garas fizetéssel. 1828-tól részt vett a Magyar Tudós Társaság előkészítő munkáiban.

Abban reménykedett, hogy megkaphatja az Akadémia titkári posztját, de nem így történt. 1830-ban az Akadémia történelemtudományi osztálya választotta tagjai közé.

Halála • 1831. augusztus 23-án halt meg az északi megyékben, a Felvidéken pusztító kolerajárvány következtében. Széphalmi háza kiskertjében helyezték örök nyugalomra.

MUNKÁSSÁGA

Első műve, fordításai • 1775-ben, még iskolás korában, anyja biztatására írt egy földrajzkönyvet: *Magyarország geographikája, az az földi állapotjának lerajzolása* című munkáját és lefordította Bessenyeinek egy német regényét. Életművének gerincét levelezése adja, mely 23 vaskos kötetet tesz ki. Számára a levél nemcsak a baráti érintkezés formája, hanem a hírközlés, agitáció és a meggyőzés eszköze is. Közben német szentimentális szerzők műveit fordította magyarra: Gessner (1730–1788) svájci-német író idilljeit, ami *Gessner Idylliumi* címmel jelent meg 1788-ban Kassán. 1789-ben látott napvilágot szintén Kassán *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei*, ami Kayser (1756–1811) német regényíró gyenge *Werther*-utánzatának átdolgozása, magyarítása. Ezeket az előkelő kassai szalonok hölgytagjainak ajánlotta, hogy ezzel is csiszolja ízlésüket, finomítsa, választékossá tegye a társalgási nyelvet. A fordítás Kazinczy szemében fontosabb feladat volt az eredeti alkotásnál. 1813-ban jelent meg verses- és fordításkötete *Kazinczy Ferenc poetai berke* címmel.

Az első magyar színtársulat megalakítása drámafordításokra ösztönözte. Lelkesedett a színházért, mert a színjátszásban nemcsak az új eszmék terjesztését, hanem a nyelv- és ízlésművelés szolgálatát is látta. Fogsága előtt tizenhárom külföldi drámát tolmácsolt magyarul: Goethétől négyet, Shakespeare-től és Lessingtől kettőt-kettőt. A börtönben kezdte el fordítani Molière-t. Kilenc kötetben megjelent (1814 és 1816 között) fordításainak nagy hatása volt, főleg a fiatalabb írókra, mivel sokféle műfajt szólaltatott meg – sokféle hangnemben.

Irodalmi programja • Börtönévei alatt Kazinczy ízlése megváltozott. A szentimentális érzelmességtől határozottan a klasszicizmus felé fordult. A klasszikus minták átültetése azonban megkövetelte a nyelvet, a stílus alkalmassá formálását is. Ezért művelődési-irodalmi programjának középpontjában az **ízlésújítás**, a **stílusreform** állt. Az irodalmi nyelvben két stílusréteget különböztetett meg: a „*fentebb stíl*”-t, amely a művelt olvasókhöz szóló magas (művészi) irodalom eszközét, és a „*mindenhez szóló*”-t –, az egyszerű népnek, a kevésbé művelt embereknek szánt irodalom nyelvét. Kazinczy tehát szépirodalmi szempontú stílus- és ízlésreformot követelt, s ennek szolgálatába állította a nyelvújítást, a szókincs bővítését is – akár új szavak mesterséges létrehozásával. Erélyesen szembefordult mindazzal, ami

a régi, maradi, provinciális és patriarkális szokásokhoz, gondolkodás-móddhoz, életvitelhez tapadt. Ez a program egy fejlettebb, modernebb polgári ízlés meggyökereztetését célozta.

A nyelvújítási harc • Az 1800-as évek elején kristályosodott ki Kazinczy nyelvújító koncepciója. A tökéletesség és a halhatatlanság csak úgy érhető el szerinte, ha „*azon igyekezet helyett, hogy szép originálokat készítsünk, a nálunknál szerencsésebb nemzetek remekjeit tesszük magunkéivá*”. Elveinek védelme érdekében gyakran keveredett vitába. Az **Árkádia-pörben** – mely Csokonai leendő síremlékének felirata körül bontakozott ki – a debreceniekkel, elsősorban Fazekas Mihállyal polemizált. Kazinczy elismerte Csokonai költői nagyságát, de értékelésében a kortársak mögé helyezte, s elítélte a debreceni költő parlagiasságát. A tulajdonképpeni nyelvújítási harc már a Csokonai művészi öröksége körüli vitában elkezdődött, szorosabban véve azonban 1811-ben, amikor megjelentette a *Tövisek és virágok* című kötetet. Hadüzenetnek szánta az ugyancsak ebben az évben megjelent *Poétai episztoła Vitkovics Mihály úrhoz* című verses levelét. A nyelvújítók két tábora: a neológusok és az ortológusok. Kazinczy és a kőre tömörülő neológusok azt vallották, hogy a nyelv elmaradottsága és szókészletének szegénysége miatt szükséges változtatni a nyelven, szókészleten, sőt szabályain is. A lényeg, hogy az újítás „szép” legyen. Az ortológusok nem tartották helyesnek a nyelvfejlődésbe való erőszakos beavatkozást, új szavak gyártását. 1813-ban a *Mondolat* című gúnyirattal támadták a nyelvújítókat. A választ Kazinczy barátai, Kölcsey és Szemere Pál fogalmazta meg *Felelet a Mondolatra* (1815) címmel. A nyelvújítási harcot Kazinczy *Ortológusok és neológusok nálunk és más nemzeteknél* című értekezése zárta le, amelyben kiegyenlítette a két álláspontot. Máig ható érvénnyel fogalmazta meg a nyelvművelés feladatát: „*Jól és szépen az ír, aki tüzes ortológus és tüzes neológus egyszersmind, s egyességben és ellenkezésben van önmagával ...*”

A nyelvújítók célja az volt, hogy a magyar nyelvet a kor követelményeihez igazítsák. Nyelvünket meg kellett tisztítani az idegen hatásoktól, szókincsünket gazdagítani kellett; a sokszínűsége, a nyelvváltozatok fejlesztésére is gondoltak.

A szókincsgyarapítás módjai
Nyelvjárási szavak irodalmivá tétele: burgonya, kandalló, betyár.
Elavult szavak fölelevenítése: aggódik, szobor, vihar, rege, lomb.
Idegen szavak lefordítása: vaspálya, pincér, ellenszenv.
Szóképzés: társalog, hordár, újonc, nyomda.

Szavak összerántása: könnyű + elméjű = könnyelmű, talp + alj = = talaj, levegő + ég = lég.

Elvonás: árny ← árnyék, bók ← bókol, csend ← csendes.

Összetétel: gyógyszer, szemüveg, lópor, folyóirat, hőmérő, jelenkor.

Eredeti művei • Kazinczy pályája vége felé „originál munkákat” írt. Jelentős ezek közül az önéletrajzból emlékirattá és korrajzzá nőtt *Pályám emlékezete*. Házasságáig tekintette át életét, íróvá nevelődésének, szellemi gazdagodásának folyamatát. A *Fogságom naplója* börtönbeli feljegyzései alapján készült. A szintén önéletrajzi történetének megírásához 1828-ban fogott hozzá. A lazán szerkesztett műben olykor naplószerűen tömör részletek, olykor hosszabb elbeszélések, drámai feszültséggel megalkotott jelenetek s frappáns külső és belső leírások, alakrajzok olvashatók. Nyomatásban először Kazinczy halálának százéves évfordulóján, 1931-ben jelent meg.

TÖVISEK ÉS VIRÁGOK

(Részletek)

A nagy titok

Jót s jól! Ebben áll a nagy titok. Ezt ha nem érted,
Szánts és vess, s hagyjad másnak az áldozatot.

Írói érdem

Szólj, s ki vagy, elmondom. — Ne tovább! ismerlek egészen.
Nékem üres fecsegőt fest az üres fecsegés.
Íz, szín, tűz vagyon a borban, ha hegyaljai termés:
Íz, csín, tűz vagyon a versben, ha mesteri mív.

A mi nyelvünk

Isteni bája a szép Hellasnak, római nagyság,
Francia csín, és német erő, s heve Hesperíanak,
És lengyel lágyság! titeket szép nyelvem irígyel.
S ti neki semmit nem irígyeltek? Nyelve Homernak
S Virgilnek, ha találtok-e mást Európa határin,
Mely szent lantotokat ily híven zengve követné?
Dörg ő s nem csikorog; fut ha kell, mint férfi fut a cél
Nem tört pályáján: de szaladva, szökelve, sikamva.
Lángol keble, ajakán mély bánat leble sohajtoz,
S mint te, olasz s lengyel, hévvel nyögdeli szerelmét. —
Hull a lánc, közelít az idő, s mi közöttetek állunk.

Amit a műről tudnod kell!

A *Tövisek és virágok* című kis kötettel indította el Kazinczy a nyelvújítást. A gyűjtemény 43 verset tartalmaz, nagy többségük epigramma. Már a cím is sokat elárul az epigrammagyűjtemény tartalmáról: töviseket, gunyoros és szatirikus támadásokat sejtet az ortológusok ellen, s az elismerés virágait nyújtja át az újítóknak. Epigrammaiban: *Szokott és szokatlan, A kész írók, Epigrammai morál* támadta az újítást ellenző írókat, megfogalmazta az új ízléleszményt (*A nagy titok, Az iskola törvényei, Írói érdem*).

Többször használta a dialógus eszközét is – elsősorban epigrammái élén –, de például a Kisfaludy Sándor ellen irányuló, a *Himfyben* megfogalmazott kritika disztichonja végig pergő párbeszédből áll Dayka és Himfy közt.

A maró szatíra csúcsa a *Vitkovichshoz* írt episztola (Vitkovics Mihály (1778–1829) szerb származású író, költő, műfordító, Kazinczy kortársa). A verses levélben az új irodalomtól makacsul elzárkózó fűzfapoéta beképzelt nagyképűségét és dühödt provincializmusát teszi nevetségessé. Hőgyész Hőgyész Máté fiktív bohócati figurájában az ostoba, tudatlan költőt gúnyolja ki, kinek hitvallása szerint csak az a magyar és költő, aki:

*Magát a nyelvi urának nem hiszi,
Nem szab törvényt és új szót nem farag,
De a régít érti s tiszteli a szokást;
Úgy ír, ahogy beszél – egyszóval: aki
Köztünk lett, köztünk nőtt, köztünk marad meg.*

Kazinczynak *Tövisek és virágok* című gyűjteménye általános felhördülést váltott ki. Megvádolták – a szokott vádakkal – a magyartalanságtól a hazárulásig mindennel: a teljes konzervatív kifejezőkészséget felsorakoztatták ellene. Legfőbb ellenfelei a debrecenieken túl, már Szatmár megyében és a Dunántúlon is voltak. Itt felekezeti és tájjelleg is hozzájárult az ellentét kiélezéséhez.

A nyelvújítási harc minden túlzásával együtt is rendkívüli jelentőségű anyanyelvünk fejlődésében. A különböző módon alkotott szavakból több mint tízezer él ma is a lexikánkban. Kazinczy megnyerte a csatát, de irányító szerepe, befolyása a húszas években fokozatosan csökkent. Az új nemzedék központja már Pest, az új ízlésirány pedig a romantika lett.

Kazinczy lányához írt egyik levelében így vallott: „*Mivel én nektek bajnál egyebet nem hagyhatok, legalább egy kis nevet hagyok. Mert úgy hiszem, hogy az a hűség, amellyel hazánk nyelvét ötven esztendő óta szolgálom, halálom után fog valaminek vétenni.*”

1. Milyen kapcsolatban vannak Kazinczy Ferencsel az alábbi helységnevek: Érsemlyén, Alsóregmece, Sárospatak, Kassa, Eperjes, Pest, Bányácska, Spielberg, Kufstein, Munkács, Széphalom?
2. Milyen politikai nézeteket vallott Kazinczy Ferenc?
3. Mikor, és miért tartóztatták le Kazinczy Ferencet?
4. Miért hagyta ott Kazinczy Ferenc a *Magyar Museum* című folyóiratot 1788-ban?
5. Milyen címmel indított önálló folyóiratot? Hol használta még ezt a nevet?

- * 6. Röviden mutasd be az *Orpheus* című folyóiratot!
- 7. Mikor házasodott, és hogy hívták a feleségét Kazinczynak? Találkoztál-e már ezzel a névvel?
- 8. Mi a fő témája a *Tövises és virágok* című kötet epigrammáinak?
- 9. Említs néhány művet Kazinczy prózai írásaiból!
- 10. Foglald össze Kazinczy irodalomszervező tevékenységét!
- 11. Milyen szerepe volt a fordítói tevékenységnek munkásságában?
- 12. Milyen dokumentumok íródtak a nyelvújítási harc során?
- 13. Mi volt az 1800-as évek első évtizedeiben zajló nyelvújítási mozgalom célja? Sorolj fel néhány ekkor keletkezett szót!
- 14. Kik a neológusok és ortológusok?

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

(1773–1805)

A felvilágosodás korának egyik legnagyobb magyar költője. A szegény félnemis-kispolgár Csokonai korának egyik legműveltebb embere volt. Olvasottsága által be volt ágyazva az irodalmi múltba, a barokkba és a rokokóba. Csokonai azoknak a költőknek a körébe tartozik, akik műveikkel gyakran járultak hozzá az őket közvetlenül körülvevő közösségek szórakozásaihoz, ünnepeikhez. De akik – ugyanakkor – a mindenkori olvasókra számítva is írtak, ily módon reméltek biztosítani maguk számára a halhatatlanságot is.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1773.

november 17-én született Debrecenben. Apja, Csokonai József, egy református lelkész fia, Győről költözött át Debrecenbe. Borbély és seborvos volt, s szorgalmas munkával tekintélyes vagyont gyűjtött. Édesanyja Diószegi Sára. Az apja korai halála (1786) és a különböző kezességi perek bonyodalmai következtében az özvegynek két fiával együtt el kellett hagyniuk addigi házukat és a Darabos utca egyik kicsi nádfedeles házában húzták meg magukat. Az édesanya kosztos diákok tartásával tudta csak biztosítani megélhetésüket.

Csokonai Vitéz Mihály. Morelli Gusztáv fametszete, 1887

Csokonai 1780-tól a Debreceni Református Kollégium diákja lett. Már az elemiben és a gimnáziumban is kitűnt rendkívüli emlékezőtehetségével. Nagyon fogékony diák volt. Bámulatos nyelvtelenségének köszönhetően öt nyelvet sajátított el: a latint, görögöt, németet, franciát és az olaszt. De ismerkedett az angollal, a héberrel és a perzsával is. 1788-tól a főiskolai tagozat hallgatója, majd teológushallgató lett. 1790 körül diáktársaival olvasótársaságot, önképzőkört szervezett. 1792-től levelezett Kazinczyval. Tanárai már-már a jövő professzort látták benne, s mint főiskolai hallgatót 1794-ben a gimnáziumi

poétaosztály vezetésével bízták meg. Műveltségéről, olvasottságáról legendák keringtek. Ebben az időben nőtt nagy költővé, ekkor születtek legkiválóbb filozófiai költeményei.

A derékba tört karrier • 1795 májusában húsvéti legációba¹ küldték Halasra és Kecskemétre. Az ünnepi szolgálat után nem tért vissza Debrecenbe. Dugonics Andrászt és Virág Benedeket látogatta meg Pesten, kapcsolatokat keresett más írakkal. Itt szemtanúja volt a Vérmezőn Martinovicsék kivégzésének. Hazatérve nem jelentkezett azonnal a kollégiumban, s a legációban gyűjtött pénzzel (70 forint) sem tudott elszámolni. Már korábban is merültek fel ellene panaszok sajátos pedagógiai módszerei, az istentiszteletek kerülése és különböző szabályszegések miatt. Azt is rovasára írták, hogy az egyik professzorról tanítványaival gúnydalokat énekeltetett a Nagyerdőn. Június 15-én az esti istentiszteleten egy tanárait sértő búcsúbeszédben fordult „ötödfélszáz tanuló társaihoz”, és bejelentette kilépését. A június 20-án összeülő iskolaszék távollétében örökre kizárta a kollégiumból, s a diákokat eltiltotta a vele való érintkezéstől. A nagy reményekkel kecsegtető életpálya derékba tört.

Sárospatak és a „tudós koldulás” évei • Debrecenből útja Sárospatakra vezetett, ahová jogot ment tanulni, de 1796-ban abbahagyta tanulmányait. Ezzel lezárult deákpályája, diplomát nem szerzett. Ezt követően megkezdte négyéves dunántúli „tudós koldulását”. Nyáron Pálóczi Horváth Ádám költőbarátjánál Balatonfüreden időzött. Ekkor írta meg *A tihanyi Ekhóhoz* első változatát. Összel Pozsonyba sietett abban a reményben, hogy mecénásokra lel az ott megnyíló országgyűlés (diéta) nemesi résztvevői között. Novemberben-decemberben kiadta egyszemélyes verses hetilapját, a *Diétai Magyar Műzsát*, melyben régebbi költeményei mellett közreadott néhány olyan alkalmi verset is, amelyben a főurak előtt tisztelgett. A lapszámokat nem tudta eladni, a kiadó börtönnel fenyegette meg. Végül Széchenyi Ferenc gróf mentette meg az adósok börtönétől.

1797-ben Komáromban találjuk, a franciák ellen készülõ nemesi bandériumok zászlóavató ünnepségén. Újraéledtek itt pozsonyi reményei, verses folyóirat kiadását tervezte *Nyájas Múza* címmel, ebből azonban semmi sem lett. Igazi mecénásokra itt sem lelt, de megismerkedett Vajda Juliannával (Lilla), egy jómódú kereskedő lányával. Eleinte kölcsönös és boldog szerelem bontakozott ki köztük, legalábbis versei erről tanúskodnak. A költő joggal érezhette magát „víg poétának”. Csokonai a házasság alapjaként megpróbált biztos polgári állást szerezni. Mire visszatért Komáromba, Juliannát szülei egy gazdag dunaalmási kereskedőhöz adták férjhez. Szerelmének elvesztése tu-

¹ *legáció* – teológiai főiskolai hallgató kiküldése főbb ünnepekkor, hogy a falvakban prédikáljanak, és adományokat gyűjtsenek a kollégium számára

datosította benne társadalmi száműzöttségét, reményeinek végleges összeomlását.

Komárom után néhány évig a Dunántúlon bolyongott: Keszthelyen, Kaposváron, Nagybajomban vendégeskedett barátoknál, ismerősök-nél. Csaknem egy évet töltött Sárközy István Somogy megyei alispán kisasszondi kastélyában. Az ő segítségével jutott álláshoz, 1799-től egy évig a csurgói gimnáziumban volt helyettes tanár. Lelkesen vágott bele a pedagógiai munkába. Jegyzeteket készített diákjai számára. Mikor helyettesítési ideje lejárt, 1800 februárjában gyalog vágott neki az útnak, hogy hazatérjen Debrecenbe. Különböző álláshelyekért folyamodott, sikertelenül.

Debrecen • Az 1802. július 11-i hatalmas debreceni tűzvészben Darabos utcai kis házuk nagy része is elpusztult. A család a teljes nyomor szélére sodródott. Öröklött betegsége, tüdőbaja is egyre súlyosbodott: kedélyállapota végleg elkomorult, emberkerülővé vált. 1804. április 15-én Nagyváradon Rhédey Lajos gróf feleségének temetésén felolvasta a *Halotti versek* című filozófiai költeményét. A temetésen megfázott, tüdőgyulladást kapott, s nyomban ágynak esett.

Halála • Harminckét éves korában, 1805. január 28-án halt meg Debrecenben. Temetésén a kollégiumi diákság is részt vett, amelyet első életrajzírója, kortársa és barátja, Domby Márton rendezett. A halála után fellobbanó Árkádia-pörben a költő csupán apropó a két ízlésirány – Kazinczy és a debreceniek – összecsapásában. Kazinczy *'Et in Arcadia ego'* (Árkádiában éltem én is) feliratot javasolta Csokonai debreceni síremlékére. Fazekas Mihály szerint a felirat sérti a költő személyét, hiszen Árkádia a marhák legelője, míg Kazinczy szerint a költők szállása.

MUNKÁSSÁGA

A stílusirányok sokfélesége • Csokonai Vitéz Mihály az újradzések költője volt. Költészete rendkívül széles skálán mozgott. Fellelhető verseiben a kor valamennyi művészeti törekvése. A különböző stílusirányok nem egységbe forrasztva, hanem egymás mellett és után élnek nála

Debreceni ifjúsága, egyszerű származása közvetlen érintkezésbe hozták a **népivel**, a **népköltéssel**, melynek művészi lehetőségeit az elsők között fedezte fel. Csokonai költészete a Gyöngyösi-féle **barokkos hagyományból** indult el, a poétai órák tananyagán és versgyakorlatain keresztül magába szívta a **klasszicizmus iskolás változatát**, felhasználta költészetében a **manierizmus** bizonyos elemeit. De ott van lírájában az olasz irodalomból ellesett **rokoko** a maga kellemvilágával, kecses, miniatúr formáival és sajátos örömkultuszával. Élete vége felé hangot kapott költészetében a rousseau-i

szentimentalizmus panaszos hangja, magányba menekülő kiábrándultsága, halálvágya is.

<i>Költészetének korszakai</i>			
I. 1785–1790	II. 1790–1794	III. 1798–1803	IV. 1803–1805

A **készülődés időszakában** (1785–1790) az iskolás klasszicizmus műveltséganyagának elsajátításával kialakult biztos verselési készsége. A népiesség jegyében születtek helyzetdaltai: *Szegény Zsuzsi, a táborozáskor, Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz*. A **felívelés korszakában** (1790–1794) bekapcsolódott az irodalmi nyilvánosságba, művei jelentek meg hírlapokban, s megcsillant előtte egy kötet kiadásának a reménye. Megírta *A méla Tempefőit*, mely összegezte addigi útját, és *A vidám természetű poétát*, mely egy új életprogram és szemléletmód jelentkezése volt: a boldogság énekese akart lenni. Tulajdonképpen ars poeticának is tekinthető. Programjának megvalósításában a szerelem antik görög költője, Anakreón a mintaképe, akinek le is fordította verseit. A fokozatos és minden irányban előrehaladó költői kiteljesedés tört ketté a történelmi és a személyes sors alakulása miatt. A kollégiumi kicsapatás után a költői életforma lehetősége foglalkoztatta. Majd a közéleti poéta szerepét akarta megvalósítani az önkorlátozás jegyében. E tétvét jelképe a *Diétai Magyar Múzsza* elvetélt folyóirat-próbálkozása. Erre az időszakra esett a Lilla-szerelm felemelő reménykedésének időszaka, illetve a „nemzeti költő” programjának meghirdetése. A harmadik pályaszakasz (1798–1803), a **Lilla-szerelm meghiúsulásával** kezdődött. A veszteségélmény jegyében csak a megtörtség és a menekülés fogalmazódott nagy verssé (*A Magányossághoz, A tihanyi Ekhóhoz*). Polgári állásokért kilincsel, s egyre gyakrabban hangoztatta, hogy az *Arpád-eposz* költője akar lenni. Halhatatlan művek sorában távolította el magától korai műveinek boldogságélményét (*A pillangóhoz, A Reményhez*). Az **új utak kezdete** (1803–1805) nagy hangsúllyal kötődött az *Arpád-eposz* tervéhez. A mű azonban nem jutott tovább a kezdeményeknél, a költő halálával ez is kettétört.

Költészetének rétegei, a deákos klasszicizmus • Egész életét és költészetét meghatározták a Debreceni Református Kollégiumban töltött évek. Itt bontakozott ki kivételes költői tehetsége, itt szerezte meg korát meghazudtoló műveltségét; több nyelven beszélt, írt, született östehetség, **poeta natus** volt. Formakészségéért, verseinek zeneiségéért társai Cimbalomnak nevezték. Ugyanakkor rendkívül tudatos, az esztétikai tudományokban jártas tudós költő – **poeta doc-tus** is, aki gyakran zárkózott el könyvei, jegyzetei világába.

A poétaórákon két verstípuson gyakorolták a költészet mesterségét, ez a **sententia**¹ (e.: szentencia) és a **pictura**² (e.: piktúra) volt. E két verstípus vegyítéséből, határainak elmosódásából nőtt ki a 90-es évek első felének nagy filozófiai lírája, melyben egyértelműen, nyílt bátorsággal szólaltatta meg Csokonai a felvilágosodás legfőbb gondolatait. A kor hírlapi ismertetéseiből biztosan, de valószínűleg más forrásból is ismerte Rousseau fontosabb műveit.

Tanulmányozta Voltaire alkotásait jobbra barátja, Nagy Gábor magyar nyelvű kivonatai alapján. A francia *Enciklopédia* sem volt ismeretlen a számára.

Kiemelkedő alkotásai e témakörben a *Konstancinápoly* és *Az estve*. E két vers egyúttal a felvilágosodás két fő irányzatát is képviseli. A *Konstancinápoly* Voltaire egyházellenességét, csipkelődően szellemes gunyorosságát és optimista racionalizmusát visszhangozza, *Az estve* pedig Rousseau felfogását: a romlott társadalommal szemben a természet, a természetes állapot idilli harmóniáját hirdeti.

A Csokonai-életmű nagy része már a kollégiumban elkészült, később ezeknek a verseknek a finomítása, átdolgozása történt meg. Csokonai – Horatius tanítását megfogadva – hosszú időn át dolgozott művein: újra meg újra elővette, csiszolgatta, tökéletesítette verseit.

Kazinczy Ferenc többször elmarasztalta Csokonait „mázolásai” (rokokója) és „vastagságai” (nyersége, népiessége) miatt, s az ő tekintélye, valamint Kölcsey szigorú bírálata két évtizedre kirekesztették a költőt az irodalmi köztudatból. Sokáig csak a debreceni református diákköltészetre hatott. (Ezt örökítette meg Jókai is az *És mégis mozog a föld* című regényében.) Később a *Nyugat* nagyjai: Ady, Móricz, Tóth Árpád fedezték fel benne elődjüket – az utóbbira már elégikus hangneme hatott elsősorban.

1. Milyen kapcsolatban vannak Csokonaival az alábbi helységnevek: Debrecen, Pest, Sárospatak, Pozsony, Komárom, Csongrád, Nagyváradi?
2. Milyen stílusrétegei (ihletései) vannak Csokonai költészetének?
3. Hogyan korszakolható költészete?
4. Melyik két verstípusban kellett gyakorlatoznia Csokonaiéknak a költészeti osztályban Debrecenben?
5. Magyarázd meg a *poeta natus* és *poeta doctus* jelentését!

1. Olvassátok el Ady Endre *Vitéz Mihály ébresztése* és Tóth Árpád *Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz* című versét! Miben érzi rokonnak Csokonait Ady, és miben Tóth Árpád?

Konstancinápoly

Amint a Bosporus Európát mossa,
Másfelől Ázsia partjait csapdossa,

¹ *sententia* – az antik költők bölcs mondásainak, tanításainak részletező kifejtése a retorika szabályai szerint

² *pictura* – a természet, tájak, évszakok, emberek leírása

Itt büszke hajjai dicsekedve folynak
 Kevély fala alatt Konstancinápolynak,
 E másik Rómának pompás düledési
 Borzasztó árnyékot bocsátanak néki,
 De jöszte be, Múzsám, a városba velem,
 Téged nem rettenthet itt semmi félelem.
 Mennyi kincs, óh Múzsám! melly sok gyöngy s patyolat,
 Mennyi nép, mellyet visz csak egy parancsolat!
 A tágas utcákon sok veres selyembe
 Őltözött törökök találkoznak szembe.
 Kevélyen ugratják az arabs paripát,
 Szívén ázsiai dohánnyal tölt pipát.
 Csillámló kardjoknak gazdag brilliántja
 Az olcsó aranyat megvetéssel szántja.
 Itt néz ki egy dáma, de irígy fátyola
 Minden szépségeket tőlünk béburkola.
 Jer, Múzsám, láthatsz még sok száz szebbet szembe,
 Hogyha bémégy ama firhangos hárembe.
 Ez olyan magazin, vagy inkább kalitka,
 Amellyben csirippol a császárnak titka.
 Olly templomsekrestye, mellyben a zultánnak
 Erőt, egészséget sok hívek kívánnak.
 És ha érkezése hallatik Szelimnek,
 Sok száz előkontyú turbékol egy hímnek.
 Mikor excerpálni akar únalmába,
 Bémegyén e dáma-bibliothékába,
 Hol sok ázsiai pergamen membrána
 Író pennájának megnyílni kívánna.
 De kisiess, Múzsám, mert majd a császárnak
 Dactilust éneklő múzsáihoz zárnak.
 A szemfűl heréltek utánad zúdúlnak,
 Jer más oldalára a fénylő Stambulnak.
 A roppant templomok, nézd, miként kérkednek
 Nevével a benne lakó Muhamednek!
 Amellyekbe sok szent bógéseket halla
 Az ezekben igen gyönyörködő Alla,
 Ki örül, hogy nevét a felhőkre hányja
 Zöld selyem turbánban fénylő muzulmánja,
 S könyörűlvén hozzá esdeklő táborán,
 Szentebb lesz az illet ígérő Alkorán.
 Ti is itt állatok, kőszálnyi mecsetek,
 Melyek a felegek közé rejteztetek!

Hegyes tetőtöknek aranyozott holdja
Fényével az égi holdak számát toldja.
Óh, e népre, óh melly sűrű felhőt vona
A szentség színével bémázolt babona!
Denevér babona! bagoly vakbuzgóság!
Meddig lesz körmöd a Mindenhatóság?
Míg ülsz a királyok koronáján, kincsén?
A vitézek kardján s a népek bilincsen?
Míg az emberi nem hajdan a természet
Együgyű keblében nyugva heverészett,
Nem emelted még fel kiáltásod szavát,
Hogy keresd a vak éj fiainak javát.
Boldog vólt a világ s e hiú szó: Szentség,
Nem volt a legszörnyűbb gonoszokra mentség.
Állott a Természet örök építménye,
Élt az emberiség legszentebb törvénye.
De mióta ennek sok romlást szenvedett
Oldalába raktad, bal madár! fészkedet:
Azólta számodra rakja a lenyomott
Értelem azt a sok felséges templomot.
Azólta adja ki a kenyért házából,
Kikapván éhhez holt kicsinyje szájából
A szent névre vágyó, balgatag anya is,
Hogy tudjon mit rágni derved foga is.
Sok bolond kiadja utolsó fillérét,
Leteszi a mennynek árendáját s bérét,
Hogy mikor az óltárt építik számodra,
Kecskeszört vihessen ő is óltárodra.
Nappali altodban látsz ezer álmokat
S éjjel a népek közt húholod azokat.
Jőjj ki a nappali fényre, had láthassunk,
S mennyei képedet látván, imádhassunk.
Te a vak homályban rakod a templomot
És onnan ígéred a paradicsomot,
S csak bétolongjanak hozzád a moséba,
Az észet és a virtust hagyod csak kardéba.
Hát már hogy valaki bőjtölget pénteken,
Hogy étlen s mezítláb jár a szent helyeken,
Olyan nagy érdem-é egy-két liturgia,
Hogy az ember azzal lehet Isten fia?
S hogy paradicsomba és mennybe részt vegyen,
Szükség, hogy skeleton és zarándok legyen?

Külömben nem lehet idvezült törökké,
 Ámbár emberséges embert volt örökké?
 Egy paradicsomot magának így tetet
 Minden nemzet s abból kizár más nemzetet.
 Természet! emeld fel örök törvényedet,
 S mindenek hallgatni fogják beszédedet.
 E kézzel fogható setétség eltűnik,
 Az éjnek madara húholni megszűnik.
 Egy jóltévő világ a mennyből kiderül.
 S a sok kigondolt menny mind homályba merül.
 Ah, ti máris abból fakadt indulatok!
 Nyelvemre harsogóbb hangokat ontsatok.
 Emelkedj fel, lelkem! – előre képzelem,
 Mint kiált fel szóval egyet az értelem,
 S azonnal a setét kárpitok ropognak:
 A szívről az avúlt kérgék lepattognak;
 Tárházát az áldott emberiség nyitja,
 Édes fiainak sebeit gyógyítja;
 A szeretet lelke a földet bételi,
 S az ember az embert ismét megöleli.
 Eloszlanak a szent s a panaszos hangok,
 Boldogító ércce válnak a harangok.
 Azzal sok száz embertárson segítenek,
 Amin most egy cifra tornyot építenek.
 Siess, késő század! jövel, óh boldog kor!
 Én ugyan lelketlen por leszek már akkor,
 De jöttödre vígan zengem énekemet:
 Vajha te csak egyszer említnél engemet
 Úgy e bagoly világ ám rémítne tőle,
 Nemes útálással halnék ki belőle.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Az óda végső változatának alapja az *Egy város leírása* című iskolai gyakorlat. Végleges formájának kialakulása 1794-re tehető. Műfaja: gondolati, filozófiai költemény. Témája: egy városleírásba ágyazott egyházellenesség.

Szerkezete • Három, jól elkülöníthető szerkezeti egységből áll.

I. A pictura-rész: keleties mozgalmasságot áraszt a felvillantott életképekkel. A vers első harmadában a **térbeli rendező** elvet követve Csokonai **kívülről**, a tenger felől közelít a városhoz. Szerencsés költői eszköz a Múzsza

társul hívása, majd a konstancinápolyi utcák színes forgatagát villantja fel. Ezután egy **belső térbe** kalauzol a leíró rész, a szultán háremébe. Az ámulatot sugalló színes leírás komolyságát itt a csintalan érzékiség pajzánsága váltja fel a *dáma-bibliothéka* metafora kibontásával. A költői játékoságot a Múzsza féltő-óvó figyelmeztetése fokozza, nehogy a *szemfűl heréltek* őt is hárembe zárják. Innen ismét a **szabadba** jutunk. A leírás tárgya most a roppant templomok, mecsetek meghökkenítő mérete.

II. A sententia-rész: az elmélkedő részben az **időbeli szerkezeti elv** érvényesül (jelen, múlt, jelen, jövő). A templomok bemutatása filozófiai általánosításba vált át. Ez a rész két igen érzékletes metaforával, a *Denevér babona! bagoly vakbuzgóság!* felkiáltással kezdődik. A vallási fanatizmus sötétségének szarkasztikus (csípős, maró gúnnal telt) ostorozása közben a felvilágosodott költő felidézti az eszményített múltat, a rousseau-i ósállapotot, amikor még *Állott a Természet örök építménye*. Az emberi társadalom megromlásának a következménye a vallás megjelenése. *A lenyomott értelem* szüleménye az a korlátolt vakbuzgóság, mely egy ígért túlvilági paradicsom reményében nyomorúságossá teszi, elembertleníti az emberi életet. Az emberiség harmóniájának és testvériségének alapja, hogy megszabaduljanak a megosztó, és a józan észnek, tapasztalatnak ellentmondó vallási dogmáktól. Csokonai a mohamedán vallásról beszél, ám beleszövi a katolikusok pénteki bűjtjét, valamint a harangozást is. Ezzel nyilvánvalóvá teszi, hogy a keresztény vallási elvakultság hasonlóképpen száműzi az észet, a rációt és nem fogadja be az *emberséges embert*.

III. A vers zárlata: a költeményt szárnyaló jövendölés, boldogító **látomás** zárja le az **új világról**, melyben a Természet „örök törvénye” fog uralkodni, s megvalósulhat a minden embert és népet egybeölelő testvériség eszménye. Csokonai jövőbe utalása bizonyítja, hogy hitt az eljövendő *boldog korban*, de ennek megvalósulását csak a *késő századoktól* remélte. Ezzel emelte ódává a költeményt.

Verselése • Magyaros, hangsúlyos verselésű, versformája páros rímű 12-es. Klasszicista stílusban íródott. A kifejezőeszközök: metaforák, költői jelzők, hasonlatok nem csupán a birtokolt költői eszközök gazdagságát, hanem a dúsgazdag törökök pompáját is érzékeltetik.

1. Melyik két verstípus vegyítésének eredménye a *Konstancinápoly* című vers? Milyen műfajhoz tartozik?
2. Melyik iskolai verse az alapja a *Konstancinápoly* című költeménynek? Mikor jelent meg?
3. Milyen részekre osztható a vers?
4. Hogyan szólal meg a költeményben Csokonai antiklerikalizmusa?
- * 5. Hasonlítsd össze Batsányi A látó és Csokonai *Konstancinápoly* című versét! A boldog jövő eljövételét mikorra teszi Batsányi, és mikorra Csokonai?

1. Keress költői képeket Csokonai *Konstancinápoly* című verséből? 2. A 7. osztályban tanultad *Az estve* c. bölcséleti ódát, melyben Csokonai a természetleírásba ágyazta a társadalombírálatot. Van-e hasonlóság a *Konstancinápoly* és *Az estve* között?

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ: Anakreoni dalok és a rokokó

Csokonai Vitéz Mihály verseinek másik csoportja az olasz és német pásztor-költészetet, valamint az ókori anakreoni dalokat (*Anakreoni dalok*, 1802) követte. Dalainak bája, idilli hangulata, aprólékosan rajzolt miniatűr képei a rokokó

stílus hatására mutatnak. A rokokó hatása már diákkorában megjelent költői palettáján. Csokonainál a barokknak ez a kései, monumentalitását elvesztő változata a szépséget és a boldogság világát jelentette. Az irányzat egy kedvelt díszítőelemből, a kagylóból (franciául *rocaille* (e.: rokáj)) kapta a nevét. A XVIII. századi francia udvarból indult a klasszicizmussal közel egy időben, elsősorban a díszítőművészetben nyilvánult meg, de a gáláns szerelmi kalandokat könnyed modorban ábrázoló festmények és versek finomkodó játékosága is rokokó sajátosság. Finom művészettel megmunkált alkotásai az egyéni boldogságvágyat, az idillkeresést sugározzák. Báj, kecsesség, bensőség, könnyedség, játék vagy derűs irónia jelenik meg – a korban divatos merev, klasszicista formákkal szemben.

A rokokó életérzés örömkultuszának megfelelően Csokonai **legfőbb tárgyköre** az epekedő, enyelgő, boldog és **viszonozottnak érzett szerelem**, olykor **finom erotikus**. Jellemző ezekre a versekre a **miniatűr forma** (kisebb művészeti tárgyú írás, aprólékos, finom műgonddal kidolgozva), a szimultán (bimetrikus) ritmussal előállított sodró **zeneiség**, a **változatos ritmika** alkalmazása, a csilingelő rímjáték, finomkodó könnyedség, a mesterkéeltség dacára is valami egészen spontán **báj**. Gyakori rokokó motívum Csokonai verseiben a virágok: rózsa, tulipán, jácint, nárcisz elragadtató szépségében való gyönyörködés.

Tartózkodó kérelem

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek,
Gyönyörű kis tulipánt!

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz,
Ajakid harmatozása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal,
Szeretőd amire kért:
Ezer ambrózia csókkal
Fizetek válaszóderért.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A vers első változata az 1793-ban keletkezett *Egy tulipánt-hoz* című költemény. A Lillára átköltött dal 1803-ból való. Műfaja dal, amelyben Csokonai önmagáról, lelkiállapotáról, a szeretett lányról, annak szépségéről szól. Szerelmes érzéseinek viszonzását kéri kedvesétől, s ezért csókot ígér.

Szerkezete • Zárt szerkezetű dal. A vers lényege, „mondanivalója” megéjtő nyelvi dallamában, eleven, friss zeneiségében rejlik. Csupa játékos vídamság, táncos jókedv ez a miniatűr remekmű.

1. **vsz.:** vershelyzet – a *lírai én állapota*: a költő szerelmes, szenved, mert nem tudja, hogy viszonzszeretik-e. A szerelem égető *Megemésztő tüze bántja*, amit csak a virágmetaforával jelölt kedves, a *Gyönyörű kis tulipánt* gyógyít meg.

2. **vsz.:** a kedves alakja – *udvarlás*: a szemek és az ajkak dicsérete.

3. **vsz.:** a *kérés* megfogalmazása – szeresse viszont a költőt a kedvese, amiért *ezer ambrózia csókkal* fizet. A költői udvarlásban megbújó bókokat ennek a versszaknak keresztény *angyali* és antik *ambrózia* szavai elmélyítik, ünnepélyessé színezik, az isteni szféra magasságába emelik.

Verselése • Kettős hangszerelésű, bimetrikus a ritmikája. Egyszerre lehet sorait ütemhangsúlyosan és időmértékesen is olvasni. A kettős ritmus a XVIII. század vége óta jelent meg a magyar vers történetében. A kétféle ritmuselv egymásra játszátása jelentős mértékben fokozza, gazdagítja a verses szöveg zeneiségét, emellett a két különböző ritmika egyidejűsége sajátos belső feszültséget is létrehoz. A dalban a kétütemű nyolcasok (4/4) váltakoznak kétütemű hetesekkel (4/3), keresztrímekkel (a b a b) összefűzve. Ugyanakkor a verssorok az időmértékes ritmusnak is tökéletesen megfelelnek. Az uralkodó versláb a **ionicus a minore** (e.: jónikus a minóre): $\cup \cup - -$. Csokonai honosította meg a magyar költészetben ezt a verslábát. A kétféle ritmus párosításából gazdag, telt versmuzsika születik. A verszenének ez a gazdagsága rokokó bravúr. A zenei hatást a tiszta rímek fokozzák, melyek néhol 3–4 szótagra is kiterjednek.

Kifejezőeszközök • Metaforák, miniatúr formák, virágmotívumok, antik díszítőelemek, megszemélyesítés. A vers hangneme epekedő, finomkodó.

1. Mi a *rokokó*? Néhány mondattal foglald össze a tudnivalókat! Hogyan hatott Csokonai lírájára?
2. Kihez írta a *Tartózkodó kérelem* című versét Csokonai? Mi jellemzi a verset?
3. Mi a *ionicus a minore*?
4. Melyik versében használ Csokonai bimetrikus verselést?
5. Keress kifejezőeszközöket a versből!

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ: A rousseau-i szentimentalizmus

Csokonai stílusesszüközeiben nehezebben, világmépében azonban határozottan megragadható a szentimentalizmus stílusirányzata. A nyolc hónapig tartó szerelmi idillt tragikus finálé zárta le: amíg Csokonai a Dunántúlon járt, hogy tervezett házassága kedvéért állást keressen, Lillát szülei férjhez adták egy gazdag kereskedőhöz. Lilla szerelme – néhány hónapra – boldogságba ringatta, elfeledtette vele családottságát a világban, társadalmi kitaszítottságát, költői terveinek kudarcait. Kárpótolta őt meghiúsult vágyaiért, reményeiért. Lilla elvesztése szétzúzta az álomvilágot, visszavetette a komor életbe. A „víg poéta” lelkiállapotát az 1798 márciusában Lillához írt búcsúlevél fedi fel a legmegkapóbban: „*Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek: mégis Lilim! ah szeretett Lilim! ez a levelem utolsó – hozzád az életbe. Most zárom le végképen azt az édes barátkozást, melyet véled szinte kilenc hónapig kóstoltam, s azt az örömet, melyért irigyeim lehetek az emberek ... Lili többé nem az enyém. Lilinek vége van, vége minden én reménységemnek, az én szívem, az én lelkem, az én életem ismét a holtig, a holtig-való magányosságra, az emésztő búra és a titkos nyögésre van kárhoztatva. Én élek, s Lilla én reám nézve megholt – igen is megholt – örökre megholt ő én reám nézve...*” (Csokonai V. Mihály minden munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp., 1981. 399. o.) Ez a szomorú szerelmi csalódás, lelkes reményeinek meghiúsulása ihlette *A Reményhez* és *A tihanyi Ekhóhoz* című elégiák eszmei-érzelmi tartalmát. A rokokó kecses, játékos verseinek örömrözetét a kiábrándult családias szomorúsága váltotta fel, s ez új irányt adott költészetének. Szentimentális verseiben a világból, a társadalomból kitaszított vagy onnan önként távozó ember fájdalma szólalt meg. A felfogásnak megfelelően a költemények díszlete gyakran a természeti környezetet, ahol a természet egyes jelenségei felerősítik vagy ellentétezzék a lírai én fájdalmát.

A tihanyi Ekhóhoz

Óh, Tihannak rijjadó leánya!
Szállj ki szent hegyed közül.

Ím, kit a sors eddig annyit hánya,
Partod ellenébe ül.
Itt a halvány holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztúlt reményén
Egy magános árva szív.
Egy magános árva szív.

Míg azok, akik bújt, bajt nem szenvednek
A boldogság karjain,
Vígadoznak a kies Fürednek
Kútfején és partjain;
Addig én itt sírva sírok.
És te, Nimfa! amit én nem bírok,
Verd ki zengő bérceден.
Verd ki zengő bérceден.

Wilhelm Egger:
Vajda Julianna, 1825

Zordon erdők, durva bércek, szirtok!
Harsogjátok jajjaim!
Tik talám több érezéssel bírtok,
Mintsem embertársaim,
Kik keblekből számkivetnek
És magok közt csúfra emlegetnek
Egy szegény boldogtalant.
Egy szegény boldogtalant.

Akik hajdan jó barátim voltak
Még felköltek ellenem,
Üldözőim pártjához hajoltak:
Óh! miket kell érzenem,
Amidőn már ők is végre
Úgy rohannak rám, mint ellenségre,
Bár hozzájok hív valék.
Bár hozzájok hív valék.

Nincsen, aki lelkem vígasztalja,
Oly barátim nincsenek;
Vállat rándít, aki sorsom hallja;
Már elhagytak mindenek.
Nincsen szív az emberekbe:

Hadd öntsem ki hát vaskebletekbe
Szívem bús panaszait.
Szívem bús panaszait.

Lilla is, ki bennem a reménynek
Még egy élesztője volt,
Jaj, Lillám is a *tiran* törvénynek
S a szokásnak meghódolt.
Hogy vagy most te, áldott lélek?
Én ugyan már elhagyatva élek
A tenger kínok között.
A tenger kínok között.

Óh, van-é még egy erémi szállás,
Régi barlang, szent fedél,
Mellyben egy bölcs csendes nyugtot, hálást
E setét hegyekben lél?
Hol csak egy kő lenne párna,
Hol sem ember, sem madár nem járna,
Melly megháborítana.
Melly megháborítana.

Abban, gondolom, hogy semmi jussal
Ellenkezni nem fogok,
Hogyha én egy megvetett virtussal
Itt egy kőben helyt fogok,
S e szigetnek egy szögében,
Mint egy *Russzó Ermenonvillében*,
Ember és polgár leszek.
Ember és polgár leszek.

Itt tanulom rejtek érdememmel
Ébresztgetni lelkemet.
A természet majd az értelemmel
Bölcsőbbé tesz engemet.
Távol itt, egy más világban,
Egy nem esmért szent magánosságban
Könnyezem le napjaim.
Könnyezem le napjaim.

Itt halok meg. E setét erdőben
A szomszéd pór eltemet.
Majd talám a boldogabb időben
Fellelik sírhelyemet:
S amely fának sátorában
Áll együgyű sírhalmon magában,
Szent lesz tisztelt hamvamért.
Szent lesz tisztelt hamvamért.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A vers egy korábbi mű átdolgozása. Később, 1803-ban került a *Lilla-dalok* közé. A *füredi parton* címet viselő első megfogalmazás 1796-ban, illetve 1798-ban keletkezett, s eredetileg Rozáliáról (Rózsiról) volt szó. Tehát nem elsősorban aktuális események ihlették a költőt, hanem egy lét-helyzet megragadására törekedett. Műfaját tekintve elégikus hangulatú óda, típusa szerint létösszegző költemény. A versforma a reneszánsz költészetben népszerűvé vált, Balassi által is művelt ekhós vers. Annak azonban némileg átdolgozott változata, hiszen a Csokonai-versben az ekhó az egész sort megismétli: minden 8. sor a 7. sor visszhangja. Téma: az elhagyatottság fájdalma, a társadalomból való kivetettség szorongató élményének megszólaltatása, a magány.

Szerkezete • Retorikai felépítésű vers.

I. rész: felütés – az *Ekhó megszólítása*

1–2. vsz.: a költő saját élethelyzetét mutatja be. A füredi parton a sorsüldözött, hányatott ember, a *magános árva szív* segítségével hívja az Ekhót. Kéri, hogy panaszait kiáltsa világgá.

A megfogalmazás nyelvi eszközei:

- a szentimentalizmus motívumai: halvány holdnak fényén elhagyatottan sírva sír, elpusztult reményét jajgatja el, ami őszinte és megszenvedett realitás;
- a boldogtalanság és boldogság, a kitaszítottság és a vigasztaló társaság ellentéteit feszíti egymással szemben.

II. rész: az első rész kérése felszólítássá tágul

3–6. vsz.: a Nimfa lakhelyét szólítja meg. A *Zordon erdők, durva bércek, szirtok!* sorban az élettelen természeti tárgyak lélektelen közömbösségét fokozza fel az *r* hangok ropogós hangszimbolikája. A reményeitől megfosztott, teljes kilátástalanságba zuhant ember élete kisiklását, költői pályájának zátonyra futását panaszolja el: debreceni kicsapatás, tudós koldulás, versei megjelenésének lehetetlenségei.

4–5. vsz.: sirámszerű hangvétellel a két versszak a XVI–XVII. századi protestáns prédikátorköltők hangját idézi. A panaszáradat oka azonban nem Lilla, aki a *tiran törvénynek* / *S a szokásnak* engedelmeskedett. A költő még most is *áldott léleknek* nevezi. A szerelmi csalódás csak utolsó csepp volt, mely tudatosította veszteségeit.

III. rész: új emberi tartalmak tárulnak fel

7–10. vsz.: a költő felülemelkedik az őt bántó, kitzasztó világon és végső következtetésre jut. A magányba kíván menekülni, *erémi szállást, remetelakot, régi barlangot, szent fedeleket keres a setét hegyekben, a tihanyi szigeten*. Az elégikus hangvétel bölcséleti tartalmat takar. Egyéni sorsát rokonnak érzi Rousseau sorsával. A felvilágosodás által elképzelt emberideált egy társadalmon kívüli, emberektől távoli világban valósíthatja meg, mert csak ott lehet *ember és polgár*, csak a természet *szent magánosságában* remélheti emberi kiteljesedését, a bölcsesség elérését. Keserű iróniát fedezhetünk fel ezekben a sorokban. Költői elismerését a távoli jövőtől, a *boldogabb időtől* várja. Az a biztos hit zárja ezt az ódát, hogy a távoli jövő felismeri benne előfutárát, s még a dísztelen sírhalma fölé boruló fa is *szent lesz tisztelt* hamvaiért. Ez a zárlat a harmónia vágyának jövőbe utalását tartalmazza.

Verselése • Időmértékes, változatos szótagszámú, trochaikus sorokból áll. Rímképlete: abab cc dd. Hangneme: bánatos, bús, szomorú.

1. Csokonai mely verseiben érződik leginkább a rousseau-i szentimentalizmus?
2. Hogyan tagolható a *A tihanyi Ekhóhoz* című vers?
3. Mi volt az első változat címe, és kihez írta?
4. Mely sorokban, képekben, rímpárokban érzel rokkoló hatást?

Irodalomelméleti ismeretek

Elégico-óda • Lírai műfaj. Kettős hangvételű költemény, melyben a szárnyaló óda ötvöződik az elégia rezignálásával.

Az **óda** elnevezése a görög 'ódé' *dal* szóból származik. Magasztos tárgy és ennek megfelelően emelkedett hangvétel jellemzi, lehet stórfikus felépítésű is. Magasrendű, fennkölt témáról szól (istenek, az emberiség és a haza sorsa, egy érzés, eszmény, magartás). Tárgya szerint lehet egyéni és közösségi. Módszere szerint dicsőítő (Pindaros) és bölcselkedő (Horatius). Címzettje és megszólítottja gyakran egy jelentős személyiség vagy egy allegorikus fogalom. Része az alkalmi költészetnek. Többször valamilyen konkrét esemény ihleti. A Kr. e. VII–VI. századi görög költészetben alakult ki, ekkor pengető hangszerral kísért dalt jelentett (Alkaios, Pindaros, Szapphó). Római költészetbeli megfelelője a *carmen* (Horatius). A humanista költészet, a barokk, a klasszicizmus, a romantika kedvelte (F. Schiller *Az örömhöz*, Berzsenyi Dániel *A magyarokhoz I. II.*, Csokonai V. Mihály *A Magánosság*hoz, P.B. Shelley *Óda a nyugati szélhez*, J. Keats *Óda egy görög vázához*). A modern költészetben ritka, de József Attila *Óda* című költeményét feltétlenül meg kell említenünk.

Az **elégia** görög eredetű, fájdalmas, panaszos hangú lírai műfaj. Kezdetben az ókorban minden disztichonban írt költeményt így neveztek, témától függetlenül, ezért volt szerelmi, bölcséleti, harci elégia. Idővel a szomorú hangnemű művekre korlátozódtott a műfaj neve, ilyen értelemben előzménye a siratóének, gyászdal volt. Fuvolakísérettel adták elő. Alapélménye az elmúlás, a boldogság elvesztésének, illetve elérhetetlenségének élménye. A klasszikus elégia idő- és értékszembesítésen alapul. F. Schiller meghatározása szerint elégikus magartás akkor jön létre, amikor a költő látja, hogy a valóság és az ideál között milyen hatalmas távolság feszül, az ideál rendre alulmarad a valósággal szemben, és ezt rezignáltan, lemondóan veszi tudomásul. Az elégia mesterei: Szolón, Szimónidész, Kallimakhosz, Catullus, Tibullus, Propertius. Az újkori költészetben: Goethe, Schiller, Hölderlin, Keats, Shelley, R. M. Rilke. A magyar

irodalomban Janus Pannonius *Saját lelkéhez*, Berzsenyi Dániel *A közelítő tél*, Tóth Árpád: *Elégia egy rekettyebokorhoz*, József Attila: *Elégia*.

Komikus eposz • A komikus eposz a klasszikus eposz formai sajátosságait felhasználva kisszerű tárgyat választ (Csokonai V. Mihály *Dorottya vagyis a dámák diadalma a Fárságon*, Arany János *Az elveszett alkotmány*). Az eposzparódia a komikus tárgy mellett általában arra törekszik, hogy az általa parodizált művek világképét, műfaji sajátosságát is neveltségessé tegye (Petőfi Sándor *A helység kalapácsa*).

Dorottya vagyis a dámák diadalma a Fárságon

(Részletek)

Ebédig

Éneklek a Fársáng napjait, s Dorottyát,
Ki látván a dámák bajos állapotját,
Carnevál s az ifjak ellen feltámadta,
S diadalmat is nyert pártára únt hada.
Olly lármát, zendülést, viadalt beszéllek,
Amillyet nem láttam, miolta csak élek,
Amillyet nem említ semmi istória,
Meg nem merne tenni maga a francia:
Miként insurgála amazon módjára
Egy nagy dámatábor Carnevál hadára.
Vajha méltóképpen le tudnám rajzolni,
Milyen vitézséggel tudtak ők harcolni,
S miket vittek véghez felforrott mérgekbe. –
Hát férhet illy harag angyali szívekbe?
Igazán, hogy minden századnak a végén
Nagy dolgok esnek meg a föld kerekéségén! –
Fársángi jó borral habzó *butellia*!
Mellytől a múzsákban gyúl a fantázia.
Ne tölts bé engemet élő spiritussal,
Hadd danoljak harcot én is Enniussal.

.....

Carnevál (e.: karnevál) – farsangi bál, álarcos mulatság, *itt*: megszemélyesítéssel a bál vezére; **insurgála** – hadba, csatába készül; **butellia** – hosszú nyakú borospalack; **spiritus** – *itt*: lélek, lelkesedés, költői ihlet, lelkesültség; **Ennius** (Kr. e. III–II. sz.) – római költő, 18 könyvből álló *Annales* (*Évkönyvek*) c. eposza az eseményeket Róma alapításától a saját koráig dolgozta fel

Estvélig

Megpendül egyszerre Izsák száraz fája,
Zengő szerszámokkal kíséri bandája,

Kellemes hangzások a szálát bétöltik,
Az ifjú szíveket örömrre felköltik.
Mindenütt a vendég kezd már örvendeni
S viszketeges lábát táncra készíteni:
Az únalom s bánat iromba szárnyakon
Kirepül lekókkadt fővel az ablakon. –
Hogy az urak csendes táncot tehessenek,
Isákék szép lejtő minétet kezdenek;
Mert hamar megromlik a gyomor főzése
Hahogy étel után nagy a test rengése. –
Carnevál felkiált: “Urak, egyet szóllok!
Itt sok új mátká van: gondolkodjunk róllok.
Úgyis az útam is őérettek tettem,
Az urakkal együtt köztök ebédlettem.
Engedjük meg nékik (hisz az úgysem szégyen),
Hogy az első rend tánc most az övék légyen,
S ekként kézfogójok ittlétemben essék,
Hogy megemlegessék.” Mind rámondják: *Tessék!*
De Dorottya s mások, kik pártába sülve
A széken, kanapén maradának ülve,
Magokban zúgódtak, mivel szégyenlették,
Hogy köztök e csúfos különbséget tettek.
Rendes is vólt látni, miként sok vén dada
Többektől kiválva a széken kushada,
S miként néhány csalfa ifjú sok agg-lantot
Újjal mutogatván, nagyokat kuccantott.

Kezdődik a minét. – Három gavalléral
Három deli dáma kiáll szép manérral:
Franciás táncokat kezdik főhajolva,
Folytatják páronként viszontag másolva,
Sétáló lábokkal Z betűt ejtenek,
Egymásnak oldalvást suhanva lejtenek.
Mint midőn szerelmes gór-jércéje megett
A dagályos kakas érezvén meleget,
Enyelegve játszik, taréját berzeszti,
Oldalt forog, tipeg s szárnyát leereszti:
Így tesz a gavallér itten a dámának,
Kényes tempójára a francok táncánák.

A tánc szép rendben folyt, az idő is szép volt, de érezni lehetett, hogy valami készülődik. A nemzetek táncait sorra eljárták, amikor Bordács felszólalt:

Uraim! az Urak, magyarnak tartanak
Magokat: de ki tót, ki német, ki hanák.
Miért nem táncol magyart az ánglus, francia?
Csak a magyarnak kell más nemzet módija?
Így veszjtjük hazánkat a magunk kárával,
Külső táncsal, nyelvvel, szokással, ruhával.

A magyarok magyar táncot járjanak! Elkezdtek egy jó ropogós magyar táncot. Bordács felkérte Dorottyát, aki kapva kapott az alkalmon. A vendég-sereg kitáncolta magát, s némelyek emlegették már, hogy megéheztek. Míg a vacsora elkészült, az egyik sarokban Belinda köré gyűltek a dámák és az urak, s játszani kezdtek. A *Kit szeretsz?* játék közben Dorottyára került a sor. Az egyik feltett kérdésre azt a választ adta, hogy a szeretőjét ágyba vinné. Erre Ecse minden illetlenséget zúdított Dorottyára fejére. Majdnem kitört a veszekedés, de szerencsére hozták a finom levest és imádkozni kellett.

Eris nézte a víg sereget és haragra lobbant, hogy hol az ő hatalma. Hiszen ő minden jó barátot egymás ellen tud uszítani! Szerencséjére itt voltak a vén banyák. Majd őket dühíti fel! Ahogy bement a terembe, a vendégek összeszó-lalkoztak. Dorottyát szemelte ki áldozatul. Dorottya tányérján egy fánk feküdt. Eris egy fánkká zsugorodott össze, amelyet Dorottya hamarosan meg-evett. Így Eris kívánsága beteljesedett. Dorottya egy szobában elmondta végtelen panaszát: már 65 éves és még egyetlen férfi sem akadt, aki őt meg-kérje, ezért bosszút áll Farsangon. Felbőszíti a vén banyákat: Mártát, Adelgundát, Rebekát, Magdalénát és Orsolyát.

cushad – szomorkodik; **minét** – menüett, francia eredetű, háromnegyedes ütemű, páros tánc; **manér** – modor, eljárás; **tarját berzeszti** – tarját keményíti

Mi hát az uraknak nem jut más eszébe,
Mikor főispánunk béúlvén székébe,
A legelső táncot magyaron kezdette,
S minden hazafi szív becsülte érette? –
Nemzeti táncunknak légyen első jussa:
Magyart! illyen-adta vén Jebuzéussa!”
Rárándítja Izsák pengő muzsikáját
S a palatinusnak elkezd nótáját.
Minden magyar szívek azonnal buzdúlnak,
Ősi természetes lángjaiktól gyúlnak,
Felsőleges állásba tészik termeteket,
Valódiba szedik férjfiú képeket;
Bennek a rátartós gőgje Ázsiának
Dísz ad Európa csinos módijának.

Csak a magyar tánc az, mely sohasem jára
A jó egészségnek semmi ártalmára,
Mivel mérsékelve mozgatóván bennünket,
Frissíti elménket, testünket, vérünket.
Csak a magyar tánc az, mely díszesbé teszi
Az embert és soha hívságra nem veszi,
Mert ha csak vitézi módra nem öltözött
S ha nincs sarkantyúja, csúf a többi között.
Csak a magyar tánc az, mely bír olly érdemmel,
Hogy legjobban egyez a szűz szeméremmel,
Mikor sok külföldi táncban a módosság
S a legüríbb fogás legnagyobb pajkosság. –
Nemes magyar táncom! ki ősi nyelvünkkel
S ruhánkkal jöttél ki dicső nemzetünkkel,
Ki európai finnyás lakhelyeden
Máig sem szenvedtél mocskot szépségeden,
Ázsiai színben fénylik nemességed,
S még a módi nem tett alacsonnyá téged:
Ím, a külső népek bámulják díszedet,
S tulajdon nemzeted nem becsúl tégedet! (...)

Éjfélig

(Rövidítve)

Dorottya kiment a táncterembe és leült egy kanapéra. Odalépett hozzá Adelgunda, akit egy mellékszobába hívott. Velük tartott Orsolya is. Dorottya elmondta szándékát. Arra kérte társait, hogy a velük egyézésű hölgyeket szedjék össze. Gyűltek a lányok Dorottya zászlaja alá. Eris a bögöst elaltatta és borzalmas hangokat csikart ki a bögőből. Dorottyaék terve elkészült. Rebekát követként elküldték a nagyterembe, aki kegyetlenül lehordta a férfiúi nemet. Elmondta, hogy a kibékülés feltételei:

1. Carnevált a banyák kezére kell adni.
2. A matriculát (az anyakönyvet) el kell égetni.
3. A nőtlen férfiaknak meg kell követniük a vénlányokat.

Bordács minderre azt a feleletet adta, hogy az asszonyi klub az ő ellensége. Erre Rebekák harci rendbe verődtek: balról Magdaléna, jobbról Márta. A fővezér Rebeka. Dorottya kiadta a parancsot a támadásra, s egy díványra ült, amelyet 8 szűz amazon a vállára vett. Dorottya kezében fogta az amazonok zászlaját, amelyen pántlikák és egy főkötő lobogott. Mindnyájan Lizette dalát énekelték, s fölöttük Eris lebegett. Először Carnevált kerítették kézre és marcangolták. Majd Hylment, a násznagyot. Az ifjak későn érkeztek segítségére. Hatalmas zűrzavar keletkezett.

Közben Ámor hadicselt eszelt ki: elküldi a „minőröket” a harc helyszínére, s azok szerelmet öntenek a békétlenek szívébe. Így is történt. Opor kezét nyújtott a békétlenkedőknek, s azt mondta, hogy feleségül veszi azt, aki őt

először megcsókolja. Mire hatalmas tolakodás kezdődött. Még a Dorottyát tartó 8 szűz is elszaladt. Dorottyának pedig keze-lába eltört.

Hajnalig

(Rövidítve)

A kisasszonyok egymást törve-zúzva rontottak Oporra, de megcsókolni egyik sem tudta. Mikor visszatértek Dorottyához, ő kéken, zölden a földön feküdt. Megszidta seregét, hogy egyetlen férfi csókjáért mindent felrúgnak. A nők hada megbánta, hogy ily rútul cselekedett. Felsegítik Dorottyát, aki végrendeletet írat Apollonkával. A végrendelet: Kétezer „szuvéntát” hagy a bécsi bolondokházára, ahol olyan szüzek lakjanak, akik örök pártában sültek. Másodszor, a szülők házára kilencezer tallért, azok számára, akik csúnyák lévén vőlegényt nem kaptak. Harmadszor pedig Pentelén állítsanak fel egy alapítványt, amely évente 10 dámát férjhez ad a fél pénzen, másik felén pedig egy Vestális templomot kell építeni, amely 20 vén asszonynak is lakása lesz. Továbbá: a vármegyében van egy költő és szeretné, ha ő eldalolná a dámák harcát. Ha megteszi, akkor ráhagyja lencsényi házát és a maradék bankóját. Orsolya megkapja két kiskutyáját. Hamvait két férfi közé temessék, és a sírkőre ne vessék rá a nevét!

Épp meghalni készült, amikor belépett Farsang hercege kezében a matriculával. Erre aztán újra feléledt. Kiugrott az ágyból. A 20 vén banyával kitépték a matriculát a herceg kezéből és elégették. Lám-lám, azóta nincsenek vénlányok! A dámák életkorát senki sem tartja számon. Karnevált már-már le akarták fejezni, amikor az udvaron valaki azt kiabálta, hogy tűz van. Mindenki kiszaladt a házból. Csak Karnevál maradt benn Hylmannel. Így Karnevál megmenekült. A tűz úgy keletkezett, hogy Lizi nem bírta a jókedvével és ráfeküdt a tűzhelyre. A szoknyája tüzet fogott. Majd egy parázs ráesett a kutya hátára, s az szűkülve futott a szalmakazalba. A kazal is meggyulladt, de szerencsére ott volt Laci és eloltotta. Az urak és a hölgyek jókedve egyre határtalanabb lett. Mindenki kibékült már, amikor megjelent Fáma dáma, és sajnálkozott, hogy ez a farsang milyen rövid volt, s a boltban maradt a sok főkötő meg felöltő.

Már hajnalodott. Mindenki nyugodni tért, de valami csodás zenét hallottak. Megjelent Cythere, a boldog szerelem istennője, s békét hozott a zendülőkre. Elmondta, hogy jövőre hosszabbra szabja a farsangot, s fiainak megparancsolja, hogy ne nyílvesszővel, hanem puskagolyóval lőjenek az emberek szívébe. A dámák pedig tűrjenek békével a jövő karneválig! Ekkor Dorottya is levetette megaszott bőrét, kinőtt mind a 32 foga és megfiatalodott. Ámor sem volt rest és Opor meg Dorottya szívébe egy-egy nyilat lőtt. Ők egymás kezébe csaptak és hívták a papot.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A *Dorottya vagyis a dámák diadala a Fárságon* című komikus eposzt Csokonai 1799-ben Csurgón írta. Ez volt az egyik, még a költő életében megjelent műve (1804). Műfaját tekintve eposz (komikus eposz), Csokonai szerint „*furcsa vitézi versezet*”. Típusa paródia. Témája a századvégi

dunántúli magyar úri társaság világának bemutatása. Alcíme. *Furcsa vitézi versezet négy könyvben*.

Szerkezete • Négy „könyvből”, azaz négy énekből áll. Ezek a napszakokat követik (ebédig, estvélig, éjfélig, hajnalig). A kerettörténet egy farsangi bál, úgynevezett „kurta farsang”. Mindegyik könyvet egy-egy *Summaya* vezet be, mely szándékosan archaizáló nyelven összegzi az adott rész történéseit.

Cselekménye, ideje • 24 óra. Színhelye Esterházy herceg kaposvári kastélya. Egy nevetséges és kisszerű történetet mesél el Csokonai a hősköltemények modorában, felvonultatva az eposzok kellékeit.

Cselekménye • A farsangi időszak 1799-ben túl rövid (*„kúrta farsang”*) volt, így sok ifjú és idősebb leány maradt pártában. Ezért harcot indítottak a házasságra nem hajlandó férfiak ellen. Feltett szándékuk, hogy megszerezzék **Carnevál hercegtől** a korukat nyilvántartó matriculát (anyakönyvet) és a ő sorsukat közömbösen szemlélő herceget is megbüntessék. A dáma-sereg fővezére, marsallja, **Dorottyá**, *egy öreg kisasszony*, ki mindenkinél inkább vágyódik a férfiak után, *bár már hatvanötöd fűre lesz menendő*. Alvezére, **Orsolya**, aki *...csak annyival különb mamzel Dorottyánál, / Hogy asszony, s ötször volt Hymen¹ oltáránál, / De abban ő rajta sem vág ki Dorottyá, / Hogy néki is tetszik Ádám állapotja*. A vénkisasszonyok dühét, méltatlankodását – amellet, hogy „petrezselymet árulnak”, senki sem viszi őket táncba – **Eris**, a viszály istennője fokozza haraggá oly módon, hogy egy kráfi (fánk) formájában Dorottyába jut. A dáma-háborúba Erisen kívül más halhatatlanok is beavatkoznak (deus es machina). Ámor például Akhilleuszként nyargal harci szekeren. Különös harci eszközökkel csatáznak a merész és elszánt vénkisasszonyok: szerelem mérgébe mártott szemnyilak, tűzkacsintások, csókcsákány, mosolygásfringia, csiklandozás, kézszorítás, éles perlő nyelv, tűk, női kiskések.

A szorongatott férfiak cselhez folyamodnak. Az ifjak vezére, **Opor** megígéri, hogy feleségül veszi azt a kisasszonyt, aki őt legelőször megcsókolja. Erre felbomlott a női hadrend. Még az a nyolc szűz is, akik a díványt emelték magasba hadvezérükkel, elfutottak, *s keze, lába kitört marsal Dorottyának*.

Hajnalban megjelenik **Cythere** istenasszony **Ámorr**al és a gráciákkal és megígéri a *halandó szép nimfáknak*, hogy többé nem lesz „*kúrta farsang*” és jövőre mindenki férjhez mehet. **Thália**, a legidősebb grácia az összes éltes dámat megfiatalítja és megszépíti. Dorottyá is *leveté a vénség szőnyegét s belőle... Délibáb dáma válék, mintsem Semiramis*. Ámor sem tétlenkedik, nyilat *ellövi Oporra s a szép Dorottyára*, akik ott rögtön meg is tartották az eljegyzést.

Az urak és dámák szerelmi csatájához hasonlóan a kocsisok, kukták, szakácsok, szolgálóleányok a konyhában úzik ugyanazt, mit az urak az előkelő szálában (teremben). A különbség a kettő között, hogy a cselédség szerelmi viháncolása vaskosabb, nyersebb. Minderről **Gergő** számol be tipikusan népies nyelven, okoskodóan körülményes módon.

Szereplők • **Carnevál herceg** – a farsangi király, nála van az a anyakönyv, amely a lányságban maradtak éveit tartja nyilván; **Bongorfi** – középkorú világlátott nemes; **Cserházy** – fiatal házasember; **Ecse** – a lovas sereg

¹ *Hymen* – nászisten, a házasság istene

vezére, német és francia nyelvekben jártas; **Bordács** – katonaviselt ember, aki a nőknél sok tapasztalatra tett már szert; **Szemő** – módos ifjú gavallér; **Opor** – az ifjak fővezére, jóvágású, igazi magyar gavallér; **Dorottya** – 65 éves, a dáma-sereg marsallja; **Laura** – Szemő mátkája; **Cserházyné** – ifjú asszony; **Amália** – szépséges hölgy; **Orsolya** – Dorottya alvezére; **Rebeka** – az asszonyi sereg nagyhangú tagja.

Eposzi kellékek	
Témamegjelölés	„Éneklek a Fársáng napjait s Dorottyát...”
Segítségkérés	A műzsát és a jó bort hívja segítségül, hogy dalolni tudjon
Seregszemle	A vígságra érkezők részletes bemutatása
Isteni beavatkozás	Eris viszálykeltése farsangi fánc formájában
Csodás elemek	Maga a költő Pegazus hátáról figyeli a karneváli forgatagot
Csatajelenetek, különböző „hadi fortélyok” leírása	Halálos pillantás, csiklandozás, főköttűvel nadrágba szúrás
Hosszú versszak	Az epikus leírásnak, s részletezésnek megfelelő forma

Kritikája • Csokonai a századvégi dunántúli magyar úri társaság rokozó világának felszínességét, kulturálatlanságát, hazafiatlanságát mutatja be gunyoros, csúfondáros, szatirikus hangnemben a *Dorottyában* vegyítve a reális és fiktív elemeket. Kritikájának éle az ellen irányul, hogy a nemesség megtagadta a nemzeti hagyományokat, szokásokat, nyelvben, ruhában, táncban az idegeneket majmolta: *Jártak galoppátát, straszburgert, hanákat, / Valcerest, mazurkát, szabácsot, kozákat.* A sokat tapasztalt Bordáccsal mondja el Csokonai saját véleményét: *Miért nem táncol magyart az ánglus, francia? / Csak a magyarnak kell más nemzet módia? / Így vesztiük hazánkat a magunk kárával, / Külső táncsal, nyelvvel, szokással, ruhával.*

A *Dorottyában* mégsem ez a fajta bírálat a vezérmotívum: „...a vígeposz alapjában mégis a bájos, játszi humor, a kecsesség, a vibráló bizsergető kellem s a sugárzó-légies és mégis érzéki szépség remekműve, a magyar rokokó legnagyobb alkotása és csúcspontja”. (Julow Viktor: *Csokonai Vitéz Mihály*. Gondolat Kiadó. Bp., 1975. 188. o.)

Verselése, nyelvezete • Kettős strófa, páros rímű, felező tizenkettes. Csokonai költészetében a diákos jelleg mindvégig megmaradt. A *Dorottyában* a volt „debreceni diák megeresztí csúfondáros nyelvét”, például az aggszüzek bájjainak leírásánál vagy Dorottya áldozatánál. (Szerb Antal) Nyelvezete helyenként szándékosan kétértelmű, félreérthető szóképek, vaskos kifejezéseket használt, máshol a természetes élőbeszéd elemeit építette be, sőt a fennkölt stílus is megtalálható.

Érdekessége • Csokonai saját magát is belekomponálta művébe, kétszer is láthatjuk őt: megjelenik a bevonulásban, amikor a magányosan gyalogló költő mellett közönyösen húznak el az úri fogatok a fényes társasággal, majd felugrik a szárnyas paripára és onnan figyeli a karneváli társaságot.

1. Mikor, és hol írta a *Dorottya* című vígeposzt Csokonai?
2. Magyarázd meg, miért tartjuk komikus eposznak a *Dorottya*!
3. Milyennek látatja Csokonai a nemességet a vígeposzban?
4. Foglald össze a *Dorottya* tartalmát!
5. Részese-e vagy csak elbeszélője Csokonai a komikus eposznak? Keresd ki az ide vonatkozó részt a műből!
6. Ismételd meg a eposszal kapcsolatos tudnivalókat!

A ROMANTIKA

A kor • Miért tűnt fel a XIX. század első felében egy kor szócsöveként egy csoport pesszimista költő – Angliában Byron, Franciaországban Musset, Németországban Heine, Itáliában Leopardi, Oroszországban Puskin és Lermontov; egy csoport pesszimista zeneszerző – Schubert, Schumann, Chopin, sőt a kései Beethoven is (azt vallotta, hogy ő egy pesszimista, aki meg akarja győzni önmagát arról, hogy ő optimista)?

A romantika történelmi háttere a felvilágosodás racionalizmusa, a nagy francia forradalom megrendítő élménye, a függetlenségi harcok, az ipari forradalom és a polgárosodás távlatot nyitó vagy kiábrándító hatása. A polgári forradalom révén megindult a polgárosodás, elsőként Angliában, Franciaországban. A Szent Szövetség korszaka volt ez. A waterlooi csatát megvívták, a forradalom meghalt, s a „forradalom fia” egy messzi tenger szikláján sorvadozott. A Bourbonokat visszahelyezték a trónra, a feudális főurak visszatértek, birtokaikat követelték, és Sándor cár békeszerető idealizmusa öntudatlanul is egy olyan szövetség szülőjévé lett, amelynek célja az volt, hogy mindenütt útját állja a haladásnak. A nagy korszak elmúlt. „*Hálát adok Istennek – mondta Goethe –, hogy nem vagyok fiatal egy ilyen végét járó világban.*” A létrejövő új világ nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, az emberek csalódtak a polgári társadalomban, nagy volt a különbség a valóság és az elvárások között, a világ szétesettnek tűnt.

Nota bene! A romantika minden művészeti ágra kiterjedő korstílus, eszmeáramlat és világszemlélet. Az egyik utolsó nagy korstílus az európai művészettörténetben (a másik a realizmus). Az egyéniség és a művészet szabadsága jegyében bontakozott ki. Maga a romantika szó regényt, regényességet jelent, a francia '*romanesque*' szóból ered. A történelmi romantika a **XVIII. század végétől**, a klasszicizmus ellenhatásaként, részben a felvilágosodás eszmeköréből merítve, részben azt tagadva jött létre, s tartott körülbelül **1870-ig**. A XVIII–XIX. század fordulóján egy új irodalmi irányt kezd jelölni, amely a nemzeti múlthoz, a középkorhoz, a mesés Kelethez vagy a népköltészethez fordul ihletért.

Az egész irányzat alapja: **csalódás a polgári társadalomban.**

A ROMANTIKA KORSZAKOLÁSA		
1798–1815	1815–1830	1830–1850
<p>Németországban ekkor lépett fel Novalis és az <i>Atheneum</i> c. folyóirat köre. Angliában az első nemzedék: Wordsworth és Coleridge kiadta név nélküli közös kötetét, a <i>Lírai balladákat</i>.</p>	<p>Színre lépett az angol második nemzedék, a költőtriász: Byron, Shelley, Keats, valamint Walter Scott, a történelmi regény atyja. Németországban Kleist, E.T.A. Hoffmann, Olaszországban a regényíró Manzoni és a költő Leopardi mutatkozott be. Az orosz romantika legjelesebb képviselői Puskin és Lermontov.</p>	<p>Angliában háttérbe szorult a romantika, Franciaországban viszont Victor Hugo, Lamartine, Musset, Alfred de Vigny révén delelőre jutott. Közép- és Kelet-Európában ekkor volt a stílusirányzat fénykora, összekapcsolódva a reformmozgalmakkal és szabadságharcokkal. Lengyelországban Mickiewicz, Slowacki, Krasinski művészete jelzi az irodalomban a korstílus meglétét. 1850-től inkább csak egyes életművekben él tovább a romantika (Victor Hugo, Jókai Mór).</p>

A romantika művészi elvei, műfajai • A romantika a klasszicizmus, a rend, a törvény, a ráció középpontba helyezése után az érzés, az egyedi, az irracionális gondolatát hozza. Legfőbb művészi elvei: az **egyéniesség** és az **érzelmek kultusza**, a **művészi szabadság hirdetése**. A művészek elfordulnak a társadalmi valóságtól, figyelmüket az **emberi személyiség** felé fordítják. Az egyéni érzelmek telítve vannak **mélabúval**, **világfájdalommal**, **halálvágygal** (különösen a németeknél) vagy éppen a **fantázia szárnyalása**, lelkes **rajongás**, mámorosság jellemzi (franciáknál). Közös az **elvágyódás** a jelenből. Ez a vágy mutatkozik meg a múlt felé fordulásban, az egzotikum iránti vonzódásban, vagy a fantázia és az álom világába való menekülésben. Az érzelmek leghívebb kifejezésére a zene a legalkalmasabb, ezért a zene válik a művészetek közül a legfontosabbá. Az irodalomban pedig a legszubbjektívabb műfaj, a **líra** kerül előtérbe. A regény szerkezeti változáson és műfaji megújuláson esik át, a dráma nem játszik olyan jelentős szerepet, mint a klasszicizmusban.

A **műfajhatárok** a korszakban jellemzően **fellazulnak**, ami azt jelenti, hogy az egyes művek műfajának meghatározása igen proble-

matikussá válik. Új műfajok születnek, pl.: a drámai költemény vagy lírai dráma – Byron *Káin*, *Manfred*; Shelley *A megszabadított Prometheus*; verses regény – Byron *Don Juan*; Puskin *Anyegin*; poéma – Byron: *Childe Harold zarándokútja*; Puskin *Cigányok*, *Bahcsiszeráji szökökút*, *Ruszlán és Ludmilla*; prózavers – Novalis *Himnuszok az éjszakához*; lírai ballada – Wordsworth, Coleridge. Mindez a romantika törvényszerűségéhez, szubjektivitásához köthető, amely magával hoz még egy sajátos magatartást, költői pózt (gőgöt) is (pl.: Byron). Mindez egyrészt abban leli alapját, hogy élet és mű, póz és valódi szenvedély igen közel kerül egymáshoz.

Jellemző a romantikára a **középkorkultusz**, különösen annak lovagi korszaka iránt vonzódnak az alkotók. Felerősödik a titokzatos Kelet iránti vonzalom, az **orientalizmus**. Az alkotók saját mitológiát teremtenek, vagy a már meglévő mítoszokat értelmezik újra (pl.: Hoffmann *Az arany virágcserep*, Vörösmarty elbeszélő költeményei).

A romantikus művész számára a cél a tökéletes műalkotás, de mivel a tökéletesség sem a világban nem lelhető fel, sem a műalkotásban nem érhető el, tudatosan hagyja **töredékesen** műveit.

A romantika elveti a klasszicizmus konvencionális költői nyelvét, lexikáját és grammatikáját, és a megújítás érdekében a **népnyelv** felé fordul vagy **saját költői nyelvet** teremt. A stílusképek szintjén az allegóriák helyébe a világgép dinamizmusát jobban kifejező metaforák lépnek.

A populáris irodalom eddig lenézett, ponyván árult műfajai polgárjogot nyernek. Poe művészi szintre emeli a bűnügyi történetet (*A Morgue utcai kettős gyilkosság*), a horror pedig a teremtő ember dilemmáját tükrözi (Mary Shelley *Frankenstein*).

Széles körű olvasói igényt elégít ki a romantikus kaland- és történelmi regény – Dumas *A három testőr*, *Monte Cristo grófja*; Walter Scott *Ivanhoe*, Jókai művei.

A romantika **átértékeli a művész szerepét**. A költő nem a kulturális hagyományok folytatója és letéteményese, múlt és jelen összekötője, hanem vátész, próféta. Lamartine szerint „*A költő feladata, hogy utópiát alkosson, jövőbe vetített emberibb világot.*” Shelley megfogalmazásában „*A költő egy megfoghatatlan ihlet rabja, amit a jövő vetít a jelenbe.*” Petőfi *A XIX. század költői* című ars poeticájában a költő társadalmi feladatát hangsúlyozza.

A REFORMKOR ÉS A MAGYAR ROMANTIKA

1830–1848-ig hódít a romantika Magyarországon. A költőknek sajátos szerepe van a keleti romantikában, ez a vátész szerep. Eszerint a művész feladata, hogy előbbre lásson a koránál. Ebben az időben alakul ki Magyarországon egy értelmiségi réteg, megváltozik az írók, költők szerepe, megélhetéssé válik a költészet.

Történelmi-politikai háttér • A napóleoni korszak végével a Habsburg Birodalomban is a Szent Szövetség (1815-ben I. Ferenc császár, Sándor cár és III. Frigyes Vilmos porosz király „szent szövetséget” kötött, azaz megfogadta, hogy bármiféle veszély esetén segítséget nyújt egymásnak. A szövetség „őre” Metternich herceg volt.) restaurációs politikája érvényesült, az önmagára talált nemzeti mozgalmakat azonban már nem lehetett elfojtani.

Nota bene! Reformkornak szűkebb értelemben Magyarországon az 1820-as évek vége és az 1848 közé eső időszakot tekintjük, amikor kibontakoztak azok a politikai mozgalmak, melyek végül is a polgári-nemzeti átalakuláshoz vezettek, megfogalmazták a teendőket, és előkészítették a változást.

A XVIII. század végén nyilvánvalóvá vált, hogy a feudális berendezkedés további fenntartása Magyarországon a fejlődés gátjává vált, ezért a század második felétől egyre élesebben vetődött fel a polgári-kapitalista átalakulás és a nemzeti önállóság igénye. A felvilágosodás idején ezért a két célért folyó küzdelem még nem kapcsolódott össze. A jakobinus mozgalom vezetői azonban már mindkét cél megvalósítását egyidejűleg akarták.

A XIX. század elején I. Ferenc (1792–1835) önkényuralma ellen, ha lassan is, de megindult a nemzeti küzdelem. A reformkor fő kérdései az országgyűléseken kerültek napirendre, és lettek élénk politikai csatározások főszereplői. A reformkori politikai viták öt fő politikai kérdés köré csoportosultak. A **jobbágykérdés**, és az ehhez kapcsolódó **örökváltság problémája**. A polgári átalakulás egyik legalapvetőbb követelménye a **közteherviselés** volt, amely a nemesség egyik legősibb előjogának, az adómentességnek a megszüntetését jelentette. A harmadik alapkérdés a **nemzeti nyelv ügye** volt. A hivatalosan latin nyelvű országban, ahol a magyart a XVIII. század végéig jóformán csak a parasztok beszélték, több mint félévszázados küzdelem eredményeként válhatott csak hivatalos államnyelvvé a magyar. A magyar nyelv ügyéhez szervesen kapcsolódik a **nemzeti függetlenség ügye** és ezektől nem választható el a **nemzetiségi kérdés**, hiszen Magyarországon több nemzetiség élt együtt, akiknek a nemzeti önállóságukért folyó harcukat sértette a magyar nyelvért és kultúráért folyó harc.

Az átalakulás, a modernizáció politikai kérdéseiről először az 1825-ben összehívott országgyűlés tárgyalta. Ezen a diétán fontos politikai kérdésekről még nem születtek döntések. Az országgyűlés jelentőségét maga az országgyűlés összehívása és a kulturális felajánlások jelentették. (Ekkor ajánlotta fel Széchenyi István egyéves jövedelmét a Tudományos Akadémia felállítására.) Ma is megoszlanak a kutatói

vélemények, hogy ezt vagy az 1832–1836-os diétát tekintik-e az első reformországgyűlésnek. Az 1839–1840-ben tartott országgyűlés kiszabadította a politikai foglyokat. Az 1843–1844-ik évi diétán a magyar hivatalos államnyelv lett, és törvénybe iktatták, hogy nemcsak nemesi származásúak tölthetnek be hivatalt. A reformkor az 1847–1848-as utolsó rendi országgyűléssel ért véget. Az európai forradalmi hullám hatására törvénybe iktatták a jobbágyfelszabadítást, a közteherviselést, a népképviselőket és a törvény előtti egyenlőséget, a sajtószabadságot.

A kulturális élet megélékülése • A reformkorszak társadalmi és politikai forrongása a kulturális életre is kihatott, sorra jöttek létre a nemzeti kultúra fontos intézményei: a Magyar Tudományos Akadémia (1830), a Pesti Magyar Színház (a későbbi Nemzeti Színház), az írókat tömörítő Kisfaludy Társaság, az Auróra-kör, továbbá egy sor könyvkiadó vállalat és folyóirat.

1821-ben megindult az *Auróra* című szépirodalmi évkönyv, majd az *Élet és Literatura* című folyóirat, 1833-ban a *Regelő* című irodalmi „divatlap”¹, a *Tudományos Gyűjtemény*, melynek szépirodalmi melléklete a *Koszorú*. 1830 és 1836 között a *Kritikai Lapok* jelent meg. Az *Atheneum* című szemle és kritikai melléklapja, a *Figyelmező* (1837–1843) Toldy Ferenc és Bajza József nevéhez köthető. Az 1840-es években a *Pesti Divatlap* és az *Életképek* vált közkedveltté, melyben publikált például Jókai és Petőfi is. 1841. január 2-án indult Kossuth Lajos szerkesztésében a *Pesti Hírlap*. Vezércikkei a reformkori liberális nemesség célkitűzéseit tükrözték. Szintén 1841-ben indult a *Kelet Népe* is.

A nemzeti irodalomnak s általában az erősödő nemzeti öntudatának a **magyar színházi kultúra** volt az egyik fontos műhelye. 1790 és 1837 között a magyar nyelvű hivatásos színészet egyetlen folyamatosan létező formája a vándorszínészet volt. A vándortársulatok az országot járták, s fogadók udvarában játszottak az összegyűlteknél. Az 1790-es évet tartjuk a magyar modern színjátszás születési dátumának, ebben az évben vetette fel Kazinczy az *Orpheus* hasábjain, hogy a Budán összeülő országgyűlés alkalmával színelőadást kéne tartani. Október 25-én a budai Várszínházban mutatták be **Simai Kristóf Igazházi** című németből magyarra fordított színművét. A társulat vezetője **Kelemen László** volt, 1796-ig működött a társulat. A második pesti magyar színésztársaság 1807-től 1815-ig játszott a fővárosban. Először a Rondellát bérelték a német színészekkel közösen.

A XIX. század elején rendre alakultak, elsősorban a vidéki városokban – Kolozsvárott, Miskolcon, Kassán és Székesfehérváron – a népszerű színtársulatok, s a *Pesti Magyar Színházzal*, amely hatal-

¹ *divatlap* – a reformkor népszerű képes folyóirattípusa volt, amelyben tárcák, életképek, pletykák stb. is szerepeltek, de amely a divatképek mellett szépirodalmi műveket is közreadott

mas várakozások közepette 1837. augusztus 22-én díszelőadással nyílt meg, a nemzeti drámairodalom is állandó központot kapott. Szinte minden jelentős színész fellépett az előadáson, Vörösmarty *Arpád ébredése* című egyfelvonásosában, illetve Schenk *Belizár* című német drámájában, amit magyarul adtak elő. A kor jelentős színészei: Kántorné Engelhardt Anna (1791–1854), Déryné Széppataki Róza (1793–1872), Lendvayné Hivatal Anikó (1814–1891), Balogh István (1790–1873), Megyeri Károly (1799– 842), Udvarhelyi Miklós (1790–1864), Katona József barátja.

Mind irodalmi, mind nemzeti szempontból különösen fontos volt a magyar nyelvű színjátszás megeremtéséért és megerősödéséért folyó küzdelem, amihez kőszínházakra, a színházak fenntartásához pénzre, s ami legalább ilyen fontos, eredeti magyar nyelvű darabokra volt szükség. A színjátszás virágzásával megnőtt az igény az eredeti magyar drámák iránt is. „Az eredeti dráma – Vörösmarty szerint – a nemzeti színház lelke. ...melytől nemzeti érzelmet, okulást, lelkesedést ére nyeken várunk el, melyek iránt nemzeti rokonszenvünk van.”

A reformkor irodalmi élete • Nálunk a romantika elsősorban azoknak a népeknek a romantikájával mutat rokon vonásokat, melyek ekkor vívták ki nemzeti függetlenségüket. Irodalmunk a húszas években a klasszicizmust meghaladva került mindinkább a romantika hatása alá. Mindenekelőtt a nemzeti múlt értékeinek és sajátos hagyományainak felfedezésében, a nemzeti függetlenség és a társadalmi egyenlőség eszméinek tudatosításában játszott nagy szerepet. Érdeklődéssel hajolt a népi kultúra emlékei felé, részben a néphagyományban látta a nemzeti jelleget. Ugyanakkor az emberiség nagy eszményeit is szolgálni akarta: egyszerre képviselte a nemzeti és az egyetemes érdekeket.

A romantikus irodalom világgképét és történelemszemléletét fejezték ki **Katona József** és **Kisfaludy Károly** drámai művei, a romantika nemes ideáljait és teremtő erejét képviselte **Kölcsey Ferenc** és **Vörösmarty Mihály** munkássága. A magyar regényirodalom első nagy sikerei is a romantika jegyében születtek: **Fáy András**, **Nagy Ignác**, **Kuthy Lajos** és különösen báró **Jósika Miklós** regényei, közöttük is az *Abafi* (1836) című műve nevelték a közönséget a nemzeti irodalom szeretetére. A reformkor irodalmi önismeretének és kritikái közéletének alakításában Kölcsey tanulmányai és Vörösmarty Mihály színdarabjai voltak eredményesek. **Bajza József** irodalmi publicisztikája a nemzeti irodalom eredetiségét szorgalmazta, **Toldy Ferenc** irodalomtörténeti kézikönyvei az irodalmi folytonosság tudatát alapozták meg. Őt tekintjük a magyar irodalomtörténet-írás atyjának. Művei: *A magyar nemzeti irodalom története* (1851), *A magyar költészet története* (1854). Szemléletének középpontjában a nemzeti gondolat, a pedagógiai szándék áll, mindamelllett jelentős szerepet nyert írásaiban a nyelvművelés szempontja is. Az irodalomtörténeti kutatá-

sok megindítása mellett ő volt ennek a tudománynak az első egyetemi tanára és ő írta az első tankönyveket is.

Az írók jelenléte a közéletben is jelentős volt. Kisfaludy halála után legjobb barátainak, az úgynevezett **romantikus triász**nak (Vörösmarty, Bajza, Toldy) a kezébe került szinte minden hatalom az irodalmi életben. Az Auróra-kör tagjai alapították meg mesterük emlékének ápolására a később oly fontosá lett **Kisfaludy Társaság**ot. Vörösmarty asztaltársaságából alakult meg a **Nemzeti kör** (1846-tól **Ellenzéki Kör**). Pest-Buda az ország irodalmi központjává vált, az irodalom egyes íróknak már viszonylagos megélhetést is nyújtott: Kisfaludy Károlynak, Vörösmarty Mihálynak, Bajza Józsefnek, Toldy Ferencnek. A magyar romantika irodalmának kiemelkedő alakjai a fentebb említetteken kívül: **Eötvös József, Petőfi Sándor, Jókai Mór**.

A magyar romantika irodalmának jellemző műfajai: helyzetdal, zsánerkép, népies életkép, jellemkép, filozófiai dal, dalciklus, elégia, parainesis, rapszódia, ballada, drámai költemény, verses regény, hazafias tartalmú romantikus eposz, fejlődésregény, kalandregény, anekdota, karcolat stb.

1. Mettől meddig tart a reformkor?
2. Milyen történelmi események előzik meg a magyar reformkort?
3. Hol kerültek napirendre a reformkor fő politikai kérdései?
4. A reformkori politikai viták hány fő politikai kérdés köré csoportosultak? Sorold fel!
5. Melyik országgyűlés döntött a magyar nyelv államnyelvvé nyilvánításáról?
6. A reformkor utolsó rendi országgyűlésén milyen törvényeket iktattak törvénybe?
7. Sorolj sajtótermékeket a reformkorból!
8. Kik voltak a reformkor irodalmi irányító triászának tagjai?
9. Kik voltak a magyar romantika irodalmának kiemelkedő alakjai?
10. Melyek a magyar romantika irodalmának jellemző műfajai?

KISFALUDY KÁROLY

(1788–1830)

A magyar romantika a XIX. század kezdetétől fogva készülődött, hogy azután 1820 körül, Kisfaludy Károly kirombanó sikerével uralomra kerüljön. Ettől kezdve tíz éven át ő a magyar irodalom főszereplője, a romantikusok szervezője, Vörösmarty nemzedékének ösztönzője, a kezdődő reformkor bizakodásainak kifejezője. Amikor 1830-ban, negyvenkét éves korában meghal, úgy gyászolja az ország, a főváros, az irodalom, mint legnagyobb fiát. Annyi bizonyos, hogyha

Pesky Károly: *Kisfaludy Károly*, 1830

ösztönző hatása jelentékenyebb is, mint műveinek túlnyomó többsége, ha kétségtelenül nagy tehetségével több hevenyészett írást hoz létre, mint halhatatlan alkotást – hazai irodalom-, és drámatörténetünk egyik legvonzóbb, legrokonszenvesebb alakja. Néhány, kivételesen figyelmet érdemlő költeményével, legsikerültebb vígjátékával, prózájának ironikus humorával maradandó helye van klasszikusaink között.

Szinte minden lehetséges műfajban alkotott: a balladától kezdve, a versen át, a drámáig (pedig ez magyar nyelven akkor még alig létezett). Emellett pedig Kisfaludy – igazi irodalomszervezőként – maga köré kezdte gyűjteni a tehetséges fiatal írókat. A *Himfy-dalokról* ismertté vált Kisfaludy Sándorhoz, bátyjához hasonlóan ő is katonaként kezdte karrierjét. Sőt, festőként is ismerjük. 1809-től jelentkező írásokkal a korabeli újságokban. Pesten nemsokára megismerkedett a kor egyik fontos alakjával, Szemere Pállal, aki Kazinczy Ferencsel is jó kapcsolatot ápolt. Katonai pályája befejezése után Kisfaludy Bécsbe indult, ahol képzőművészetet tanult. A bécsi színházi élmények is nagy szerepet kaptak munkáiban. 1817-ben érkezett haza. Hamarosan áttörést jelentett életében, hogy bemutatták *A tatárrok Magyarországon* című drámáját, amely hatalmas siker lett. Mára több méltatója vélekedik úgy, hogy tragédiái közül később sem született ennél jobb. A másik jelentős színpadi műfaj, amelyben alkotott, a vígjáték. Sok-sok vígjátékával ért el sikert, elsőként *A kérőkkel*. Ezzel megteremtette a magyar nyelvű társalgási (vagy társalkodási) drámát, melyben a szereplők magyarul és minden feszélyezettség nélkül beszélnek, valamint a cselekmény magyar helyszínen, magyar polgári miliőben játszódik. A reformkorban, a nyelvújítás korában mindez rendkívül fontos lépésnek számított, hiszen korábban a színi társulatok nagy része német nyelven adott elő, s a vándortársulatok jellegzetessége az volt, hogy nagyrészt saját maguk által lefordított klasszikusokat és vígjátékokat adtak elő rögtönzött színpadon, pajtákbán.

Az *Aurora* címlapja, 1822

1821-től Kisfaludy még inkább meghatározó szerepet vállalt magára: bátyja segítségével és anyagi támogatásával kiadta az *Aurora* című irodalmi zsebkönyv első számát. Ez az évente egyszer megjelenő könyvecske zsebbe is elfért, valamint antológia volt, azaz válogatásokat közölt különböző írók irodalmi műveiből. Kisfaludy tulajdonképpen ehhez a vállalkozásához kezdte maga köré gyűjteni az új írónemzedéket. Innentől már nemcsak Kazinczy jóváhagyásával és irodalompolitikai elvei alapján (fentebb stíl, radikális nyelvújítási elvek, Kazinczy saját ízlése) működhettek a magyarul alkotó írók, hanem részesei lehettek a Kisfaludy irányításával formálódó irodalmi központ és szerkesztőség munkájának. Kisfaludy megjelenéséig a magyar irodalmi központnak Kazinczy „birodalma”, Széphalom számított. Az *Aurora* és köre Pest-Budára tette át az irodalom székhelyét, és a levelezés helyett a személyes találkozásokra építette a kapcsolat-tartást. Az irodalmi-kulturális központtá válás útján Pest-Budát Kisfaludy és körének szerveződése indította el. Kisfaludy körül kristályosodott ki a magyar romantika, amelynek az *Aurora*, az új irodalom legfontosabb orgánuma és szervezőereje lett. A következő nemzedék itt csoportosult, Kisfaludy felnevelte a nála nagyobbakat: Vörösmartyt, Czuczort, Bajzát, Toldy Ferencet. Ettől fogva jó ideig e folyóirat uralkodott a magyar szépirodalmon s e század első felében legjelesebb költőink, íróink és tudósaink mind azon körből kerültek ki, melyet Kisfaludy gyűjtött maga köré és amelyet *Aurora-kör* néven ismer a magyar irodalomtörténet.

Kisfaludyt hirtelen halál ragadta el. Követői, barátai pedig úgy gondolták, emléke csak az 1836-ban alapított Kisfaludy Társaságban élhet méltóképpen tovább, amely az Akadémia mellett egy évszázadon át talán az egyik legfontosabb szerepet töltötte be a magyar irodalom további szervezésében és normaállításában.

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ: A magyar színházas rövid története

A színházas nagyon fontos része a magyar kultúrának, számos nagy színművészt és rendezőt adott Magyarországnak. A XVIII. század előtt Magyarországon nem létezett hivatásos színházas, legfeljebb műkedvelők és diákok adtak elő színdarabokat. Bár a XVI. században már léteztek liturgikus párbeszéddek, passiójátékok és betlehemezést is tartottak, ezek nem a klasszikus értelemben vett színház megfelelői voltak. A következő századból már maradtak fenn latin és magyar nyelvű iskoladramák, melyeket katolikus szerzetesek és iskolamesterek írtak a diákoknak, akik előadták a darabokat. Ezeket moralitás drámáknak, vagy allegória drámáknak nevezték. Később, a reformáció idején elterjedtek a hitvitázó drámák is.

Mária Terézia uralkodás alatt megkezdődött a német nyelvű színházas, amit a magyar színház csak jóval később vett át. A honi színházas elindítója Bessenyei György volt, aki drámai műveket kezdett írni. Az ő tollából született az *Ágis tragédiája*, majd 1777-ben *A filozófus*. Csokonai Vitéz Mihály is jelentőset alkotott *A méla Tempéfőivel* és *Az özvegy Karnyónéval*, de a diákjai számára is írt komédiákat.

1790-ben Budán megalakult az *első színi társulat* Kelemen László vezetésével, ám rövid idő múlva, 1796-ban feloszlott a Martinovics-féle mozgalomnak köszönhetően. A *második magyar társulat* 1807 és 1815-között játszott a fővárosban. 1812-ben, amikor a pesti német színészek új otthonba költöztek, akkor sikerült a magyaroknak a

Rondellát megszerezni. Hetenként kétszer álltak színpadra és minden előadásra új darabbal készültek. Ezeket többnyire német színházaktól kölcsönözték, és pesti joghallgatókkal fordítottak magyarra. Ennek a második színésztársaságnak kiemelkedő színésze **Déryné Széppataki Róza** és **Udvarhelyi Miklós** volt.

1815-ben a nagyobb vidéki városokban, Kassán, Miskolcon, Kolozsváron, Székesfehérváron megindult a hivatalos színjátszás. 1819-ben sikerrel adták elő Kisfaludy Károly *A tatárok Magyarországon* c. darabot.

A fejlődés utolsó állomása már a reformkorra esik. Az első önálló magyar színház 1837. augusztus 22-én nyílt meg. Neve ekkor még *Pesti Magyar Színház* volt, a *Nemzeti Színház* nevet csak 1840-ben vette fel. Első igazgatója **Bajza József**, a kor legkiválóbb kritikusa lett. A színház első közönségsikerét Gaál József *Peleskei nótáriusával* aratta. A siker további biztosítója Szigligeti Ede lett, aki 1843-ban a *Szökött katona* c. művével a népszínmű diadalútját indította el.

A XIX. század eleji magyar színjátszás és drámaírás fejlődését jelzi, hogy mind nagyobb számban kezdenek feltűnni az eredetinek mondható drámai alkotások, illetve kísérletezések. Néhány ezek közül: Gorove László *Az érdemes kalmár*, Gombos Imre *Az esküvés*, Bolyai Farkas II. *Mohamed*, *Kemény Simon*.

A Pesti Magyar Színházban bemutatott magyar művek közül Katona József drámája, a *Bánk bán* váltotta ki a legnagyobb hatást. Az 1838-ban bemutatott darabnak **Egressy Gábor** volt a címszereplője. 1848. március 15-én pedig ezzel a drámával ünnepelt a magyar forradalom. A Nemzeti Színház híres színészei ekkor: **Szentpétery Zsigmond**, **Egressy Gábor**, **Lendvai Márton**, **Laborfalvi Róza**.

KATONA JÓZSEF

(1791–1830)

Barabás Miklós:
Katona József, 1856

Katona József a magyar romantika drámairodalmának első jelentős képviselője, nemzeti drámánk megalkotója. Tíznel több drámát írt, és verseket, tanulmányt, de nevét egyetlen műve iktatta be a halhatatlanság magyar névsorába. Különös élete, korán megszakadt munkássága a szomorú sorsú úttörőké. Művészetének minden eszméje-törekvése a reformkor felé mutat, de mire a nagy nemzedék – a Vörösmartyé – fellépett és harcba indult, ő már végképp hátra fordított színháznak, drámának, irodalmi harcoknak.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, ifjúsága • 1791. november 11-én született Kecskeméten. Ősei parasztok, fuvarosok, apja és öccsei takácsmesterek voltak. Leánytestvérei is iparosokhoz mentek férjhez. Tanulmányait Katona a kecskeméti katolikus elemi iskolában kezdte. Apja az első pesti évben tanárt is fogadott fia mellé, aki ebben az időben még nagyon jól tanult, az osztályelső között volt. A gimnázium III., IV. és V. osztályát a kecskeméti piarista gimnáziumban folytatta. A szegedi egyetemen kétéves filozófiai előkészítőre járt, amit Pesten fejezett be.

Az egyetemista • 1810-ben a pesti egyetem jogi karára iratkozott be. Eredményei mindvégig gyengék voltak. Új irányú érdeklődése ezekben az években elvonta figyelmét tanulmányaitól. A színház irán-

ti figyelem az egyetemi ifjúság körében elég általános volt. Több egyetemi hallgatóhoz hasonlóan ő is segített a színház műsorgondjain, 1811-ben négy, idegen nyelvből fordított darabját mutatták be. A második magyar színtársulat tagja lett, sőt gyakran fellépett szereplőként is a színpadon Békési József néven. 1812-től a közönség igényeinek megfelelően lovagregényeket és érzelmes történeteket dramatiszálta. Ezek a drámafordítások vezették be a drámaírás műhelytitkaiba.

Reménytelen szerelme • A színházi világhoz egy érzelmi szál is fűzte, reménytelenül szerelmes volt az akkor még hajadon Széppataki Rózába. Levelet írt neki, melyben bevallotta érzelmeit, de félszeg módon nevének csak kezdőbetűit tüntette fel. A színész, mint későbbi emlékezéseiben írta, nem is gondolta, hogy a K. J. monogram Katonát takarja, hiszen „*az mindig olyan mogorva, oly visszatartó, az tán még hármát sem szólt velem*”. Katona bár szerette a színházat, de nemigen tudott feloldódni a színészek könnyedebb világában. Viszonytalan szerelme is közrejátszhatott, hogy a tízes évek közepére meglazult színházzal való kapcsolata.

Az ügyvéd • 1813-tól Dabasi Halász Bálint ügyvédi irodájában dolgozott jurátusként (ügyvédbojtár, joggyakornok). 1815 decemberében ügyvédi vizsgát tett, bár ez helyzetén nem változtatott semmit, 1818-ig továbbra is Halász Bálint irodájában dolgozott. Ezután még két évig dolgozott valamelyik pesti ügyvéd főnöksége alatt, csak 1820. január 1-jén nyitott önálló ügyvédi irodát Pesten. Az iroda szűkös anyagi jövedelmet biztosított számára. Megpályázta a kecskeméti alügyészi hivatalt, amit el is nyert. 1820. november 3-án választották meg, a *Bánk bán* november 15-én jelent meg. Katona november 22-én jelentkezett a városi tanács előtt, hogy elfoglalja hivatalát, s egyben magával hozta a főbíróknak és a tanácsnak ajánlott művét. A tanács 100 forint jutalomban részesítette, ennyi volt az elismerés, amit Katona még életében a *Bánk bán*ért kapott. 1826-ban Kecskemét főügyésze, „rendes” polgárember lett, magas rangú tisztviselő, békés vadászgató. Élményeit egy tréfás vadásznaplóban is megörökítette.

1830. április 16-án a déli szünet után a hivatalba menet, a város-háza kapujában szívszélhűdés következtében meghalt.

MUNKÁSSÁGA

Katona József először fordítással próbálkozott, majd a korban népszerű lovagregényeket dramatiszálta: *A borzasztó torony, vagyis a gonosz talált gyermek, Monostori Veronika*. 1812 karácsonyára a színház számára írta a *Luca széke karácsony éjszakáján* című alkalmi darabot. Katona művei közül ezt játszották legtöbbször a *Bánk bán*on kívül. Átmenetet képvisel az eredeti művek felé vezető úton az 1813-ban bemutatott *István, a magyarok első királya*. Már az eredeti művek közé tartozik az *Aubigny Clementina, vagyis a vallás miatt való zenebona Franciaországban IV. Henrik alatt* (1813), mely a vallási fanatizmus elítélése (később magyarítja *Hédervári Ceciliára*). A

Ziska (1814) című kettős drámában (*Ziska, vagyis a husziták első pártütése Csehországban, Ziska a Calice, a táboriták vezére*) újra valásháborút választott tárgyául. 1814-ben írta Katona a *Jeruzsálem pusztulását*. Ez az első műve, amelyet „szomorújatéknak” nevezett. De ez sem megszokott értelemben vett tragédia. Nincsen igazi drámai hőse, egy egész nép, a zsidóság egyetemes tragédiáját vitte színre.

A színésztől való búcsúzásakor írta egyetlen önéletrajzi ihletű vígjátékát, *A rózsza, vagyis a tapasztalatlan légy a pókok között* (1814), a Széppataki Róza iránti viszonzatlan szerelem készítette írásra. A színésznő már a próbák során felismerte, hogy „róla szól a mese”, ő a „*tapasztalatlan légy*” az udvarlók seregében, s ezért a bemutatáshoz nem is járult hozzá.

Utolsó drámájának, halhatatlan remekművének, a *Bánk bán*nak létrejöttében már semmiféle szerepe nem volt a pesti színháznak. 1815-ben írta egy drámapályázatra. Az *Erdélyi Múzeum* pályázatot hirdetett a leendő kolozsvári színház számára. Döbrentei Gábor fogalmazta meg a felhívást *Eredetiség és jutalomtétel* címmel. Katona elküldte a *Bánk bán* első változatát. Az eredményhirdetéskor Katona szóba sem került. Az irodalomtörténet nagy talányai közé tartozik, vajon miért nem tűnt fel a bírálóknak a *Bánk bán*? Egyes vélemények szerint a mű meg sem érkezett. Katona 1819-ben dolgozta át a művet, és figyelembe vette a jogász- és színésztárs, Bárány Boldizsár tanácsait. Ennek nyomán a dráma 2586 sorából csupán 344 maradt azonos az első kidolgozással. A *Bánk bán* végleges változata 1820-ban könyv alakban jelent meg (1821-es évszámmal). Katona huszonnyolc éves volt ekkor. Munkáját észre sem vették, levegője elfogyott, lelkesedése megkeseredett. Abba hagyta az írást, amit meg is indokolt: „*Ha a madár látja, hogy hasztalan esik fütyölése, élelméről gondoskodik, és elhallgat...*”

Drámaírói pályájának sikertelenségét egy tanulmányban foglalta össze: *Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszíni költőmesterség lábra nem tud kapni?* Tanulmánya az 1821. évi *Tudományos Gyűjtemény* 4. számában jelent meg.

Bánk bán

(Részletek)

Harmadik szakasz 3. jelenet

(Tiborc panasza)

TIBORC

Ó csorda számra tartja gyűlevész
Szolgáit! éppenséggel mintha minden
Hajszála egy őrzőt kívánna; sok
Meránit, olykor azt hinné az ember,
Hogy tán akasztani viszik, úgy körül

Van véve a léhűtőktől, s mi egy
Rossz csószot alig tudunk heten fogadni.
Ő táncmulatságokat ad szüntelen,
Úgy, mintha mindég vagy lakodalma, vagy
Keresztelője volna: és nekünk
Szívünk dobog, ha egy csaplárlegény az
Utcán előnkbe bukkanik, mivelhogya
A tartozás mindjárt eszünkbe jut.
A jó merániak legszebb lovon
Ficáncolódnak – tegnap egy kesej,
Ma szürke, holnap egy fakó: – nekünk
Feleség- és porontyainkat kell befogni,
Ha veszni éhen nem kíváncozunk.
Ők játszanak, zabálnak szüntelen,
Úgy, mintha mindenik tagocska benne
Egy-egy gyomorral volna áldva: nekünk
Kéményeinkről elpusztúlnak a
Gólyák, mivel magunk emésztjük el
A hulladékot is. Szép földeinkből
Vadászni berkeket csinálnak, a-
Hová nekünk belépni nem szabad.
S ha egy beteg feleség, vagy egy szegény
Himlős gyerek megkívánván, lesújtunk
Egy rossz galambfiat, tüstént kikötnek,
És aki száz meg százezert rabol,
Bírája lészen annak, akit a
Szükség garast rabolni kényszerített.

(...)

TIBORC *(nevetve)*.

Te szánsz nagyúr? oh a magyar se gondol
Már oly sokat velünk, ha zsebe
Tele van – hisz' a természet a szegényt
Maga arra szánta, hogy szülessen, éljen.
*Dolgozzon, éhezzen, sanyarogjon és –
Meghaljon.* Úgy van, úgy! ismérni kell
Az élhetetlenek sorsát, minek-
Előtte megtudhassuk szánni is.

BÁNK *(haraggal tekint reá, de szemé Tiborc homlokán lévő sebhe-
lyen akad fel)*.

TIBORC *(észreveszi, s kevés hajával igyekszik eltakarni)*.

Huszonhat esztendő előtt vala ez
Még gyenge ifjanc voltál. – Jáderánál
Egy rossz velencei akart tégedet s
Atyádat – Ej, hisz' az régen vala!

BÁNK (*Tiborc homlokát megölelvén, melléhez szorítja, majd egy erszényt nyom a markába*).

Engem s atyámat – menj, menj, menj Tiborc.

TIBORC

Szép pénz; de adhatsz-e hát mindenik

Szűkölködőnek? visszaadja-e

Ez a halottakért hullt könnyeket?

Ha mást nem adhatsz, úgy annál, kinek

Adsz, még szegényebb vagy. Vigyázz, hogy egy

Zsivány, tömött erszényeiddel együtt

Ne lopja el nagylelkűségedet.

BÁNK (*méltósággal*).

Tiborc! Tiborc! kivel beszélsz?

TIBORC (*térdre rogyik*).

Uram-

Isten! hisz' azt akarom, hogy *vesszek el*.

Én nem vagyok gonosztevő – azért nem

Bátorkodom magamat előlni, mert az

Isten haragjától félek.

BÁNK

Tiborc!

Menj, menj; keresd fel asszonyomat, s ha meg-

Találtad, úgy jöjj, s várakozz reám.

Haza mentek – ott megmondhatod, hogy él

Még Bánk.

TIBORC

Igen – kedves szomszédok! *él*

Még Bánk, atyánk – fogom kiáltani.

(*Sírva elmegy.*)

Első szakasz 14. jelenet

BÁNK BÁN (*eléjön a rejték-ajtóból meztelen fegyverrel; magán kívül sok ideig tipeg-topog*).

Hogy e tetem fagyos, hogy e szemek

Vakok, hogy e fülek dugúlva nem

Valának! – Egy királyné és – Melinda –

Oh, oh!

(*Hidegülve.*) Megént lehelhetek, megént,

És érzem azt, hogy élek. A homály

Eloszla – megvirradt – felébredék.

Irtóztató kilátás a jövő

Nappalra! – Vond ki lelkem, most magad

Azon setét ködből, mely eltakarta

Előled a világot s emberi

Vak bizodalomba szótt! – És ilyen asszony

Óriz meg, oh magyar hazám? Hah, egy
Fertelmes asszony, kit, hogy ördögi
Érzésiben ne lephessen meg a
Jobb ember, érthetetlenül beszél
Kétféleképpen gondolatjait. –
De hát *Melinda!* oh! hát a *haza!*
Itten Melindám, ottan a hazám –
A pártütés kiáltoz, a szerelmem
Tartóztat. – Énrám bíz a szűnnyadó
Gondatlan – énrám tevé le a
Szegény paraszt elfáradt csontjait:
Nem vélik ők a zendülést, mivel
Bánk a király személye – esküszöm
Meg is fogok felelni ennek, és
Habár tulajdon síromon fog is
A békességetek virágzani. –
Szedd rendbe, lélek, magadat és szakaszd
Szét mindazon tündéri láncokat,
Melyekkel a királyi székhez és
A hitvesedhez, gyermekidhez, oly
Igen keményen meg valál kötözve!
Úgy állj meg itt, *pusztán*, mint akkor, a-
Midőn az alkotó szavára a
Reszketve engedő chaos magából
Kibocsátja. – Két fátyolt szakasztok el:
Hazámról és becsületedről. A
Bocsánatot hörgés közt is mosolygom,
Ha ötlettetésem ezekért lészen! – Egy
Mennykőcsapás ugyan letépheti
Rólam halandóságom köntösét: de
Jóhíremet ki nem törölheti.

Negyedik szakasz. 7. jelenet

(...)

GERTRUDIS

Istentelen! Távozz!

BÁNK (*közelebb lép*).

Nem. Avagy azt

Hiszed, hogy nem maradtam volna itt

Parancsolásod nélkül? Meglehet – (*magában*)

Tán nem maradtam volna mégis itt! –

Nagyasszonyom! Melinda helyett köszönni kell!

GERTRUDIS

Jobbágy!

BÁNK

Nem úgy van, asszonyom! – Én urad
S bírád vagyok; míg a király oda
Lészen, királyod is vagyok –

GERTRUDIS *(a csengetyűhöz akar nyúlni).*

BÁNK *(elkapja s zsebébe teszi).*

GERTRUDIS

Udvor...

BÁNK *(kardját félig kirántva).*

Egy

Szót! – Ülj le! – hasztalan kiáltsz te most,
Mert nem szabad bejönni senkinek
Is; úgy parancsolá Bánk bán, Magyar-
Ország királya.

GERTRUDIS

Bánk!

BÁNK

Bejártam az

Országot és mindenfelé csak az
Elbúsulást találtam. Udvarod'
Átkozza minden és hazádfiit. –
Szerette jó királyunk, Endre! hogy
Fogod találni népedet? Polyák-
Országot elnyered, s tán a magyart
Veszted helyette el! – Midón te leg-
Először, asszonyom, hazánkba jöttetek,
A békekességnek édes istene
Pannóniára monda akkoron
Egy átkot, és a romlás angyala
Mormogta rá az áment.

GERTRUDIS

Ember! azt

Mondom, ne törj túl a korlátidon!

BÁNK

Egy szájjal, egy lélekkel azt kiáltá
Minden magyar hozzám: „Ez egynehány
Keserves esztendő alatt magyar
Törvényeink magyar hazánkon úgy
Fityegnek, amiképpen egy pelengér-
Oszlopra állította mocskos tettinek
Táblája.”

GERTRUDIS

Oh hazug! miért nem úgy szól
A hír tehát?

BÁNK

A hír csak esztelen

Kongás, – ha a hordó üres, leginkább

Kong; mégis – a hír a királyi szék

Fő Bélje; ennek oltárára kész a

Magyar lerakni mindenét; való,

Hogy azt is a dicső udvornikid

Emésztik el; de hangzik is az ország

Négy része, megdicsértetésitől

A bőkezű adakozónak –

GERTRUDIS (*elbámulván*).

Talán úgy?

BÁNK

Vak voltam én is udvarodban; de

Már látok. Egykor egy öreg paraszt

Akad előmben – szárazon évé

A megpenészedett kenyért. – Igaz s hív

Szolgája volt hazánkknak, mondja, negyven

Esztendeig; de nyúgalomra ment.

Miért? helyet kellett csinálni egy

Hazádfiának – (*összecsapja kezeit*).

Istenem, Istenem!

Egy tiszteletre méltó ősz kezébe, negyven

Esztendeig való szolgálatért,

Száraz kenyért nyújtasz magyar hazám? –

Túrt a szegény. – Végtére egy követ

Hírül hozá, hogy itt mik esnek. Ál-

Köntösben visszajöttem és találtam – (*nyögve*)

Oh többet is, mintsem reménylheték!

Azt, büszke lélek, fel nem érted ésszel,

Hogy gyermekem' miért adám amaz

Öregnek? Asszonyom! Ha útam innen

Hóhér kezébe vinne engemet? – –

GERTRUDIS (*elsárgulva támaszkodik az asztalra*).

BÁNK

Ugyan ne gondoskodjon egy eszes

Atya, gyermekéről? –

GERTRUDIS (*székébe rogyik*).

Bánk! mit akarsz velem?

BÁNK

Te engemet magadhoz hívatál,

Szokrat okádó vérem éktelen

Dühében. Itt előszobádba láttam

Mikhált gyalázatán kesergeni –

Oh, egy tekintet, mely az ördögöt
Magát is arra bírta volna, hogy
Egy megszorúlt szentet segíteni
Siessen. Igy – od'adtam a fiam; mert
Tudom, hogy ő előbb saját kezével
Megfojtja kedves húga gyermekét,
Mintsem, hogy azt csak tőle elvegyék is.

GERTRUDIS

Itt is talán hibáztam még?

BÁNK

Neked

Csak egy szavadba kerülne, mégis a hit-
Szegést előbbvalónak gondolád –
Neked csak egy kicsiny reményt vala
Szükség hazudnod – egy csekély ígéret
A zendülést elnyomhatná; de az
Erőszakos rimázkodás szokatlan
Nálad. Te híveidnek a porig
Alázatosakat véled, kik úgy
Mosolyganak, mikép parancsolod.
Nem látod azt, hogy többnyire a saját
Hasznokra egy kalitkát építettek
A büszkeségeden, hízelkedéssel,
Hol elveszel.

GERTRUDIS

Ha úgy találna lenni!

BÁNK

Azt képzéled, hogy isten vagy, mivel
Letérdepeltek híveid, midőn
A láncokat reád rakták. Magyar
Nem volt neked soha embered, mivel
Hallatlan Endre idejéig az még,
Hogy a teremőjét kivéve, más előtt
Is térdre essen egy magyar.

GERTRUDIS

Ha a

Királynak hitvесе nem nyer is
Alattvalójától becsületes maga-
Viseletet – add meg azt, leventa, egy
Asszony személynek!

BÁNK

Aki nem érdemes,
Hogy a szerette jó királyom áldott
Szívét kezében tartsa; aki lábat
Ád a bujálkodónak, és tovább

Az áldozatra így tekint le – ő,
Holott nem érdemes, hogy a saru-
Szíját megoldja; mert kenőcsli testét
Lelkét –

GERTRUDIS (*megsértett büszkeségének legnagyobb dühével felugrik*).

Gonosz hazug! ki tette azt? –
Légy átkozott Melindáddal! legyen
Örökre átkozott az a kölyök, kit
Gyalázatomra szült Meránia!

BÁNK

Melinda jó nevét te hagyta az
Udvarnak a nyelvére tenni: légy most
Isten s hited el velek, hogy Melinda
Bánk bánra érdemes: úgy letérdelek,
S imádlak, *én*, kit *ők* nevetnek.

GERTRUDIS (*keserűen*).

Úgy? –
Csak hadd nevensenek; hisz a hasonló
Történet életünknek azon szokott
És kedves ízetlenkedésihez
Tartozhat, amely megneveltető –
Már úgy születünk, mint a szegény
Emberbarátink kárán tapsolók;
Hiszen ha hét az utcán hétszer el-
Esett, azon szint'annyiszor kacagjuk
Magunkat el – (*komoran néz Bánkra*)
S a szánás akkoron
Jön csak, midőn látjuk, hogy egyike
Többé felállni nem tud.

BÁNK

Szörnyeteg! kész
Lennél te is kacagni? –

GERTRUDIS (*kiált*).

Emberek!

OTTÓ (*az oldalszobából jön*).

Néném! Az istenért! – (*megijedve*).

Bánk bán!

(*Visszaszalad s becsapja maga után az ajtót.*)

BÁNK (*hasztalan igyekezvén a bezárt ajtón utána rontani.*)

Ha, fattyú!
Hogy e dühösség, mely a testemet
Emészti, százezer mértékbe fussa
El lelkedet! hogy a kín, a maga
Egész minéműségében, csekélység
Legyen tulajdon kínaidra nézve! –

Az ételednél undorodásba jöjj
És férgesedjen az italod – gyötörjön
Éhséged annyira, hogy a sírból a
Halottakat kívánd kirágni! El-
Csúfíttatott árnyékom mindenütt
Kövessen és vérezen álljon ott,
Ahol lefekszel, ott ahol felébredsz!
Örökre átkozott légy, átkozott!
És átkozott a hely, melyben születted!

GERTRUDIS *(Ottó megjelenésével undorodva rogyott székébe, majd az ablakhoz szalad; végre használni akarván az alkalmatosságot, el akar sietni; de Bánk utolsó szavára, mint egy tigris, nekidühödve, tört kap, és Bánkba akarja ütni).*

Hitvány, ne bánts hazámat!

BÁNK

ÉN? – Kerítő!

(Megfordulván, kitekeri kezéből a gyilkot.)

GERTRUDIS *(sikoltva fut az asztalig).*

BÁNK *(utoléri és agyonszurdálja).*

Sziszegi – sziszegi, kígyó! te itt maradtál.

GERTRUDIS *(lerogy).*

Ah!

BÁNK *(merően áll, reszketve egyenesíti ki ujjait – a tőr kiesik kezéből, melynek zördülésére felijed).*

Vége! volt – nincs; de ne tapsolj, hazám –

Ni! - reszket a bosszúálló –

(Kívül zörgés s több kiáltás.)

Hamar!

BÁNK *(megijedve néz az ablak felé ki).*

Örvendj becsületem, lemosta mocskod

A vérkereszttség – oh Melinda! – ki!

Ki! a tető mindjárt reám szakad. *(Elváncorog.)*

GERTRUDIS *(fel akarja emelkedni).*

Meghalni – nem királyi széken – ah!

Amit a műről tudnod kell!

„A Bánk bánban megszólalt egy magyar valóság, ami száz évben egyszer szokott csak megszólalni” – írta Szerb Antal Katona József művéről. A dráma ősbemutatója 1833. február 15-én volt Kassán. Udvarhelyi Miklós játszotta a bánt. Az előadásnak nem volt különösebb sikere. Operaváltozatát Egressy Béni szövegére Erkel Ferenc írta 1851-ben.

Témaválasztás, források • Katonát a történelemből elsősorban az uralkodó elleni merényletek foglalkoztatták, ezt bizonyítják az általa olvasott

könyvek jegyzéke is. A *Bánk bán* megírásához alaposan tanulmányozta a különféle forrásokat. A krónikák többsége szerint II. Endre király feleségének, Gertrudnak az öccse elcsábította Bánk nádornak a feleségét. A csábításhoz hathatós segítséget kapott a nényjétől. Bánk megtudta a dolgot, megölte a királynét. Különösen részletesen adja elő az eseményt Bonfini, Mátyás király humanista történetírója. Bonfini nyomán készítette el Heltai Gáspár *Krónika a magyaroknak dolgairól* című művét. A Bánk témát a német Hans Sachs a XVI. században, a XVIII. század közepén pedig az angol George Lillo is feldolgozta. Katona kortársa, a rendkívül népszerű osztrák színházi szerző, Grillparzer 1830-ban adta ki *Urának hű szolgája* című művét szintén ebből a témakörből.

A magyar irodalomban Valkai András *Krónikás ének az nagyúr Bánk bánról* című verses műve mellett tudunk arról, hogy a történetet az iskolai színjátásban is feldolgozták. A XIX. században Kisfaludy Sándor – Katonával szinte egy időben – írta *Bánk* című drámáját.

Katona a történelmi szereplők közül megváltoztatta a csábító személyét, Berthold, kalocsai érsek helyébe Ottót teszi. Saját leleménye Tiborc, Biberach, Izidóra. A spanyol menekültekre, a Bojóthiakra már a krónikákban is talált utalást.

A mű történelmi háttere • A történet cselekménye valós történelmi eseményeken alapul, bár a történelmi hűséghez nem minden ponton igazodik. A cselekmény 1213-ban játszódik II. Endre (1205–1235) uralkodása alatt, ez az időszak a királyi hatalom gyengülésének ideje. A király testvérének, Imrének a mellőzött hívei gyűlölettel nézték a királyi feleségnek, Gertrudisnak a rokonait. A meráni Berthold-ház tagjai ugyanis Magyarországon magas állami hivatalokat töltöttek be, és jól jövedelmező birtokokat kaptak. Ottó bátyja, Berthold kalocsai érsek volt. Mikor II. Endre Halicsba vezetett hadjáratot, az ellenzéki főurak egy csoportja – Péter csanádi ispán és Simon, továbbá Bánk nádor és veje vezetésével – Gertrudisra és kíséretére tört, s meggyilkolta a királynét. Miután bánk megölte a királynét, Konstantinápolyba ment a királyhoz, hogy ítélkezzen tette fölött. II. Endre azonban visszaküldte Magyarországra, és meghagyta nádori hivatalában.

A mű témája, műfaja • Bánk bán kettős tragédiája: politikai és szerelmi, a nemzeti lét sorskérdése és az egyes ember egyéni létproblémája. Műfaját tekintve történelmi dráma, romantikus nemzeti tragédia.

Szerkezete • Katona megjelölése szerint a *Bánk bán* dráma öt szakaszban, azaz öt felvonásban. Az öt szakaszt Előversengés (prológus) előzi meg. In medias res kezdés. Nincs előkészítés. A lényegre törő kezdés célja a figyelemfelkeltés. **Ottó** és **Biberach** párbeszédéből az olvasó azt gondolhatja, hogy egy szerelmi drámát tart a kezében. Talán a cenzúra figyelmének elterelése lehetett az ok.

Az **expoziáció** az Előversengés (prológus) és az Első szakasz. Katona szerkesztésbeli tudatosságát jelzi, hogy felvonultatja és bemutatja a tragédia legfontosabb szereplőit, és előrevetíti a lehetséges konfliktusokat. Érzékelteti Ottó és Biberach kapcsolatának természetességét, Ottó Melinda iránti érzelmét. **Gertrudis** viszonya Ottóhoz is az Előversengésben mutatkozik meg. Az Első szakaszban színre lépnek a **bojóthiak**. **Petur** megjelenésével exponálódik a magyarok és a merániaiak ellentéte. A békétlenek jelszava összekapcsolja a magánéleti és közéleti konfliktust. **Tiborc** színrelépése újabb szemszögből világítja meg a nemzet helyzetét, s ezáltal a közéleti konfliktust erősíti.

ti. Újra megjelennek az Előversengés szereplői: Ottó elutasítja **Izidóra** közeledését, **Melinda** visszautasítja Ottót. A királyné ambivalens kapcsolata mutatkozik meg ezután öccsével szemben. Az első szakaszt **Bánk** nagymonológja zárja. Ettől kezdve az egyes szakaszok hol a közéleti, hol a magánéleti konfliktust erősítik, helyezik előtérbe.

A Második szakaszban – a **bonyodalom** kibontakozása – a közéleti probléma a meghatározó. A békétlenek tanyáján Petur felsorolja mindazokat a sérelmeket, amelyeket a magyar urak elszenvednek a merániaiaktól. Bánk lebeszéli a békétleneket a zendülésről, ám a betoppánó Biberach felfedi az udvar cselszövését. Bánk a palotába siet Melindáért.

A Harmadik szakasz elsősorban a magánéleti konfliktusé. A meggyalázott Melinda férje megértésért és bocsánatáért könyörög, de Bánk átkot mond a gyermekükre is. Tiborc híres monológja bekapcsolja újra a közéleti-társadalmi szálát.

A Negyedik szakaszban – **tetőpont** – összekapcsolódik a tragédia két vonulata. Bánk leszúrja a tört rántó királynét, s az udvarban elszabadulnak az indulatok.

Az Első–Negyedik szakasz a nemzeti dráma hagyományos modelljét követi. A köz- és magánérdek megsértéséből fakadó konfliktus Bánk tettével megoldódik.

Az Ötödik szakasz – **megoldás** – azonban új dimenziókkal gazdagítja a művet, mely túllép a nemzeti dráma konfliktusán, s a görög tragédiákat idéző mélységet kap a mű. A szakasz elején kétségbe vonják Bánk tettének közösségi érvényét, Petur szavai alattomos gyilkosról tudósítanak. A fokozatosan feltáruló múlt, az oknyomozás igazolja Bánk tettét, erre utalnak **II. Endre** drámazáró szavai: „*Magyarok! Igen jól esmérem – szeretnek, / enyimék! – Hogy ily nemes szívekkel egybe- / férközni nem tudtál, Gertrudisom!*”.

Erkölcsbölcseleti szempontból tett és következménye viszonyáról van szó. Bánknak nemcsak a királyné megölését kell vállalnia, hanem a következményeket is, a vérfürdőt, az anarchiát, az elszabadult indulatokat, melyektől meg akarta védeni országát. A király belső dilemma után igazolja a tett jogosságát, de nem menti fel a következmények felelőssége alól. Összeroppanásának másik oka a görög tragédiák klasszikus motívuma, mely szerint nincs arányban a bűn a büntetéssel, nincs a kettő között ésszerű, megokolható viszony. Bánk a világot uraló isteni törvények kegyetlenségét okolja: „*Nincs a teremtésben vesztes, csak én*”.

Helyszínek • A királyi palota (Esztergom volt a székesfőváros), az összekülvők Petur házában szövetkeznek.

Értékrend, konfliktusrendszer:

- A nemzeti dráma értékrendjének csúcán a nemzethez tartozás áll. A konfliktus a nemzeti érdek megsértéséből fakad. Katonánál nem ideggyűlöletről van szó, hiszen a Spanyolországból menekült bojóthiak sorsa, magyarországi fogadtatása a Szent István-i befogadó nemzet koncepciót példázza. A merániaiak azonban erőszakosságukkal, mohóságukkal egzisztenciális és erkölcsi érdekeket sértenek.
- Az értékrend másik összetevője a család, mely sérthetetlen közösség, a nemzeti összetartozás szimbolikusan legkisebb egysége. Ezt sérti meg Ottó. A konfliktus tehát kettős természetű, köz- és magánéletbeli, mely

legnyilvánvalóbban Bánk és Gertrudis alakjában sűrűsödik össze, s kettejük összecsapása egyúttal a megbomlott harmónia helyreállítását is jelzi. A két szereplő személyiségének összetettsége a felvállalt szerepek sokrétűségéből, egymást kiegészítő hatásából fakad.

A konfliktus azonban nem szűkíthető le a két főszereplőre, sőt nem egyszerűsíthető le a különböző körök összeütközésére. Katona legnagyobb erénye, hogy shakespeare-i minta nyomán minden szereplő mögé teljes életet, életutat rajzol, megteremtve azt a drámai szituációt, melyben az egyes szereplők megnyilatkozhatnak, s így teljes személyiségükkel vehetnek részt a drámai cselekményben.

A szereplők rendszere • A szereplőket három csoportra oszthatjuk:

<i>Bánk bán és köre</i>	<i>Gertrudis tábora</i>	<i>Semlegesek köre</i>
<p>Peturék, Melinda és bátyjai, Mikhál és Simon bán, Tiborc, Soma, a kisfűk.</p> <p>Bánk táborában a résztvevők érdekei összefonódnak és egymást erősítik, csak tragikus végükben fordulnak szinte végzettszerűen egymás ellen. Ilyen Petur átka, mely a bánra vonatkozik, de Petur nem tudja, ki volt a királyné gyilkosa.</p>	<p>Ottó, Izidóra, Biberach, itt az első csoporttól eltérően a különböző személyek érdekei nem erősítik egymást, hiszen mindenkinek más a célja.</p> <p>Valami azonban mégis összetartja ezt a társaságot, ez pedig nem más, mint a királynő személye. Gertrudis végig kitart testvére mellett, Izidóra a végsőig követeli a királynő gyilkosának megbüntetését, s az Ottó által meggyilkolt Biberach az utolsó pillanatban is a királyné ártatlanságát hangoztatja.</p>	<p>Magyarország királya, II. Andre, Myska bán, a királyfiak nevelője, Solon mester</p>

■ **Bánk bán:** nádor, a király után az ország első embere. Modern, érzékeny személyiség. Mindig ő, a címszereplő áll az események középpontjában. Andre távollétében ő a felelős az ország nyugalmaért, rendjének biztosításáért. Ez a szerep arra kényszeríti, hogy felélemelkedjen a konfliktusokon, s személyesen jelképezze az ország egységét. Országjárása során megismerkedik a nemzet sorsával, a bizonytalansággal, feszültséggel, melyet a merániaiak túlbuzgalma, hatalmi dominanciája és érzéketlensége okoz. Ezt az élményt erősíti fel Petur, ki a nemesség elnyomtatását, hatalomból való kiszorítását sérelmezi. Tiborc pedig a parasztság megnyomorításáról beszél nagymonológijában. Magyar volta, a nemzethez való tartozása a békétlenekhez köti, kötné Bánkot. Mint férfit, férjet Ottó terve, illetve annak megvalósulása a legszemélyesebb nivoltában, szerepében sérti, s ez ismét a merániaiak elleni fellépést sürgeti. A bánki késlekedés oka tehát a szerepek egyensúlyt teremtő voltából fakad. Ez az egyensúly azonban rendkívül ingatag, feszültségekkel teli, s bármilyen váratlan mozzanat kibillentheti, felboríthatja. Bánk

szenvedélyes, rabiátus ember, önuralma óriási belső küzdelem eredménye. Hányszor ragadja el az indulat, hányszor érezzük úgy, hogy pillanatokon belül végrehajtja tettét. Hiába határozza el, hogy megnyugtatja a zúgolódó főurakat, megmenti az ország uralmát, belülről szétfeszíti az indulat, s kész arra, hogy hazáját és becsületét „ölettetése árán” megvédje. Peturék összeesküvő tervére higgadt államférfiként reagál, hiszen vannak törvények és szokások, melyeket nem hághat át. A Melindán esett sérelemmel szemben azonban védtelen, hiszen nincs törvény, amely a segítségére sietne. Mit tehetne? Pápára, császárra, királyra gondol, akik talán megoldhatnák problémáját, de szinte azonnal belátja, hogy ez nem lenne megoldás számára, s bosszúja sem jelentene győgyírt. Ekkor gondol a gyilkosságra. Nem királynőjét, hanem annak testvérét akarja elpusztítani. Azonban mégsem a csábítóval végez, hanem királynéjával. Miért? Bánk úgy gondolja, mindenről a királyné tehet, hiszen nélküle Melinda nem is jött volna az udvarba. Ő az, aki arra biztatta öccsét, hogy ne adja fel és ne mondjon le Melindáról. És a magánéleti problémákhoz jönnek a közéleti gondok, hiszen a királyné ellen szól mindaz a sok nyomorúság, amit országjárása során tapasztalt. Lélektanilag tehát hiteles, hogy a Negyedik szakaszban látszólag indokolatlanul következik be a gyilkosság, Gertrudis és Bánk vitája felborítja a szerepek egyensúlyát.

Az utolsó felvonásban már újra magabiztos, vállalja tettét, hiszen a haza érdekében cselekedett. Gertrudis koporsójának aljára vágja hatalmi jelvényeit. Bánk akkor omlik végleg össze, amikor megtudja, hogy Melinda meghalt. Legfőbb tragédiáját az okozza, hogy nem tudja szétválasztani a magánéletet és a közéletet.

■ **Tiborc:** fiktív alak. Szerepét a darab eszmei koncepciója követeli meg. Nagymonológiájából kiderül, hogy nem nincstelen jobbágy, hanem telkes paraszt. Van mit veszítenie a merániaiak uralma alatt. Elpanaszolja saját és sorstársai, a jobbágyok tömegének nyomorúságos helyzetét. Katona olyan népi figurát teremtett személyében, mely legendává vált. Tiborc nem hunyászkodik meg, nem viselkedik szolgaként. Átérezve helyzetének jelentőségét, nem csak a maga nevében beszél. Az egész magyar nép nevében kér segítséget a szenvedések enyhítésére. Panasza, vádjai fölébresztik Bánkot, jelentős szerepe van a nádor cselekvésre késztetésében. Panaszskodik, sorolja a jobbágy-ságot sújtó sérelmeket, de nem lázadó. Patriarkális viszony fűzi Bánkhoz, akinek már atyját is szolgálta, sőt ő mentette meg életüket. Öntudatát jelzi, hogy elutasítja Bánk adományát, hiszen a pénzzel mindenkin úgysem tudna segíteni. Később mint Melinda kísérője és halálhírének hozója bukkan föl. Különös, hogy Bánk kísérőjeként Gertrudis szobájában is megjelenik.

■ **Melinda:** drámai szerepköre a naiva. Szép és fiatal teremtés, a történelmi adatok szerint mintegy húsz évvel fiatalabb férjénél. Vidékről kerül fel az udvarba, természetes kedvessége félreérthető Ottó számára. Járatlan az udvari intrikákban, alig múlt el húszéves. Ez indokolja, hogy Bánk félti, s még a királyi udvarba sem akarja elengedni. Ártatlan, tiszta teremtés. Ottó csak cselszövésrel tudja elcsábítani. Férje nem áll ki egyértelműen mellette, eltaszítja magától feleségét. Bánk tragikus vétsége ez is.

■ **Petur:** történelmi személy. Egyes források szerint a királyné gyilkosa. Királypárti, Endre mellett áll. A békétlenek vezére, ő hívja vissza Bánkot. A hagyományos értelmezésben ő a rebellis, a „vértolulásos” magyar, aki csupán a nemesi érdekeket képviseli. Az események őt igazolják, de anélkül, hogy

Bánk egyéni tette megkapná a közösségi felhatalmazást. Ezért átkozza meg utolsó szavával az „alattomos gyilkost”.

■ **A bojóthiak, Mihál és Simon:** Spanyolországból menekültek a belviszályok és az arab támadás miatt. Simonnak hét fia van, ez a hét törzset, nemzetséget jelképezi, a jövődő új honfoglalás reménységét. A bojóthiak befogadása a magyarságnak az idegenekkel szembeni türelmét és segítőkészségét tükrözi. Másrészt sorsuk analógiát mutat a lehetséges magyar nemzethalállal, a hazájában számkivetetté vált nemzettel.

■ **Gertrudis:** királyné. Bár nem közjogi méltóság, a szerep mégis megköveteli az önfegyelmet, a mérsékletet, az önkorlátozást. E szerepében el is utasítja Ottó tervét. Katona többször is királynőnek nevezi, s ez jelzi Gertrudis szerepzavarát, hatalomvágyát. Az uralkodásnak egyetlen módját, a parancsolást ismeri és fogadja el. Az emberek számára csak alattvalók, szolgák, akik parancsot hajtanak végre. Gondolatok és emberi érzések nem érdeklik. A nemzeti tragédia értékrendjéből következik, hogy a haza, mint legfontosabb érték, a merániaiak tetteit is motiválja. Így érthető, hogy Gertrudis a hazájabeliekhez húz, az ő érdekeiket képviseli. A gyilkosság közvetlen kiváltó oka, hogy Bánk a merániaiakra tesz sértő megjegyzést, erre ránt tört Gertrudis – női mivolta, asszonyisága, az egy családhoz tartozás Ottó mellé állítja.

■ **Ottó:** Gertrudis öccse, Fülöp király gyilkosa. Magyarországra menekül, nővére védelme alatt áll. Beleszeret Melindába, mindenáron őt akarja, egy pillanatig sem törődik azzal, hogy nénjét veszélybe sodorhatja. Aljas módszerhez folyamodva, csak csellel és erőszakkal tudja megszerezni őt, s ezzel megsértette a családi szentséget. Szövetségesét, Biberachot, megöli. Nővére halála után elszökik az országból.

■ **Biberach:** a lézengő ritter (lovag) Ottó szövetségese. Nincs kialakult értékrendje. Azon lovagok közé tartozik, akiknek vagyonuk nincs, csak nemesi tudatuk. Dramaturgiai szerepe az intrikusé. Tetteit, világszemléletét – Katona értékrendjéből következően – két tényező motiválja: a hazatlanság, hiszen nem kötődik egyetlen közösséghez sem, számára „*ott a haza, ahol a haszon*”. Másrészt a család hiánya: anyja meghal, apja nem kedveli. A nemzeti dráma két legfontosabb értékét nem birtokolja. Cinikus figura. Semmi sem szent előtte. Bárki becsületébe belegázol. Ottó végez vele.

■ **Izidóra:** türingiai lány, Gertrudis hozza udvarába. Viszonzatlanul szerelmes Ottóba. Melindát teszi felelőssé mindenért, reménytelen helyzetében ő az, aki felfedi a titkot Bánk bán előtt. Az uralkodó káosz láttán vissza akar térni hazájába, Gertrudis nem engedi. Valójában „cseregyerek”, Gertrudis lánya helyett van itt (a királyi pár lánya Árpádházi Szent Erzsébet).

■ **II. Endre:** Magyarország királya, csak a cselekményfolyamat csúcspontja után jelenik meg, hiszen ekkor tér vissza udvarába galíciai hadjáratból. Szerepe az, hogy ítélkezzen a bűnös felett. Míg részt vett a hadjáratban, távollétében törvényes képviselője megölte a királynét. Így a király nem töltheti be az elfogulatlan ítélkező szerepét. Főleg azért nem, mert miután megérti, hogy mi is történt, mindent megtesz, hogy a tragédiát ne kelljen megértenie. Hiszen, ha valóban elfogadja a történeteket, szembesülnie kellene azzal, hogy méltatlan asszonyt választott társául. A király erkölcsileg nem lehet Bánk bírója (nem is mer az lenni), helyette Isten az, aki igazságot szolgáltat a bűnösök felett.

Stilusa • Katona művének fegyelmezett szerkezete, problematikája szerint – klasszicista dráma: hely, idő és a cselekmény egysége. Romantikus vonások: témaválasztás, szélsőséges figurák megjelenítése, indulatok, szenvedélyek csapnak össze. Gyors ritmusváltások követik egymást, véres események történnek a nézők szeme láttára.

Nyelvezete, verselése • A dráma nyelve, a szereplők nyelvhasználata jellegzetes, saját egyéniségüknek megfelelő. Bánk nyelve a legárnyaltabb. Petur szenvedélyes, indulatos. Melinda megszólalása egy érzelmenkitörés. Tiborc a nép gyermeke, az ő beszéde a legközérthetőbb, a nép nyelve szólal meg általa. Biberach, az udvaronc beszédmodora talányos, kétértelmű. A mű nyelvének megítélése nem egyértelmű:

a) A mű befogadásának legnagyobb nehézsége a nyelv archaikus volta, színpadon ma már nem élő régiessége. Kétségtelen, hogy a *Bánk bán* a magyar nyelv fejlődése történetének átmeneti állapotában íródott: túl a Kazinczy-féle nyelvújításon, de innen még Vörösmarty nevével fémjelezhető valódi nyelvi forradalmon, illetve az új magyar költői nyelv törvényesítésén.

b) A mű legnagyobb értéke mégis a nyelve. Az egyes szereplők lelkiállapotuknak, habitusuknak megfelelően megfelelő nyelven szólalnak meg. Alkalmassá teszi Katona a nyelvet az érzelmi különbségek visszaadására. A retorikus felépítettségű monológokat az érzelmi zaklatottságot jelző hiányos mondatok váltják. Jól él az író az alapvető közlésformák metaforikus jelentésével.

Verselése blank verse, a nemzeti tragédiák kötelező versmértéke (metruma).

Értelmezése, üzenete, politikai mondanivalója • Bánk tettének megítélésétől függ.

- Ha bűnös Gertrudis meggyilkolásában, akkor jogosan bűnhődik.
- Ha bűnös Melinda elvesztésében, családjá pusztulásáért ő maga felelős.
- Bánk igazi tragikus hős, akinél azonban sorsának irányításában (bizonyos esetekben) az értelem helyett az érzelmé lesz a főszerep.
- Az 1200-as évekbe, II. Endre uralkodása idejére helyezi a cselekményt, de a költő saját kortársaihoz szól, a Habsburg elnyomás ellen tiltakozik.

1. Milyen kapcsolatban vannak Katona József életével az alábbi nevek, évszámok: 1791, Kecskemét, piarista gimnázium, Pest, 1810, Békesi József, Déryné, 1813, Halász Bálint, 1820, 1830?
2. Melyik értekezésében beszél Katona József a magyar színjátszás létrejöttének akadályairól?
3. Sorolj műveket Katona Józseftől a *Bánk bán*on kívül!
4. Mikor, milyen alkalomból írja Katona József a *Bánk bán*t?
5. Milyen szerkezeti egységből áll a *Bánk bán*?
- * 6. A klasszikus dráma modell alapján röviden vázold fel a *Bánk bán*t!
7. Mi áll a nemzeti dráma értékrendjének csúcán?
8. Hogyan osztályozhatók a mű szereplői?
9. Mi jellemzi Bánk-, Gertrudis- és a semlegesek körét?
- * 10. Van-e tragikus vétség a műben? Jellemezd Bánk alakját!
11. Ki az intrikus a műben?
12. Mi a *Bánk bán* politikai mondanivalója?
13. Milyen a mű nyelvvezete, stílusa?
14. Ki írt operát a *Bánk bán*ból? Mikor?

1. Ismételd meg a drámáról tanultakat: a drámai műnem és műfaj fogalmát, a dráma szerkezetét! 2. Fogalmazz meg a *Bánk bán* tragikumának okait!

Irodalomelméleti ismeret

Dráma • Az epika és a líra mellett az irodalom harmadik műneme a dráma (a dráma görög eredetű szó: *cselekvést* jelent). Tárnya a külvilágból merített esemény, eseménysor. A történéseket, a szereplők gondolatait, jellemző tulajdonságait, egymáshoz való viszonyát az alakok cselekedeteiből, a párbeszédéből (dialogusok) és magánbeszédéből (monológok), valamint a taglejtésekből (gesztusok) ismerjük meg. A drámaíró tehát nem elbeszél egy történetet, mint az epikus, hanem megjeleníti: hőseit beszélteti és cselekedtetni.

A dráma eredetileg színpadra szánt alkotás. A dráma és a színpad kapcsolatából következik, hogy a drámai művekből hiányzik a tárgyleírás, a táj- és környezetrajz, a külső jellemzés; mindezeket rövid, zárójeles szerzői utasítások, a díszletek, a kellékek és a színpadon látható színészek pótolják.

A drámai alkotások – a reneszánsz kortól kezdve – felvonásokra, nagyobb szerkezeti egységekre tagolódnak; a felvonások egy-egy zártabb cselekményegységet foglalnak magukban. A jelenetek kisebb szerkezeti egységek a felvonásokon belül. Lényegük a színpadon lévő szereplők számának változása, alapjuk vagy a színhely változása, vagy valamelyik szereplő színpadi megjelenése, illetve távozása.

A drámai cselekmény egy adott, feszültséggel terhes szituációból (alaphelyzet) bontakozik ki, amely meghatározza a szereplők magatartási lehetőségeit: akcióra, drámai harcra készítet. A drámai cselekmény középpontjában gyakran az ellentétes célok (eszméket, értékeket) képviselő hősök összeütközése, konfliktusa áll. Mivel minden szereplő valamiként állást foglal az összeütközésben, a dráma emberi magatartásokat szembesít kiélezett helyzetben. Két alapműfaja, a tragédia és a komédia az ókori görög drámában különült el, később más műfajai is kialakultak.

Szerkezete a görög tragédiák nyomán: 1. expozíció (az alaphelyzet ismertetése), 2. bonyodalom (elkülönítő mozzanatai: a válság vagy krízis), 3. kibontakozás, 4. tetőpont, 5. megoldás, végkifejlet (katasztrófa, a tragédia lezárása).

KÖLCSEY FERENC

(1790–1838)

Kölcsey Ferenc a reformkor irodalmának kiemelkedő költője, politikusa, nemzeti imánk megalkotója. Ha csak *Himnuszunkat* írta volna, akkor is korszakos lenne szerepe a magyar szellem történetében. Zrínyi óta először ő adott hangot a kollektív bűnbánatnak, először merete Isten kezébe tenni népe sorsát.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1790. augusztus 8-án született Sződmeteren (ma Románia), anyai nagyanyjának házában. Szülei a magyar köznemességnek igen régi, vagyonos, református felekeze-

Simon M. Veronika:
Kölcsey Ferenc, 2014

tű rétegéből származtak. Édesapja, Kölcsey Péter gazdálkodó nemes, édesanyja, Bölöni Ágnes művelt asszony volt. Ötéves korában himlős lett. A kandalló közelében pihent, amikor egy kipattanó szikra a jobb szemére megvakította. Hatéves koráig anyai nagyanyja birtokán nevelkedett. Zárkózott természetű, visszahúzódó, gyöngye testalkatú gyerekek voltak. Testi fogyatékosága miatt mindig magányos. Korán árvaságra jutott: 1796-ban meghalt édesapja, 1802-ben édesanyja. Kölcsey Sámuel, atyai nagybátyja viselte ezután gondját.

1796-tól a Debreceni Református Kollégiumban tanult. Bár nem volt a legjobb tanuló, a kollégium hatalmas könyvtárában sokat olvasott. Az antik világ iránti nagy vonzalma is innen ered. 1805-től levelezett Kazinczyval, aki nagy hatással volt rá. 1809-ben fejezte be jogi tanulmányait.

Joggyakornok • 1810 januárjában Pestre utazott joggyakorlatra. Augusztus végéig maradt, de ügyvédi vizsgát nem tett. A Pesten szerveződő irodalmi életbe viszont aktívan bekapcsolódott. Megismerkedett Kazinczy „triászával”: Horváth Istvánnal, Szemere Pállal, Vitkovics Mihállyal, Virág Benedekkel, Kiss Jánossal, Berzsenyi Dániellel. Barátságot azonban csak Szemere Pállal kötött. Ő ösztönözte a német irodalom alaposabb tanulmányozására, Goethe iránti rajongása pedig Kazinczy hatására ebben az időben alakulhatott ki. Augusztus végére nagyon beteg lett, előbb Sződemeteren, majd Debrecenben tartózkodott. 1812–1814 között Álmosdon volt. 1814 nyarát Pécelen Szemere birtokán töltötte.

Cseke • 1815-ben Ádám öccsével együtt Csekén telepedett meg, kisebb-nagyobb megszakításokkal itt élt haláláig. Birtokának csekélyke jövedelméből éltek. Helyzete, sorsa ekkor ugyanolyan volt, mint a niklai remetéé, Berzsenyié. A környezet ugyan elragadó volt, de ő művelt emberek közé vágyódott. A vidéki magány, a műveletlen földesúri társaság elkésérítette. Ezzel a sötét hangulattal összefüggésbe hozható Kazinczytól való elfordulása, pedig a széphalmi mester levelei jelentették számára a legfőbb vigaszt. Ennek oka az a fordulat volt, mely ez idő tájt Kölcsey gondolkodásában, irodalmi nézeteiben, ízlésében bekövetkezett. A korábban a nyelvújítás mellett legjobban kardoskodó Kölcsey eljutott a neologizmus tagadásáig, mert szerinte a „fentebb stíl” egyoldalúsághoz vezet, elszegényíti, elszürkíti a nyelv sokszínűségét. A másik oka elhidegülésüknek, hogy a kibontakozó romantika hatására Kölcsey az eredeti nemzeti irodalom igényét hangsúlyozta a fordításos irodalommal szemben. Elhidegítette kettejük viszonyát az úgynevezett Iliász-pör is. Kölcsey *Iliász*-fordítását Kazinczy eljuttatta Sárospatakra egy tanárhoz, s 1821-ben meg is jelentette, de Kölcsey neve nem szerepelt fordítóként. Az író plágiummal, irodalmi lopással vádolta meg Kazinczyt.

Amikor öccse 1823-ban megházasodott, felcsillant Kölcsey előtt a remény, hogy a birtok gondjait Ádámra bízva, s ő Pestre költözik, és csak az irodalomnak és a tudománynak fog élni. 1826-ban Szemerével együtt szerkesztette az első magyar esztétikai folyóiratot, az *Élet és Literaturát* (1829-ben szűnt meg, mindössze öt kötete jelent meg). Öccse 1827-ben bekövetkezett váratlan halála minden tervét keresztülhúzta: az özvegyet nem hagyhatta támasz nélkül, s unokaöccséről, Kálmánkáról is gondoskodnia kellett.

A közéleti ember • Életében akkor következett be némi fordulat, amikor bekapcsolódott a közéletbe. 1829 júliusában Szatmár megye aljegyzőjévé nevezték ki, 1832-ben pedig főjegyzővé választották. A szerény, mindig borotvált, egyszerű ember a megye bajszos, pocakos táblabíraira polgárosító hatással volt. Fontos témájú beszédeivel, elméleti felkészültségével, meg nem alkuvó elvei következetességével tűnt ki a megyegyűléseken. 1832 novemberében megyei országgyűlési követté választották. Decemberben érkezett meg Pozsonyba, s még aznap elkezdte írni műfaji szempontból egyedülálló remekművét, az *Országgyűlési naplót*. Pozsonyi tevékenységét mindvégig a haza szolgálatának szent célja irányította, a liberális ellenzék egyik nagy hatású vezetője lett. Az általa vállalt és hirdetett elvek: *a nemzeti függetlenség, a polgári emberi jogok, a nemzeti egység, a vallási egyenjogúság, a magyar nyelv hivatalossá tétele*. Szónoklataiban a jobbágyfelszabadítást sürgette. Amikor megyéjében a szabadelvű irány a maradiakkal szemben megbukott, s a közgyűlés követéinek azt az utasítást adta, hogy forduljanak szembe a jobbágyfelszabadítással, Kölcsey lemondott. Nem volt hajlandó korábbi elveivel, meggyőződésével szembe fordulni. 1835. február 9-én mondta el híres beszédét *Búcsú az Országos Rendektől* címmel. Ebben hangzott el az a figyelmeztetés, ami ma már szállóigévé vált: „*Jelszavaink valának: haza és haladás. Azok, kik a haladás helyett maradást akarnak, gondolják meg: miképpen a maradás szónak több jelentése van. Kor szerinti haladás épen maradást hoz magával; vesztég maradás következése pedig senyvedést.*” Pozsonyból való távozása szinte gyásznapként vonult be a diéták történetébe. Az *Országgyűlési naplót* Kossuth gyászkeretben jelentette meg.

Az országgyűlés 1836-os erőszakos feloszlata, a politika fordulat Kölcseyt mélyen lesújtotta. Úgy vélte, a nemzet megmentésének lehetősége elveszett, ez volt a történelem által nyújtott legutolsó alkalom, amit eljátszottak.

Halála • Pozsonyból hazatért Csekére főjegyzői állásába. A gazdálkodás mellett nagy gondot fordított unokaöccse nevelésére. Emellett a perbe fogott reformerek ügyeivel foglalkozott: feliratokat

készített többek között Lovassy László és társai, valamint a bebörtönzött Kossuth Lajos ügyében. Élete utolsó hónapjaiban Wesselényi Miklós védőiratán dolgozott. Egy hivatalos útja során azonban a tüdőbeteg Kölcsey viharba került, megfázott és egyheti betegeskedés után 1838. augusztus 24-én meghalt.

MUNKÁSSÁGA

Legelső költeményét 13 éves korában írta. Az 1805–1807 között „firkált” verseit, melyeken Csokonai hatása volt érezhető, filozófiai tanulmányainak hatására és Kazinczyval való megismerkedése következtében megsemmisítette.

Első alkotói korszaka • Az 1810-es évek elején a klasszicizmus és szentimentalizmus jegyében alkotott. Kazinczy szűkebb körüzetéhez tartozott. 1814-ben Szemere Pállal válaszolt az ortológusok támadására *Felelet a Mondolatra* címmel. Ebben az időben főleg bírálatokat, recenziókat írt.

Kazinczytól tanulta meg a klasszicizmus emelkedettségét és választékosságát. Önálló hangja és látása először az *Andalgások* (1811) című versében mutatkozik meg. Péceli tartózkodása idején születik két jelentős költeménye, a *Rákos nymphájához* és az *Elfojtódás* (1814).

Kazinczy hatását mutatja két nagyszabású tanulmánya: a *Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai megítélése* (1815) és a *Berzsenyi Dániel versei* (1817). A bennük megfogalmazott, rendkívül szigorú értékelést az indokolta, hogy közvetlen költőelődei példájától el kívánt rugaszkodni, mert saját, új stílus megteremtésére törekedett. A részgazságságokat tartalmazó írások merev klasszicista álláspontonról ítélik meg a két költőt, és Kölcsey éppen művészi újításait tartotta hibának. Csokonainak szemére veti póriasságát, s azt, hogy alkalmi verseivel aprópénzre váltotta tehetségét. Berzsenyinek felrója az élmények szűk körét, sajátos szókészletét, nyelverteremtő erejét, pedig a niklai remete mindezzel előkészítette a magyar nyelvű romantikus versírást. Értekező prózájával magyar nyelven Kölcsey elsőként hozott létre maradandót.

Gondolkodói és művészi pályáján az 1817-es esztendő hozott fordulatot. Kazinczyhoz írt levelében már szembeállítja mestere kozmopolitizmusát (a nemzeti kultúrát lebecsülő polgári irányzat) saját patriotizmusával. E felismerést követően Kölcsey fokozatosan újragondolta esztétikai elveit és nyelvfelfogását. A klasszicizmus normatív nyelvszemlélete helyett a nyelv szerves fejlődésének elvét vallotta, és az eredetiség fontosságát hangsúlyozta a fordítással szemben. Az antik minták követése helyett a nemzeti történelem feldolgozásának szükségessé-

ségét hirdette. Ekkor írta első valóban romantikus költeményét, a *Rákóczi hajh...* című ódáját, melyben ki is jelöli a hazafias költészet feladatát: nem a múltba révedés, hanem a szép „új hon” megteremtése a cél.

Második alkotói korszaka • Kölcsey második alkotói korszakát az 1820-as évekre tehetjük, amikor is a romantikus nemzetfelfogás került érdeklődése középpontjába. Ekkor néhány művével a romantikus líra verstípusát teremtette meg: a *Zrínyi dalával* a párbeszédbe kivetített monológot, a *Vanitatum vanitasban* a vele rokon önmegszólító verset, *Csolnokon* című költeményével s egy-két más szövegével pedig az 1770-es évek német irodalmi mozgalma, a Sturm und Drang által kialakított dal magyar változatát. Kölcsey lírai életművének csúcsteljesítménye a *Himnusz* (1823). Az 1826-os esztendő az esszé- és tanulmányíró Kölcsey leggazdagabb és legtermékenyebb éve. A nemzeti katasztrófa háromszázadik évfordulójára írta *Mohács* című emlékbeszédét. Egyszerre veti fel a nyitottá és egyetemessé váló világ gondolatát, és hív fel a nemzeti múlt megőrzésére és feldolgozására. Kifejti demokratikus nemzet- és hazafelfogását: „*Rang és birtok egyesek sajátja, a nemzet és haza nevében mindenki osztozik.*”

Szintén 1826-ban készült el a *Nemzeti hagyományok* című értekezés, a reformkori irodalom legfontosabb elméleti, esztétikai alapvetése. Szerinte vissza kell nyúlni a gyökerekig. A népköltészetet fel kell emelni a magas művészet szintjére. Fa-hasonlattal világítja meg ennek a gondolatnak az értelmét: a fa a gyökeréből táplálkozik (folklor), de értékét, szépségét a virág, illetve gyümölcse adja. Ezzel a művével Kölcsey elvi szinten tisztázta a népköltészet jelentőségét, és utat nyitott az új ízlésirány, a népiesség előtt. Petőfi és Arany művészetének készítette elő a talajt.

A 30-as években Kölcseyre is rendkívüli hatással volt Széchenyi István *Hitel* című művének megjelenése, amelyben a jelen és jövő sürgető feladataira irányította mindenki figyelmét. Az új szemlélet, az új program célkitűzései, jelszavai rendszerint az epigramma tömör formájában jelentkeznek. Kölcsey a legfontosabb kötelességnek a tette kész, munkás, cselekvő hazafiság hirdetését tartotta. Az egyik legelső és leghíresebb darabja ebben a műfajban a *Huszt* (Cseke, 1831. december 29.), *Munkács* (1831) című epigrammái, de az *Emléklapra* (1833. június 14.) a maga négy szavával: „*A haza minden előtt*” is ide tartozik. Ezek mellé sorolható még a *Versenyemlékek* (1833) hét – egy kivételével – egysoros epigrammája is. Bennük a múlt nem szemben áll a jellel, hanem példaként szolgál a jelennek.

Utolsó éveinek legkiválóbb alkotása, a magyar próza klasszikus remeke, a *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* (intelem, buzdítás), mely

világnézetének, erkölcsi felfogásának végakaratszerű összefoglalása. 1834-ben írta, s az 1837-ben megindult *Athenium* közölte folytatásokban.

1838-ban írta meg utolsó nagy költeményét, a *Zrínyi második énekét*. A legpesszimistább verse ez Kölcseynek. Zrínyi és a Sors vitázik benne. A haza fiai azért képtelenek a haza védelmére, mert ők maguk a haza ellenségei, gyávaságból „*nem vontak körülé védfalat*”. A bűnökért bűnhődni kell, a büntetés megérdemelt. Ezen a földön az öröm és boldogság lehetősége csak a magyarság eltűnésével teremődik meg. A zárókép ismételten a herderi (közeli véget jövendölt a magyaroknak a szláv „tengerben”) jóslat képi szintre fordítása. Ezután már csak egy nyolcsoros vers született, a *Szép Erdély*.

1. Milyen kapcsolatban vannak Kölcsey Ferenczel a következő nevek: Szödemeter, Debrecen, Szatmár megye, Pozsony, Cseke?
2. Mikor választották meg országgyűlési képviselőnek? Milyen lapot indított?
- * 3. Milyen elveket vallott Kölcsey? Sorold fel!
4. Miért mondott le képviselői mandátumáról?
5. Melyik műfajban hozott létre Kölcsey magyar nyelven elsőként maradandót? Mondj példákat!
6. Melyik közös munka köti össze Kölcsey Ferencet Szemere Pállal?
7. Sorolj verscímekeket Kölcseytől! Milyen stílusjegyek figyelhetők meg Kölcsey költészetében?
8. Említs alkotásokat Kölcsey második alkotói korszakából!

1. Nézz utána, ki volt Johann Gottfried Herder (1744–1803)? Melyik művében jövendöli meg nemzethalálunkat?

Irodalomelméleti ismeret

Himnusz • Lírai műfaj, emelkedett hangú, Istenhez szóló fohász, imaszerű dicsőítő költemény. Az ókorban a görögök is írtak himnuszokat isteneikhez és az olimpiai játékok győzteseihez. A középkorban a keresztény egyistenhitnek (monoteizmus) megfelelően a teremtő, gondviselő Istenhez, a szentekhez és a teremtett világhoz szóltak ezek a költemények. Később már nemcsak vallásos témákról írtak a költők himnuszot, hanem olyan eszmék kifejezésére is, mint a haza, az emberiség, a béke, az ész vagy a szerelem. Kölcsey a hazaszeretetet szólaltatja meg versével.

A himnusz műfajnak sajátos szerkezete van. Három fő részből áll. Az első rész tartalmazza Isten megszólítását és a hozzá intézett kérést. A második részben felsorolja azokat az indokokat, amelyekkel alátámasztja a kérés jogosságát, sok esetben itt isten dicsérete, vagy egy korábbi jótette szerepel. A harmadik részben megismétli a kérést. Ezt nevezzük hídszerkezetnek. Képlettel: A – B – A.

Minden nemzetnek van hivatalos himnusza. A nemzeti himnusz egy-egy nemzet jelképpé vált dalát, énekét jelenti.

Himnusz

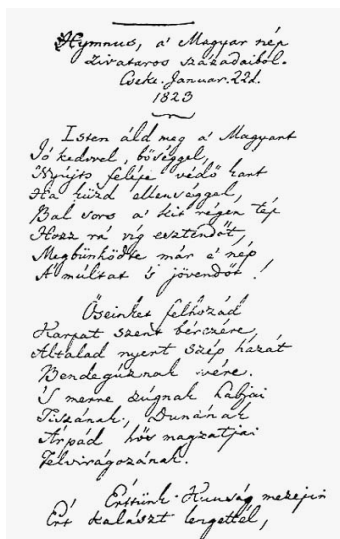
A magyar nép zivataros századaiból

Isten, áldd meg a magyart
Jó kedvvel, bőséggel,
Nyújts feléje védő kart,
Ha küzd ellenséggel;
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá vig esztendő,
Megbúnhódte már e nép
A múltat s jövődőt!

Őseinket felhozád
Kárpát szent bércére,
Általad nyert szép hazát
Bendegúznak vére.
S merre zúgnak hajjai
Tiszának, Dunának,
Árpád hős magzatjai
Felvirágoznak.

Értünk Kunság mezein
Ért kalászt lengettél,
Tokaj szőlővesszein
Nektárt csepegtettél.
Zászlónk gyakran plántálád
Vad török sáncára,
S nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára.

Hajh, de bűneink miatt
Gyúlt harag kebledben,
S elsújtád villámídat
Dörgő fellegedben,
Most rabló mongol nyilát
Zúgattad felettünk,
Majd töröktől rabigát
Vállainkra vettünk.

A Himnusz kézírata

Hányszor zengett ajkain
Ozman vad népének
Vert hadunk csonthalmain
Győzedelmi ének!
Hányszor támadt tenfiad
Szép hazám, kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre!

Bújt az üldözött, s felé
Kard nyúlt barlangjában,
Szerte nézett s nem lelé
Honját e hazában,
Bércre hág és völgybe száll,
Bú s kétség mellette,
Vérözön lábainál,
S lángtenger fölette.

Vár állott, most kóhalom,
Kedv s öröm röpkedtek,
Halálhörgés, siralom
Zajlik már helyettek.
S ah, szabadság nem virul
A holtnak véréből,
Kínzó rabság könnye hull
Árvák hő szeméből!

Szánd meg Isten a magyart
Kit vészek hányának,
Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
Bal sors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendő,
Meggűnhődte már e nép
A múltat s jövőndőt!

Cseke, 1823. január 22.

bal sors – a kifejezésben ókori hagyomány tükröződik: ha a jóslatot jelző jel (pl. madár) balról jött, rosszat, rossz sorsot jelentett; **Bendegúz** – a hagyomány szerint Attila hun király apja volt, tehát a hun-magyar rokonságot hangsúlyozza; **nektár** – az istenek itala a görög mitológiában; **plántálád** – **ülteted itt**: a zászló kitűzését jelenti; **Mátyás bús hada** – szókapcsolat a híres fekete seregre, annak is a színére. Akkoriban gyakori volt a búsnak a sötét, fekete (pl. bús felleg) és a bösz, haragos jelentése; **mongol** – a középkori tatárjárásra utal; **Ozmán** (Oszmán) – a Török Birodalom megalapítója; **tennyiad** – saját fiad; **hamvveder** – az elhunyt hamvait tároló urna; **hő szeméből** – a sírástól kipirosodott, égő szeméből; **vészek hányának** – a tengeri vihar jelentésével függ össze, a magyar történelem háborús, viharos fordulatait idézi fel, bajok, csapások hánytak, dobáltak, szétszórtak

Amit a műről tudnod kell!

Valahányszor elhangzik a *Himnusz*, nemzeti hovatartozásunkat, magyarságunkat érezzük át. Éppen ezért belülről fakadó, erkölcsi követelmény: a vers szó szerinti, nagyon pontos, kívülről való megtanulása. Ennek előrebocsátása után ismerkedjete meg a *Himnusszal* és a vele kapcsolatos tudnivalókkal.

Keletkezése • Kölcsey 1823. január 22-én, a Szatmár megyei Csekén írta. A vers csak több év után, 1828 decemberében, a Kisfaludy Károly által szerkesztett *Aurorában*, majd 1832-ben a gyűjteményes Kölcsey verseskötetben jelent meg.

Műfaja • A himnusz nemcsak a vers címe, hanem egyúttal a műfaja is. Az ókori görögöknél keletkezett ez a műfaj. Istenhez szóltak benne: dicsérték, hogy elnyerjék a jóindulatát, és segítségért könyörögtek benne. De a romantikus himnuszokban már ellentétes érzelmek: kétség és remény, csalódás és lelkesedés hullámanak.

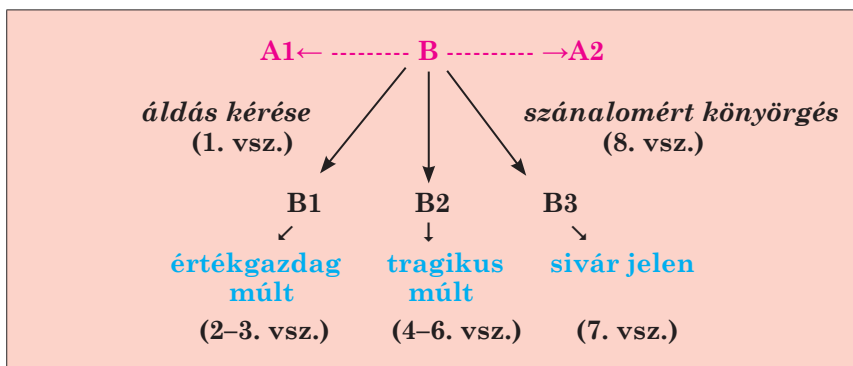
Címe • *A magyar nép zivataros századaiból* alcím azt jelzi, hogy a költő egy XVI. századi magyar énekmondó panaszló hangja mögé rejtőzik. Lehet, hogy a cenzúra miatt teszi, de még inkább a múlt, az évszázadok óta azonos sorstudat kívánja ezt tőle. A *zivataros század* metafora utal a vers témájára. A magyar nép történelmének fontos állomásait mutatja be, azt, hogy mennyi baj és bánat érte már az országot a századok során. Ez egyúttal Isten meggyőzésére is szolgál: bármilyen bűne volt a magyaroknak, azt többszörösen megbűnhődtek, vagyis most már joggal kér segítséget, áldást, jobb sorsot a magyarokra a költő (*Meggűnhődte már e nép / A múltat s jövőndőt!*).

Szerkezete • A *Himnusz*nak sajátos szerkezete van. Három fő részből áll. Hídszerkezetű, vagy másképpen keretes szerkezetű versnek nevezzük.

SZERKEZETE	
Keretes szerkezetű:	
1. vsz.:	megszólítás, kérés
2–3. vsz.:	érvelés <ul style="list-style-type: none"> • a dicső múlt (honfoglalás, Árpád, Mátyás) • természeti gazdagság (Kárpátok, Kunság, Tokaj, bő termés)
4–6. vsz.:	fordulat: <i>Hajh...</i> + a <i>de</i> kötőszó – kétszer annyi versszakban mutatja be a múlt szenvedéseit (tatár, török, osztrák, belső vizsály)
7. vsz.:	a jelen képe (lehangoló, elkeseredett)
8. vsz.:	csak Isten segíthet (könyörgés)

A *Himnusz* szerkezeti képletének megfelelően (A1 – B – A2) a következőképpen ábrázolható a vers felépítése, szerkezeti váza.

A keretes szerkezetben az utolsó versszak (némi változtatással) megismétli az első versszakot. Az első szakaszban Isten **áldását** kéri a költő a magyarságra, a befejezőben pedig azt, hogy *szánja meg Isten* a sokat szenvedett magyarokat.

A versben a történelmi megpróbáltatásokat kétszer annyi versszak idézi fel, mint a dicsőség évszázadait. A dicső múlt példái: 1. honfoglalás, 2. az Árpád-házi királyok alatti „felvirágzás”, 3. Mátyás győzelmei.

A *Hajh!* indulatszóval következik be a *fordulat*. Következnek a történelmi megrázkódások: 1. tatárdúlás, 2. török hódítás, 3. a megvert szabadságharcosok bujdosása. Megszólal a költeményben a nemzeti önbírálat is: Kölcsey a magyarság lelkiismeretét ébreszti, s a büntudatot szítja fel versében. Nemcsak az ellenség túlereje, hanem a belső vizsály is részese volt az ország romlásá-

nak: *Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben, és Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám, kebledre.*

A *vérözön* és a *lángtenger* a vérbe fojtott szabadságtörekvésekre vonatkozik. Erre a hősi múltra utal a versben a *Rákóczi-nóta* egyik rímpárja, a *tép – nép*, melyet Kölcsey a vers belsejébe rejtett. A *Rákóczi-nótában* így fordul elő ez a rím: *Jaj, régi szép magyar nép! / Az ellenség téged mikép / Szaggat és tép.*

A *Himnusz* a **nagy ellentétek verse**. A kudarcok, vereségek sorozata éles ellentétben áll a régi sikerekkel.

1. Az örömet és a gyászt *költői képek* idézik fel. Isten haragvását ilyen szavakkal festi elénk: *Gyúlt harag kebledben, / S elsújtád villámídat / Dörgő fellegedben*. A komor hangzású szavak megjelenítik a végzetes csatákat, a tatár- és törökdúlást: *Most rabló mongol nyilát / Zúgattad felettünk, / Majd töröktől rabigát / Vállainkra vettünk*.

2. Sajátos szórend fejezi ki az ellenség győzelmeiről festett kép komorságát: *Hányszor zengett ajkain / Ozmán vad népének / Vert hadunk csonthalmain / Győzedelmi ének!*

3. A kifejezés eszköze az ellentét: a bujdosó nem lelte *honját e hazában*. A szó eleji **h** hangok ismétlése alliteráció. Éreztetni: saját hazájában sem talál otthonra az üldözött.

4. Ellentétek érzékeltetik a nép hányattatását: *Bércre hág és völgybe száll; bú s kétség; vérözön és lángtenger*. A vár helyén *kőhalom* maradt, *kedv* s *öröm* helyett *halálhörgés*, *siralom* hallatszik az országban.

Hiábavaló volt a rengeteg áldozat: *...szabadság nem virul / A holtnak véréből*. Ez a költemény középponti gondolata. „*Nemzeti himnuszunk igazában a szabadság himnusza. Káromlás szolgaszívvel énekelni*” – írja Babits Mihály. A szenvedések özöne sem hozta meg a legfontosabbat: a szabadságot. A reménytelenségben már csak Isten segíthet. Ezért hangzik fel újból, még mélyebbről a fohász Istenhez.

A vers stílusa • A romantika stílusjegyei jellemzőek a versre. Elsősorban a nemzeti múlt és történelmünk nagyjainak felidézése (honfoglalás, Árpád, Mátyás, török világ stb.). Az ellentétek gyakorisága is a romantika egyik legfontosabb stílusjegye. Nemcsak a múlt és a jelen képei között találhatók meg ezek az ellentétek, hanem a vers más részeiben is ott vannak (*múltat* ↔ *jövendőt*, *védő kar* ↔ *felé kard nyúl*, *hős magzatjai felvirágoznak* ↔ *lettél magzatod miatt magzatod hamvedre*). A túlzások, amelyek a jelenségek mértékét felnagyítják a hatás kedvéért, a magyarságot ért csapások, vesztések érzékeltetését szolgálják: *Vérözön lábainál, / S lángtenger fölette*.

Szenvedélyes és lendületes a *Himnusz*. Az érzelmek hullámmzése mellett az aktív igék segítik ennek a hangulatnak a kibontakozását (*küzd, gyújt, elsújtád, zúgattad, támadt, hág*).

A festőiséget a nagyszabású tablók¹ biztosítják. Ilyen tablóképek például a honfoglalás, a Bécsot ostromló magyar sereg, a mohácsi csata képe, *vérözönbe és lángtengerbe fulladt ország*.

Verselése • A *Himnusz* idómértékes verselésű. Trocheusokból állnak a sorai, mely egy hosszú és egy rövid szótagból áll. (Jelölése: – ◡). A hét és hat szótagos trocheusi sorok lüktetése adja a vers dallamát. Néhol spondeus (—) helyettesíti a trocheust. A sorok keresztrímekben végződnek (abab cdcd).

¹ *tabló* – olyan költői kép, ahol sok ember szerepel, és a kép rendkívül mozgalmas, a mozgalmasságot a színek, fények, hangutánzó szavak, aktív igék biztosítják

Fontos tudni, hogy az első szakasz *tép – lép* rímpárja a *Rákóczi-nótából*, az 1711 utáni elnyomott magyarság titkos himnuszából került át. Így kapcsolódik egymáshoz a két hazafias költemény.

Hogyan lett a Himnusz nemzeti énekünk? • 1844. február 29-én a pesti Nemzeti Színház igazgatója pályázatot hirdetett az akkorra már népszerűvé vált vers megzenésítésére. 1844. június 15-én a felkért bizottság elbírálta a 13 pályaművet. Egyhangúlag Erkel művét ítélték a legjobbnak. 1844. július 2-án mutatták be először a Nemzeti Színházban. Hivatalos nemzeti himnusszá 1848. augusztus 20-án vált, ekkor a Mátyás-templomban hangzott fel.

Ma a *Himnusz* keletkezésének napja (január 22.) a magyar kultúra napja.

1. Ki a megszólított a versben?
2. Mit jelent a *zivataros század* kifejezés az alcímben?
3. Kinek a nevében szól a könyörgés?
4. A *bor* és a *búza* a gazdagságra, a jólétre utal. Hogyan jelennek meg ezek a versben?
5. Vesd össze a múlt boldog és vészterhes képeit! Melyek a hangsúlyosabbak?
6. Milyen igeidők váltakoznak a versben?
7. Hogyan értelmezed a *vár* és a *kőhalom* jelképes ellentétét a 7. versszakban?
- * 8. A romantikus ábrázolásmód jellemzője a festőiség, a nagyszabású képek. Keress ilyeneket a műben!
9. Alkossatok csoportokat! Emeljétek ki a versből a jelzős szerkezeteket, a megszemélyesítéseket, a metaforákat! Melyiknek mi a szerepe, hatása?

1. Szerinted melyik kérés erőteljesebb: az első részben az áldásért vagy az utolsóban a szánalomért való könyörgés? Válaszodat írásban indokold meg!

Vanitatum vanitas

Itt az írás, forgassátok
Érett ésszel, józanon,
S benne feltalálhatjátok
Mit tanít bölcs Salamon:
Miképp széles e világon
Minden épül hitványságon,
Nyár és harmat, tél és hó
Mind csak hiábavaló!

Sándor csillogó pályája,
Nyúl vadászat, őzfutás;
Etele dúló csordája
Patkánycsoport, foltdarázs;
Mátyás dicső csatázási,
Napoleon hódítási,
S waterlooi diadal:
Mind csak kakasviadal.

Földünk egy kis hangyafészek,
Egy perchozta tűnemény;
A villám és dörgő vészek
Csak méhdongás, s bolygó fény;
A történet röpülése
Csak egy sóhajtás lengése;
Pára minden pompa s ék:
Egy ezred egy buborék.

A virtus nagy tűneményi
Gőz, mit hagymáz lehele;
A kebel lángérezeményi
Vértolulás kínjele;
A vég, melyet Sokrat ére,
Catonak kihulló vére,
S Zrínyi Miklós szent pora
Egy bohóság láncsora.

És ti bölcsek, mit hozátok
Ami volna szép s jeles?
Mámor bírta koponyátok,
Plato s Aristoteles.
Bölcselkedő oktalanság,
Rendbe fűzött tudatlanság,
Kártyavár s légállítvány
Mindenféle tudomány.

Demosthén dörgő nyelvével
Szitkozódó halkufár;
Xenofon mézbeszédével
Rokka közt mesére vár;
Pindár égi szárnyalása
Forró hideg dadogása;
S Phidias amit farag,
Berovátkolt kődarab.

Mi az élet tűzfolyása?
Hulló szikra melege.
A szenvedelmek zúgása?
Lepkeszárny fergetege.
Kezdet és vég egymást éri,
És az élet hű vezéri,
Hit s remény a szűk pályán,
Tarka párák s szivárvány.

Holdvilág csak boldogságunk;
Füst a balsors, mely elszáll;
Gyertyaláng egész világunk;
Egy fúvallat a halál.
Vársz hírt s halhatatlanságot?
Illat az, mely tölt virágot,
És a rózsát, ha elhull,
Még egy perccel éli túl.

Hát ne gondolj e világgal,
Bölcs az, mindent ki megvet,
Sorssal, virtussal, nagysággal
Tudományt, hírt s életet.
Légy, mint szikla rendületlen,
Tompá, nyugodt, érezetlen,
S kedv emel vagy bú temet,
Szépnek s rútának húnyc szemet.

Mert mozogjon avagy álljon
E parányi föld veled,
Lengjen fényben, vagy homályon
Hold és nap fejünk felett,
Bárminő színben jelentse
Jöttét a vándor szerencse,
Sem nem rossz az, sem nem jó:
Mind csak hiábavaló!

1823. február-április

Amit a múról tudnod kell!

Keletkezése • Az önmagával folyton küszködő, ám a kétségeken az erkölcsi parancs értelmében felülemelkedő Kölcseynek eszmei szempontból a *Vanitatum vanitas* a mélypont, amennyiben mélypontot jelent a kiábrándultság, a hiábavalóság érzete. Ugyanakkor poétikai és esztétikai szempontból az egyik legjobban megalkotott költeményéről van szó. Csekei magányában közvetlenül a *Himnusz* után írta február és április közt.

Műfaja • Önmegszólító verstípus, a pesszimizmus verse. A vers címe latin kifejezés, a *hiúságok hiúsága*, azaz a hiábavalóságok hiábavalóságát jelenti. Bibliai kifejezés (*Prédikátorok könyve* 1.2.), teljesebb alakja: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas* – hiúságok hiúsága, és minden hiúság. A szállóigévé vált bibliai részlet a földi élet haszontalansága miatt siránkozik. A

Prédikátorok könyve szerzőjének bölcs Salamon királyt tartja az utókor. Az *Ótestamentum* e bölcséleti-oktató könyvecskéjének központi kérdése a gondviselés, hit és a valóságos emberi tapasztalatok közötti feszültség. Állandó visszatérő tanulsága: a földön minden hiábavaló, hiúságok hiúsága, csalóka látszat csupán minden: a tudomány, a gazdagság, a szerelem, sőt maga az élet is. A halál egyformán elviszi a bölcslet és bolondot, a gazdagot és szegényt, az állatot és az embert. A vers hangneme keserű, szarkasztikus. Kőlcsey rádöbben arra, hogy az ideálok világa nem pótolja a való életet.

Szerkezete • A költemény keretes szerkezetű:

1., 9., 10. vsz.: tanulság.

2., 7., 8. vsz.: lét, földi élet

3., 4., 5., 6. vsz.: a történelem kiemelkedő alakjai jelennek meg.

Nézzük részletesebben:

1. vsz.: a költő nem a maga nevében szólal meg. Salamon király szerepét veszi magára. Felhívja a figyelmet a salamoni bölcsességre: *Minden épül hitványságon..., Mind csak hiábavaló.*

2. vsz.: a beszélő számára a föld nem a világegyetem középpontja, hanem jelentéktelen, rövid életű, térben és időben is semmis dolog.

3. vsz.: ellentétek szerepelnek, az emberi történelem legnagyobb hódítóit hozza fel példaként (Mátyás, Nagy Sándor, Napóleon).

4. vsz.: a virtus és a lélek nemes dolgai csupán élettani jelenségek.

5. vsz.: a gondolkodás (filozófia, bölcsélet, tudomány) nagy személyiségeit minősíti le. Elvet mindenféle tudományt.

6. vsz.: a művészetek (költészet, szobrászat) által létrehozott szépségeket tagadja.

7–8. vsz.: elvont fogalmakról, általános emberi értékekről (élet, szenvedelem, hit, remény, boldogság, balsors, világ, halál, hír, halhatatlanság) mond lefokozó ítéletet.

9–10. vsz.: a sztoikus magatartást, a bölcs nyugalmat állítja elének eszményül, szemben a világ hiábavalóságával. *Bölcs az, mindent ki megvet....* A történeti és létértékek bírálata után így hullt le a salamoni álarc, és Kőlcsey megfogalmazta a maga sztoikus magatartáseszmenyét. Olyasmit tanácsol, amire maga képtelen: *Légy, mint szikla rendületlen, / Tompa, nyugodt, éreztelen...*

Kifejezőeszközök • Figura etymologica, felsorolás, oximoron, metaforák, paradoxonok (metaforikus ellentétpárok halmozása), igék hiánya. Strófaszerkezete: a Himfy-strófa rövidebb, nyolcsoros változata. A strófák 8 és 7 szótagos, hangsúlyos verselésű sorokból állnak: 8–7–8–7–8–8–7–7. Rímképlete: a b a b c c d d (kereszt- és páros rímek). Verselése szimultán – időmértékes és hangsúlyos. Klasszicista stílusban íródott. Az irodalomtörténet a *Himnusz* párverseként tartja számon.

1. Mit jelent, mire utal a *Vanitatum vanitas* verscím?
2. Milyen írásra hivatkozik Kőlcsey a versindításkor?
3. Vázold a költemény szerkezetét! Miért hívjuk keretes szerkezetű költeménynek?
4. Keresd ki azt a versszakot, ahol a történelem nagyjait említi! Kik ők?
5. A virtussal kapcsolatban kiket emleget?
6. Hogyan vélekedik a tudományról?

- * 7. Mit tanácsol Kölcsey a 9. versszakban? Szerinted helyes ez a magatartás?
- 8. A Himfy-strófa: hangsúlyos versforma, kétütemű (4–4, illetve 4–3-as osztású) sorok alkotják, a 8–12 soros strófaváltozatokat Kisfaludy Sándor *Himfy szerelmei* című művében alakította ki. A 8-as szakasz (Kis Himfy-strófa) 8–7–8–7–8–7–7 szótagszámú, (a b a b c c d d) rímképletű. A 12-es: 8–7–8–7–8–7–8–7–8–8–7–7, illetve a b a b c d c d e e f f.

1. A bölcelet, a művészet mely nagy személyiségeit említi Kölcsey? Mit tudsz róluk? Készíts rövid ismertetőt!

Huszt

Bús düledékeiden, Husztnak romvára megállék;
 Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.
 Szél kele most, mint sír szele kél; s a csarnok elontott
 Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.
 S mondd: Honfi, mit ér epedő kebel e romok ormán?
 Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?
 Messze jövődóvel komolyan vess öszve jelenkort;
 Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!

Cseke, 1831. december 29.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1831. december 29-én született a vers Csekén. Egy viski fürdőzés emlékét őrzi, ahol Kölcsey gyakran kezelte reumáját. 1825 májusában járt vidékünkön először, ekkor látogatott fel a huszti váromhoz. (Postáját Beregszászból továbbította.) Ekkor írta a *Régi várban* című epigrammát, amit később átirat és kiegészített. Utolsó két sora a reformkor jelszavává vált.

Témája • A múlt eseményein való merengés helyett tekintetünket a jövőre kell fordítanunk. Az epigramma címe metaforikus jelentést sugall. A vár még a tatárjárás után épült. A Wesselényi-féle összeesküvés idején, 1670-ben I. Rákóczi Ferenc hadainak egy része itt talált menedéket. Jelentős szerepe volt a várnak a II. Rákóczi Ferenc vezette szabadságharcban. 1711. április 27-ére hívta ide utolsó tanácskozássra II. Rákóczi Ferenc az ország vezetőit, de közben megkötötték a szatmári békét.

Szerkezete • Két részre tagolható:

I. 1–4. sor: Romantikus hangulatú kép, a költő a múlt romjain mereng, amihez az ihletet Huszt romjai adják.

II. 5–8. sor: A múltbéli rémalak a merengés haszontalanságára hívja fel a figyelmet. A jelen és a jövő fontosságát hangsúlyozza. A 7–8. sorban csattanószerűen fogalmazza meg a parancsot: ez a két sor a reformkor vezérgondolata, a nemzeti munka moráljának tömör megfogalmazása.

Kifejezőeszközök • Megszemélyesítések, metaforák, kérdés, jelzős kifejezések, felszólító módú igealakok. Verselése időmértékes, versformája hexameter és pentameteres sorok kapcsolata (disztichon). Romantikus stílusban íródott. Párverse az *Emléklapra*.

Üzenete • A romantikus éjszakai hangulat, a felszálló hold varázslata, a fények-árnyak játéka, a szél feltámadásában rebbenő árny szuggesztív felidézése a hazafias tanítás szívet szorító hangulati hatással burkolja be. A tevékeny, erkölcsös élet, a mindent feláldozó, cselekvő hazafiság gondolata szólal meg a műfajhoz illő tömörséggel.

1. Keresd meg a térképen Husztot!
2. Jelöld meg azokat a sorokat, amelyekben a kuruc-labanc harcokat idézi!
3. Értelmezd az alábbi sorokat! ... *mit ér epedő kebel e romok ormán?*, ... *visz-szamerengni mit ér?*
4. A két kérdést felszólítás követi. A régi dicsőség árnyának tanítása szigorú parancs: *Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!* Mutasd be, hogyan jelenik meg a versben a múlt, a jelen és a jövő!
5. Az epigrammák két szerkezeti egységből állnak: a hosszabb előkészítő részt csattanószerű lezárás követi. Jelöld be a versben a két egységet!

1. Tanuld meg a Huszt c. epigrammát!

Munkács

Hol fejedelmi terem fogadott fejedelmi lakókat,
S küzde nemes harcot Zrínyi leánya soká:
Bérceidet, ó Munkács, keserű gond űli, lebegvén
Rémalakok szomorún a fogoly álma fölett.
Büszke tekintettel mit nézsz a síkra le bús lak?
Jón az utas, lát s fut messzekerülve tovább.

Cseke, 1831. december 30.

1. Olvasd el Kölcsey *Munkács* című epigrammáját! Milyen történelmi eseményre utal a költő? Ki volt Zrínyi Ilona?
2. Kire utal a költő, amikor a foglyról beszél? Értelmezd: *Bérceidet, ó Munkács, keserű gond űli, lebegvén / Rémalakok szomorún a fogoly álma fölett!*
3. Mit jelképez a költő számára Munkács vára?
4. Jelöld be a versben az előkészítő és a lezáró részt! Ismertesd az epigramma műfaji sajátosságait!

HÁTTÉRINFORMÁCIÓ: Munkács

Anonymus szerint honfoglaló őseink 40 napig pihentek itt, s Álmoknak nagyon megtetszett a hely, s várat építtetett ide. Első említése 1064, amikor Géza hercegnek ajándékozta Salamon király. Jelentős történelmi események színhelye. 1526 után a magyar királyság és az erdélyi fejedelemség közötti fontos erődítmény, Északkelet-Magyarország kulcsa. Munkács várának urai sűrűn váltogatták egymást. 1630-tól a vár a Rákóczi-családé. 1670-ben I. Rákóczi Ferenc a Habsburg-ellenes felkelés után itt húzódott meg. Özvegve, Zrínyi Ilona itt élt két gyermekével. 1682-ben itt kötött házasságot Thököly Imrével. A Thököly-féle felkelés idején, 1686-ban 47 napig ostromolták sikertelenül a várat az osztrákok, Zrínyi Ilona hőiesen védte katonáival. Végül többszöri ostromzár után 1688. január 14-én Zrínyi Ilona kénytelen volt feladni a várat. II. Rákóczi Ferenc 1703-tól volt a vár tulajdonosa, de a szatmári béke után elkobozták. II. József uralkodása idején állami fegyház lett. Itt raboskodott Kazinczy Ferenc is.

Parainesis Kölcsey Kálmánhoz

(Részletek)

[Az emberiséghez tartozásról]

Kerüld az alaptalanságot, mely többnyire erkölcsi süllyedés örvényébe visz ... egyedül a rény emel bennünket az állatokon felül; következőleg ki annak birtokába magát nem tette, az kimutatta magának az emberi méltóságot becstelentítő helyet, hol maradtott.

Szeretni az emberiséget: ez minden nemes szívnek elengedhetetlen feltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számtalan háznépekre osztott nagy nemzetségnél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szeretetünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! – az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. ... Minden, ami szerfeletti sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidas csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás; tekintsz szívedbe, s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez s ennek körén túl egy hazához láncolja.

rény – erény; **állat** – lény; **önkicsinységében** – saját kicsi volta miatt; **szenvedelem** – szenvedély; **Leonidas** – a thermopülai csatában a hazájáért áldozta életét; **Regulus** – római hadvezér az első pun háború idején

[A hazaszeretetről]

Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férjfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek. ... Mert tudd meg: e szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajtás tárgyainak egész öszvessége. Oltár, atyáid által istennek építve; ház, hol az élet első örömeit ízleled; föld, melynek gyümölcse feltáplált; szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátid, rokonaid s polgártársaid: egyről egyig csak egészítő részei annak. Hány embert láttam én, ki meggyúlt háza üszkei közé éltét veszélyezve rohant, hogy némely hitvány eszközöket kiragadjon? S nem sokkal inkább természetes-e ily valamit a hazáért, azaz mindnyájunknak, az egész nemzetnek mindeneért cselekednünk? És mégis kevesen vagynak, kik e gondolatot felfogván sajátokká tehetnék! Mert az ember, ha értelme s érzelme körét gondosan nem szélesíti, keskeny s mindég keskenyebb határok közé szorul; szemei az egész tekintetétől elszoknak; s parányi birtokában, háza falai közt elszigetelve csak önmagát nézi, s a legszorosb, legegyetemibb, legszentebb kapcsolatokat nem láthatja. Ezért a hazaszeretet valóság-

gos példái oly igen ritkák; ezért vagynak, kik annak való értelmét soha magokévé nem teheték ... Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol; s lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt. ...

öszvesség – összesség; **vagynak** – vannak

[Az ismeretekről]

Törekedjél ismeretekre! de ismeretekre, melyek ítélet s ízlés által vezéreltetnek. E vezérlet híjával sok ismeret birtokába juthatsz ugyan, hanem ismereteid hasonlóak lesznek a szertelen sűrű vetéshez, mely gazdag növésszálakat hoz mag nélkül. Ítélet által rendbeszedett s keresztül gondolt ismeret ver mély gyökeret, s őriz meg a felülegességtől; ízlés pedig adja azon kellemes színt, mi nélkül a tudomány setét és zordon: mint a cellájába zárkózott remetének erkölcsé.

Korunk sok ismeretet kíván, s ez jó oldalai közé tartozik; de sok ismeret után kapkodás könnyen oda viszen, hogy címmel és színnel elégedjünk meg; s e hibára hajlás a kor rossz oldalai közt talán legrosszabb.

Ki csak társasági multságokban óhajt ragyogni, vagy éppen tudatlanok által akarja magát bámultatni, az könnyű módon elérheti célját, de értelmeseiktől megvettetik. Hogy a dologhoz értők előtt méltólag felléphess, hogy ismereteid mind magadra, mind másokra jóltevéleg hassanak: hosszú, fáradalmas munkára kell elszánva lenned. Mert alapos s egyszersmind sokoldalú tudományt szerezni felette nehéz. Sok olvasás, még több gondolkozás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás, s fogyhatlan béketűrés és állandóság az, ami itt megkívántatik.

ítélet – megítélés, bírálóat; **szertelen** – rendetlen; **keresztül gondolt** – átgondolt; **felülegesség** – felületesség; **színnel** – *itt*: felszínes tudással; **jóltevéleg** – jótékonyan, hasznosan; **tudomány** – *itt*: tudás

[Az anyanyelvről és a nyelvekről]

Igyekezned kell nemcsak arra, hogy a beszéded hibátlanul zengjen ajkaidról; hanem arra is, hogy kedves hajlékonysággal, gazdag változékonysággal, tisztán kinyomva s szívre és lélekre erőben munkálva, okaidnak s érzelmeidnek akaratodtól függő tolmácsa lehessen.

Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk ragadt; s azt hinni, hogy gyermekkori nyelvünkkel az élet és tudomány legmagosb s legtitkosb tárgyait is tisztán s erőben előadhatjuk, nevetséges elbizottság. Igyekezned kell

nemcsak arra, hogy a beszéd hibátlanul zengjen ajkaidról; hanem arra is, hogy kedves hajlékonysággal, gazdag változékonysággal, tisztán kinyomva, s szívre és lélekre erőben munkálva, okaidnak s érzelmeidnek akaratódtól függő tolmácsa lehessen.

Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! Mert haza, nemzet és nyelv: három egymástól válthatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog. Tiszteld s tanuld más mívelt népek nyelvét is [...]; de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig mívelni kötelesség.

változékonyság – változatosság; **tisztán kinyomva** – tisztán, hibátlanul kiejtve; **szívre és lélekre erőben munkálva** – az érzelmeire erősen hatva; **okaidnak – itt: céljaidnak; válthatatlan** – elválaszthatatlan; **lehetőségig mívelni** – a lehető legjobban tökéletesíteni

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Kölcsey Ferenc utolsó éveinek nagy alkotása a *Parainesis Kölcsey Kálmánhoz* (1834). Intelmeit unokaöccséhez írta, de a múlt sok nemzedéke nevelkedett rajta, s a mai ifjúságnak is példaként kellene szolgálnia. Bár a műfajnak az antikvitásig visszanyúló hagyománya van, népszerűvé a műfaj a középkorban válik, **királytükör** néven. Ebben az ideális uralkodó és az erkölcsös ember követelményei fogalmazódtak meg. Leghíresebb darabja *István király intelmei Imre herceghez*. Népszerű volt e műfaj a latin nyelvű humanisták között is (napjainkban Esterházy Péter írt intelmet *Pápai vízen ne kalózkodj!* címmel).

Témája • Erkölcsfilozófiai intellem unokaöccse részére, akinek neveléséről ó gondoskodott.

Szerzője • Kölcsey a közösségért élő, sokoldalúan művelt s az emberiség és a haza nagy ügyéért fáradozó ember eszményét rajzolta meg.

Alapgondolatai • 1. Az ember nem lehet boldog, ha csak önmagának él. A legfőbb polgárerény az emberiség szolgálata. 2. Az emberiségért ki-ki hazája szolgálatával tehet legtöbbet. 3. Az emberiség célja nemcsak a boldogság, hanem a cselekvés, a tett.

Legfontosabb parancsok • Kölcsey érdeklődése pályája második felében egyre inkább Immanuel Kant munkássága felé fordult. Elsősorban a német gondolkodó erkölcsstana, *A gyakorlati ész kritikája* hatott rá. Ez egészül ki, illetve szükségszerűen találkozik a kálvinista vallás kötelességteljesítésének tanával. A *Parainesis* erkölcsbölcseleti szempontból a feltétlen parancs elveinek kifejtése, részletezése. Kölcsey szinte szó szerint vette át Kant feltétlen parancs-meghatározását: „Egész életedet meghatározott elv szerint intézni, sohasem tenni mást, mint amit az erkölcsiség megkíván!” Ennek megvalósítása érdekében a legfontosabb követelmények és parancsok: **Szeresd az Istenséget!, Szeresd az emberiséget!, Szeresd a hazát!, Törekedjél ismeretekre!, Meleg szeretettel függj a hon nyelvén!** A hangvételt, a stílust az antik minták (Cicero, Szókratész) követése és a romantikus szenvedélyesség együttesen jellemzi.

Központi kategóriája • A 'rény' (erény), ennek tartalma pedig „**az emberiség, s kivált a haza szolgálata**”. Kölcsey éppúgy, mint a reformkor többi felelős gondolkodója, mindent az én, haza, emberiség hármasságában vizsgált. Az 'én' kiteljesedése kötelező, de nem öncélú feladat. Célja a haza, s ezen keresztül az emberiség szolgálata. A fokozatok nem átugorhatók és nem megfordíthatók.

Üzenete • „*Minden egyes ember, még a legnagyobb is, parányi része az egésznek. S minden rész az egészért lévén alkotva: azért kell munkálnia is.*”

Az intelmek klasszicista stílusú. Retorikai felépítése: érvelés – meggyőzés – tanítás.

1. Milyen történelmi, filozófiai, erkölcsi szemléletet tükröz a *Parainesis*?
2. Ki a címzettje a *Parainesis* című írásnak?
3. Melyik kora középkori ismert latin nyelvű alkotással rokonítható a mű jellege?
4. Kinek a filozófiája hatott Kölcseyre? Honnan vette a mintát?
5. Milyen viszonyban áll egymással az emberiség és a haza szeretete?
6. Hogyan írja le a szöveg a haza fogalmát?
7. Kinek a lelkében van üresség az intelme szövege szerint?
8. Mit gondolsz, miért Leonidás és Zrínyi Miklós szolgál példaként a hazaszere-
tetre a műben?
9. Melyek a legfontosabb parancsok és követelmények?
10. Mi a mű központi kategóriája?
11. Miért kell szeretni és művelni az anyanyelvünket?
- * 12. Kölcsey kijelent valamit, értelmezi azt, majd érvekkel igyekszik alátámasztani
a kijelentést. Keress példákat erre a szerkesztésmódra!
13. Mi a mű üzenete? Egyetértsz-e vele?

1. Fogalmazd meg saját intelmeidet kortársaid számára!

Irodalomelméleti ismeret

Parainesis • A görög szó magyarul *intelem, tanítás*. Az intelmek műfaja régi múltra tekinthet vissza. Az ilyen műveket a középkorban *királytükör*nek is nevezték. Ebben az ideális uralkodó és az erkölcsös ember követelményei fogalmazódtak meg. A név arra utal, hogy az intelmek szinte tükörként tartották a jó uralkodó tulajdonságait a mű címzettje elé.

Fő jellemzői:

- meghatározott személyhez intézett erkölcsi célzatú, tanító-nevelő szándékú írás;
- formai hagyományok: felszólító mód; bölcselő hang; címzett megnevezése;
- általában egyetemes kérdésektől halad a szűkebb felé.

Ismert királytükör: Biborban született Konstantin bizánci császár, *A birodalom kormányzásáról* című művét a fiának szánta. Ebben értékes információkat találhatunk a magyarok honfoglalás előtti történetéről is. Népszerű volt e műfaj a latin nyelvű humanisták között is.

Első királyunk, Szent István is írt ilyen művet *István király intelmei Imre herceghez* címmel. Művében a királyhoz méltó magatartásról, a helyes kormányzás elveiről és az újonnan felvett keresztény hit és az egyház védelméről ír. Imre herceg azonban korai halála miatt nem léphetett apja nyomdokaiba.

Kölcsey Ferenc unokaöccsének írta intelmeit. Kulcsszava: *rény = erény*. Megfogalmazta, mit és miért kell tennie az egyénnek, hogy a felismert történelmi és erkölcsi igazságot saját életében elmélyítse. Az élet fő célja: tett.

Barabás Miklós:
Vörösmarty Mihály, 1836

VÖRÖSMARTY MIHÁLY

(1800–1855)

Vörösmarty Mihály életműve egészen kivételes helyet tölt be a magyar irodalom történetében. Költészetünk egyik legnagyobb fordulatát kezdeményezte, s vitte a beteljesedésig. Ő a magyar irodalom legromantikusabb költője, a magyar romantika verses költészetének megteremtője, drámaíró, irodalomszervező, nemzeti énekünk, a *Szózat* megalkotója.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1800. december 1-jén született Pusztanyéken elszegényedett katolikus köznemesi családban. Apja gazdatiszt volt egy grófi uradalomban. A család mindig anyagi gondokkal küszködött a tisztességes szegénység és a súlyos nyomor határán. Kilenc gyermekük volt: 4 lány, 5 fiú. Mihály volt a legidősebb fiúgyermek. Elemibe a lakásukhoz közel lévő evangélikus iskolába járt. 1811-től 1816-ig a gimnázium öt osztályát a fehérvári ciszterciták iskolájában végezte. 1816-ban Pesten a piarista gimnázium hatodik osztályában, a poetica classisban (költői osztály) folytatta tanulmányait.

A Perczel családnál • 1817-ben váratlanul meghalt édesapja. Vörösmartynak ekkor kenyérkereset után kellett néznie. Gyámja révén a Perczel család három fiának: Sándornak, Móricnak és Miklósnak lett a magántanítója. Az első három évben a fiúkkal Pesten lakott, mellette elvégezte az egyetemen a kétéves filozófiai tanfolyamot. 1820-ban a családdal együtt Börzsönybe, Perczelék Tolna megyei birtokára költözött. A börzsönyi időszakban magánúton jogot tanult. Itt ismerkedett meg két jeles emberrel: Egyed Antal plébánossal és Teslér László káplánnal. Az ő barátságuk sokat segített Vörösmartynak a világirodalmi tájékozódásban.

Reménytelen szerelem • Perczel Sándor legidősebb lánya, Etelka iránt lobbant szerelemre 1821-ben. Szerelmét nem mutathatta, minden erejét össze kellett szednie, hogy szenvedélyét elfojtsa. Tisztában volt vele, hogy a szegény házitanítónak semmi esélye. A társadalmi különbség áthidalhatatlan volt köztük. 1822 őszén lemondott állásáról, s Görbőre ment Tolna megye alispánjához, hogy megszerezze az ügyvédi oklevél elnyeréséhez szükséges jogi gyakorlatot. Görbőn került szoros kapcsolatba a nemesi vármegyeiek Habsburg-ellenes mozgalmaival.

Pesten • 1823-ban a görbői esztendő után Pesten ismét átvette a Perczel-fiúk nevelését, s közben 1824. december 20-án ügyvédi vizsgát tett. 1826-ban vált meg végleg a Perczel családtól. Az ezt követő évek, különösen az 1827-es a szomorú nélkülözések, a szegénység éve volt.

Decemberben azonban barátai révén álláshoz jutott. A *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratot és szépirodalmi melléklapját, a *Koszorút* szerkesztette. 1830-ban az Akadémia rendes tagjává választotta. Anyagi helyzete már biztos volt. Kisfaludy Károly halála után az úgynevezett romantikus triász befolyása – köztük Vörösmartyé is – egyre erősödött. Nagy tekintélyt vívott ki magának, elismert író lett.

Házassága • Vörösmarty egy házban lakott Bajza Józseffel, náluk ékezett. Itt ismerte meg az alig húszesztendős Csajághy Laurát, Bajza sógornőjét. A 41 esztendő és túlzottan szemérmes férfi érzelmeit először nem Laurának, hanem Bajzának vallotta meg. A szerelem 1843-ban házassággal végződött.

A forradalom és szabadságharc idején • A 40-es években már egyre kevesebbet írt. Népszerűsége halványodni kezdett Petőfi feltűnésével. A polgári forradalom előkészítésében nem vett részt ugyan közvetlenül, de ügyével azonosította magát. 1848-ban képviselői mandátumot kapott, s a megalakuló Batthyány-kormányt követte Debrecenbe, majd Szegedre és Aradra. 1849-ben a kegyelmi szék közbírája volt.

Világos után • A szabadságharc leverése összetörte a lelkét. Mint legtöbb kortársa, ő is bujdosni kényszerült. 1850-ben Pesten feljelentette magát a katonai törvényszéken. Kihallgatták, de szabadlábban maradt. Még ebben az évben perét felfüggesztették, s Haynau több képviselőtársával együtt kegyelemben részesítette. 1850-től 1853-ig Baracsán éltek, majd Nyékre költöztek. Itt szőlőt művelt, dinnyét és dohányt termesztett, hogy három gyermekét és feleségét eltartsa.

Utolsó évei • Élete utolsó öt éve a lassú haldoklásé. Szűkösen élnek, kedélyállapota letört, s a betegség hamarosan leveri a lábáról. 1855-ben az egész család Pestre költözött, hogy Vörösmarty állandó orvosi felügyelet alatt lehessen, de november 19-én váratlanul meghalt. Temetésén (november 21-én) több mint húszezren voltak. Ez volt az első tömeges megmozdulás, néma tüntetés a világosi fegyverletétel óta.

MUNKÁSSÁGA

Vörösmarty életművében világosan megkülönböztethető a szövegeknek két csoportja. Fejlődésének irányáról a rövidebb versek adnak fogalmat, hosszabb lélegzetű alkotásai viszont sajátos kérdést vetnek fel.

Az epikus költő • Az 1820-as évek az útkeresés időszaka. Az epika területén az elbeszélő költemények (*Cserhalom*, *Tündérvölgy*, *A Délsziget*, *A Rom*) a jellemzőek. E művek többnyire töredékesek, a magánmitológia és a nemzeti múlt keveredik bennük. Megjelennek a nemzeti történelem eseményeit feldolgozó, felidéző balladák (*Szilágyi és Hajmási*, *A bűvár Kund*).

A húszas évek legnagyobb költői teljesítménye a *Zalán futása* (1825) című eposza, amely országos hírnevet hozott Vörösmartynak. A nemzet honfoglalási eposzt várt tőle, ő pedig elégikus töredékek laza füzérét adta. A XVIII. század második felétől vetődött fel a nemzeti eposz kérdése. A klasszicizmus esztétikája (az eposz a legmagasabb rangú műfaj) és a nemzeti identitás megteremtésének vágya egyaránt az eposz felé irányította a figyelmet. Vörösmarty merített a klasszikus eposzokból, elsősorban Vergilius és Zrínyi művéből. Egy lehetséges pogány-magyar mitológiát teremtett meg Hadúr és Ármány szerepel-tetésével.

A *Zalán futása* megírása után Vörösmarty belátta, hogy romantikus költő nem írhat eposzt, hiszen ő saját mitológia teremtésére törekszik, nem pedig a klasszikusok újraértelmezésére. Az ezután megjelenő epikus művei két műfajba sorolhatók: a **kiseposz** és **elbeszélő költemény** műfajába. Az *Eger* (1827) című kiseposzban Eger védőinek hősiességét, törökellenes küzdelmüket mutatja be. Az elbeszélő költemények közül legnevezetesebb darabja a *Szép Ilonka* (1833). Boldogtalan szerelmi történet a magyar történelem egyik legnépszerűbb hősiességéhez, Mátyás királyhoz kapcsolva.

A drámaíró • Vörösmarty több mint húsz éven át írt drámákat, 1821-től 1844-ig. A francia romantika végletes szenvedélyeket és helyzeteket ábrázoló iránya érvényesül a 30-as években írt drámaiban (*Vérnász*, *Marót bán*). Sajátos hangot képviselnek a korszak magyar drámairodalmában a nemzeti történelmet feldolgozó művei (*Czillei és a Hunyadiak*). Írt vígjátékot (*A fátyol titka*) és kitűnő Shakespeare-fordításokat készített (*Julius Caesar*, *Lear király*). Kiemelkedő remekműve a *Csongor és Tünde* (1830), a boldogságkeresés drámája, amelynek üzenete, hogy csak az őszinte, tiszta, szép érzések adhatnak igazi boldogságot.

A lírikus • Vörösmarty 1816-ban kezdett verselni, sőt 1816 és 1825 között több lírai verset írt, mint később egész pályája során – háromszáznál többet: *Helvila halálán*, *Kisgyermek halálára*, *Földi menny* stb. A lírai termést gazdag műfajiság jellemzi szintén az útkeresés jegyében. A késő klasszicizmus hatását mutatják az alkaioszi strófában írt alkalmi ódák, és megjelentek a népies dalok (*A gyászken-dő*, *Párja nincs*, *Rózsa voltál*), a helyzetdalok is (*Laboda kedve*).

A 30-as években Vörösmarty két szinten ábrázolt értékvesztést az emberi életben: a nemzeti s az egyéni lét szintjén. E kétféle értékvesztést egymástól minőségileg különbözőnek mutatta. A *Szózatban* (1836) nem belső rothadás végez a magyarsággal, létének hirtelen megszakadását külső ellenség idézi elő. A *Késő vágy* (1839) ezzel szemben belső kiüresedést tulajdonít az egyénnek. Három mondat ez az elfojtott szerelmi vágyról. Beletörődéssel mereng azon, hogy

elmúlt ifjúsága, amikor még égő vágy fűtötte, túl van azon a csalódásokkal teli időn, amikor még reménykedett Etelka szerelmében, már elérte azt a kort, amikor nyugalját nem zavarhatják meg a szív ügyei.

A lírikus Vörösmarty a 40-es években jutott el költészete csúcsára. Elsősorban az óda és az elégia lettek meghatározó műfajai. Csajághy Laurával történő megismerkedése után Vörösmarty versekkel udvarol két éven keresztül a lánynak. Benne látta a boldogság reményének utolsó lehetőségét. Ezek közül a legszebb az *Ábránd* (1843) című vers, amely Laurát is meggyőzi, hogy igent mondjon. A *merengőhöz* (1843) már a menyasszony Laurához szól. Az alkotás sokkal inkább filozofikus vers, mint boldog vallomás.

Híres epigrammája, A *Guttenberg-albumba* (1839) ódai mélységeket érint. Hatalmas filozófiai elmélkedése a *Gondolatok a könyvtárban* (1844) tele van kétségekkel, belső és önmarcangoló vívódással, hite a felvilágosodás eszméiben megrendült. Az *emberekben* (1846) már egyértelműen tragikusnak látta a történelmet, megírását a galíciai fölkelés ösztönözte.

A szabadságharc bukása után a testileg-lelkileg összetört költő már alig írt verset, de ekkor keletkezett művei kivételesen magas színvonalat képviselnek. Az *Előszó* (1850) a magyar irodalom csúcspontjai közé tartozik, amelyben a nemzet, a társadalom története a természet évszakváltozásaival egybefonódva jelenik meg, s így valami kikerülhetetlen végzetszerűség is rajta hagyja komor bélyegét. Utolsó nagy költeménye, A *vén cigány* (1854) ars poetica. Vörösmarty a költészet lehetőségeivel, feladatával vet számot. A muzsikusz cigány a költő fájalmát szólaltatja meg.

1. Milyen kapcsolatban vannak Vörösmarty Mihállyal a következő nevek: Pusztanyék, Székesfehérvár, Pest, Börzsöny, Görbő, Baracska?
2. Milyen kapcsolatban vannak Vörösmartyval az alábbi személyek: Perczel Etelka, Csajághy Laura?
3. Melyik műve tette egyből országos hírvé Vörösmartyt? Milyen nagyobb kor-szakhatár számítható innen?
4. Mikor alkotott Vörösmarty a dráma műfajában? Sorolj műveket!
5. Mikor kezdett verselni Vörösmarty? Melyek a 20-as évek versei?
6. Hogyan értékelőd a 30-as, 40-es évek líráját? Milyen hangulat jellemzi ezeket a verseket?
7. Hogyan alakult Vörösmarty költészete a szabadságharc leverése után?

Zalán futása

(Részletek)

Első ének

Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző

Fénnyel jársz egyedül. Rajtad sűrű fellegek, és a
Bús feledékenység koszorútan alakja lebegnek.
Hol vagyon, aki merész ajakát hadi dalnak eresztvén,
A riadó vak mélységet fölverje szavával,
S késő százak után, méltán láttassa vezérlő
Párducos Árpádot, s hadrontó népe hatalmát?
Hol vagyon? Ah ezeren némán fordulnak el: álom
Öldösi szíveiket, s velök alszik az ősi dicsőség.
A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is, a nyugalom napján, ily év hoza fényre
Már késő unokát, ki előbb a lányka mulandó
Szépségén függtem gondatlan gyermeki szemmel,
S rajta veszett örömem dalait panaszosra cserélvén,
Hasztalanul eget és földet kérlelve betölték.
Mégis az ifjúság háborgó napjai múltván,
Biztos erőt érzek: kebelemben nagyra kelendő
Képzletek villannak meg, diadalmas Ügekről,
S a deli Álmosról, s Álmosnak büszke fiáról,
Párducos Árpádról... Óh hon! meghallasz-e engem,
S nagyra törő tehetős fiaid hallgatnak-e szómra!
Megjön az éj, szomorúan feketednek az ormok, az élet
Elnyugszik, s a fél föld lesz nyoszolyája; de engem
Fölver az elmúlt szép tetteknek gondja. Derengő
Lelkem előtt lobogós kopják és kardok acéli
Szeddelik a levegőt: villog, dörög a hadi környék.
Látom, elől kacagányos apák, s heves ifju leventék
Száguldó lovakon mint törnek halni, vagy ölni,
Zászlódat látom, Bulcsú, s szemem árja megindul.
Óh hát halljátok, ti hazának gyermeki! szómat,
Későn hangzik már; de magában hordja halálos
Harcok fergetegét, s hú a haladékony időhöz. (...)

Ötödik ének

(...) Im! hogy emelkedik a csendes hold képe ragyogva.
Szürke világánál, mint a kriváni fenyőszál,
Látszanak éktelenül a termetes éji leventék.
Bús lábok, valamerre tapod, holt testeken áll meg,
Melyek alutt vérrel feketedve, kihülve hevernek.

Lassu hideg szellő játszik huzakodva hajokkal,
Némult ajkaikon besivít, és (hallani szörnyű!)
Tompá sohajtásként jó vissza halálos özönnel.
Igy járnak köztök Csongor, s Ete bajnokaikkal.
Néma, halálos gondolatok kíséretetik őket,
Nyelvök eláll, zajló mellöknek hangja dobog csak,
Vagy mikor indulnak, megdöbben alattok az ösvény,
És a holtak után hajlónak fegyvere csördül. (...)

S borzasztó látás! mikor a holtakra tapodnak,
Elnehezült fejjel lassan felütődik előttök
Egy haldokló hős. Sanyarú képére tolódván
Kínja halálának, szemeit komor éjbe borítja,
Ősz haja véresedett fürtökben lóg le fejről,
S szívrazó hörgése között ily szózata hallik:
„Föltámadtok-e hát ti halott bús társak az éjben?
Vagy kik járnak emitt zörgő fegyverben előttem?
Haj! nagy az én kínom: lelkemnek nyissatok útát.”
Igy hörgött, s feje ismét a holtakra hanyatlék,
S a mellébe törött kopját markolta kezével.
Itt iszonyodva megállt, mind aki körül vala s Csongor
Ment legelőbb hozzá, s minden haja szála fölállta,
S a keble dobogni szünék, mikor a hős rája mereszté
Haldokló szemeit, s ő a tört kopja után nyúlt.
Hogy kivoná, megrázkódék, a vér pedig omlott
Annak kebléből, és lelke sohajtva kiszálla.

Amit a mőről tudnod kell!

Keletkezése • A XIX. század elején az olvasóközönség semmit sem óhajtott jobban, mint egy hősi eposzt, hogy az a nagyszerű múlt dicsőségét ragyogtassa fel a sivár jelen kárpótlásául. Vörösmarty ezt a felfokozott várakozást elégítette ki a *Zalán futása* (1825) című romantikus eposzával.

Témája • A magyarság a XIX. század elején a nemzeti ébredés korszakát élte, ezért időszerű volt a „régicdicsőség”, a honfoglalás felidézése. Vörösmarty a magyar honfoglalás egy mondászerű eseménysorát adja elő. Forrása: Anonymus krónikája. De Vörösmarty Zalán futását éneklé meg, s nem Árpád diadalát. A költeményben a kulcsszó az „enyészet”. A halál rettenetes voltát emeli ki a harc felemelő voltával szemben.

Címe • Előbb *Árpád győzelme* címre gondolt Vörösmarty, de írás közben figyelme egyre inkább a szenvedők, az elbukók felé fordult.

Az író célja • Fő cél: a nemzet ébresztése. Árpád és Zalán népének szembeállításával mintegy összehasonlítja a jelen és múlt magyarjait. Az *Előhang*

(1–34. sor) szerint a nemzet sorsa állandó süllyedés az ősi dicsőségtől a költő koráig. Vele, a késő unokával azonban bekövetkezik a fordulat, magára eszmél a „*puhaságra serényebb*” nemzet, s velük szemben „*az erősebb jámbor apákat*” állítja ideálul azzal, hogy megjeleníti az ősi dicsőséget, „*az elmúlt szép tetteket*”, azt a kort, amikor a nemzedékek láncolata még nem a süllyedés, hanem az emelkedés volt. Szeretné tettekre hevíteni a haza „*nagyra törő tehetsébs fiait*”. Vörösmarty azt remélte, ha a hősi példák követésre találhatnak, ha feltámaszthatók a régi erények, az elkorcsosodással szemben helyreállítható a tiszta erkölcs, akkor még újra megteremthető a nemzeti nagylét, visszatérhet a bujdosló ősi dicsőség. Az eposz igazi értelme, szándéka a Vörösmarty jelenéhez szóló felhívás, saját korának kritikája.

Cselekménye • A cselekmény középpontjába az író nem a honfoglalást állítja, hanem a veszteseknek a magyarok katonai erejétől függetlenül végbenemő belső széthullását, „*nagy lelki szegénységét*”. A cselekmény két szálon fut: bemutatja a honfoglalás döntő harcait, **Zalán** megfutamatását, **Hajna** és **Ete** szerelmét, **Délszaki Tündér** történetét.

A történet: **Árpád** – vállán „*ékes párdúc*”, „*Rendítő buzogány jobbájában*”, „*oldala mellett ősei harcából maradt nagy kardja világolt*”, karjai, vállai „*mint a Mátratető*” – népével a messzeségből, a Donon túli őshazából a Kárpát-medencébe érkezik, és megvívja a honfoglalás döntő harcait az alpári síkon, a Bodrog mentén Zalán fejedelem és népe, valamint az őket segítő görög-bolgár seregek ellen. A csatában Vörösmarty által teremtett mitologikus alakok, földöntúli erők is részt vesznek: **Ármány** és **Hadúr**, a legfőbb isten, aki segíti a történelem kerekén felfelé emelkedő népeket és elhagyja a lefelé szállókat.

A *Zalán futásának* van egy mélyen személyes oldala is: a véres csaták mellett, a főcselekménytől szerkezetileg is elkülönítve megjelenik az idill, a szerelem: *deli* Hajna és *kacagányos* Ete boldog, beteljesült szenvedélye, s a Hajnába reménytelenül szerelmes, ebbe a viszonzatlanságba bele is pusztuló Délszaki Tündér, a Hajnal és az Éj fia, tragikus története. Hajna a hős magyar vitézt, Etét választja.

Szerkezete • Szimmetrikus, tíz énekből, 6683 hexameterből áll. Arisztotelész *Poétikájának* megfelelően három tömb.

1–4. ének: Zalán (Alpár fejedelem) gőgje kihívja Árpád haragját. Itt történik a színterek bemutatása, a seregszemle, isteni beavatkozás.

5–6. ének: Zalán és a halottait temető magyar csapat éjszakája. Árpád tábora.

7–10. ének: a fő csata kezdete és kibontakozása, a hadicsel, döntés a főhadszíntéren, az előjelek beteljesülnek, megtorlás.

Színhelye • Távoli, történelmen kívüli táj.

Jellemek • Az első tömbben Zalán magabiztos, Árpád, a kiválasztott, felkent hős. Egyikük sem ismeri a végzet rendelését. A másodikban mindkét hős tudása elmélyül. Zalán veszít magabiztosságából, aggódik feleségeiért. Árpád is aggódik, bús jövőkép vetül elé: amit ők megszerезnek, az unokák elveszíthetik. A harmadik tömbben Zalán szembeszáll a végzettel – magánemberré válik. Árpád elszemélytelenedik, Isten kardját veszi kezébe, megvédi a hun örökség jogát. Az elszemélytelenedése pozitív, mert közösségi emberré válik. A két vezér sorsa párhuzamos. Árpáddal szemben kontrasztként szerepelnek Zalán szövetségesei, a görögök: a henyéség egy dicső nemzetet is megbonthat. Zalán futása egyenlő a honvesztéssel, Árpád győzelme – honfoglalás.

Értelmezése • A *Zalán futása* mégsem tudta betölteni a nemzeti eposz szerepét. Már a cím is jelzi, hogy a költőt nem a győztes és honfoglaló nép sorsa érdekli elsősorban, hanem a pusztulásra ítélt ellenségé. Az egész művet az *Osszián-énekből* kölcsönzött elégikus hangvétel hatja át. Másrészt az epikus helyzeteknél, fordulatoknál jobban érdekli Vörösmartyt a hősök belső vívódása, a lírai folyamatok ábrázolása, mert Vörösmarty látása belső látás. Nem a jelenségekből, hanem a lélek világából táplálkozik. A látvány térben és időben körülhatárolt, a látomás viszont mindkét vonatkozásban korlátok nélküli. Az ember a korlátatlan térben és időben jelenik meg, a tér és idő lenyűgöző távlatai közt felfokozódik a múltékony, személyes élet jelentése.

Üzenete • A dicső múlt példájával fel kell rázni a „*tehetetlen kor*” nemzedékét.

Eposzi kellékek • Vörösmarty a késő klasszicista eposzok mintájára összevonta az invokációt és a propozíciót, s látomássá tágította. Van olyan nézet is, hogy az invokáció a hazához szól: „*Ó hon!*”. Az első énekben az eposzi kellékek közül megfigyelhető az állandó jelző (epitheton ornans): *Párducos Árpád, Deli Álmos*, a rész az egészért elv (pars pro toto elv), a múlt, mint érték, mint követendő példa felidézése. Vergilius és Zrínyi nyomán halad, s a klasszikus mintát követi a hexameteres versforma választásával is. Nyelvezetét nagyfokú zeneiség jellemzi.

A Guttenberg-albumba

Majd ha kifárad az éj s hazug álmok papjai szűnnek
S a kitörő napfény nem terem áltudományt;
Majd ha kihull a kard az erőszak durva kezéből
S a szent béke korát nem cudarítja gyilok;
Majd ha baromból s ördögből a népszaroló dús
S a nyomorú pórnép emberiségre javúl;
Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról
És áldozni tudó szív nemesíti az észt;
Majd ha tanácsot tart a föld népsége magával
És eget ostromló hangokon összekiált,
S a zajból egy szó válik ki dörögve: „igazság!”
S e rég várt követét végre leküldi az ég:
Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez
Méltó emlékjelt akkoron ad a világ.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A *Guttenberg-albumba* (1839) alkalmi verset a könyvnyomtatás feltalálásának 400. évfordulójára szánta, amelyet egy Gutenberg János emlékére Németországban kiadandó album számára készített.

Műfaja • Epigramma, de gondolati mélysége miatt óda is lehet. Az alkalmi verstípusba tartozik. A hit és a kétely egyszerre szólal meg a versben. Hangneme fennkölt, ódai.

Szerkezete • Az elnyújtott epigramma a reformkori programversek jellegzetes feltételes-alárendelői szerkezetét mutatja.

1–12. sor: öt időhatározói feltételes mellékmondatot tartalmaz, ahol azok a feltételek kerülnek felsorolásra, melyek bekövetkeztével ünnepelhetjük méltán az újkori kultúra egyik nagy alakját. Gutenberg János Vörösmarty értelmezésében azért válhat jótévővé, mert az addig keveseknek szánt irodalmat és tudományt közkinccsé tette. A versben együtt vannak jelen a felvilágosodás meg nem valósult követelései (tudomány, szellem világossága stb.), a reformkor politikai elvei (közmegegyezés, érdekegyesítés, a parasztság és földbirtokosság egymás iránti kölcsönös ellenszenvének feloldása) és a romantika ellentmondásokat feloldani törekvő igyekezete: a szív és az ész összhangja.

13–14. sor: a zárómondat, a következmény megfogalmazása.

Verselése, versformája • Idómértékes verselésű, hét disztichonból álló epigramma.

Üzenete • A költő egy új világ eljövételét várja, amely eszményien tökéletes, mely még a XXI. század elején élő ember számára is csak ábrándkép.

Gondolatok a könyvtárban

Hová lépsz most, gondold meg, oh tudós,
Az emberiségnek elhányt rongyain
Komor betűkkel, mint a téli éj,
Leírva áll a rettenő tanulság:

„Hogy míg nyomorra milliók születnek,
Néhány ezernek jutna üdv a földön,
Ha istenésszel, angyal érzelemmel
Használni tudnák éltők napjait.”

Miért e lom? hogy mint juh a gyepen
Legeljünk rajta? s léha tudománytól
Zabáltan elhenyéljük a napot?
Az isten napját! nemzet életét!

Miért e lom? szagáról ismerem meg
Az állatember minden bűneit.
Erény van írva e lapon; de egykor
Zsivány ruhája volt. S amott?
Az ártatlanság boldog napjai
Egy eltépett szűz gyöngye öltönyén,
Vagy egy dühös bujának pongyoláján.
És itt a törvény – véres lázadók,
Hamis birák és zsarnokok mezéből
Fehérre mosdott könyvnek lapjain.
Emitt a gépek s számok titkai!
De akik a ruhát elszaggaták
Hogy majd belőle csínos könyv legyen,

Számon kívül maradtak: Ixion
Bőszült vihartól űzött kerekén
Örvény nyomorban, vég nélkül kerengők.
Az örült ágyán bölcs fej álmodik;
A csillagászat egy vak koldus asszony
Condráin méri a világokat:
Világ és vakság egy hitvány lapon!
Könyv lett a rabnép s gyávák köntöséből
S most a szabadság és a hősi kor
Beszéli benne nagy történetét.
Hűség, barátság aljas hitszegők
Gunyáiból készült lapon regél.
Irtózatot hazudság mindenütt!
Az írt betűket a sápadt levél
Halotti képe kárhóztatja el.

Országok rongya! könyvtár a neved!
De hát hol a könyv mely célhoz vezet?
Hol a nagyobb rész boldogsága? – Ment-e
A könyvek által a világ elébb?
Ment, hogy minél dicsőbbek népei,
S alakjok annál borzasztóbb legyen,
S a rongyos ember bőszült kebele
Dögvést sohajtson a hír nemzetére.

De hát ledöntsük amit ezredek
Ész napvilága mellett dolgozának?
A bölcsék és a költők műveit,
S mit a tapasztalás arany
Bányáiból kifejtett az idő?
Hány fényes lélek tépte el magát,
Virrasztott a sziv égő romja mellett,
Hogy tévedt, sujtott embertársinak
Írányt adjon s erőt, vigasztalást.
Az el nem ismert érdem hősei,
Kiket – midőn már elhunytak s midőn
Ingyen tehette – csúfos hálaadattal
Kezdett imádni a galád világ,
Népboldogító eszmék vértanúi,
Ők mind e többi rongykereskedővel,
Ez únt fejek – s e megkorhadtt szivekkel
Rossz szenvedélyek oktatóival
Ők mind együtt – a jók a rossz miatt –
Egy máglya üszkén elhamvadjanak?

Oh nem, nem! amit mondtam, fájdalom volt,
Hogy annyi elszánt lelkek fáradalma,
Oly fényes elmék a sár fiait
A sűlyedéstől meg nem mentheték!
Hogy még alig bír a föld egy zugot,
Egy kis virányt a puszta homokon
Hol legkelendőbb név az emberé,
Hol a teremtés ősi jogai
E névhez „ember!” advák örökül –
Kivéve aki feketén született,
Mert azt baromnak tartják e dicsők
S az isten képét szíjjal ostorozzák.
És mégis – mégis fáradozni kell.
Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S a gyümölcsözőbb eszméket oltani,
Hogy végre egymást szívben átkarolják,
S uralkodják igazság, szeretet.
Hogy a legelső pór is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak, számos milliók;
Én védem őket, ők megvédnek engem.
Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.
Ez az, miért csüggedni nem szabad.
Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit
Agyunk az ihlett órákban teremt.
S ha összehordtunk minden kis követ,
Építsünk egy újabb kor Bábelét,
Míg oly magas lesz, mint a csillagok.
S ha majd benéztünk a menny ajtaján,
Kihallhatók az angyalok zenéjét,
És földi vérünk minden csepjei
Magas gyönyörnek lángjától hevültek,
Menjünk szét mint a régi nemzetek,
És kezdjünk újra túrni és tanulni.
Ez hát a sors és nincs vég semmiben?
Nincs és nem is lesz, míg a föld ki nem hal
S meg nem kövülnek élő fiai.
Mi dolgunk a világon? küzdeni,
És tápot adni lelki vágyainknak.

Ember vagyunk, a föld s az ég fia.
 Lelkünk a szárny, mely ég felé viszen,
 S mi ahelyett, hogy törnénk fölfelé,
 Unatkozunk s hitvány madár gyanánt
 Posvány iszapját szopva éldegéljünk?
 Mi dolgunk a világon? küzdeni
 Erőnk szerint a legnemesbékért.
 Előttünk egy nemzetnek sorsa áll.
 Ha azt kivíttuk a mély sülyedésből,
 S a szellemharcok tiszta sugaránál
 Olyan magasra tettük, mint lehet,
 Mondhatjuk, térvén őseink porához:
 Köszönjük élet! áldomásodat,
 Ez jó multság, férfi munka volt!

Ixióon – a laphiták királya a görög mitológiában, szemet vetett Hérára, Zeusz feleségére. Zeusz azzal büntette, hogy az alvilágban egy állandóan forgó tüzes kerékhez kötve kínlódjék örökké.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A verset kiváló élmény az Akadémia könyvtárában tett látogatása Toldy Ferenchez. Egy akadémiai felolvasó ülés alatt később megírta 1844-ben a *Gondolatok a könyvtárban* című verset. A könyvek látványa csak ürügy volt számára, hogy a vers központi kérdésére: *Ment-e a könyvek által a világ elébb?* – választ kapjon, amely valójában egyidős a művészettel és a gondolkodással. Az újkori gondolkodás történetében Rousseau válasza jelent mérföldkövet, kérdésessé téve a kultúra, a művészetek erkölcsjobbító hatását. Vörösmarty tehát ehhez az örök problémához fordul vissza, s párosítja hozzá a romantika, a XIX. század egyik gyötrő kérdését, a gondolat és a tett, eszme és valóság ellentétét.

Műfaja • Bölcséleti óda, gondolati költemény, a rapszódia elemei is fellelhetők benne. Formája monológ, amelyben a pesszimizmus és a remény váltja egymást.

Szerkezete • Három nagy kérdés köré építkezik a vers:

1. kérdés: *Ment-e / A könyvek által a világ elébb?*

Válasz: nem. A gőzmalmok elterjedése előtt anyagból, ruhából készítették a papírt. A papirosra szép eszméket írtak, a rongy azonban, amelyet a papírgyártáshoz összegyűjtöttek szenvedésről, bűnökről, nyomorról beszél: *Irtózatossá hazugság mindenütt!*

2. kérdés: *De hát ledöntsük amit ezredek / Ész napvilága mellett dolgozának?*

A válasz ismét tagadó. A nép boldogságáért küzdő írókat nem szabad a hitványakkal együtt máglyára vetni. A költő igyekszik felülkerekedni kétségein, cáfolni próbálja korábbi érveit. Megjelenik a versben a remény. Utal

Amerikára, ahol „legkelendőbb név az emberé” – ám a feketéket ott is szíjjal ostorozzák. Bizakodni próbál, hogy egy „újabb szellem kezd felküzdeni... a lelkeken”, és uralkodni fog az „igazság, szeretet”. Babel tornyának szimbólumával sejteti a küzdelmek végeredményét: a töretlen és folyamatos fejlődés helyett az örök körforgást.

3. kérdés: Mi dolgunk a világon?

Válasz: a költő szerint egyetlen értelmes lehetőségünk a sorssal és az emberi helyzettel szembeszegülve: ...küzdeni / Erőnk szerint a legnemesbékért. A nemzet jobb jövőjéért kell munkálkodnunk, akkor nem hiába töltjük el életünket. A vers a kétség örvényeinek át elvezet a bizakodás magaslatára.

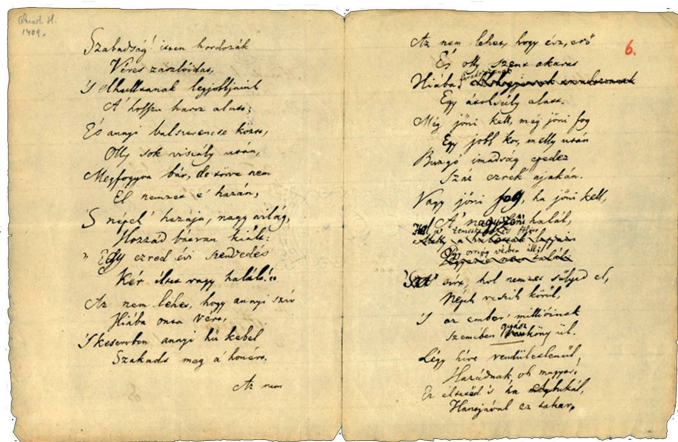
Verselése • Időmértékes, 10-11 szótagos rímtelen jambusi sorok követik egymást az érzelmi-gondolati lüktetést érzékeltetve. Hangneme fennkölt, rapszodikus, zaklatott. A kifejezőeszközök közül megszólítás, ellentétek, negatív tartalmú jelzők, hasonlatok, kérdések, ismétlések találhatók a versben.

Üzenete • Vörösmarty létszemlélete tükröződik ebben a versben. Egy versen belül látjuk a költő személyiségének különös ellentmondásait: a közéletben harcoló, mások nevében fellépő, tette sarkalló Vörösmartyt és a vívódó, kételkedő, látomásoktól gyöttrődő, belső feszültségeit feltáró költőt. Megfogalmazza az ember, mint individuum célját és feladatát: „a föld s az ég fiából” az ég fiává kell válni. Másodszer az ember, mint kollektív lény kötelességét írja le: a közösség javát kell szolgálni a „szellemharok”, azaz nem a forradalom által.

Szózat

Hazádnak rendületlenül
Légy híve, oh magyar;
Bölcsöd az s majdan sírod is,
Mely ápol s eltakar.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

A Szózat kézirata (5–13. versszak)

Ez a föld, melyen annyiszor
Apáid vére folyt;
Ez, melyhez minden szent nevet
Egy ezredév csatolt.

Az nem lehet, hogy ész, erő
És oly szent akarat
Hiába sorvadozzanak
Egy átoksúly alatt.

Itt küzdenek honért a hős
Árpádnak hadai;
Itt törtek össze rabigát
Hunyadnak karjai.

Még jóni kell, még jóni fog
Egy jobb kor, mely után
Buzgó imádság epedez
Százerek ajakán.

Szabadság! Itten hordozák
Véres zászlóidat,
S elhulltanak legjobbjaink
A hosszú harc alatt.

Vagy jóni fog, ha jóni kell,
A nagyszerű halál,
Hol a temetkezés fölött
Egy ország vérben áll.

És annyi balszerencse közt,
Oly sok viszály után,
Mégfogyva bár, de törve nem,
Él nemzet e hazán.

S a sírt, hol nemzet súlyed el,
Népek veszik körül,
S az ember millióinak
Szemében gyászköny ül.

S népek hazája, nagy világ!
Hozzád bátran kiált:
„Egy ezredévi szenvedés
Kér éltet vagy halált!”

Légy híve rendületlenül
Hazádnak, oh magyar:
Ez éltetőd, s ha elbukál,
Hantjával ez takar.

Az nem lehet, hogy annyi szív
Hiába onta vért,
S keseryben annyi hű kebel
Szakadt meg a honért.

A nagy világon e kívül
Nincsen számodra hely;
Áldjon vagy verjen sors keze:
Itt élned, halnod kell.

eltakar – eltemet; **e kívül** – ezen kívül; **Hunyad** – Hunyadi János; **hordozák** – hordozták; **balszerencse** – itt: csapás, nehézség; **viszály** – baj, viszontagság, küzdelem; **nagyszerű halál** – itt: nagy méretű halál, azaz nemzethalál; **elbukál** – az alábukik, lebukik igével mutat rokonságot, azaz aki elbukik, a föld alá, a sírba bukhat le

Amit a mőről tudnod kell!

Keletkezése • Vörösmarty reformkori költészetének nyitó verse. Kossuth a vers jelentőségét így méltatta: Vörösmarty „*ha más soha nem írt volna ... ezen egy művével is hervadhatatlan koszorút körített homlokára*”. A vers első változatát Vörösmarty 1835-ben készítette, a szöveg végleges formája azonban csak 1836-ban alakult ki. Ekkor zajlott a pozsonyi országgyűlés, ahol a

reformkor több fontos kérdése is felmerült. Hiába volt azonban a haladók próbálkozása, nem sikerült a legfontosabb problémákra megoldást találni. Ráadásul letartóztatták az országgyűlési ifjakat is, többek között Kossuthot és Wesselényit. A csalódás és kétségbeesés hatására írta meg Vörösmarty a *Szózatot*. Magyarságunkból fakadó szigorú követelmény itt is – akárcsak a *Himnusz*nál – a pontos verstudás!

Műfaja, címe • A vers műfaja óda. A hazafias eszmék egyik legszebb verse. A *szózat* szó jelentése ünnepélyes beszéd, itt a nemzethez intézett felhívás, a közösségi óda magasztos beszédhelyzetét jelöli.

Szerkezete • Szónoki beszéd, felhívás a magyar nemzethez, és ez alakítja ki a szónoki beszédre emlékeztető szerkezetet. A szónoki beszéd részei: a hallgatók megszólítása, a cél kijelölése, és a meggyőzéshez szükséges érvek felsorolása, valamint a cél megvalósításának eredményei. A megszólítás E/2. személyű (*légy híve*), vagyis mindenki úgy érezheti, hogy személyesen hozzá szól a költő. A cél kijelölése: *áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell*. Következnek a meggyőzés érvei. Az apák tettei, és vére, amelyet ennek a földnek a megszerzéséért és megtartásáért ontottak ki (*ez a föld, melyen apáid vére folyt; elhulltanak legjobbjaink a hosszú harc alatt*). Ha erről megfeledkezünk, akkor őseink hiába éltek és haltak meg (*az nem lehet, hogy anyyi szív hiába ontá vért*). Történelmünk nagyjait idézi fel, akik dicsőséget hoztak a magyar népnek (Árpád, Hunyadi). Jövőképből kettőt is felvillant Vörösmarty. Az egyik akkor következik be, ha mindenki megteszi, amit a haza követel tőle. Ekkor egy boldog, szép országban élhetnek az emberek. A másik jövőkép a pusztulásé. Így kerül sor a felhívás megismétlésére: *Itt élned, halnod kell*.

A vers keretes szerkezetű, felépítése szimmetrikus. Három fő részre osztható. Keret, középső rész, keret. Képlettel kifejezve: A1 – B – A2. Két-két versszak alkotja a keretet.

I. rész: A1, 1–2. vsz.: a hazához való hűség megfogalmazása. Már nem Istenhez, hanem az emberekhez, a magyarokhoz szól. A felszólító módú igعالakok (*légy, áldjon, verjen*), a *kell* parancsszó, valamint a nagy ívű ellentétek (*bölcső ↔ sír, áldjon ↔ verjen, élned ↔ halnod*) erősítik a rendületlen hazaszeretetre való felszólítást.

II. rész: B, a középső rész újabb három részre osztható.

B1. rész: 3–5. vsz.: a hős múltat idézi. A nemzeti múlt dicsőséges pillanatait és nagy alakjait idézi fel Vörösmarty (honfoglalás, Árpád, Hunyadi, Rákóczi szabadságharc). Az ismétlődő mutató névmásokkal (*ez a föld, ez melyhez; itt küzdenek, itt törtek össze*)¹ erősíti az összetartozás érzését, összekapcsolja a múltat a jelennel, illetve élesztgeti a nemzeti büszkeséget a költő.

B2. rész: 6–7. vsz.: a biztató jelen: a harcokban megfogyatkozott, de meg nem tört magyarság beletartozik a népek nagy családjába. Az egész emberiséghez tartozás adhat baktárságot a további küzdelmekhez, a rendíthetetlen hűség, a jövőért való munkálkodás megváltoztathatja a történelmet. Az anafora a költő belső vívódására utal, amelyet a nemzet sorsának alakulása vált ki belőle.

B3. rész: 8–12. vsz.: a sorsdöntő jövő lehetőségeit mérlegeli a költő. Azt bizonyítja, hogy a múlt és jelen erőfeszítéseinek meg kell hozniuk a jobb jövőt. Érvelését a tagadás (*az nem lehet*) és az állítás (*jőni kell, jőni fog*) ismétlései-

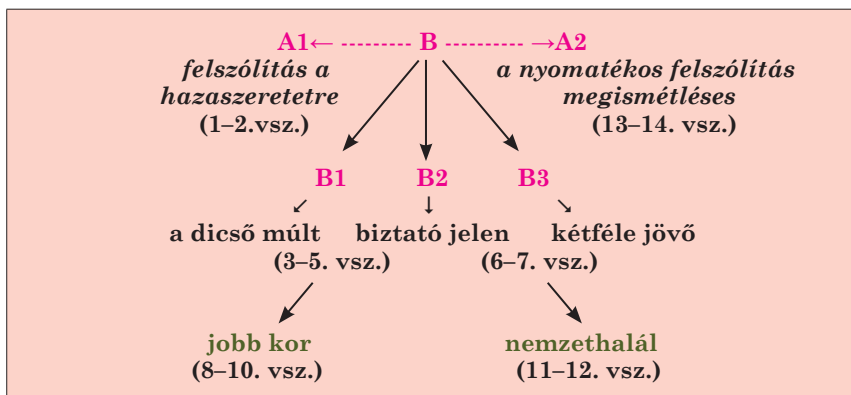
¹ *anafora* – a szemléletesség és hatásosság eszköze, alakzat, a sor elejének megismétlése, azonos szóval való kezdése

vel nyomatékositja. De felmerül Vörösmartyban a nemzethalál gondolata is. A jövő kétféle lehetősége közül utoljára a halált említi, mégsem a pesszimizmus válik uralkodóvá, hiszen a vers végkicsengését a visszatérő keret adja.

III. rész: A2, 13–14. vsz.: a **házához való kötődés** érzését nyomatékositja a közelre mutató névmás kétszeri ismétlése. A befejezésben a felszólító módú ige került a mondat élére, s így a fokozás hatását kelti.

A keret második és utolsó versszaka szó szerint megegyezik egymással.

A vers szerkezeti váza:

Stílusa • A *Szózat* romantikus stílusú, a romantika aktív irányzatát képviseli. Nem Istenhez fohászodik, nem imádkozásra buzdítja az embereket, hanem kemény küzdelemre hív a sorssal szemben. A romantika jellemzői közül megtalálható a versben a nemzeti múlt bemutatása (honfoglalás), a kivételes jellemek (Árpád, Hunyadi). Az ellentétek az emberek meggyőzését szolgálják. A festőiséget a hatalmas tablóképek adják. Ezek a tablók az egész nemzetet állítják élénk, harcok és vér közepette.

Verseleése • A *Szózat* időmértékes verselésű. Meghatározó verslába a jambus. Jele: ◡ – . A két hosszú szótagból álló spondeusok (– –) lassítják, méltóságteljesebbé teszik a költemény ritmusát. Nyolc- és hatszótagos sorok váltakoznak a versben, melyeket félrímek kapcsolnak egymáshoz: x a x a.

Hazádnak rendületlenül

◡ – | – – | ◡ – | ◡ –

Légy híve, oh magyar;

– – | ◡ – | ◡ ◡

Hogyan lett a Szózat hazafias énekünk • Vörösmarty Mihály 1836-ban írta meg versét, majd a költeményre **Egressy Béni** (eredeti neve Galambos Benjámín) írt zenét 1843-ban, amikor annak megzenésítésére Bartay András, a Nemzeti Színházi igazgatója pályadíjat tűzött ki. A mű ősbemutatójára 1843. május 10-én került sor a Nemzeti Színházban. A *Szózatot* második himnuszunknak is nevezik. Sokáig vita tárgya volt, hogy a *Himnusz* vagy a *Szózat* legyen a nemzeti himnuszunk. A népies műdal stílusában készült dallam azóta második nemzeti énekünké vált. Fontos eseményeket a *Himnusszal* kezdünk, és a *Szózattal* zárunk.

Irodalomelméleti ismeret

Óda • A himnuszhoz hasonló műfaj: egy eszme jelentőségét fejezi ki ünnepélyes hangnemben. Eredetileg az istenséget dicsőítette, később uralkodókat, hadvezéreket ünnepeltek vele. A *Szózat* nem az óda műfaját szállítja lejjebb azzal, hogy földi dolgokról szól – a hazáról –, hanem a hazát emeli fel isteni rangra.

A merengőhöz (Laurának)

Hová merült el szép szemed világa?
Mi az, mit kétes távolban keres?
Talán a múlt idők setét virága,
Min a csalódás könnye rengedez?
Tán a jövőnek holdas fátyolában
Ijesztő képek réme jár feléd,
S nem bízhatol sorsodnak jóslatában,
Mert egyszer azt csalúton kereséd?
Nézd a világot: annyi milliója,
S köztük valódi boldog olly kevés.
Ábrándozás az élet megrontója,
Mely kancsalúl, festett egekbe néz.
Mi az, mi embert boldoggá tehetne?
Kincs? hír? gyönyör? Legyen bár mint özön,
A telhetetlen elmerülhet benne,
S nem fogja tudni, hogy van szívöröm.
Kinek virág kell, nem hord rózsaberket;
A látni vágyó napba nem tekint;
Kéjt vesz, ki sok kéjt szórakozva kerget:
Csak a szerénynek nem hoz vágya kint.
Ki szívben jó, ki lélekben nemes volt,
Ki életszomját el nem égeté,
Kit gőg, mohó vágy s fény el nem varázsolt,
Földön honát csak olyan lelheté.
Ne nézz, ne nézz hát vágyaid távolába:
Egész világ nem a mi birtokunk;
Amennyit a szív felfoghat magába,
Sajátunknak csak annyit mondhatunk.
Múlt és jövő nagy tenger egy kebelnek,
Mégférhetetlen oly kicsiny tanyán;
Hullámin holt fény s ködvarak lebegnek,
Zajától felrémül a szívmagány.

Ha van mihez bizhatnod a jelenben,
 Ha van mit érezz, gondolj és szeress,
 Maradj az élvvel kínáló közelben,
 S tán szebb, de csalfább távot ne keress,
 A bírhatót ne add el álompénzen,
 Melyet kezvedbe hasztalan szorítsz:
 Várt üdvöd kincse bánat ára lészen,
 Ha kart hizelgő ábrándokra nyitsz.
 Hozd, oh hozd vissza szép szemed világát;
 Úgy térjen az meg, mint elszállt madár,
 Mely visszajő ha meglelé zöld ágát,
 Egész erdő viránya csalja bár.
 Maradj közöttünk ifjú szemeiddel,
 Barátod arcán hozd fel a derűt:
 Ha napja lettél, szép delét ne vedd el,
 Ne adj helyette bánatot, könnyűt.

Amit a műről tudnod kell!

A beteljesedett, viszonzott szerelem boldogságának költeményét Vörösmarty Laura beleegyezése után sem írhatta meg. Boldogságvágyának utolsó reménysege volt az ifjú hölgy, de csak kezét nyerte el, szerelmét nem viszonzta.

Keletkezése • A *merengőhöz* című verse 1843-ban született. Sokkal inkább filozófiai alkotás, mint boldog szerelmi vallomás. A költeményt menyasszonyi ajándékkul vitte Laurának a Komárom megyei Csepren.

Témája • A költemény a féltékeny, aggódó 43 éves férfi szavát csendíti fel, akinek az alig húszéves lány vágyaival, ábrándjaival mintha vetélytársakkal kellene megküzdenie. Vörösmarty Laura merengéseire, gondolataira is féltékeny. Erkölcsei tanácsai csak féligazságokat tartalmaznak. A *kincs, hír, gyönyör* telhetetlen élvezetét Vörösmarty méltán ítéli el, de ezek a veszedelmek nem fenyegették Laurát. Ahol pedig arra figyelmezteti, hogy *Ábrándozás az élet megrontója, / Mely kancsalúl, festett egekbe néz* olyan tanácsot ad – igaz, hogy nagyon szép szavakkal –, melyet maga sohasem tudott követni. Ova inti ifjú menyasszonyát az ábrándozástól, de nem azért, mert ő sosem ábrándozott, hanem azért, mert nála inkább senki sem ismeri az elszabadult képzelet veszedelmeit. Arra is felszólítja Laurát, hogy ne vágyakozzon hiába az *...Egész világ nem a mi birtokunk; / Amennyit a szív felfoghat magába, / Sajátunknak csak annyit mondhatunk*. A költemény záró soraiban arra kéri Laurát, hogy tekintetével inkább órá tekintsen: *Barátod arcán hozd fel a derűt: / Ha napja lettél, szép delét ne vedd el, / Ne adj helyette bánatot, könnyűt*.

Üzenete • A bírhatót nem szabad eladni álompénzen, mert ábrándozás az élet megrontója. Erkölcsei normákat fogalmaz meg Vörösmarty, a vers egy tiszta, nemes férfiszív lángoló, féltő szerelmének bizonyítéka.

A vén cigány

Húzd rá cigány, megittad az árát,
Ne lógatsd a lábadat hiába;
Mít ér a gond kenyéren és vizen,
Tölts hozzá bort a rideg kupába.
Mindig így volt e világi élet,
Egyszer fázott, másszor lánggal égett;
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Véred forrjon mint az örvény árja,
Rendüljön meg a velő agyadban,
Szemed égjen mint az üstökös láng,
Húrod zengjen vérszél szilajabban,
És keményen mint a jég verése,
Odalett az emberek vetése.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Tanulj dalt a zengő zivatartól,
Mint nyög, ordít, jajgat, sír és bömböl,
Fákat tép ki és hajókat tördel,
Életet fojt, vadat és embert öl;
Háború van most a nagy világban,
Isten sírja reszket a szent honban.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,
Szív és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Kié volt ez elfojtott sohajtás,
Mi üvölt, sír e vad rohanatban,
Ki dörömböl az ég boltozatján,
Mi zokog mint malom a pokolban,
Hulló angyal, tört szív, örült lélek,
Vert hadak vagy vakmerő remények?
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyűtt vonóbul bot,

Sziv és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Mintha újra hallanók a pusztán
A lázadt ember vad keserveit,
Gyilkos testvér botja zuhanását,
S az első árvák sirbeszédeit,
A keselynek szárnya csattogását,
Prohetheusz hallhatatlan kinját.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyútt vonóbul bot,
Sziv és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

A vak csillag, ez a nyomoru föld
Hadd forogjon keserű levében,
S annyi bűn, szenny s ábrándok dühétől
Tisztuljon meg a vihar hevében,
És hadd jöjjön el Noé bárkája,
Mely egy uj világot zár magába.
Húzd, ki tudja meddig húzhatod,
Mikor lesz a nyútt vonóbul bot,
Sziv és pohár tele búval, borral,
Húzd rá cigány, ne gondolj a gonddal.

Húzd, de mégse, – hagyj békét a húrnak,
Lesz még egyszer ünnep a világon,
Majd elfárad a vész haragja,
S a viszály elvérzik a csatákon,
Akkor húzd meg újra lelkesedve,
Isteneknek teljék benne kedve.
Akkor vedd fel újra a vonót,
És derüljön zordon homlokod,
Szűd teljék meg az öröm borával,
Húzd, s ne gondolj a világ gondjával.

Amit a múró! tudnod kell!

Hattyúdala ez a vers Vörösmartynak. Bonyolult, nehéz vers. Egészében véve keserű, fájdalmas viaskodását fejezi ki súlyos kétségeivel.

Keletkezése • 1850 után Vörösmarty elhallgatott. Csak 1854-ben szólalt meg újra, a krími háború kitörésének hírére. Azt remélte, hogy a nemzetközi helyzet alakulásával Magyarország függetlenségének kivívása is újból lehetőségessé válik.

Témája • Önmegszólításról van szó, a lírai én meghasonlásáról, ketéscsakadással, önmagával folytatott vitájáról. Ez a verstípus mindig válság következménye. Vörösmarty esetében rendkívül összetett, egymásba fonódott jelenségről van szó: magánéletbeli, nemzeti, világtörténelmi, filozófiai és emberi válságról. A költemény tehát ennek a krízisnek a tárgyiasítása, általánosítása.

Címe • A cím képe ismerős a magyar köztudatban: olyan zenész, aki muzsikájával elfeledteti a bánatot, a gondot, de utalhat a cím az idős költőre is.

Szerkezete • Az első strófa és a refrén ad bordal-keretet a versnek.

1. vsz.: önfelszólítás, a vén cigány maga a költő, aki hosszú hallgatás után önmagát biztatja dalolásra, versírásra, a halál előtti utolsó alkotásra.

2–3. vsz.: válaszol arra a kérdésre, milyen legyen ez az utolsó, rendkívüli alkotás: legyen kemény, szilaj, fejezze ki a nemzeti katasztrófát.

4–5. vsz.: arra a kérdésre válaszol, miért kell megírni a verset. Egyéni és nemzeti tragédiák hangjai szólalnak meg. A kérdések nyugtalanságot sejtetnek. A költő saját kora tragédiáival – bibliai (az első emberpár bűne, a testvérgyilkosság) és mitológiai (Prométheusz) tragédiákat állít párhuzamba.

6. vsz.: ez a versszak fordulatot hoz a keserű, fájdalmas érzelmek viharába. Felismeri a vihar, a harc, a szenvedés világtisztító erejét. Noé bárkája a teljes újrakezdés ígérete, csak a totális pusztulás árán jöhet el. A földnek meg kell tisztulnia a bűntől, csak akkor születhet meg a várva várt új világ.

7. vsz.: ez a strófa már a visszanyert, bizakodó optimizmus himnusza. A *Húzd!* felszólítás juttatja el a verset a csúcspontra, de a költő leinti magát: csak akkor akar újra megszólalni, ha vége lesz a vérontásnak, a *viszály elvérik a csatákon*. A sötétből felvillan a reménység fénye: *Lesz még egyszer ünnep a világon*.... Megváltozik a refrén is: ebben az új világban érdemes majd újra felvenni a vonót, amikor a vén cigány már örömről énekelhet, s nem kell törődnie a világ gondjaival.

Kifejezőeszközök • Formai szempontból lenyűgöző Vörösmarty stílusművészete, amely kiaknázza nyelvünk bámulatos kifejező erejét: felszólítás, metaforák, hallucinációk, víziók, izgatott kérdések, figura etymologica, refrén, alliteráció, ismétlés, fokozás, halmozás van a költeményben. Verselése szimultán. Hangneme szenvedélyes, csapongó. Romantikus stílusú.

Üzenete • Sokféleképpen értelmezhető a mű. Amiért híres lett: tökéletes kifejezése egy különleges lelkiállapotnak és emlékbizonyosága a minden tragédián, összeomláson felülemelkedő emberi erőnek, reménykedésnek.

Erdekessége • Kevesen értették saját korában Vörösmartynak ezt a versét, sőt néhányan – köztük Gyulai Pál is – a „megrendült agyú” költő nem egészen világos alkotásának tekintették. Babits Mihály *A férfi Vörösmarty* című tanulmányában az örült elme versének nevezte. Kemény Zsigmond viszont elsőnek közölte a *Pesti Napló* 1855-ös évfolyamában. Azóta ez a költemény a legemlegettebb magyar versek egyike.

1. Milyen műfaji hagyományokat használt fel Vörösmarty *A vén cigány* című versében?
2. Hogyan valósul meg az önmegszólítás a költeményben?
3. Mi a kapcsolat az öregedő költő és a vén cigány élethelyzete között?
4. Idézd fel a vers refrénjét! Hogyan változik meg az utolsó versszakban?
5. Hogyan szólal meg a bizakodás hangja az utolsó strófában? Tanuld meg ezeket a sorokat!
6. Mi az üzenete a versnek?

1. Az emberiség történelmének mely nagy tragédiáit állítja párhuzamba a költő saját kora rettenetével?

Irodalomelméleti ismeret

A rapszódia • Emelkedett, gyakran extatikus hangú, kötetlen szerkezetű, formájú és ritmusú lírai műfaj. Zaklatottság, az érzelmek és gondolatok szenvedélyes hullámzása jellemzi. Részei nem logikailag, hanem képzelet, az asszociációk és érzelmek törvényszerűségeit követve kapcsolódnak egymáshoz. Rokon műfajai a himnusz és az óda. A görög irodalomban a rapszódosz által előadott elbeszélő költeményt vagy annak egy töredékét jelentette. A romantika különösen kedvelte: Vörösmarty Mihály *Előszó, A vén cigány*, Petőfi Sándor *Az örült, Egy gondolat bánt engemet*. Az újabb irodalomban ritkább: Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség*.

A MAGYAR REGÉNY KEZDETEI

A prózai nagyepika mindmáig legnépszerűbb műfaja, a regény (román) nehezen gyökerezett meg irodalmunkban. A felvilágosodás korában még legjobb íróink is fordításokat, átdolgozásokat készítettek népszerű külföldi művekből. **Báróczi Sándor** testőríró úgy ültetett át francia regényeket magyarra, hogy tudatosan az eredeti művek stílusának visszaadására törekedett. **Kazinczy** számára szentimentális stíluspróba egy német Werther-utánzat átköltése, melyet *Bácsmegyének öszve-szedett levelei* (1789) címen ad közre.

Külföldi példák hatására eredeti prózai művek is születtek a korban. De **Szentjóni Szabó Lászlónak**, a kufsteini börtönben fiatalon elhunyt költőnek igényes történelmi-lélektani regénye: *Első Mária magyar királyné*, töredékes maradt, **Bessenyei György** *Tariménes utazása* (1804) című államregénye kéziratban hevert 1930-ig, **Kármán József** *Fanni hagyományait*, a hősnő szentimentális naplóját és levelezését pedig csak az *Uránia* néhány előfizetője ismerte meg.

Az első magyar regény • A kor legnépszerűbb regényírója a piarista szerzetes matematikaprofesszor, **Dugonics András** (1740–1818). A X. században játszódó, minden hitelességet nélkülöző áltörténelmi regényét, az *Etelkát* (1788) tekintik irodalomtörténetünk az első magyar regénynek. A regény műfaja iránt a XIX. században az érdeklődés egyre nőtt, és a reformkorban újító kísérletek is megjelentek. A romantika egyik kedvelt műfaji változata, az útirajz igen népszerűvé vált. **Böloni Farkas Sándor, Pulszky Ferenc, Szalay László, Irinyi József, Gorove István** és mások beszámolóí óriási sikert arattak. A polgárosuló irodalomnak a közönség igényéhez idomuló keretei, elsősorban a divatlapok és almanachok, állandóan közöltek szépprózát. Több száz szépirodalmi alkotás, leginkább kalandos történet igyekezett kielégíteni a megnövekedett igényeket. Míg a 10–20-as években összemosódtak az olcsó kalandregények, érzelmi románok, erkölcsnemesítő népkönyvek és az irodalmi érdekű

kezdemények körvonalai, a 30-as évek irodalmi fellendülésének hatására a 40-es években már jól érzékelhető különbség van a ponyvaszínvonalú kiadványok és széprózai alkotások között. A szépróza java a kor nagy kérdéseivel kapcsolódik, a nemzet, a társadalom gondjaiban osztozik a költészettel. Eötvös első regényeire és mások munkásságára egyaránt érvényes ez a megállapítás.

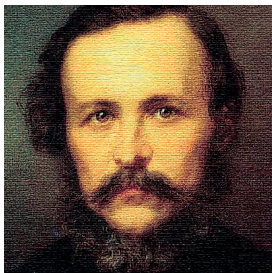
Társadalmi regény • Az első magyar társadalmi regénynek **Fáy András** (1786–1864) *A Bélteky-ház* (1832) című családrégényt tekintjük. Széchenyi *Hitel*ének hatására döntött úgy Fáy, hogy társadalmi tapasztalatait szépirodalmi eszközökkel fogalmazza meg, és szembe állítja egymással a konzervatív és haladó nemességet. Nemzedéki konfliktusként ábrázolja a társadalmi-politikai ellentéteket a két Bélteky, apa (Mátyás) és fia (Gyula) alakjában. Kritikával szemléli a falusi nemesi életet, megértő a párválasztás szabadságáért küzdő fiatalokkal.

Történelmi regény • A magyar regény igazi sikere báró **Jósika Miklós** (1794–1865) nevéhez fűződik. Ő a magyar romantikus történelmi regény megteremtője. Mesterének W. Scott-ot tekintette. Fő műve, az *Abafi* 1836-ban jelent meg. Az 1590-es években, Erdélyben játszódó regény hőse a züllött és kicsapongó életet élő Abafi Olivér, akit első jótettének tudata kiközökenti a posványból, elszakad a rossz társaságtól, a javulás útjára tér, kitartással leküzdji jellemhibáit. Érzelmi viharok és izgalmas kalandok után a közéleti tevékenységben és a szerelemben megtalálja élete értelmét. A vadregényes táj lefestése, a dicső múlt megidézése, a zsarnok fejedelemmel szembeszálló főhős alakja óriási sikert aratott. Jósika írói hagyatéka 78 regény 117 kötetben. Regényeiben a romantika egész kellektárát felhasználta.

A társadalomábrázolásban és történelemszemléletben báró **Eötvös József** jutott a legközelebb a realizmushoz a reformkor prózairói közül, de a cselekménybonyolításban még megőrizte a romantika hagyományos megoldásait.

EÖTVÖS JÓZSEF

(1813–1871)

Benczúr Gyula:
Eötvös József, 1884

Báró **Eötvös József** a magyar irodalom egyik legemelkedettebb szelleme, legtisztább emberi egyénisége. A XIX. század derekának meghatározó személyiségei közé tartozik, mint regényíró, mint politikus, kultúrpolitikus. Műveiben ötvözte a romantika és a realizmus jegeit.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1813. szeptember 3-án született Budán nagybirtokos, konzervatív, udvarhú családban. Gyermekkorát azonban anyai nagybátyja birtokán, a Fejér megyei Ercsiben töltötte.

Az itt ért hatások – német klasszicista műveltség, szabadelvű-emberbarát elvek – befolyásolták elsőként gondolkodását. Apja a Martinovics-összeesküvésben részt vett és börtönt szenvedett Pruzsinszky Józsefet fogadta mellé nevelőnek, állítólag azért, hogy a mogorva ember elriassa fiát mindenfajta radikalizmustól. Nevelője viszont a francia felvilágosodás eszméivel ismertette meg. A Rousseau-i érzelmesség nyomai első alkotásaiban is fellelhetők.

Apja a kor főnemesi szokásait felrúgva nyilvános gimnáziumba járatta fiát Budán, majd 1826-tól 1831-ig végezte tanulmányait a pesti egyetem bölcsészeti majd jogi karán. Itt újabb haladó szellemű hatások érték. Elsősorban Horváth István, Kazinczy „pesti triászának” feje, a történelemtanára révén. Az egyetem befejezése után hosszabb utazást tett Nyugat-Európában: Svájc, Németalföld, Anglia, Franciaország, és tanulmányozta a politikai eszmeáramlatokat.

Eperjesen • 1837-ben apja, Sáros megye főispánja, Eperjesre nevezeti ki a kerületi táblához ülnöknek. 1838-ban meghalt apai nagyapja s Eötvös a család Borsod megyei birtokára, Sályra költözött. Új korszakot életében az 1839–1840. évi országgyűlés ideje hoz, ahol többször felszólalt. Szónoki tehetsége ekkor mutatkozott meg először.

A centralisták csoportjában • Politikai felfogása, baráti köre a centralisták csoportjába vonzotta, melynek egyik szellemi vezetője lett. A centralisták a reformkori ellenzék egyik csoportosulása – Szalay László, Trefort Ágoston, Csengery Antal, Irinyi József – sokoldalúan képzett, értelmiségivé lett fiatalemberek voltak, akik tudományosan megalapozott politikai programot dolgoztak ki. Erős központi (centrális) hatalmat kívántak az országban, támadták a nemesi vármegyék autonómiáját, mert ebben a nemesi kiváltságok és a maradiság, a hatalmi önkényeskedés támaszát látták.

Házassága • 1842-ben vette feleségül Rosty Ágnest. Boldogságuk, szerelmük az anyagi gondok ellenére is fogalommá vált a kortársak szemében. Németh László: *A fiatal Eötvös* című tanulmányában írta: „Szerencsésen nősült, s családi élete sorscsapás, anyagi bajok közt is biztos menedéke maradt. Ember, aki szeretett, és akit szerettek. Adakozó természet, akit a világ nem akadályozott meg abban, hogy adakozhasson.” Két fiú és három leánygyermekük született. Loránd nevű fiúk (1848–1919) neves fizikus lett, egy időben a pesti egyetem rektora, a MTA elnöke volt (1950 óta a budapesti egyetem az ő nevét viseli).

Eötvös erkölcsös egyéniségként vált közismertté: inkább lemondott örökségéről, de a törvények kijátszásával nem akart a családi vagyonhoz jutni (feltehetően Eötvös magatartása szolgált mintául Jókainak regényhőse, Kárpáthy Zoltán hasonló cselekedetéhez).

Miniszterként • 1848-ban a Batthyány-kormány vallás- és közoktatási minisztere lett. Reformer volt, de a forradalmi úttól visszariadt. A Béccsel való nyílt szembekerüléstől megrettent és 1848 szept-

temberében családjával együtt Münchenbe emigrált. 1851-ben tért vissza Magyarországra. A kiegyezést követően ismét miniszter lett. Régi tervét az általános és kötelező népoktatásról sikerült törvényévé emelni és elfogadtatni.

1871. február 2-án halt meg Pesten. Földi maradványait február 6-án Ercsiben helyezték örök nyugalomra.

MUNKÁSSÁGA

Írói pályája Kazinczy és Kölcsey, illetve a francia romantika (főként Victor Hugo és a liberalizmus) jegyében indult. Kölcseyt politikai példaképének is választotta az 1832–1836. évi országgyűlésen tanúsított bátor fellépése, haladó programja miatt. Külföldi útjainak tapasztalatairól tanulmányokat készített (*Szegénység Írlandban*, 1840). Irodalmi értékűek fiához, Lorándhoz írt levelei is. Kísérletezett a drámai műnimmel is. Legsikerültebb darabja az *Éljen az egyenlőség* (1841) című vígjátéka. Költeményeinek javát a 30-as években írta, verseit az érzelmesség, az érzékenység, az emelkedettség, a patriotizmus jellemzi, kifejeződik küldetéstudata. Néhány lírai alkotása népszerű antológiadarab: pl.: *A megfagyott gyermek*, *Én is szeretem*, *Búcsú*, *Végrendelet* stb. A vármegyei joggyakorlat tapasztalatai elmélyítették Eötvösben a magyar társadalom elmaradottságának érzését és a változtatás szándékát.

Az 1848 előtt írt regényeivel, *A karthausival* (1839), *A falu jegyzőjével* (1845) és a *Magyarország 1514-ben* (1847) érte el a legnagyobb sikereit. Ezek a 40-es évek magyar regényirodalmának legjelentősebb művei. Mindhárom mű hangsúlyozottan példázatszerű, az alapvető élménye az eszményt igencsak nélkülöző valóság nyomasztó súlya. De *A karthausi* az elégikus, *A falu jegyzője* a szatirikus, míg a *Magyarország 1514-ben* a tragikus-ironikus nézőpontot teszi meg uralkodónak.

Írt néhány remek novellát is, legjobb közülük *A molnárleány* című, amelyben a módos parasztságban látja és láttatja egy demokratikus társadalom alapját.

Hírén, jelentőségén, műveinek értékén mit sem rontott az azóta múltó idő. Tudomásul vesszük korlátait, de tudjuk, hogy nagy államférfi, nagy politikai gondolkodó, nagy író volt. Ma azzal szoktuk jellemezni, hogy vele kezdődik a magyar realista regény.

A falu jegyzője

(Rövidítve)

A cselekmény a XIX. század elején játszódik az Alföldön, Taksony megyében, Tiszaréten. A falu a dúsgazdag és előkelő Réty család birtokában van. A falu jegyzője, Tengelyi Jónás, akit a falu becsületessége, jó szándéka miatt szeret és megbecsül. Réty és a jegyző együtt tanultak Heidelbergben a jogi egyetemen, jó cimborák voltak, de diákkori barátságuk az idők folyamán

megkopott. Réty gazdagon nősült, fia született, majd miután első felesége meghalt, másodsor is megnősült. Felesége fennhéjázó, gőgös asszony, aki nem szereti, ha férje nem hozzáillő emberekkel tart fenn kapcsolatot. A jegyző ma már családján kívül csak a falu papját, Vándory Balázst érzi magához közelállónak.

Réty Ákos a jegyző lányának, Vilmának udvarol. A fiú nem hasonlít az apjára, becsületes, jóindulatú fiatalember, aki az egyszerű emberek sorsát is a szíven viseli. Barátja Kislaky Ádám, az alispán birtokszomszédjának, Kislaky Bálintnak a fia. Az öreg Kislakynak rég dédelgetett terve, hogy fia és az alispán lánya, Etelka egy pár lesznek.

Mikor Tengelyi hazatért, rémülten látta, hogy jó szándékú lánya, Vilma, házukba fogadta a betyár Viola beteg feleségét, Zsuzsikát, két fiával együtt. Peti cigánynak napnyugta után sikerül Violával beszélnie, és tudatnia vele, hogy beteg felesége jó helyen, a jegyzőék házában van. Viola hajdanán tisztességes, becsületes gazdaember volt, akit maga Nyúzó szolgabíró hajszolt a betyárok közé. A szolgabíró eredendően azért haragudott a férfira, mert nem tudta tőle elcsábítani a feleségét, ezért hatalmával visszaélve az előírtnál több különmunkára kötelezte a férfit. Amikor az nem teljesítette, mert nem hagyta magára az éppen szülő feleségét, megverette, gúzsba köttette. Violának csak úgy sikerült megszöknie, hogy végzett az ispánnal. És egy gyilkosra nem vár más sors, mint a bujdosás, lakhelye a rengeteg, barátja a szél.

Viola épphogy meg tudott menekülni, Liptáknéval még meg tudja üzenni a jegyzőnek, hogy vigyázzon hivatalos irataira, amiket egy vasládában őriz, mert hatalmas ellenségei vannak, „és bizonyos uraknak, meg asszony-ságoknak nagyon fáj a foguk az irományok után”.

Másnap, vasárnap az alispán házában a tisztújítás előtti szokásos mulatozás folyik. Az ellenfél, Bántornyai portáján is hasonló módon mulatják az időt a kortesek. Míg az alispán lánya a jegyzőék házában időzik Vilmánál, a jegyző a porvári főispánnál van. Marosvölgyi gróf a jegyző véleményére kíváncsi a közállapotokat illetően. Tengelyi őszintén számol be a siralmas állapotokról, hogy a választások előtt a két párt, mint két ellenséges hadsereg áll egymással szemben. A város ügyeivel nem törődnek, csak az érdekel mindenkiket, hogy ő kerüljön hatalomra, a parasztok szedett-vedett ruhákban járnak, rongyos tetejű házuk épphogy össze nem dől, ipar és gyarapodás, meg az a derű, mely más országokat jellemez, itt elő sem tűnik.

A titkár véleménye szerint Tengelyi nem ide való, elűt a többiektől.

– Mondja úgy, hogy Magyarországon sehová sem való – válaszolta Marosvölgyi.

Rétyné aljas tervet eszelt ki a jegyző ellen, ügyvédjével, Macskaházyval. Ők az az asszonyosság és uraság, akinek mindenáron meg kell szereznie a jegyző és a pap iratait, amik szintén Tengelyinél vannak, mert Vándoryhoz egyszer már betörték. Az alispánnéknak azért van szüksége a pap irataira, mert azok az országból elüldözött, és Németországba szökött férje féltetstvéreiről is tartalmaznak adatokat. Még az is kiderülhet, hogy a hatalmas birtoknak nem a férje a törvényes tulajdonosa. A hatalomért és a vagyoni gyarapodásért mindenre kész Rétynének mindenáron meg kell szereznie az iratokat. Macskaházy a visszataszító külsejű, félszemű Üveges Jancsint bízta meg, hogy szerezze meg az iratokat. A férfi a kocsmában találkozik Cifra Jancsival, a lezüllött kurtanemessel, és ráveszi őt, hogy ötven forintért segítsen neki megszerezni

az iratokat. Megbeszélésüket azonban kihallgatja Peti cigány, aki ahogy lehet, értesíti Violát, hogy mi készül a jegyző ellen.

Viola újra bemegy a faluba, és visszaszerzi az iratokat, leüti az éppen menekülni készülő Úveges Jancsit. Dulakodásuk azonban oda vonzza a pandúrokat, lövés dördül, és Réty Ákos sebesül meg, aki éppen Vilmának udvarolt. A zajra kirohant a házból, ott látta meg a földön fekvő Úveges Jancsit, és lehajolt hozzá, hogy segítsen, ekkor érte a lövés. Tengelyi ezalatt távol volt otthonától, éppen a szavazáson vett részt. Megdöbbenve látta, hogy a titkos szavazást nevéssé teszik, hiszen az ajtóban álló két táblabíró minden szavazónak utasítást adott.

Amikor szóvá teszi a körülményeket, egy emberként állnak ki ellene, sőt Nyúzó úr addig nem engedi szavazni, amíg be nem bizonyítja, hogy ő is jogosult a szavazásra, azaz nemes ember. Durva hangon utasítja ki.

– Takarodjék kend haza, nemtelenek itt szava nincs!

Soha senkit nem tapsoltak meg úgy, ahogy Nyúzót ezután a cselekedete után. Tengelyi mellett egyedül az ifjú Kislaky Kálmán állt ki, hazakísérte a jegyzőt, hogy elhozhassa iratait, és bebizonyítsa nemességét. Tengelyit otthon nagy sürgés-forgás fogadta, Tengelyi amikor hazatér, akkor tudja meg, hogy kirabolták. Azzal, hogy eltűntek az iratai, számára és a családjá számára minden elveszett. Hiszen a nemesi igazolás nélkül ő senki és semmi, gyermekei parasztok, „akiket megvetnek, lábbal taposnak, akiknek birtoka nincs, érdeme nem is lehet, olyanok, mint akik itt laknak körülöttünk ezekben a kunyhókban! Nem idegenek, mert hisz itt születtek, még sincs hely, amelyet a világon hazájuknak nevezhetnének...”

Vándory is a jegyző házában van, ő optimistábban látja barátja helyzetét. Telegdy azonban úgy gondolja, nem véletlen, hogy épp most kérték tőle a nemességét igazoló papírokat. Viola csak az eszköz volt, mert nem állt be a btyár üldözői közé, ezért akarják eltiporni a büszkeségét.

A pandúrok Nyúzó vezetésével Viola és társai nyomára bukkannak. Viola először úgy gondolta, hogy a kunyhó falai alá temeti magát, csak ne jusson az akasztófára, de a veszélyben egészen elfeledkezett az iratokról. Nem hagyhatja, hogy az egyetlen ember kerüljön bajba, aki neki a segítségére volt, ezért mindent megtesz, hogy a jegyző papírjait megmentse, így az iratokat magához szorítva, a füsttől fuldokolva, és szinte vakon kimenekül az égő házból. De pont Nyúzó és Macskaházy karjaiba futott, az ügyvéd kikapta a kezéből az irományokat, és úgy tett, mintha a tűzbe dobta volna, az iratokat azonban magánál tartotta. A pandúrok a megkötözött és sebesült Violát Kislakyék udvarházába viszik, és azonnal fel akarják akasztani.

Viola végül, miután látja, hogy Macskaházy csak játszik vele, mindent elmond, attól kezdve, hogy hogyan hallotta az alispánné és az ügyvéd párbeszédét, addig, hogy a jegyző házában Úveges Jancsitol ellopta az iratokat. Völgyessyn kívül senki sem akarja komolyan venni Viola szavait, hiszen hogy lehetne egy szó is igaz abból, amit a haramia mond, hogy egy összeesküvésről van szó, ami mögött az alispánné áll. De az alügyész Viola minden szavát lejegyezte, és így akarja megszerkeszteni a jegyzőkönyvet is. Ezt azonban megakadályozzák, és inkább lemond arról, hogy ő készítse el a jegyzőkönyvet, és elhagyja a vészőtörvényszéket. Nyúzó és a többi táblabíró sürgetésére végül a bíróság elnöke, a tétovázó Kislaky is elfogadja a halálos ítélet kimondását, de az ítélet végrehajtását a késői időpont miatt másnapra halasztják.

Völgyessy arra gyanakszik, hogy a háttérben valamilyen nagy gazság húzódik meg. Viola ártatlan, de halála sokaknak jönne jól. Réty Ákossal elhatározzák, hogy megmentik Violát. Éjszaka sikerül is kiszabadítaniuk a halálra ítéltet hevenyészett börtönéből, a Kislaky-udvarház pelyváskamrájából.

Macskaházy felkeresi az alispánét, és hallgatásáért cserébe ötvenezer forintot kér. Rétyné eleinte magabiztos, hiszen ő is úgy tudja, hogy az iratok elégték, összeomlik, amikor megtudja, hogy azok a férfinál vannak. Macskaházy zsarolásának végül is engednie kell az asszonynak, hiszen igazat kell adnia a férfinak, ha az beárulja őt a törvényszéknél, a férfit felmentik, az igazi vesztes csak ő lesz. Alispáné a börtönben lopás miatt, amit egy zsidóval követett el, ezt a szégyent nem bírná elviselni. Beszélgetésük minden szavát tisztán halotta az alispáni ház fűtője, Peti cigány, aki azonnal értesíti Violát, hogy az iratok az ügyvédnél vannak. Elhatározza, hogy megszerzi azokat, de önvédelemből meg kell ölnie Macskaházyt.

Viola levélben arra kéri a jegyzőt, hogy anélkül, hogy bárkinek szólna róla, találkozzanak éjjel a nagy nyírfánál, és visszakapja tőle minden iratát, amelyet az alispán ügyvédjének megbízásából Úveges Jancsi rabolt el a házából.

A jegyző odamegy a megadott helyre, de Viola helyett csak Macskaházy gyilkosinak üldözőit találja, akik idáig tudták a gyilkost követni, innen nyomát veszítették. A törvényszéken megkezdődik Macskaházy gyilkosságának az ügyében a tanúk kihallgatása, és a gyanú egyre inkább a jegyzőre terelődik, hiszen az ügyvéd halála órájában az ő nevét mondta. A Viola által elejtett néhány papíron Tengelyi írását ismerik fel, és a Tiszaparton megtalálják Tengelyi botját. A jegyző szomszédai is vallják, hogy hallották, amikor a jegyző megfenyegette az ügyvédet.

Tengelyit Nyúzó mint a gyilkosság gyanúsítottját elfogja, és a börtönbe szállíttatja. Ákos beszél az apjával, aki bár teljesen bizonyos abban, hogy egykori diáktársa ártatlan, segíteni nem tud rajta.

Vándory, hogy barátján segítsen, levelet ír az alispánnak, melyben felfedi, hogy ő a féltestvére, aki apjuk halálakor lemondott testvére javáról, az őt megillető vagyonról, hiszen ezzel testvérét igen nehéz helyzetbe hozta volna. Világi fogalmak szerint a testvééréért ő nevet, vagyont, szép polgári állást feláldozott, bátyja akkor azt mondta, bármit kérhet tőle. Most itt az alkalom, hogy ígéretét valóra váltsa, megmentse a jegyzőt, hogy ne érezze azt, méltatlanra pazarolta jóindulatát. Mikor találkoznak, az alispán elmondja, hogy egy gyenge pillanatában elmondta feleségének, hogy a lelkész a bátyja. Apja első házasságából származó fia, aki a javára lemondott az őt megillető örökségről. A felesége azonban nem bízott a lelkész nagylelkűségében, és az alispánhoz csak a vagyona miatt ment hozzá, ő bízta meg az ügyvédet, hogy szerezze meg az iratokat. Végül a lelkész is belátja, hogy Réty a jelen helyzetben nem tehet semmit, hiszen ha feljelentené a feleségét, hogy az ügyvédet ő bízta meg a jegyző iratainak elrablásával, így a jegyző még gyanúsabbá válna. Egyelőre csak annyit tehet, hogy amennyire lehet, enyhíti a fogva tartás körülményeit.

A börtönben járvány tört ki, a siralmas körülmények között többen megbetegedtek és meghaltak. Úveges Jancsi is beteg lett, halála előtt Vándory beszélt vele, a férfi ekkor vallotta be, hogy az ügyvédet Viola gyilkolta meg, és eddig ezt azért nem mondta el a vallomásában, mert az alispáné megfenyegette, hogy ne szóljon semmit. Az ügyvéd halála előtti napon az alispáné

összeveszett vele, mert az asszony nem akarta azt a rettentő összeget kifizetni, amit tőle az ügyvéd kért. Ezért Rétyné megbízta őt, hogy kétezer forintot kap, ha az ügyvédtől visszaszerzi az iratokat, ezért találták meg őt akkor éjszaka Macskaházy lakásában, de Viola megelőzte őt. Vándory megkönnyebbül, hogy így végre kiderülhet barátja ártatlansága. A lelkész azonnal elmegy, hogy tanúkat hozzon.

Rétyné kilátástalan helyzetében a rá váró gyalázat elől az öngyilkosságba menekül, és szobaaajtáját magára zárva megmérgezi magát. Üveges Jancsi vallomása azonban nem könnyített a jegyző helyzetén. Azt mindenki elfogadta, hogy Macskaházy bűnös a jegyző iratainak elrablásában, de ez csak növelte a gyanút Tengelyi irányában. Az, hogy a gyilkosságot Viola követte el, csak egy tanú, egy nem szavahihető ember, Üveges Jancsi állította. Tengelyin csak az segített volna, ha Viola a bíróság előtt vallja be, hogy ő követte el a gyilkosságot. Ebben azonban a lelkészen kívül senki sem reménykedett.

Viola úgy dönt, hogy feladja magát, Tiszavárra megy, és magát Réty Ákos kezére adja. A pandúrok azonban felfedezik és üldözőbe veszik, Ákos lakhelyénél, a Törökdomb közelében rálőnek. Cifra, aki közben beállt Nyúzó pandúrjai közé, még rá is akar támadni a sebesült, magatehetetlen férfira, de ezt Ákos még éppen meg tudja akadályozni, akinek Viola még át tudja adni az iratokat.

Tengelyi ezek után természetesen visszanyerte szabadságát, és családjá körében élt. Legjobb barátja továbbra is Vándory és Völgyessy maradt, és néhány ifjúkori álmát is meg tudta valósítani, takarékmagtárat és kisdédóvót alapított. Ákos elvette Vilmát, majd hamarosan egy kisfiuk született, János huszár pedig gazdaságának intézője lett. Vándory bár megtehetette volna, de nem vette föl nemesi címeit, továbbra is lelkész maradt. Az alispán a történetek után ritkán ment Tiszarátre, alispáni hivataláról betegsége hivatkozva lemondott, és boldogan élt Porváron, ahol vagyona és származása révén az első embernek számított. Etelka boldogan élt férjével, Kálmánnal, az öreg Kislaky pedig megkönnyebbülten mondott le a rögtönítélő törvényszék elnökének díszé címéről.

Nyúzótól az emberek elfordultak, hivatalától megfosztották. Viola özvegye pedig behalt a fájdalmába, egy reggel holtan találták a Törökdomb közelében, ahol Viola meghalt.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Eötvös második regénye a reformkor kiéleződő vitáinak légkörében a centralista álláspont művészi alátámasztásának szándékával született 1845-ben. Társadalmi körképbe sűríti az író a korabeli vármegyerendszer jellegzetességeit, s a konzervativizmust satirikusan bíráló műve vádiratként hat. Az erőszakoskodó, jogtalanságokat elkövető tisztviselőket beszélő nevükkel is jellemzi.

Típusa • Az író centralista eszméi mellett elkötelezett **irányregényt** (meghatározott társadalmi törekvést képviselő regénytípus) ad, s rámutat a reformok halaszthatatlanságára.

Cselekménye • A bűnügyi történet köré épülő cselekmény a XIX. század elején játszódik az Alföldön, Taksony (fiktív) megyében, Tiszaráten. A falu a

dúsgazdag és előkelő Réty-család birtokában van. A falu jegyzője Tengelyi Jónás, akit a falu becsületessége és jó szándéka miatt szeret és tisztel. A község papja Vándory Balázs. A bonyodalmat Réty alispán nagyravágyó felesége és Macskaházy ügyvéd intrikája indítja el: a szabadelvű Tengelyi nemeslevelét ellopják, hogy a tisztújításon ne tudja újra jelöltetni magát hivatalára. A reakciós nemesi párt végül eléri célját: még le is tartóztatják Tengelyit gyilkosság vádjával, s bár ügye tisztázódik, a börtön teljesen megtöri, Violával pedig a pandúrok golyója végez. A regény befejezésének reménykeltő mozzanata, hogy a szüleiivel szembenálló Réty Ákos feleségül veszi Tengelyi Vilmát.

Szerkezete, szereplői • A terjedelmes regényt szilárd szerkezetbe fogja a cselekményszövésnek az az egy vonása, hogy a cselekmény mozgatója volta-képpen egy intrika: a mű valamennyi szereplőjét ez a cselekvés indítja cselekvésre.

A szereplők könnyen csoportosíthatók, a pozitív és a negatív szerepkör világosan megkülönbözteti őket, az ingadozók és bizonytalanok a cselekmény-sor végén zömmel a pozitívakhoz csatlakoznak.

Pozitív szerepkör	Negatív szerepkör
Viola, Tengelyi Jónás, Vándory Boldizsár és Völgyessy, Peti cigány, Zsuzsika, Liptákné, Réty Ákos, Tengelyi Vilma, Kislaky Kálmán, Réty Etelka	Rétyné, Réty alispán, Macskaházy ügyvéd, Nyúzó Pál főbíró, Kenyházy Bandi esküdt, Karvaly Ágoston várnagy, Sásokay Tamás adószedő, Üveges Jancsi, Cifra Jancsi

A jellemekről általában elmondható, hogy még a főszereplők is kevés, de jellegzetes vonással bíró figurák. Viselkedésüket, magatartásukat elsősorban társadalmi helyzetük határozza meg – Eötvös típusokban gondolkodott, nem törekedett bonyolult belső lélekállapotok teremtésére és rajzolására.

A pozitív figurák kezdetben kevesen vannak. Vezéralak a két főhős, az igazságért harcoló Tengelyi és a szabadságért küzdő Viola. Segítőik kezdetből Vándory lelkész, Peti cigány és Liptákné. Ehhez a körhöz csatlakoznak a fiatalok, akik értékrendszerük tisztulásával életcéljukat is, szerelmi boldogságukat is megtalálják: Réty Ákos Tengelyi Vilma mellett, Kislaky Kálmán Réty Etelka oldalán.

Az ellentábor: a nemesi vármegye egész intézményrendszere és tisztviselői kara. Politikai és személyes érdekek motiválják őket, az élen Rétyné, Macskaházy és Nyúzó Pál található. Ők a hatalommal való visszaélés, a korrupció és a kegyetlenség megszemélyesítői, de közönséges bűnök, gaztettek elkövetésére is vetemednek, ilyenformán az alvilággal is kapcsolatba kerülnek (személy szerint Cifra Jancsival és Üveges Jancsival).

Ebben a vármegyében tisztességes és becsületes nemesek is vannak. Igazából maga az alispán is jó ember, csak felesége befolyása alatt állt. Tengelyi mellett áll mindvégig Vándory Boldizsár. A jegyző ügyét támogatja a ragyogó jellemű Völgyessy megyei főjegyző is, akinek alakját Eötvös Kölcseyről mintázta. A fiatalok: Réty Etelka és Kislaky Kálmán, Tengelyi Vilma és Réty Ákos pedig mindvégig az egyszerű emberek sorsát felkaroló, az igazságtalanságok ellen küzdő, tiszta szívű cselekvő hősök. Végül a szerelme-szek is megtalálják egyéni boldogságukat: Ákos feleségül veszi Vilmát, Kislaky

Kálmán (Kislaky Bálintnak, az alispánnak, a rögtönítélő törvényszék elnökének a fia) pedig elnyeri Etelka kezét.

Értelmezése • A mű „*az első nagy kísérlet a magyar irodalomban, hogy az egész társadalom keresztszétét adja, hatalmas, balzaci célkitűzésű munka. De Eötvös nemcsak szemlélni akarja a társadalmat, hanem cselekvően akart belenyúlni a társadalom életébe. Ebben az időszakában inkább politikus volt, mint szépíró, és az öncélú irodalmat elítélte. Regényét társadalmi tettnek szánta, agitációs eszköznek, politikai propagandának*”. (Szerb Antal)

1. Milyen kapcsolatban vannak Eötvös József életével a következő évszámok, nevek, fogalmak: 1813, Buda, Ercsi, Pruzsinszky József, 1826–1831, centralisták, 1842, Rosty Ágnes, Loránd, 1848, 1851, 1871?
2. Milyen műnemben alkotott Eötvös?
3. Mikor írta leghíresebb regényeit? Melyek azok?
4. Milyen típusú regény *A falu jegyzője*? Mikor keletkezett?
5. Sorolj szereplőket *A falu jegyzőjéből*! Jellemezz egy szereplőt!

1. Szerinted milyen ember volt Viola? 2. Helyesen cselekedett-e, amikor feladta magát?

Irodalomelméleti ismeret

A regény • A szó a magyar nyelvújítás korában keletkezett, és a 'regélni', azaz 'mesés történetet elmondani' kifejezést őrzi etimológiájában. A 'román' elnevezés Franciaországból terjedt el, sok ország ennek alakváltozatait használja a műfaj megjelölésére.

A **regény** – prózai nagyepikai műfaj. Középpontjában egy – részletesen ábrázolt háttér előtt játszódó – eseménysor áll. Az alakok, életesemények és felidézett tárgyiasságok gazdagsága, széles köre jellemzi. Sok szereplője van, a hősöket, tetteik motivációit mutatja be. A történetészövés mellett fontos szerepet kap a szereplők érzelmi és gondolatvilága, a cselekmény folyamán kibontakozó jellemfejlődésük.

A **regény legfőbb formai jellemzői**: idő- és térhasználat, az elbeszélő nézőpontja, szerkezet, a jellemzés módja, az utalások rendszere.

Típusai: történelmi regény, fejlődésregény, társadalmi regény, pikaeszk vagy kalandregény, gyermekregény, ifjúsági regény, detektívregény, szerelmes regény, lélektanregény, irányregény. Vannak továbbá dokumentum-, sci-fi-, parabola s különböző szórakoztató regények, lektűrök.

A realizmus • A XIX. század egyik irodalmi és képzőművészeti stílusirányzata. Nevezik stílusorszaknak is, de helytelenül, hiszen vele párhuzamosan több más stílus – kezdetben a klasszicizmus, később a romantika, végül a naturalizmus – élt, egymaga sosem határozta meg a korszak arculatát. Stílusirányzat értelmében az 1820-as évek francia sajtójában kezdték használni a realizmus szót. Eleinte a 'realizmus' inkább csúfnévként terjedt el, az olyan irodalmi és képzőművészeti alkotások megbélyegzésére, amelyek fantázia nélkül, szolgálaián másolják a köznapis valóságot, betegesen vonzódnak a rút és közönséges dolgokhoz, és idegenkednek az eszményektől, a szépségtől és költőiségtől. Ez időben tehát a realizmus nem volt önelnevezés. Stendhal vagy Balzac sosem mondta magát realistának, s jóllehet az irányzat elismertetése szempontjából fordulatot jelentett G. Courbet 1855-ben megnyílt kiállítása, a szóról magáról még ő is úgy nyilatkozott, hogy „*a realista nevet rám kényszerítették*”. Pozitív csengésűvé e kifejezést másodvonalbeli francia szerzők kampánya tette, 1856-ban *Le Réalisme* címmel folyóiratot is indítottak. Az irányzat a XIX. század második felében egyre nagyobb sikereket aratott.

Esztétikájának alapvető vonása a **visszatükrözés elve** volt, miszerint az irodalomnak a valóságos emberi és társadalmi lényeket kell érzékletesen kiemelnie, tudato-

sítania, láthatóvá tennie. Ennek érdekében a tipikus helyzetek, események és a tipikus jellemek kialakítását tartotta céljának, jellem, környezet és cselekvés szintjén egyaránt az általános jellemzők túlsúlya határozza meg. **Nevelői szándéka:** a társadalom és az ember bizonyos tulajdonságait akarta leleplezni, mintegy rávilágítva a feltáratlan igazságra, melynek – tisztázatlan okból – birtokában érezte magát.

A realista regényeket társadalmi regényeknek is szokták nevezni. Nem véletlenül, hiszen a realista regényekben az egyén sorsa szétválaszthatatlanul összefonódik a társadalmi-történelmi körülményekkel. Megismerhetjük az adott kor előítéleteit, eszméit, szellemi áramlatait is. A realista írók tudatosan törekszenek a táj- és helyrajzi adatoknak, a szereplők környezetének, külső és belső tulajdonságainak minél valóságshűbb bemutatására.

A realista művek visszatérő témája az eltérő értékrendek összeütköztetése. A realista mű földrajzilag meghatározott térben és történelmi időben, leginkább a szerző korában, vagy közelmúltban játszódik. A cselekmény nem a véletlenekre, hanem ok-okozati összefüggésekre épül, s általában az események kronologikus sorrendben követik egymást. Az alkotóknak az a fő törekvésük, hogy az események és az egyes emberek legjellemzőbb, tipikus vonásait mutassák be.

A realista irodalmi stílust a XIX. század első felében a tárgyilagos, valóság-hű, higgadt, leírásokban bővelkedő előadásmód jellemezte, hiányzott belőle a romantika ünnepélyessége.

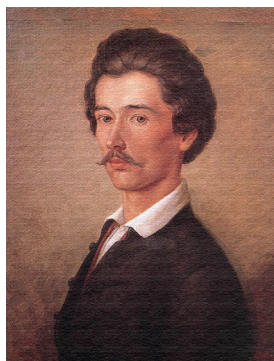
PETŐFI SÁNDOR

(1823–1849)

Petőfi Sándor jelentős politikus költő. Az egyetlen az igazán nagy lírikusok között, aki cselekvő-kezdeményező szerepet töltött be egy forradalom kiobbantásában. Életművében plebejus (népi) alapon fogalmazódik meg a XIX. század első felének két nagy törekvése: a polgári társadalmi átalakítás és a nemzeti függetlenség kitűzése.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora, iskolái • 1823. január 1-jén született Kiskőrösön. Apja, Petrovics István, magyarul jól beszélő, olvasó és író mézvárosi mester. Édesanyja, Hruz Mária szlovák anyanyelvű, férjhezmenetele előtt cselédlány és mosónő. Alig két évvel később a család Kiskunfélegyházára költözött, s maga Petőfi később ezt a várost jelölte meg születésének helyeként: „*Ez a város születésem helye*”, írta *Szülföldem* című versében. Petrovics István igyekezett minél színvonalasabb helyre járattatni fiát. 13 éves korára már öt helyen tanult: Félegyházán, Kecskeméten, Szabadszálláson, Sárszentlőrincen, Pesten. 12 évesen érkezett Pestre. Előbb evangélikus iskolában tanult, majd az ország legjobb intézményébe, a piaristákhoz került. Elhanyagolta a tanulást, zsebre dugott kézzel egész nap az utcákat járta, esténként a színház körül ügyelgett. Az Aszódon eltöltött három év (1835–1838) eseménydús volt a Petőfi életében.

Orlai Petrich Soma
Petőfi Sándor, 1840-es évek

Kamasz- és ifjúkora • Az 1838-as dunai árvíz és egyik rokonuk anyagi csődje, akiért Petrovics kezességet vállalt, anyagi romlásba döntötte a családot. 1839 őszétől Selmecen ingyenes diák lett. A tizenöt éves ifjú innen megszökött, megismerkedett a nélkülözéssel és a nyomorral. Pestre ment, ahol színházi „mindenes”, Rónai álneven statisztizta. A nyarat egy rokon családnál töltötte Ostffyasszonyfán, ahol házitanítóskodott. Később katonának állt Sopronban. Másfél évig szolgált itt nehéz körülmények között, de az egészsége nem bírta sokáig. A katonaoorvos leszerelte. Vándorszínészekhez szegődött. Járt Győrött, Pesten, majd utána Dunavecseré érkezett szüleihez. Apja, bár neheztel rá a színészkedés miatt, de megbékélt vele.

1841-ben Pápán néhány hétig a kollégium tanulója. Együtt járt az iskolába unokatestvérével, a későbbi festőművésszel, Orlai Petrich Somával. Kitűnő tanuló. Az iskolai önképzőkörben versíró készségével is feltűnt. Ebben az iskolában ismerkedett meg Jókai Mórral.

Pályakezdeése • Az 1842-es esztendő meghozta első irodalmi sikerét, május 22-én megjelent az *Athenaeumban* A borozó című verse Petrovics néven, majd november 3-án a *Hazában* – már Petőfi aláírással. Megint színésznek állt Kecskeméten. Ismeretsége Jókaival itt mélyült barátsággá. A következő tavaszon Pozsonyban kötött ki. Az országgyűlési *Tudósítások* másolásából tartotta fenn magát. A telet Debrecenben töltötte egy fűtetlen szobában, betegen és nyomorogva. Kitarátan képezte magát, nyelveket tanult, fordított. Addigi verseit (78-at) egy füzetbe másolta, és 1844 februárjában gyalog Pestre indult. A kor koszorús költője, Vörösmarty Mihály felkarolta, ajánlására a Nemzeti Kör kiadta az első Petőfi-kötetet *Versek* címen. Állást is kapott, a *Pesti Divatlap* segédszerkesztője lett. Élete átmenetileg nyugalmasabbá vált, sikerei alkotókedvét növelték, de irodalmi küzdelmei csak ezután kezdődtek.

A fővárosi költő és a válságkorszak • 1844–1845-ben Vahot Imre *Pesti Divatlapjánál* dolgozott, aki üzleti megfontolásból a lap népszerűségét tartotta leginkább szem előtt, s mintegy sztárként kezelte és irányította Petőfit. Sorra jelentek meg kötetei: A *helység kalapácsa* (1844), a *Versek* (1844), a *János vitéz* (1845) és a *Cipruslombok Etelke sírjáról* (1845). A közönségizlés megváltozásának, a népköltészet gyűjtésének és megbecsülésének is köszönhető, hogy Petőfi népies helyzetdalainak és életképeinek, mint *A szerelem, a szerelem...*, 1843, *Megy a juhász számaron*, 1844 akkora sikere volt. Csak amikor eltért ezektől a normáktól (*A helység kalapácsában*), akkor kapott élesen elutasító kritikákat. Korábbi támogatói közül is nem egy ellenfelévé vált. A kritikákra Petőfi *A természet vadvirága* című versével válaszolt, amely csak megerősíthette a bírálókat véleményükben a költő nyelvhasználatának „durva, parlagi” voltáról. De maga Petőfi is érzekelte, hogy a körülötte kialakult hírverés túlságosan leszűkíti alkotói

lehetőségeit. Ezért is, a terhesnek érzett szerkesztői teendők miatt is 1845 márciusában kilépett a *Pesti Divatlap* szerkesztőségéből. Mint külső munkatárs továbbra is kötelezte magát arra, hogy verseit egyedül itt publikálja. 1846 tavaszán jelentette meg a pesszimista hangvételű, rapszodikus szerkezetű verssorozatát, a *Felhőket*. Ebben a versciklusban az elbizonytalanodott, válságba jutott Petőfit látjuk. Maga a cím is jelképes. Azt akarja kifejezni, hogy a fiatal derűlátó Petőfi fényes egét hirtelen elborították a kilátástalanság felhői.

1846 áprilisában Petőfi válsága oldódni látszott. Megjelent összes költeménye hárommezres példányszámban. Megalapította a fiatal írók *Tízek Társaságát*, melyből majd a márciusi ifjak is kikerültek. Tagja volt Petőfi mellett Jókai Mór, Tompa Mihály, Degré Alajos, Obernyik Károly, Pálffy Albert, Bérczy Károly, Pákh Albert, Lisznay Kálmán és Kerényi Frigyes. Petőfi költészeti forradalma ebben az időszakban tárgult politikai forradalmisággá; a népélet jellegzetes helyzetei, alakjai és tájai felmutatása után most már a nép politikai felemelésének dalnoka kívánt lenni (*A nép*, 1846, *A XIX. század költői*, 1847, *A nép nevében*, 1847).

A forradalmi távlat új jelentést adott a népiességnek, s Petőfi igen pontosan fogalmazta meg az új költői programot. 1847 januárjától az *Életképek* című lap munkatársaként dolgozott. Ebben az évben ismerkedett meg Arany Jánossal, akit fegyvertársának tekintett. Barátságukból a magyar irodalom legszebb költői levelezése született. Petőfi eszméi pedig egyre nagyobb visszhangra találtak.

Barátságá Arannyal • A *Toldi* megjelenésekor Petőfi elismeréssel írt levelet Aranynak. Petőfi a *Toldi*-ban saját népiesség-felfogásának követésére ismert rá, s tulajdonképpen ő tudatosította ezt Aranyban is. Arany válaszában Petőfinek *népi sarjadékként* mutatkozik be, s ekkortól ír a *nép költőjének* hivatástudatával. A mindössze két és fél évet megért barátságuk a világirodalom nagy barátságai közé tartozik. Petőfi a magyar irodalmi élet legfontosabb kérdéseinek középebe emelte Aranyt, műhelyproblémák együttes végiggondolására, elképzeléseinek pontos megfogalmazására készítette, munkára serkentette – tekintélyével, vitalitásával erőt adott Aranynak ahhoz, hogy leküzdje súlyos kétségeit, eredendő bizonytalanosságát. Az 1847-es év gazdag költői termése és műfaji változatossága mutatja a gyógy mód eredményességét. Petőfinek is szüksége volt Arany barátságára: olyan eszmetársra talált benne, aki alkatának és talentumának eltérő vonásai miatt nem volt kijátszható ellene. Az 1846-ban alapított érdekvédelmi szövetség, a Tízek Társasága hamar felbomlott, s Petőfi máris meghirdette az Arannyal és Tompával együtt alakított „népies triáoszt” – ugyancsak szövetséget a konzervatív kritika ellenében, amely éppen 1847 tavaszán lendült támadásba, Petőfi *Összes*

költeményeinek megjelenését követően. Bár ez a csoportosulás sem tartott sokáig, Arany értő szavaira és bátorítására ezután is bizton számíthatott. Amikor feleségül vette Szendrey Júliát, 1847 októberében útba ejtette Arany szalontai házát. Arany János írói mivolta kivirágzik abban az időszakban, amíg Petőfivel barátkozik.

A forradalom eseményeivel az ő barátságukban is felgyorsulnak az események. Mind a kettőjüknek rengeteg műve jelenik meg ebben az időszakban.

Amikor Petőfi Bem tábornok seregébe áll, szeretett feleségét és kisfiát Arany Jánosra bízta. A Petőfi családnak Arany János nagyszalontai háza ad otthont 1849 januárjától májusig.

A költő eltűnésének híre megrázza mind a családját, mind a barátját. Arany János addig is szenvedett egy úgynevezett hörgőgyulladásban, de a gyász miatt súlyosbodott az állapota.

Szerelme és házassága • Az 1846-os év más szempontból is fordulatot hozott Petőfi életében. Erdélyi utazása során szeptember 8-án, a megyebálon megismerkedett Szendrey Júliával, Károlyi gróf erdődi jószágigazgatójának lányával. 1847 májusában Júlia, apja akarata ellenére igent mondott, és megismerkedésük évfordulóján, szeptember 8-án megtartották az esküvőt. A mézesheteket a kalandos életű ellenzéki gróf, Teleki Sándor (Petőfi egyetlen arisztokrata barátja) koltói kastélyában töltötték. Nagy versek sora őrzi Koltó emlékét (*Beszél a fákkal a bús őszi szél... , Szeptember végén, Elértem, amit ember érhet el...*). Útba ejtve Szalontán Arany Jánosékat, novemberben Pestre érkezett az ifjú pár. A Dohány utcában laktak, három szobában; az egyik szobát Jókainak adták ki. Júlia szellemileg is társa volt Petőfinek. Házasságukból egy gyermek – Zoltán – született. Petőfi halálakor fia mindössze nyolc hónapos volt. 1850. július 21-én Júlia új házasságot kötött Horváth István történésszel. Petőfi jóslata: *Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt*, ezúttal beteljesedett.

Forradalom és szabadságharc • 1848. március 15-ike a pesti forradalom s egyszersmind Petőfi napja. A márciusi ifjak vezéréként az események egyik főszereplője. A *12 pont* mellett a *Nemzeti dal* a népakarat legfontosabb kifejezője. Petőfi életének utolsó másfél évét mintha csak egy végzetdráma szerzője írta volna: 1848. március 15-től, a győzelem és a dicsőség tetőpontjától 1849. július 31-ig, a végső segesvári katasztrófaig egyetlen hatalmas ívű zuhanásnak tűnik fel pályája.

Hamar rá kellett ébrednie, hogy az ő időszámítása más tempót követ, mint az országé. Petőfi népszerűsége rohamosan csökkent, s júniusban mint képviselőjelölt csúfos vereséget szenvedett. Az a kérelmetlen őszinteség, amelyre Petőfi törekedett, aligha növelte megválasztásának esélyeit. Úgy látta, a kormány erélytelensége az elért

vívmányok elvesztését fogja eredményezni, s a nemzethalál veszedelemétől csak egy újabb forradalom mentheti meg az országot. Éberén figyelte a nemzetgyűlés munkáját, és szigorú bírálóat gyakorolt az általa helytelenített lépések fölött. A szeptemberi események, Jellasič támadása és az, hogy a kormány az egyezkedés lehetőségeit kereste Béccsel, Petőfit látszottak igazolni. Szeptember 16-án kezdetét vette katonai szolgálata. Feljebbvalói nem voltak elragadtatva tőle: önfejű, makacs, a vezetéssel nyíltan elégedetlen katona volt. Júlia gyereket várt, december 15-én meg is született fiúk, Zoltán. Petőfi szabadságot kért. Távolmaradását a harctértől ellenségei gyávasággal magyarázták. Végül áthelyeztette magát Bem erdélyi hadseregéhez.

A forradalmár költő Bemben megtalálta a maga forradalmi hadvezérét. Az eszmények közösségén túl, bensőséges kapcsolat jött létre közöttük, csaknem apai-fiúi szeretet. Bem azonnal segédtisztjévé nevezte ki, később őrnaggyá léptette elő; a feletteseivel való ütközések, fegyelmi vétségek kínos következményeitől is megvédte.

1849 tavaszán gondjai ismét megszorodtak: előbb szüleit temette el, majd családja nyomorúságos helyzetén próbált segíteni. Szabadságot kért, s a vele szemben elfogult katonai vezetőkkel összekülönbözve a rangjáról is lemondott. Az orosz beavatkozás hírére csatlakozott ismét Bem hadseregéhez. A legmegfelelőbb pillanatban ahhoz, hogy július 31-én örökre eltűnjön a Segesvár melletti fehéregyházi csatában. Halálának körülményeit, nyugvóhelyét ma sem ismerjük pontosan.

A népiesség jegyében • A felvilágosodás idején kezdődő és a reformkorban a nép iránt fokozódó érdeklődés a kor szellemének meghatározó vonása volt. A népdal megnövekedett népszerűségével hatott Petőfire, s ezt az új irodalmi ízlést hamar követni kezdte. Petőfi Csokonai példájára írta népies műdalait, tehát átvette a formát és az alapvető koncepciókat (történet, verselés, egyszerűség), s ezzel nagy sikert aratott. Népies dalainak varázsa azonban nemcsak ebből fakadt. Felismerte, hogy a népi hangvétel, a formai kellékek utánpótlása nem elegendő. Belülről, az egyszerű ember szemszögéből láttatja a népet. Mindemellett megtartja a népdalok közvetlen egyszerűségét, a verskezdő természeti képet, a népies megszólításokat, a hasonlatokat, a ritmust. Verseire a korai bordalok hetyke, tréfás hangneme és szándékosan köznapi, egyszerű nyelvhasználata a jellemző (*Temetésre szól az ének, A szerelem, a szerelem..., A virágnak megtiltani nem lehet, Befordultam a konyhára, Megy a juhász a számaron*) – korának köznyelve.

Petőfi népiessége ugyanakkor tiltakozás is a korabeli almanach-líra¹ ellen. Lírai közvetlensége és természetessége ellentétben áll a kor-

¹ *almanach-líra* – a XIX. században divatos érzelmes közhelyeket megszólaltató lírai költemény, a szentimentalizmus, a romantika és a biedermeier ízlés jellegzetes jegeit viseli magán

szak kispolgári világgépével, a késő-szентimentalista, kimódolt, olcsó életbölcösségeket tartalmazó, a lét nagy kérdéseire közhelyszerű válaszokat adó versekkel. Az első korszak összegzője és legnagyobb művészi teljesítménye a *János vitéz*.

1. Hol született Petőfi? Melyik várost tekintette szülővárosának?
2. Petrovics István nagy gondot fordított fia szellemi fejlődésére. Sorold fel azokat a helységeket, ahol az ifjú tanult!
3. Hogyan telt kamasz- és ifjúkora 1838 őszétől 1844 végéig?
4. Mikor jelent meg az első verse? Mi a címe?
5. Petőfi pályája a népdalköltészet jegyében indult. Sorolj fel népdalaiból néhányat!
6. Mit tudsz válságkorszakáról?
7. Ki volt az egyik legjobb barátja és szellemi társa? Mit tudsz erről a barátságról?
8. Petőfi költészetének utolsó periódusa az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc időszakára esik. Ismertesd az életrajzi, történelmi háttér legfontosabb mozzanatait!
9. Hol, és hogyan halt meg Petőfi?

Petőfi tájköltészete

A táj, a természet a romantikus költészet egyik fő motívuma. Petőfi egyik újítása, hogy magát a természetet, a táj különböző elemeit választja témául, s nem a beszélő állapotának tükröként jeleníti meg. Petőfi természetimádata elemi erejű, tájverseiből árad a szeretet, az elevenség, az életöröm. Kedves tája, szülőföldje az Alföld (*Az alföld, Szülőföldem, A puszta télen, A Tisza, Téli világ, A téli esték, A csárda romjai, Kutyakaparó, Kiskunság*). Petőfi tájleírásaiban elsődleges a látvány, a látható világ reális megjelenítése mellett a *pátosz*¹ és a *jelképesség*. A végtelen róna a szabadság jelképe is, a tél nemcsak halálszimbólum, hanem a pusztulás, az emberi létre leselkedő veszélyek jelképe is. A műfaj- és stílusbeli sokféleség, realizmus, romantikus pátosz keveredése összekapcsolódik a tájversek formagazdagságával.

Nyugalom és mozgás, szemlélődés és lírai hév váltja egymást tájlátásában. A megfigyelt valóság személyessé válik: a megpillantott tárgyakat, tájat mindig a költő szemével látjuk, az ő érzéseivel éljük át a látványt. Elbeszélő műveiben (*János vitéz, Az apostol*) is fontos szerepe van a tájnak. A tájleíró költemények műfajai dalok, ódai, elégius hangvételű versek, életképek² (*A négyökrös szekér*).

¹ *pátosz* – (gör.) a szenvedés szóból, emelkedett, ünnepélyes, szenvedélyes hangnem, leggyakrabban a költészetben találkozhatunk vele, az óda, himnusz, rapszódia jellegzetes hangneme

² *életkép* – a hétköznapi élethelyzetet témául választó művészi megnyilvánulás; prózai vagy verses formája egyaránt lehetséges

Id. Markó Károly: *A puszta*, 1853

Az alföld

Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
S képzetem hegyvölgyedet nem járja.

Lenn az alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadúlt sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Felröpülök ekkor gondolatban
Túl a földön felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.

Délibábos ég alatt kolompol
Kis-Kunságnak száz kövér gulyája;
Deleléskor hosszú gémű kútnál
Széles vályu kettős ága várja.

Méneseznek nyargaló futása
Zúg a szélben, körmeik dobognak,
S a csikósok kurjantása hallik
S pattogása hangos ostoroknak.

A tanyáknál szellők lágy ölében
Ringatózik a kalászos búza,

S a smaragdnak eleven színével
A környéket vígan koszorúzza.

Idejárnak szomszéd nádasokból
A vadlúdak esti szürkületben,
És ijedve kelnek légi útra,
Hogyha a nád a széltől meglebben.

A tanyákon túl a pusztá mélyén
Áll magányos, dólt kéményű csárda;
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre menvén a vásárra.

A csárdánál törpe nyárfaerdő
Sárgul a királydinnyés homokban;
Odafészkel a visító vércse,
Gyermekektől nem háborgatottan.

Ott tenyészik a bús árvalányhaj
S kék virága a szamárkenyernek;
Hús tövéhez déli nap hevében
Megpihenni tarka gyíkok térnek.
Messze, hol az ég a földet éri,
A homályból kék gyümölcsfák orma
Néz, s megettök, mint halvány ködoszlop,
Egy-egy város templomának tornya. –

Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsöm, itt születtem.
Itt borúljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sir is fölöttem.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1844 júliusában írta Petőfi ezt a versét, nyomtatásban 1844. október 5-én jelent meg a *Honderű*-ben. Néhány héttel korábban járt az alföldön, és az ott átélt élményeit írja meg. Tehát nem a közvetlen szemlélet ad alkalmat a vers megírására, hanem a szülőföld iránti szeretetének egy alkalmi felébredése. Nem egy helyről, egy pontról tekint szét a tájon, hanem emlékképeit idézi fel. Az *alföld* szó kétféle (kis- és nagybetűs) írásmódja a földrajzi fogalmat és a tájegység nevét különbözteti meg.

Műfaja • Tájéleíró költemény. A költő nemcsak a tájat mutatja be, hanem a hozzá fűződő érzelmeit is.

Témája • Vallomás a szülőföld szépségéről és szeretetéről. Petőfi számára az otthon, a szabadságot a *Dunától / A Tiszáig nyúló róna képe* jelképezte.

Ezt az érzést fogalmazta meg *Az alföld* című versében, amelyben *a tanyákon túl a puszta mélyén* rejtőző világot festi meg.

Szerkezete • Három szerkezeti egységből áll a vers.

I. Valóság (Pesten)

II. Látomás az alföldről

III. Vallomás a szülőföld szeretetéről

A költő a távoli Kárpátoktól közelít a *Kis-Kunság* legelői felé, s a közép-pontba a tanyasi környezet kerül a csárdával, ahol mozgalmas képek mutatják be a pusztai ember életét a gulyával, a ménessel, a tanyával.

I. 1–2. vsz.: a kétféle tájideál szembeállításával indít, egy ellentét fejezi ki a költő vallomását. (Ez Petőfi egyik leglendületesebb verskezdeteként.) Nagy érzelmi telítettségű felkiáltással indít: *Mit nekem...* Elismeréssel adózik a vadregényes tájnak, a zordon hegyvidéknek. / *Fenn*. De ezzel szembeállítja a rónát, az alföldi sík vidéket. *Lenn* / Ezt csodálja és szereti is.

A sas-metaphora a romantika egyik legismertebb motívuma: a fenséget, a végtelen magasságot, az élet kicsinyességeitől való merész elszakadás s a szabadság képzetét egyszerre hordozza. A teljes metaforában (*börtönéből szabaddult sas lelkem*) Petőfi ezzel a madárral azonosul.

II. 2–3. vsz.: itt kezdődik az alföld leírása – többféle perspektívából mutatja meg a költő. A sas távlatából felülről kezdi az alföld leírását. A rónák végtelenje fölé szállva végigszemléli a Duna-Tisza közét. Nemcsak ő szereti ezt a tájat, de ez a szeretet kölcsönös (*mosolyogva néz rám...*).

4–10. vsz.: lefelé közeledik, majd leér a földre, s itt apró életképek sorában mindent szemügyre vesz a legnagyobbtól a legkisebbig, a jellegzetes növény- és állatvilágot:

- a delelő gulyát a gémes kúttal;
- a nyargaló ménest a csikóssal hangutánzó, hangfestő szavakkal hallatja is;
- a tanyák közelében a megművelt földeket – búzamezők (színek: sárga, smaragd, zöld);
- a tanyák szomszédságában a tavat a vadludakkal, a nádast;
- a csárdát a betyárral;
- végül az apró homoki állatokat és növényeket.

11. vsz.: tekintete ismét távolodik – ezúttal a horizont felé: messze, *homály, ködös zóly, távoli, halvány*. A látkör kitér – a végtelen illúzióját kelti.

III. 12. vsz.: az 1–2. versszakban elkezdett vallomás tér vissza – megfogalmazza kötődését az alföldhöz. A gondolati utazás során Petőfi feltárja a róna szépségeit. Ez a táj tele van értékkel és mozgalmassággal, s ez hűen igazolja a költő *szabadság*-motívum képét. A versszak végén egy gondolatjelet láthatunk. A költő eltűnődik, szünetet tart, mielőtt a végső, a legfontosabb gondolatot leírja, vallomását arról, hogy mennyire szereti a szülőföldjét. A távolság eltűnik az Alföld és a költő között, gondolatai olyan erősen kötődnek a tájhoz, hogy úgy érzi, ott van, jelen van az alföld világában. Erről tanúskodnak a megváltozott határozószók, amelyet négyszer ismétel meg: *Itt ringatták bölcsőm, itt születtem. / Itt borúljon rám a szemfödél, itt / Domborodjék a sir is fölöttem.*

Üzenete • A magyar Alföld nemcsak sajátos tájkülönlegesség, végtelen kiterjedésű tengersík vidék, hanem – a *Szózat* szövegére rájátszva – a költő *bölcsője* s majdan *sírja* is. Ezért is szép az Alföld, legalább neki szép.

A puszta, télen

Hej, mostan puszta ám igazán a puszta!
Mert az az őszi olyan gondatlan rossz gazda;
Amit a kikelet
És a nyár gyűjtöget,
Ez nagy könnyelműen mind elfecséreli,
A sok kincsnek a tél csak hült helyét leli.

A puszta, télen, illusztráció (ismeretlen szerző műve)

Nincs ott kinn a juhnyáj méla kolompjával,
Sem a pásztorlegény kesergő sípjával,
S a dalos madarak
Mind elnémultanak,
Nem szól a harsogó haris a fű közül,
Még csak egy kicsiny kis prücsök sem hegedül.

Mint befagyott tenger, olyan a sík határ,
Alant röpül a nap, mint a fáradt madár,
Vagy hogy rövidlátó
Már öregkorától,
S le kell hajolnia, hogy valamit lásson...
Igy sem igen sokat lát a pusztaságon.

Üres most a halászkunyhó és a csószház;
Csendesek a tanyák, a jószág benn szénáz;
Mikor vályú elé
Hajtják estefelé,
Egy-egy bozontos bús tinó el-elbődül,
Jobb szeretne inni kinn a tó vizébül.

Leveles dohányát a béres leveszi
A gerendáról, és a küszöbre teszi,
Mevágja nagyjából;
S a csizmaszárából
Pipát húz ki, rátölt, és lomhán szipákol,
S oda-odanéz: nem üres-e a jászol?

De még a csárdák is ugyancsak hallgatnak,
Csaplár és csaplárné nagyokat alhatnak,
Mert a pince kulcsát
Akár elhajítsák,
Senki sem fordítja feléjük a rudat,
Hóval söpörték be a szelek az utat.

Most uralkodnak a szelek, a viharok,
Egyik fönn a légben magasan kavarog,
Másik alant nyargal
Szikrázó haraggal,
Szikrázik alatta a hó, mint a tűzkő,
A harmadik velök birkozni szemközt jó.

Alkonyat felé ha fáradtan elülnek,
A rónára halvány ködök települnek,
S csak félig mutatják
A betyár alakját,
Kit éji szállásra prüsszögve visz a ló...
Háta mögött farkas, feje fölött holló.

Mint kiűzött király országa széléről,
Visszapillant a nap a föld pereméről,
Visszanéz még egyszer
Mérges tekintettel,
S mire elér a szeme a tulsó határra,
Leesik fejről véres koronája.

Pest, 1848. január

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1848 januárjában írta Pesten *A puszta, télen* című versét Petőfi Sándor a szülőföldre való visszaemlékezés ihletében. A tájnak az ősztől tönkretett képeit vonultatja fel. A téli alföldnek sajátos arculata van Petőfi tájköltészetében.

Címe • Témajelölő. A címben szereplő puszta szó kettős jelentésű: főnévi értelemben a rónaságot jelenti, melléknévi értelemben pedig a sivárságot, kopárságot.

Szerkezete • Kilenc, egyenként hatsoros strófából áll. A versszerkezet hármas tagolású: kintről, a természetből jutunk el a puszta belső világáig és környezetéig, majd ismét a kinti látóhatár tárul elénk a képzelet révén. A **vers felütése** közvetlen hangulatot teremt. *Hej, mostan puszta ám igazán a puszta* – szójáték a szó két jelentésével. Az ősz megszemélyesítése derűs, kedélyes hangulat. Ráérősen mesél a költő.

2–3. vsz.: általános kép a téli pusztáról. A téli világot negatív jellemzéssel jeleníti meg: a nyár képei sorakoznak tagadó alakban. A tél a teljes hiány világa. Az emberi tevékenység is lelassul. A harmadik versszakban a mozgás, a hangok hiánya jelenik meg.

4–6. vsz.: az emberi élet színhelyei kívülről befelé haladva. Tények közlése. Minden lelassult, mozdulatlan.

7. vsz.: ismét a kinti világot látjuk, a kihalt pusztaságot, de most a szelek, viharok vad mozgása a jellemző.

8. vsz.: a dinamikus környezetben egy magányos emberi alak tűnik fel (betyár). A záró sor emberi tragédiát sűrít: *Háta mögött farkas, feje fölött holló.*

9. vsz.: folytatódik a komor hangulat a hasonlatban: *Mint kiűzött király...* A természet mozdulatlanságával szemben a társadalom mozgásban van.

Üzenete • A költő versében kihaltnak ábrázolja a tájat, de ez a puszta valójában nem kihalt, hanem erőt gyűjt a kikelethez. A költő a negatív leírással képzeletének sejtelmes játékát űzi a dermedtség világával, melyet az élettelenség jellemez. A tél jelképezi Petőfi költői világában a derűs emberi élet vesztélyeztetettségét.

Petőfi epikus költészete

Petőfi Sándor életművének jelentékeny részét alkotják a verses és prózai epikus művek. Híresebb, ismertebb művei, a *János vitéz* és *A helység kalapácsa* mellett számos történelmi témájú elbeszélő (pl. *Salgó, Lehel vezér* – befejezetlen mű), illetve balladisztikus művet írt (pl. *Szilaj Pista, Zöld Marci*), s feldolgozta Bánk bán történetét is. Ezek egyrészt a kor jellegzetes műfajai és témái, másrészt a költő alkotói sokszínűségét bizonyítják. Kevésbé ismert, de vitathatatlanul jelentős művei a prózai elbeszélések (pl. *Úti levelek*) és (elsősorban Arany Jánoshoz írott) levelei.

Az epika legjellemzőbb tulajdonsága, hogy az ábrázolás középpontjában a külvilág áll, és nem a lélek belső világa. Jellemzője, hogy a történetet egy elbeszélő mondja el, az író pedig állásfoglalását a történet megformálásába építi bele. Petőfi legismertebb epikus műveire jellemző, hogy témája népi ihletésű, nyelvezete köznapi. Egyszerűen Petőfi a népről írt a népnek, a nép egyszerű nyelvén. 1844-ben íródott a *János vitéz* és előkészítője, *A helység kalapácsa*. Az *apostolt* Petőfi később írta, 1848-ban, a forradalom időszakájában.

A helység kalapácsa

Hősköltemény négy énekben

A helység kalapácsa című komikus eposz első kiadása, 1844, Grimm Vince litográfiaja

Első ének

Szeretnek az istenek engem,
Rémítő módra szeretnek:
Megajándékoztanak ők
Oly ritka tudóvel,
Mely a csatavészek
Világrendítő dúlakodásit
Illendően elkurjantani képes,
S melyet tőlem minden kántor irigyel.
És hogy férfi legyen,
Méltó e tudóhöz,
Lön az égi hatalmak irántami hajlandóságából
A széles tenyerű Fejenagy,
A helységi kovács,
Vagy mint őt a dús képzeletű nép
Költőileg elnevezé:
A helység kalapácsa. –
Ti, kik erős lélekkel birván,
Meg nem szeppentek a harci morajtól,
Halljátok szavamat!
De ti, akiknek szíve
Keményebb dolgoknál
A test alsó részébe hanyatlik,
Oh ti kerüljétek szavamat!

A történet úgy kezdődik, hogy a falu templomában a mise véget ért. A nép elhagyja a templomot. Csend lett. De egyszer csak hortyogás hallatszik. Az egyik sarokban egy ember alszik. A 40 éves helység kovácsa ő, Fejenagy. Fölbred, és az ajtó felé indul. Lenyomja a kilincset, de hiába. Az ajtó zárva van. A helység kalapácsa átlátja a dolgot és nem rázza tovább az ajtót, tudja, hogy bezárták. Gondolkodni kezd, hogy hogyan szabadulhatna. Az ablakon nem ugorhat ki, mert még a nyakát is kitérné. Eszébe jut egy ötlet. Nagyon megőrül neki. Terve a következő: fölmegy a toronyba és az ablakon át a harangkötélen lemászik.

Második ének

A helység nyugati részén van Erzsók asszony kocsmája. Erzsók asszony 55 éves özevy, akinek egykori férje, a kocsmát szorgos munkája eredményeként hagyta rá. Ebbe a kocsmába járnak a falu emberei istentisztelet után bort inni. Szemérmes Erzsóknak a bor iránti szeretete, a hajnali pirkadathoz hasonló arcán tükröződött a legjobban. Itt iszik jelenleg a helybéli kántor is, aki hűségesen szereti, imádja Erzsókot. A kocma két törzsvendége: Bagarja, a „csizmacsinálás művésze” és Harangláb, a fondor lelkületű egyházi kortyolgatják borukat. A kocma zenekarát: a kancsal hegedűs, a félszemű cimbalmos és a bőgő sánta húzója alkotja. A kocsmában nagyon jó hangulat van, főleg miután Vitéz Csepű Palkó, a tiszteletes két pej lovának jókedvű abrakolója, behurcolta az ablakon kukucsáló lányokat táncolni. Mikor meglátta Harangláb, hogy a kántor csak a szemérmes Erzsók bájait figyeli, oda ül mellé, és biztatja, hogy valljon szerelmet a kocsmárosnének. A kántor megfogadta az egyházi tanácsát és odament Erzsókhoz.

Harmadik ének

Széles tenyerű Fejenagy sikeresen megszökött a templomból és teljes erővel rohani kezdett az ő kedves Erzsókjához. Mikor beért a kocsmába, csak Bagarja vette őt észre, mindenki más táncolt és mulatott. Ő viszont sajnos, észrevette a kántort, ahogy térdepelt és éppen szerelmet vallott a kocsmárosnének. Lábai, mintha földbe gyökereztek volna a látványtól, annyira mérges lett, hogy azonnal galléron ragadta a légyszívű kántort és úgy elverte, hogy az bőgni kezdett. A kántor bevallotta, hogy szerelmes Erzsókba, de szerelmét titkolta volna élete végéig, ha Harangláb nem biztatta volna arra, hogy szerelmét vallja be, és nem javasolta volna azt, hogy zárják rá a templom ajtót, hogy ő nyugodtan hódíthasson. Fejenagy megkérte Haranglábót, hogy igazolja magát, de az egyházi igazat adott a kántornak. Mindezt azért tette, mert személyes okok miatt utálta és rosszat akart neki. Fejenagy és Harangláb sértegetni kezdték egymást, amíg tettelességig nem fajultak a dolgok. Vitéz Csepű Palkó, Fejenagy pártjára állt és ráugrott Haranglábura. Erzsók összeesett a vér látványától, de Bagarja, a béke barátja ápolására sietett. Az emberek közül valahány Harangláb és Fejenagy pártjára álltak. Volt ott rúgás, harapás, fejbetörés és még sok más. A lányokkal együtt Bagarja is hamar kiszurrant a kocsmából, hogy sértetlenül megússza.

Negyedik ének

Bagarja elment a bíróhoz és elpanaszolta, hogy mi történt a kocsmában. Így hát Bagarja a béke barátja, a kevés szavú bíró és a bölcs aggastyán elindult a kocsmába rendet és igazságot tenni. Hozzájuk csatlakozott még a kis bíró és a kántor felesége, az amazon természetű Márta.

... Amidőn a kevés szavú bíró,
A béke barátja Bagarja,
A hivatalában pontos kisbíró
S az amazontermészetű Márta
Elértenek a csatahelyre:
Iszonyú vala a látvány látása,
Amelyet láttak.

A harc járta javában.
A béke barátja Bagarja
Nem füllentett, mikor azt mondá
A kevés szavú bírónak,
Hogy az enyészet gyászlobogója
Leng a szomorú csatatéren.
Úgy volt egy betüig!

A kemence – ahonnan
A kancsal hegedűs,
A félszemü cimbalmos
S a bőgő sánta huzója
Az ifjúságot táncrea vidítá
Hurjai bájos pengésével –
A kemence lezúzva
Úgy mered a levegőbe,
Mint valami sziklai vár
A tatárjárásnak utána.
Tört asztalnak s tört poharaknak
Romjai lepték
A véráztatta szobát,
S a vérnek közepette
Búsongva tűnődött
Egy leharapott fül.

Az amazontermészetü Márta
Hős elszántsággal törte magát át
A vívó tömegen,
Mígnem férjére talált,
Ki egy szögletbe vonultan,
Kínjában most is nyögve, kucor-
gott.

Oh Hamlet! mi volt ijedésed,
Mikoron megláttad atyád lelkét,
Ahhoz képest, amint megijedt
A helybeli lágyszivü kántor
Feleségének látásán?
Egy fél-ép asztal alá bújt,
S kezeit könyörögve kinyújtá
Az amazontermészetü Mártához,
De ez nem könyörült.
Mefogta egyik lábszárát,
S kihúzta az asztal alól,
És addig döngette, amíg csak
A seprőnyélben tartott.

Aztán ott ragadá meg haját,
Ahol legjobban fáj,
És elhurcolta magával,
Mint a zsidó a lóbórt;

S ekkép vigasztalta: „Jerünk csak,
Itt a világ szeme láttán
Nem akarlak csúffá tenni... de
otthon
Majd megkapod a magadét!”
S miután ura volt mindenha sza-
vának

Az amazontermészetü Márta:
Hinni lehet, hogy most sem szeg-
te meg azt.

Az alatt a kevés szavu bíró,
A bölcs aggastyán,
Nem ékesszólásánál,
De tekintélyénél fogva
Lecsillapítá a harcnak fergete-
gét.

A vérontásnak idője lejárt.
Meghunnyászkoztak a küzdők,
Mint a marakodó ebek,
Amikor gazdájok előjön,
S rájok bőgi: „Kimenj!”
A háboru közkatonái
Elsompolyodának.
A fondor lelkületű egyházfí
S a helység kalapácsa
Bírói parancsra előállt,
S mindkettő fölterjesztette ügyét.
A kevés szavu bíró,
A bölcs aggastyán,
Megdorgálta keményen
A fondor lelkületű egyházfít –
S a helység kalapácsát,
Mint kezdőjét a csatának,
A hivatalában
Pontos kisbíró által
Kalodába csukatta.
Ott nyögi most fájdalmát hősünk
A kalodában,
S csak azzal vigasztalja magát,
Hogy elleneit megverte vitézül,
S ha innen az isten megszaba-
dítja,

Megkéri azonnal
A szemérmes Erzsókot.

Amit a műről tudnod kell!

„Alakjainak kancsal humora, ravaszdi észjárása engem már akkor harsogó jókedvre bírta, amikor még egy fél eposzt sem olvastam” – írta Illyés Gyula¹ *A helység kalapácsa* című komikus eposzról.

Keletkezése • Mint ahogy az életrajzból ismert, az 1844-es kemény debreceni tél után eltöltött egy kis időt szüleivel Dunavecscén, majd Pestre ment és júliusban megkezdte segédszerkesztői munkáját a *Pesti Divatlap*nál. Közben első verseskötetét (*Versek*) rendezte sajtó alá. Ezután 1844 augusztusában elkezdte írni *A helység kalapácsát*, amely szeptember 10-re már el is készült, majd októberben megjelent, Petőfi életében először és utoljára.

Arra, hogy miért írta meg Petőfi a komikus hőskölteleményt, több elképzelés is létezik. Zilahy Károly, Petőfi életrajzírója szerint Vahot Imre ösztönözte erre, ám Vahot főleg novellaparódiákat közölt lapjában, tehát nem valószínű, hogy eposzparódiát kért volna Petőfőtől, azonkívül Vahot emlékirataiban nem említ semmi ilyesmit, pedig előszeretettel hangsúlyozta, ha bármiben segíthetett, vagy ösztönözhetette Petőfit.

Műfaji előzmények lehetnek Kisfaludy Károly *Osszián paródiái* és Csokonai *Dorottyája*, de elég nagy az eltérés ezek között és *A helység kalapácsa* között. Az is lehet, hogy Vörösmarty eposzait parodizálta, főleg a *Zalán futását*, ám Hatvany Lajos és Kiss József szerint egyszerűen csak jókedve volt a Dunavecscén eltöltött napok után, és ennek köszönhetően írta.

Műfaja • Komikus eposz, eposzparódia. Az eposz, mint műfaj ellen íródott, annak idejétmúlt arisztokratikus világképe és a korabeli novellák életidegensége, a „vasárnapi parasztok” mesterkéltséggel idillje ellen irányult. Az eposz eszközeit használja, de ezt az előkelő stílust alantas dolgok leírására alkalmazza. Falusi emberek a hősei, köznapi történettel foglalkozik. Ettől paródia. Azonban ez a mű két műfaj ötvözete: nemcsak eposzparódia, hanem anekdotaszerű elbeszélés is jellegzetes falusi szereplőkkel, a falusi életből kiragadott jelenetekkel. A paródia másik jellemző eszköze a csattanós történet. Tehát ez az eposzparódiának és a szatirikus anekdotának a keveréke. A műnek két célja van: lejáratni a nagyon népszerű romantikus eposzt és megteremtteni a verses elbeszélés alapjait.

Ezzel a művel akarta előkészíteni a terepet a *János vitéz* számára. A korabeli kritika azonban felháborodással fogadta, nem értették meg Petőfi szándékait, azt hitték, hogy egy rosszul sikerült eposzt írt. Báró Eötvös József védte meg.

Helyszíne • Négy ének, három (+ egy) helyszín:

1. ének: templom
2. ének: kocma
3. ének: templom és kocma
4. ének: bíró lakása (+ kántor lakása), kocma

Szereplők • A 40 éves **Fejenagy**, a helyi kovács, azaz a *helység kalapácsa*, az 55 éves **Erzsók asszony**, a *szemérmetes* kocsmatulajdonos, a *helybeli lágy szívű kántor* (neve ismeretlen), **Bagarja úr**, a csizmakészítő, a *béke barátja*, **Harangláb**, a *fondor lelkületű egyházi*, **vitéz Csepü Palkó**, az istálló

¹ Illyés Gyula: Petőfi Sándor. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1975.

fiú, azaz a *tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolója*, **Márta**, a kántor amazontermészetű felesége, **bíró, kisbíró, parasztok**.

Szerkezete, cselekménye • A négy énekből álló mű – eposzhoz illően – invokációval indul. A helység kalapácsa, Fejenagy elaludt az esti szentmisén a templomban. Amikor felébredt álmából, *Éles eszével / Átlátta azonnal / A dolog állását / És ezt mondta: „Bezártak”*. Szabadulást tervez. Végül kitalálja, hogy a harangkötélen távozik. (1. ének) A második ének a történet helyszínének bemutatásával indul. A kocsmát, a kocsmárosnét és a mulatozó vendégeket látjuk. Harangláb rábeszéli a kántort, hogy titkolt érzelmeit vallja meg szemérmes Erzsóknak, a kocsmárosnőnek. A harmadik ének ismét visszavezet az első rész színhelyéhez. Fejenagynak sikerül sértetlenül kiszabadulnia a templomból. A kocsmába indul. Éppen akkor érkezik, amikor a kántor szerelmet vall *Erzsók ötvenöt éves lábainál*. Fejenagy féltékenységekben és dühében a kántorra támad. Kitor a kocsmai verekedés. A történet lezárása a negyedik ének. Bagarja a kocsmából a bíróhoz szalad segítségért. Ők, valamint a kisbíró és a kántor felesége, Márta – seprűvel a kezében – a kocsmába tartanak. Márta jól elveri a férjét, a bíró igazságot szolgált: Fejenagyot kadlóba csukatja. Perorációval, azaz berekesztéssel zárul a mű.

Eposzi kellékek • Ezek többnyire megvannak *A helység kalapácsában* is, de Petőfi mindig változtat valamit, így mind komikussá válik. A hagyományos eposzi **segélykérésben** a költő ihletet és tehetséget kér a műzsától, hogy megénekelhesse hősének nagyszerű tettét. Petőfi itt hőst kér az ő hatalmas tehetségéhez, amely már eleve adott, csak téma kell, hogy bemutassa. A **tárgymegjelölés** szintén nem a hagyományos eposzi módon történik. Ott ugyanis a téma mindig egy eszményi hősnek az egész közösséget érintő tette, ám itt egy kocsmai verekedés áll a mű középpontjában. Az állandó jelzők szintén merőben eltérnek akár a *Szigeti veszedelem*, akár az *Odüsszeia* jelzőitől. Ott a leleményes Odüsszeusz vagy a hős Zríni és társai mindig valami költői jelzőt kapott. Petőfinél beszélő nevekkkel találkozunk. A jelzőket két csoportra lehet osztani az alapján, hogy külső vagy belső tulajdonságot fejez-e ki.

KÜLSŐ TULAJDONSÁGOT	BELSŐ TULAJDONSÁGOT
<p>a <i>széles tenyerű Fejenagy</i>, a <i>kancsal hegedűs</i>, a <i>félszemű cimbalmos és a bőgő sánta húzója</i>, illetve <i>Harangláb</i>, <i>fondorlelkületű egyházi</i> jelzőjében találhatunk, bár <i>Harangláb</i> esetében a belső tulajdonságról is beszél a jelző második része.</p>	<p>fejez ki a <i>szemérmes Erzsóknak</i>, <i>Vitéz Csepü Palkónak</i>, a <i>tiszteletes két pej csikájának jókedvű abrakolójának</i>, az <i>amazontermészetű Mártának</i>, a <i>béke barátja Bagarjának</i> és a <i>lágyszívű kántornak</i> a neve.</p>

Az eposzi hasonlatok tárgyát általában a falusi hétköznapi világából meríti, ezeket hosszan kifejti. A **seregszemle** szintén nem hasonlít a komoly eposzokban megszokottakhoz. Míg ott oldalakon keresztül sorolják az írók a nagyobbánál nagyobb hősokeket, itt a kocsmában összegyűlt falusiak listáját találhatjuk meg. Az **isten beavatkozást** a témához hasonlóan a hétköznapi élet szintjére süllyesztette. Nem természetfeletti erő vagy istenség avatkozik be, csak a béke barátja Bagarja, a falusi bíró és az amazontermészetű Márta.

A komikus hősköltemény az eposz műfajára általánosságban támaszkodik, annak több termékéhez kapcsolódik, így például az *Odüsszeiához* vagy a *Zalán futásához*. A *Zalán futásának* több jellemző fordulatát használja (*Példádon okuljanak a késő unokák*), máskor csak hangulatában idézi (*Az enyészet gyászlobogója leng a szomorú csatatéren*).

Az *Odüsszeiát* témájában idézi: A hazatérő hősnek azzal kell szembesülnie, hogy a szeretett nőt kérők ostromolják, és ezért bosszút áll, bár Fejenagy esetében csak verekedésről van szó, míg Odüsszeusz legyilkolja a kérőket.

Verselésé • Verselésében szintén utánozza az eposz verselését, de a hexametert a végén mindig elrontja. A klasszikus verslábak rendszertelen előfordulása az akkor oly népszerű hexameteres formát karikírozza:

<p><i>Szeretnek az istenek engem,</i>   ◡ -   ◡ ◡ -   ◡ ◡ -   - <i>Rémítő módra szeretnek</i>   - -   - -   ◡ ◡ -   ◡</p>
--

A sorok váltakozó hosszúsága is fokozza a humoros hatást. A metafora kettészakítása váratlan hatást kelt: *Vagy a kétségbeesésnek / Bunkósbotja / üssön agyon? ...*

Nyelvi humor • A mű legjellemzőbb vonása a nyelvi humor, melynek egyik alapvető forrása az, hogy a költő a fennköltet az alantassal egymáshoz kapcsolja, ahogyan a fenséges a vaskossal találkozik. Például: *Nem füllentett, mikor azt mondá / a kevés szavú bírónak, / Hogy az enyészet gyászlobogója / Leng a szomorú csatatéren*. Vagy a kisbíróról így ír: *...legszebb kedvtöltésében zavarák: / Épen feleségét verte*.

Hasonló hatást vált ki az irodalminak és a köznapinak az egymásba vilantása. A *Hamlet* című emelkedett hangnemű tragédia főhősenek említése és a falusi világ egymásba játszása a komikum forrása: *Oh Hamlet! mi volt ijedésed, / Mikoron megláttad atyád lelkét / Ahhoz képest, amint megijedt / A helybeli lágyszívű kántor / Feleségének látásán?*

A *Rómeó és Júlia* című Shakespeare-mű híres sorainak átköltése ugyancsak komikus hatású: *Oh te piros nap / Miért vagy te piros? A terjengősség és a feszesség, a hosszú és rövid mondatok mulattató váltakozása gyakori elem a komikus eposzban: A kancsal hegedűs, / A félszemű cimbalmos / S a bőgő sánta húzója / Föltelepült kényelmesen / A kemencének tetejére: miközben / Vitéz Csepű Palkó, / A tiszteletes két pej csikájának / Jókedvű abrakolója / Így adta bizonyágát / Ékesszólási tehetségének: „Bort!”*

Az emelkedett költőiség egyik eszköze, a hasonlat gyakran ellenkező hatást vált ki azáltal, hogy egy szó kétféle jelentése egymásba játszik: *A szerelem lesz sarkantyúm, / Hozzád rohanok, / Mint a malacok gazdasszonyaikhoz, / Ha kukoricát csörgetnek*. Itt a gyorsaság – a hozzád rohanok – lehet fennkölt (szélvész) és lehet humoros (rohanó malacok) hatású egyaránt.

A köznapni normától eltérő módon fogalmazza meg mondanivalóját a költő. Így lesz a száj az orr alatti nyílás, vagy a cigánygyerek a nem szóke fejű fiú. Használ körülírást, eufemizmust és szószaporítást is (*néze szemével, kétszárnyú seregélyek, látványnak látása melyet láttak*).

Jelentősége • Csukás István értékelése a következő a műről: „*Jókedvében írta A helység kalapácsát Petőfi Sándor, csak úgy buzog, forr, sístereg ma is e szertelen vidámság, humor; ahogy olvassuk, vidámak és jókedvűek leszünk mi is. Nincs ennél nagyobb ajándék, s hálás szívvel köszönjük a költőnek a derűs perceket és könnyebb lesz tőle a lelkünk, amíg együtt élünk a gunyorosan, de nagy szeretettel megírt teremtményeivel. Nevetve elmerengünk azon is, hogy e különös hősi eposz csipkelődve, fricskázva kicsúfolja a dagályos hőskölteményeket is, alkalmazva a fennkölt fogásokat a földhözragadt témában.*”

De *A helység kalapácsát* Petőfi nemcsak a tréfa kedvéért írta, hanem hogy lejárassa azt a költészetet, amellyel ő nem akar azonosulni. A vígeposz negatív program. Petőfi azt szemlélteti benne, hogy ő hogy nem akar írni, milyen irányzatokat nem akar követni.

1. Foglald össze néhány mondatban, amit a mű keletkezéséről tudsz!
2. Milyen kapcsolatban áll a cím az alcímmel? Valóban hőskölteményt olvastál?
3. Mit nevezünk komikus eposznak? Magyarázd meg a műfaj jellemzőit!
4. Milyen irodalmi előzményei vannak *A helység kalapácsának*?
5. Hogyan fogadta Petőfi művét a korabeli kritika?
6. Milyen eposzi kellékeket használt Petőfi?
7. Sorold fel a szereplőket az állandó jelzőkkel!
8. A nyelvi humornak milyen megoldásaival találkozta a műben?
9. Adjátok elő *A helység kalapácsának* valamelyik jelenetét!

1. Szerintetek miért haragszik Harangláb ennyire Fejenagyra? 2. Írjatok rövid történetet arról, hogy mi lehet a gyűlölködés oka!

Szerelmi lírája

Petőfi mottója 1846–1847 táján: „*Szabadság, szerelem! E kettő kell nekem.*” Ezzel megjelölte költészetének két legfontosabb témakörét, s megszabta a költő értékrendjét: az életnél becsesebb a szerelem, de a szerelemnél is értékesebb a szabadság. Tehát a politika mellett másik nagy ihletforrása a szerelem, az igazi mély szenvedély.

Szerelmi lírájának két korszaka van:

Júliát megelőző szerelmes versek	Megismerkedése és házasságkötése Szendrey Júliával
---	---

1844 őszén Pesten megismerkedett **Csapó Etelkével**, Vachott Sándor költőtárs 15 éves sógornőjével. Petőfi nősülési szándékát mutatja a *Búcsú 1844-től* című vers. 1845 januárjában Etelka meghalt, s a fájdalmas élmény ihlette a *Cipruslombok Etelke sírjáról* című ciklust. 34 versből áll. Kapcsolatuk nyilvánvalóan két fiatal ember éteri, tiszta első szerelme volt, s Petőfi ezt az éteri tisztaságot próbálta megjeleníteni a kötet verseiben. Petőfiben még erősebb volt a szerelem vágya, mint maga a szerelem. A költő lelkén átcsikázik a gondolat: *Ha életében nem szerettem volna / A szóke fűrtök kedves gyermekét: / Óvé leendett életem, szerelmem, / Midőn halotti ágyon fekvűék.*

A gyász hangulata uralkodik ebben a ciklusban, nem az emlékezés; a halotti ágy, koporsó, temető zaklatják a költő érzelmeit és fantáziáját, s nem a szerelem emlékei. Keveset mond a lányról, de hiszen alig ismerte „*Csak egy két gyorsan illanó tekintet volt beszédünk*” – vallja meg a költő. A való és a vágy, az élet és a halál között a képzelet romantikus szárnyalásával épít hidat. Egyik-másik költeményének helyzetképe, stílusa, a monumentalizált érzelmek képes kifejezése jelzi, hogy Petőfi lelkivilágának és stíluskészségének erős vonása a romantika (*Én vagyok itt ...*, *Midőn nagyon bánt* stb.). A ciklus harmincnégy verse közül azok a leginkább megkapóbbak, amelyekben dalszerűen tisztá a költő hangja (*Jaj, de bús ez a harangszó!*, *Le az égről hull a csillag ...*), vagy ahol – ha csak egy-egy tónus is – a népköltészetből felfrissített líra gyöngédségét szólaltatja meg. A ciklus legjavához tartozó költeményekben a természet üde képeinek kontrasztjával érzékelteti hangulatát a költő (*Természet! még te is gúnyolódol?*, *Játszik öreg földünk*), vagy a józan gyógyulás vágyáról dalol (*Hatalmas orvos az idő*). Még a ciklus lezárása után is vissza-visszatér verseiben Etelke emléke (*Elfajtott könnyek*, *A toronyban delet harangoznak*, *Szerelemvágó*, *Mi bűvös-bájos hang?* stb.), s nem véletlen, hogy a legszebb Etelke-vers éppen a *Messze vándoroltam* című, amelyben emlékké tisztul a gyász és a bánat, lecsendesednek a halál által felkorbácsolt érzések: *Nyugodt már kebelem. / Fájdalمام szélvésze / Kitombolt, / elzúgott, megszűnt, elenyésze. / Alvó tenger a múlt. Halálod a köszirt, / Amelyen reményim szjkája kettétört...*

Fél esztendővel Etelke halála után Petőfi leplezetlen őszinteséggel írja: „*Új szerelmem, mint nap, jött ez éjre, / Fölkelt a nap ... halványul a hold*” (*Sírba tették ...*). A **Mednyánszky Bertához** írott ciklus 39 verse ismeretségük érzelmi története. Az ostrom, vallomás, kétkedés, remény, bizonytalanság hevületei és hangulatai fejeződnek ki a monoton formájú verssorozatban. Átüt a ciklus versein a költő boldogságvágya, szenvedélyes keresése a szépnek, a boldogítónak: a vigasztalónak: *Megteremtéd lelkem új világát ...*, *Vadonerdő a világ*, *A világtól elvonulva* stb. Sok függ most az ostrom eredményétől: *Oh, ha nyernék, istenem, ha nyernék ... / Tündérország, mely előttem áll; / Sikerüljön ezt bevennem: akkor / Én leendek a tündérr király! (Félre mostan ...)*. Nem sikerült. A lány, a *magas, nagy palota* lakója nem tud felmelegedni a szegletes modorú, sokszor nyers plebejus iránt.

Néhány remek dal a dísze ennek a ciklusnak: *Fa leszek, ha...*, *Éj van...* S megkapó az a színpompás költői nyelv, az a hasonlatokkal és metaforákkal tündökölvé is egyszerű stílus, amely ebben a versfüzérben kibontakozik.

A két szerelmi versciklus hangzata között feltűnő a különbség. Az Etelkéről írt versek romantikusabb színezete, rapszodikusabb csa-

pongása mellett a *Szerelem gyöngyeiben* az erősebb dalszerűség, az érzelmek festésének realizisztikusabb poézise kap meg. Mindkét élmény anyagában megtaláljuk azokat a motívumokat, amelyek melegágyai lehetnek a romantikus érzelmi felfogásnak. Az előbbiben a korai halál, a sírba vitt szerelem; az utóbbiban a palota és kunyhó ellentéte, a gazdag lány s a költő helyzete közötti különbség jelzik a romantikus lehetőségeket. A *Szerelem gyöngyei* ciklus élményanyaga, érzelmi tartalma realizisztikusabb, gazdagabb minden addigi szerelemélménynél, ez az alapja a megformálásban uralkodó realizmusnak. De az alkalom és a tartalom tökéletes egyensúlyát a szerelmi lírában csak a Júlia-versekben fogja megteremteni Petőfi.

Szerelmi költészete későbbi feleségéhez, **Szendrey Júliához** írt verseiben éri el tetőpontját. A Júlia-versek alapvetően két csoportra oszthatók: a házasságuk előtt és után írtakra. Előbbi művekre az *udvarlás, vallomásosság* jellemző, ezeknél jelentősebbek azonban későbbi alkotásai, mivel ezekkel Petőfi megteremtette a *hitvesi költészetet*. Megismerkedésükkor Petőfi már túljutott élete legválásosabb szakaszán (*Felhők-ciklus*), szerelmi kapcsolatuk ideje egybeesik a költő egyre erőteljesebb közéleti szerepvállalásával, filozófiai, ideológiai, politikai és művészi programjának beérésével. A Júlia-szerelmé igazi romantikus szerelem volt: a jómódú, művelt, művészetkedvelő, modern lány és a zseniális, híres, de szegény költő romantikus szerelme. Kapcsolatukban a nagy távolság és Júlia szüleinek tiltása számos félreértésre (és szenvedésre) is okot adott. A házasságuk előtt írt versek között néhány népdal-vers, helyzetdal is van: *Ereszkedik le a felhő..., Reszket a bokor..., Bírom végre Juliskámat...,* de e versek műfajiságára is a sokféleség jellemző. Van köztük elégikus hangvételű költemény, romantikus vallomás, monológ, lírai epigramma – *Kinn a kertben voltunk, Júliához, Költői ábránd volt, amit eddig érzék..., Álmodtam szépet, gyönyörűt..., Szeretsz tehát..., Nehéz, nehéz az én szívem..., Szabadság, szerelem...*

Petőfi teremti meg irodalmunkban a **hitvesi költészetet**. A legismertebb ezek közül a *Szeptember végén, Minek nevezzetek?, Szeretlek kedvesem, Beszél a fákkal a bús őszi szél* stb. című versek. Petőfi feleségéhez írt versei annál csodálatosabbak, mert ritka az, hogy valaki a feleségéhez ír szerelmes verset. A politika, a közélet s néhány hónap után a forradalom és szabadságharc jelentik életük valós (történelmi) hátterét. Talán ő az egyetlen olyan költő, aki házasságát valóban szerelme beteljesedéseként értelmezte, aki számára a házasság maga a boldogság. Korábbi szerelmes verseire (a Júliához írtakra is) a szerelmi költészet hagyományos világa volt jellemző (vágyak, képzetek, féltékenység, öröm stb.), de házasságuk után írt verseiben többször megszólal a „földi szerelem” tökéletes boldogságának hangja is (pl. *Amióta én megházasodtam, Elértem, amit ember érhet el...*).

Reszket a bokor, mert...

Reszket a bokor, mert Madárka szállott rá.	Teli van a Duna, Tán még ki is szalad.
Reszket a lelkem, mert Eszembe jutottál, Eszembe jutottál, Kicsiny kis leányka, Te a nagy világnak Legnagyobb gyémántja!	Szivemben is alig Fér meg az indulat. Szeretsz, rózsaszálam? Én ugyan szeretlek, Apád-anyád nálam Jobban nem szerethet.

Mikor együtt voltunk,
Tudom, hogy szerettél.
Akkor meleg nyár volt,
Most tél van, hideg tél.
Hogyha már nem szeretsz,
Az isten áldjon meg,
De ha még szeretsz, úgy
Ezerszer áldjon meg!

(Pest, 1846. november 20. után)

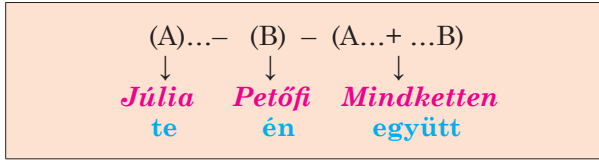
Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A *Reszket a bokor, mert...* szerelmi dalköltészetének egyik csúcса, szakítás, a végleges „isten áldjon” verseként született. Júlia apja megtiltotta, hogy találkozzék vagy levelezen a költővel. 1846. november 20-a után írta Petőfi a verset, melyben vallomást tett ragaszkodásáról. A költemény 1847 januárjában jelent meg az *Életképek* című újságban. Júlia innen tudta meg, hogy a távol lévő költő érzelmei változatlanok iránta.

Műfaja • A vers műfaja dal. A költő szerelmes dalba foglalta Júliának szánt üzenetét. Úgy kezdődik, mint számos népdal. Először is a cím és az első sor egyezése tűnik fel. A madárról szóló sorok úgy vezetik be a költeményt, mint a népdalküszöb¹ a népdalt. A virágénekek hatását is láthatjuk a mű madár- és virághasonlatában. Olyan szavak idézik a népdalok világát, mint a *bokor, madárka, rózsaszálam, isten áldjon meg*.

Szerkezete • Három versszakból áll. Szerkezetében is megtalálható a népdalok jellegzetessége. A szerkezettel mindjárt sikerül bemutatnia Petőfinek összefonódását a lánnyal. Az 1. versszak Júliáról szól (*te a nagyvilágnak*), a 2. versszak Petőfiről (*én ugyan szeretlek*), a 3. pedig kettejükéről együtt (*együtt voltunk*). Betűjelekkel kifejezve:

¹ *népdalküszöb* – olyan bevezetésként szereplő természeti kép, amelynek nincs közvetlen kapcsolata a dal mondandójával, csak hangulatát készíti elő

Az **1. vsz.:** a természeti kép és a gondolatpárhuzam apró képekből, éppen csak megszülető érzésekből épül fel. Ahogy egy kismadár súlyától megrezzen az ág, úgy rezzen meg a költő lelke is Júlia emlékéttől: *Reszket a bokor, mert / Madárka szállott rá. / Reszket a lelkem, mert / Eszembe jutottál.* A költő egyre erőteljesebben feltámadó érzelmeit a képek táguló horizontja mutatja be. A tőismétlések ellentéte mutatja az érzelmek erejét: *kicsiny kis* leányka ↔ *nagy* világnak *legnagyobb* gyémántja.

A **2. vsz.:** hasonló a kezdés az első versszakéhoz. A Duna áradása mutatja az érzelmek áradását. Ez a párhuzam nemcsak szenvedélyt éreztet, hanem meg is mosolyogtatja a megszólítottat költői túlzásával. A költő arra kéri Júliát, válasszon közte és a szülei közt, hisz a szülei nem szerethetik jobban Júliát, mint ő.

A **3. vsz.:** megvan itt is a természeti kép és a gondolatpárhuzam, csak-hogy Petőfi megcserélte a sorrendjüket. *A nyár és a szerelem ↔ tél és magány* képei mutatják, hogy mennyire vágyódik a kedvese után. A szerelem mélységét mutatja, hogy egyetlen rossz szava sincs a lányhoz. Bárhogy dönt Júlia, azt a költő elfogadja. Egy a fontos számára, hogy a lány boldog legyen. A balladaszerű hangvétel a végén a fokozással az el nem múló szerelem erejét mutatja: *Hogyha már nem szeretsz, / Az isten áldjon meg, / De ha még szeretsz, úgy / Ezerszer áldjon meg!* E vers fordulópont Petőfi és Júlia szerelmi regényében: hiszen Júlia erre a versre írta a mindent eldöntő választ: „*Ezerszer, Júlia*”.

Verselése • Rokon a magyar népdalokéval, kétütemű felező hatos 3/3 osztással. Stílusában a romantika és a népiesség ötvöződik.

1. Eleveítsd fel, amit az életrajzból tudsz Petőfi és Szendrey Júlia találkozásáról!
2. Milyen alkalomból született a vers?
3. Milyen műfajhoz sorolható?
4. Az első két versszakban természeti képek vezetnek be az érzelmek nyílt kifejezését. Bizonyítsd ezt a versből vett példákkal!
5. Milyen párhuzamok fordulnak elő az 1–2. szakaszban?
6. Hogyan készítette választásra Petőfi Júliát?
- * 7. A következő jelzők közül melyik illik a versre? Ha többet is találónak érzel, állíts fel fontossági sorrendet: *vidám, játékos, komoly szándékot kifejező, megható, kérelő, választásra készítő, udvarias, szókimondó, ötletes, rajongó, lemondani kész, mindenáron ragaszkodó!*

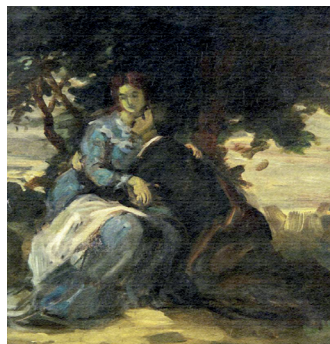
1. Gyűjts olyan népdalokat, amelyekben szintén szerepel a *madárka!*
2. Melyik ige fordul elő legtöbbször a versben? Írd ki különböző alakjait!

Szeptember végén

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?

Már hó takarja el a bérci tetőt.
Még ifju szivemben a lángsugarú nyár
S még benne virít az egész kikelet,
De íme sötét hajam őszbe vegyül már,
A tél dere már megüté fejemet.

Elhull a virág, eliramlik az élet...
Úlj, hitvesem, úlj az ölembe ide!
Ki most fejedet kebelemre tevéd le,
Holnap nem omolsz-e sirom fölibe?
Oh mondd: ha előbb halok el, tetemimre
Könnyezve borítasz-e szemfödelet?
S rábírhat-e majdan egy ifju szerelme,
Hogy elhagyod érte az én nevemet?

Székely Bertalan: *Szeptember végén*, 1874

Ha eldobod egykor az özvegyi fátyolt,
Fejfámra sötét lobogóul akaszd,
Én feljövök érte a síri világból
Az éj közepén, s oda leviszem azt,
Letörlni véle könyűimet érted,
Ki könnyeden elfeledéd hivedet,
S e szív sebeit bekötözni, ki téged
Még akkor is, ott is, örökre szeret!

Amit a műről tudnod kell!

Szendrey Júlia beleegyezett a házasságba. Ezután a végtelen boldogságot sugárzó versek sora született. A **hitvesi költészet** egyik leszebb darabja ez a vers. Míg Vörösmarty szerelmi lírája elhallgatott az esküvő után, Petőfi feleségéhez írta legszenvedélyesebb költeményeit.

Keletkezése • Ezt a versét 24 évesen, 1847-ben írta a mézeshetek meghitt, idilli állapotában. A koltói kastély ablakán kipillantva ráláthatott a zöldülő kertre és távolban a máramarosi bércnek már hófödte csúcsaira.

Címe • Konkrét időpont: a szeptember vége utal a vers megírásának időpontjára. Ugyanezt tükrözi a vershelyzet is: átmenet a nyárból az őszbe.

Műfaja • Elégia, melankolikus és borús hangulatú, töprengő vers.

Témája • Az elmúlás, az élet, a szerelem mulandósága. A nyár és tél találkozása a természetben az emberi élet évszakokhoz hasonló gyors lefutását juttatta eszébe. Ő is *az élet fordulópontján érezte magát*. Az elmúlással szemben a jelen boldogsága, a szerelem tűnt számára az egyetlen menedéknak. Ám kérdések gyötörték: *ifjú felesége szerelme megmarad-e* halála után, *vagy az is mulandó?*

Szerkezete • A három versszak három részre tagolható.

1. vsz.: a természet évszakonként való változásain és az emberi élet párhuzamán alapul. A *még* és a *már* határozószók felerősítik az ellentétet,

amely a szeptember végi táj sajátossága. A második mondat szintén ellentét-re épül. A nyár, a kikelet metaforája az ifjúságot, az *ősz* és a *tél dere* a gyorsan bekövetkező öregséget, az elmúlást érzékelteti. Arra, hogy Júlia is jelen van, és szemlélője a látványnak, az első szakaszban még csak egy ige, a *látod* utal.

2. vsz.: a látványtól a lírai én eljut a fájdalmas kijelentésig: *Elhull a virág, eliramlik az élet...* Minden elmúlik: a szépség, a fiatalság, az élet. Itt szólítja meg hitvesét. Kétségeit a kérdő mondatok halmozásával fejezi ki. A gyorsan elrepülő élet a jövő bizonytalanságát erősíti fel benne. A boldogság birtokában a holnap kétségei még erőteljesebbek. Felmerül benne a kérdés, hogy Júlia szerelme örökre megmarad-e, akár az elmúlással szemben is.

3. vsz.: a fenyegető elmúlás közvetlen látványa személyes élménnyé mélyül, s ennek hatása alakítja a költemény további érzelmi-gondolati lírai anyagát. Az általános mulandóság, az élet eliramlása ébreszti fel a halál gondolatát, az özvegyen maradó fiatal feleség elképzelését. A fiatal özvegy képe (víziója) hívja elő annak a fájdalmas elképzelését is, hogy Júlia újra férjhez mehet. A költő eljátszik ezzel a lehetőséggel: láttatja az özvegyi fátylat eldobó asszonyt s a sírból kilépő halott önmagát. Mégis: a hitvesi hűtlenségre nincs más szava, mint a halálon túli szerelemé, hiszen *Még akkor is, ott is, örökre szeret.* Nem vár feltétlen viszonzást – feltétel nélkül vállalja hűségét, a síron túl is tartó örök szerelmet ígéri még akkor is, ha özvegye feledi emlékét.

Kifejezőeszközök • A Petőfi által használt költői képek, alakzatok, a zeneiség eszközei a költeményben megjelenő érzelmeket még kifejezőbbé teszik. Párhuzamok és ellentétek hatják át a verset. A természet és az emberi élet, a jelen és a jövő, a boldogság és a borongás képei, hangulatai vetülnek egymásba.

Verselése • A legdallamosabb versek közé tartozik. A versnek erőteljes zenei hangzása van. Ez egyrészt a ritmusából fakad. A sorokat hangoztatva érezzük a lüktetést, mely a hosszú és a rövid szótagok szabályos váltakozásából ered, tehát verselése időmértékes. A mű jellemző verslába az anapesztus, mely két rövid és egy hosszú szótagból áll. Jele: $\cup \cup -$. A sorok spondeussal kezdődnek, a sorvégeken egy fél versláb áll. A vers ritmusképletét így írhatjuk le:

Még nyílnak a völgyben a kerti virágok

- - / $\cup \cup$ - / $\cup \cup$ - / $\cup \cup$ - / -

A tizenkét és tizenegy szótagos sorok váltakozását a vers rímei is követik keresztrímekkel (abab, cdcd). Ehhez járul a hangok játéka, mely a ritmus által felerősítve érvényesül. A magas és mély magánhangzók váltakozása, az *l* és *r* hangok gyakorisága fokozzák a költemény dallamosságát (*Elhull a virág, eliramlik az élet...*).

Üzenete • A szerelem az, ami győzhet az időn: túléli az embert, a halál után sem szűnik meg. Petőfi szerelmi költészete nem öncélú. Kimondva vagy kimondatlan ott áll mögötte a kommunikáció vágya, a család, a közös emberi lét vonzalma, az életépítés célja. Nemcsak szerelmes volt, hanem szeretett is, s nemcsak a szerelmet, hanem a társát is. Igazán, tisztán.

1. Milyen költészetet teremtett meg Petőfi a Júlia-versekkel?
2. Hogyan kapcsolódik a vers indító képe Koltóhoz?
- *3. Állítsd párba a természet és az emberi élet jellemzőit az elsőtől a kilencedik sorig!
4. Milyen hangulati változások vannak a versben?
5. Szerinted miért vállalja a költő viszonzás nélkül is a hűséget?
6. Gyűjts példákat a versből szóképekre (hasonlat, megszemélyesítés, metafora)!

1. Írj fogalmazást arról, hogy az ember éle szakaszai miben hasonlítanak a természet változásaihoz! 2. Tanuld meg a verset emlékezetből!

Irodalomelméleti ismeret

Elégia • Görög eredetű szó, a lírai költészet egyik meghatározó műfaja. A dallal és az ódával szemben az jellemzi, hogy abban nem a friss benyomásokból közvetlenül fakadó érzelmek, hanem a visszaidézett benyomások, lelki szemlélődés, a visszaemlékezésből fakadó érzelmek nyerne kifejezést. Rendszerint valamilyen fájdalmas gondolat ihleti. Az elmúlás, a múlt sötét emléke, a magányosság különösen kedvelt témái. Tehát szomorú, bánatos hangú költemény.

Az elégia tulajdonképpen szemlélkedő líra, elmélkedő költészet. Az elégiában a költő lelke mintegy elvonva magát a külvilág friss behatásaitól, saját belsejébe mélyed, az ott összegyűlt emlékképeken, emlékein jártatja figyelmét, s a világot és az életet ezeken át, közvetve nézi. Az elégiában nincs meg sem a dal könnyű közvetlensége, sem az óda elragadtatása, mindegyiknél nyugodtabb, részletezőbb. Tény az, hogy a szemlélődés, a visszaemlékezés többnyire hajlandó melankolikus színezetet fölvenni. A felidézett emlék tárgya, akár jó, akár rossz volt az az emlék, némi szomorú tónust mindig kap.

Minek nevezzelek?

Minek nevezzelek,
Ha a merengés alkonyában
Szép szemeidnek esti-csillagát
Bámulva nézik szemeim,

Mikéntha most látnák először...
E csillagot,
Amelynek mindenik sugára
A szerelemnek egy patakja,

Barabás Miklós: Szendrey Júlia és Petőfi Sándor, 1848

Mely lelke tengerébe foly –
 Minek nevezzetek?
 Minek nevezzetek,
 Ha rám röpítéd
 Tekinteted,
 Ezt a szelíd galambot,
 Amelynek minden tolla
 A békeség egy olajága,
 S amelynek érintése oly jó!
 Mert lágyabb a selyemnél
 S a bölcső vánkosánál –
 Minek nevezzetek?
 Minek nevezzetek,
 Ha megzendülnek hangjaid,
 E hangok, melyeket ha hallanának,
 A száraz téli fák,
 Zöld lombokat bocsátanának
 Azt gondolván,
 Hogy itt már a tavasz,
 Az ő régen várt megváltójok,
 Mert énekel a csalogány –

Minek nevezzetek?
 Minek nevezzetek,
 Ha ajkaimhoz ér
 Ajkadnak lángoló rubintköve,
 S a csók tűzében összeolvad lel-
 künk,
 Mint hajnaltól a nappal és az éj,
 S eltűn előlem a világ,
 Eztűn előlem az idő,
 S minden rejtélyes üdvességeit
 Árasztja rám az örökkévalóság –
 Minek nevezzetek?
 Minek nevezzetek?
 Boldogságomnak édesanyja,
 Egy égberontott képzelet
 Tündérleánya,
 Legvakmerőbb reményimet
 Megszégyenítő ragyogó valóság,
 Lelkemnek egyedüli
 De egy világnál többet érő kincse,
 Édes szép ifju hitvesem,
 Minek nevezzetek?

(Pest, 1848. január.)

Amit a műről tudnod kell!

Kelekezése • Néhány hónappal házassága után írta 1848 januárjában a *Minek nevezzetek?* című szenvedélyes hangú magasztaló versét. A világirodalomban szinte egyedülálló jelenség, hogy a feleségét ilyen elragadtatott rapszodiával ünnepli a költő, s hogy vallomásainak érzelmi ereje ennyire felfokozódjék. Petőfi hitvesi költészetének legszebb verse.

Műfaja • Rapszódia. Ezt formailag alátámasztja a rímek hiánya és a sorok változó szótagszáma. A *Minek nevezzetek* sor formában tartja az egész szöveget és mivel szabályosan ismétlődik, **refrénnek** is tekinthető.

Témája • A költő keresi a megfelelő szót a felesége megnevezésére és az iránta érzett szerelem kifejezésére. „*A megnyilatkozni vágyó, de kibeszélhetetlen nagyságú szerelem.*” (Horváth János) Ezt jelzi a címben és később a versben is többször megismételt kérdés is, amely végül megválaszolatlanul marad. A kérdő mondat elragadtatott hangulata szervezi az egész művet, ugyanis a kérdés után nagyszerű kifejezések egész áradatát vonultatja fel Petőfi.

Szerkezete • Hogy felelni tudjon a kérdésre, különböző helyzeteket idéz fel emlékeiből, melyek érzelmileg egyre fokozódnak. Az első négy versszakban

egy-egy találó metafora kibontásával próbálja megnevezni felesége szépségét és ezek a metaforák is egyre fokozódnak:

1. vsz.: a *merengő szemek esti-csillagának friss ámulatából* próbál erőt meríteni a megnevezési szándék: a szem sugarához a képzelet a szerelem patakjának képét társítja, a patak pedig a lélek tengerébe folyik.

2. vsz.: a *tekintet szelíd galambjának* metaforája.

3. vsz.: a *tavaszt ébresztő csalogány-hangok* zengéséhez hasonlítja.

4. vsz.: végül az *ajkak lángoló rubinköve* a kifejezőképesség fokozását szolgáló eszköz – a szerelmi csók tűzében olvadó lelkek misztériumából fakadó boldogság nem ismer térbeli és időbeli korlátokat, s ez a boldogságérzet az örökkévalósággal azonosul.

5. vsz.: megmarad a (már megalapozott) felfokozott hangulat, s egy halmozás-sorral próbálja megnevezni hitvesét. A halmozás azt jelenti, hogy a költő a már elhangzottakat nem tartja elég méltónak, kifejezőnek. Az *Édes szép ifju hitvesem* sor már-már válasznak tűnik a kérdésre, de mivel az utolsó sor ismét a címben szereplő kérdés, így az megválaszolatlannak tekinthető és nyitva hagyja a verset. Ez a nyitottság azt tanúsítja, hogy Petőfi számára a nyelv szegényes eszköz, hogy Júlia szépségét méltóan ki tudja fejezni.

Petőfi ars poeticája és politikai költészete

Petőfi életművében jó néhány ars poeticával¹ találkozunk. Úgy tűnik, fontosnak tartotta, hogy időről időre megfogalmazza, összegezze a költészetről vallott nézeteit. Felfogása költői fejlődése során változik, újabb vonásokkal gazdagodik.

A kisdíák Petőfi Csokonai és Vörösmarty versein nőtt fel. Pályáját Eötvös József, Kölcsey Ferenc és Bajza József hatása határozta meg. A népköltészet, természetesség és őszinteség felé fordult. Legfőbb esztétikai elve az egyszerűség. Stílusának forrása a népköltészet. Ilyen eszközök a verset indító természeti kép, a sorisméltés, a szerkezet egyszerűsége. Gyakran használt egymáshoz közeli asszociációkat, kedvelte az ellentéteket is. Mondatfűzése egyszerű, a mindennapi beszélt nyelvet követi.

A *természet vadvirága* indulatos, támadó hangja sejteti, hogy a vers válasz a költőt ért kritikákra. A vers lírai önarckép, s egyben programadó vers is, olyan költemény, melyben Petőfi megfogalmazza saját stílusélményét, jelzi azt a költői magatartást, melyet meg kíván valósítani.

Természetes egyszerűség, népiesség és nemzeti érzés, ezek a Petőfi-arckép lényeges vonásai. A *természet vadvirága* önjellemzésén maga a költő is hamar túllép.

A verset a *természet vadvirága* metaforára építi, ami szép és természetes, ezzel ellentétben az üvegházi növény mesterséges és kevésbé életképes.

¹ *ars poetica* – költői hitvallás (a szókapcsolat szó szerinti jelentése: költői mesterség, költészettan)

E viszonylag korai versében a természetesség, a költői szabadság elvét állítja szembe a mesterkélttség és az iskolás korlátozottság korabeli költői gyakorlatával.

Egy későbbi versében, a *Dalaimban* nem pusztán költői elveket fogalmaz meg, hanem tematikus (témák szerinti) áttekintést ad a költészetéről. Sorra veszi, hogy mi minden ihleti meg. Lelki állapotához, érzelmekhez kötődnek ezek az ihlető dolgok.

Ismétlés van minden versszak végén, ami összefoglalja az adott versszakot, ezek az ismétlések mindig metaforák.

Végül *A XIX. század költői* c. versében 1846 után jut el egy újfajta költőideál kialakításáig, egy új művészi hitvilág hirdetéséig. A vers szerint a költő isten küldötte. Egy lángoszlop, mely a zsidókat vezetete Kánaánba, ahogy a költészet vezeti a népet. Ezt a követelményt állítja a többi költő elé. Indulattal érvel és bizonyít. Tiltással figyelmeztet a feladat rendkívüliségére. Meghatározza a népvezér-költők szerepét és rendeltetését. Felháborodottan átkozza meg a gyáva és hamis hazug próféták magatartását. A vagyon, a jogi és kulturális egyenlőség elképzelése túlmutat a közeli jövőn. A cél elérése nem kétséges, de az időpontja bizonytalan. A költő itt már nem láttatja magát, nem szól személyes részvételtől, sőt talán tétovasága azt jelzi, hogy munkájának eredményét se fogja megérni. Petőfi leírja a versben, hogy ő az egyszerűségben hisz, hogy minél több ember megértse a mondanivalóját. Ír a *hamis prófétákról*, akik megpróbálják félrevezetni a népet.

Petőfi költészetében 1845–1846-ban jelenik meg a társadalmi-politikai téma (pl. *A nép*), mely szorosan összefügg a költő demokratizmusával, liberalizmusával, szabadság-eszményével. Politikai költészetének kulcsszavai, legfontosabb motívumai a szabadság, egyenlőség, törvényesség (igazság), haza, nemzet, nép (magyarság), emberiség. Petőfi igazi forradalmár volt, közeleti szerepvállalása a forradalmár tudatos (és öntudatos) részvétele a világ megváltoztatásáért folytatott küzdelemben. A Tízek Társaságának rövid története, Petőfi visszaemlékezései, naplói s a kortársak, barátok írásai, emlékei is azt támasztják alá, hogy ezt a szerepvállalást hosszas és alapos felkészülés előzte meg.

1846-ra érik meg benne az a gondolat, hogy a költészet, a művészet eszköz lehet az eszmei-ideológiai harcokban. Programmá a már említett, *A XIX. század költői* című ars poeticájában teszi ezt az eszmét. A radikális republikánus eszmék valójában csak egy szűk réteg (márciusi ifjak) számára voltak elfogadhatók, ezért került szembe szinte azonnal Kossuthtal, Vörösmartyval, más progresszív irányzatokkal (pl. centristák), s ez vezetett választási bukásához is.

Különösen jelentősek az e témához tartozó látomás-versek, melyek félelmetes látnokisággal jövendölik meg a szabadságharcot és a

bukást (pl. *Levél Várady Antalhoz, Fekete-piros dal, Megint beszélünk s csak beszélünk...*, *Ismét magyar lett a magyar...*, *Forradalom*). A szabadságharc időszakában a megjövendöltek valóra válása elkeseríti, megdöbbenti a költőt, s kétségbeesett utolsó versében – *Szörnyű idő* – a nemzethalál látomása sejlik fel, mint Vörösmarty *Előszó* vagy Ady *Üdvözet a győzőnek* című versében.

Természetesen számos versre a hit, az optimizmus, a lendület jellemző, különösen az 1848-ban írtak között nagy számú a buzdító, lelkesítő, hazafias költemény (*Nemzeti dal, Csatadal, Dicsőséges nagyurak, Akasszátok föl a királyokat, Mit nem beszél az a német, A nemzethez, Föltámadott a tenger, A vén zászlótartó*).

Bár Petőfi a „legmagyarabb magyar” költők egyike, politikai eszméit, gondolkodásmódját jellemzi az egyetemesség is. Szabadságeszménye a világszabadság, jövőképe nemcsak Magyarország felemelkedése, hanem az egész világ átalakulása, demokratizálódása. Mindig nagy figyelemmel követte az európai és világeseményeket, s a forradalom és szabadságharc időszakában is állandóan foglalkoztatták Európa forradalmi, politikai történései: a kezdeti reményt és lelkesedést azonban hamar fölváltotta a kétségbeesés, a bukott forradalmak, a vesztett csaták előrevetítették a magyarság sorsát is (*1848, Reszpublika, Európa csendes, újra csendes, Jött a halál*).

A XIX. század költőiben (1847) az új korszak, az ideológiai radikalizálódás időszaka megköveteli, hogy kifejtse felfogását a költészet feladatáról. Petőfi megtartja az ars poeticák sajátosságát; az elutasítás és vállalás koordináta-rendszerében határozza meg elgondolását. Az elutasítás kettős: elveti a személyes, az alanyi költészetet, s közösségi érvényű és érdekű művészetfelfogást fogalmaz meg. Eszerint a költő vátesz, próféta, aki egy igazságosabb világ felé vezeti népét, közösségét. A klasszikus retorika egyik bizonyítási alakzatával, az ellenfél érveinek cáfolatával határolja el magát a megérkezetség illúzióját keltő költőktől. A verset szervező ószövetségi kép magába foglalja a költőszerep tragikumát is, hiszen nem a költőnek, hanem a népnek kell eljutnia a Kánaánba. Az igazságos társadalom látomását feltételes-alárendelői mondatokat tartalmazó strófában írja le. E társadalom lényege az egyenlőségen alapuló boldogság, mely az ész belátásán alapul, s föltételezi a jogegyenlőséget is.

A nép nevében

Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vastrónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,

Mert az maga tűz; úgy vigyázzatok:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

S a nép hajdan csak eledelt kívánt,
Mivelhogy akkor még állat vala;
De az állatból végre ember lett,
S emberhez illik, hogy legyen joga.
Jogot tehát, emberjogot a népnek!
Mert jogtalanság a legrútább bélyeg
Isten teremtményén, s ki rásüti:
Isten kezét el nem kerülheti.

S miért vagytok ti kiváltságosok?
Miért a jog csupán tinálatok?
Apáitok megszerzék a hazát,
De rája a nép-izzadás csorog.
Mit ér, csak ekkép szólni: itt a bánya!
Kéz is kell még, mely a földet kihányja,
Amíg föltűnik az arany ere...
S e kéznek nincsen semmi érdeme?

S ti, kik valljátok olyan gőgösen:
Mienk a haza és mienk a jog!
Hazátokkal mit tennétek vajon,
Ha az ellenség ütne rajtatok?...
De ezt kérdezнем! engedelmet kérek,
Majd elfeledtem győri vitézségtek.
Mikor emeltek már emlékszóbot
A sok hős lábnaк, mely ott úgy futott?

Jogot a népnek, az emberiség
Nagy szent nevében, adjatok jogot,
S a hon nevében egyszersmind, amely
Eldől, ha nem nyer új védoszlopot.
Az alkotmány rózsája a tiétek,
Töviseit a nép közé vetétek;
Ide a rózsa néhány levelét
S vegyétek vissza a tövis felét!

Még kér a nép, most adjatok neki;
Vagy nem tudjátok: mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hírét?
Izzó vastrónon őt elégetétek,

De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz... úgy vigyázatokat:
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

győri vitézségtek – a nádor felhívására megalakult magyar nemesi fölkelő sereg 1809. június 14-én a győri csatában megsemmisítő vereséget szenvedett a Napóleon egyik alvezére alatt álló francia hadaktól

Amit a műről tudnod kell!

Petőfi Sándor már pályája kezdetén azzal hívta fel magára a figyelmet, hogy sohasem tagadta származását, sőt büszke volt arra, hogy egyszerű emberek gyermeke. Ezért formálhatott és formált is jogot elismert költőként is arra, hogy a nép nevében szóljon.

Keletkezése • Petőfi 1847 márciusában írta *A nép nevében* című versét, ami egy lendületből megírt, hatásosan felépített, az olvasóval és a megszólítottal intenzív kapcsolatot teremtő költemény, Petőfi gondolati radikalizmusának, politikai népiességének reprezentatív darabja. Ekkoriban nagy viták folytak arról, hogy milyen jogokat adjanak a népnek.

Szerkezete • Keretes mű: a kezdő és a záró versszak teljesen megegyezik. Felépítését tekintve szónoki beszédre emlékeztet. Az értelemre kíván hatni tárgyilagos, logikus érveléssel.

Az **első** és a **hatodik** versszakban a *még* és a *most* nyomatékosít. Dózsa György emléke fenyegetésként hat. A vers a magasabb osztályhoz szól. Petőfi szólal fel a nép nevében. Dózsa eszményisége még mindig él, visszatérhet. A nép nem felejt, a lázadás elsöpörhet mindent. Felsorolja a nép minimális részesedését, és jogot követel nekik.

A **második** versszakban leírja, hogy a népnek nincs joga. *Jogot tehát, emberjogot a népnek!* Fenyegetés jellegű kijelentés hangzik el: Isten haragja a nép megkárosítása miatt.

A **harmadik** versszakban felsorolja, miféle kiváltságokat élvez a nemeség: a nemes nem fizet adót, csak a nemesnek van szava az országgyűlésen. Halmazott kérdéssor, amire válaszol is. Milyen alapon hivatkozik a nemesség kiváltságaira? Mert a honfoglalás őseik érdeme. Dolgozni is csak a nép dolgozik, tehát ezeknek a nemeseknek már semmi érdemük nincs. A népnek köszönhető az ország előrehaladása. Kérdés-felelet formájában halad előre a vers.

A **negyedik** versszakban Petőfi gúnyosan beszél. A nemesség nem tesz eleget a haza védelméért, nem tudják megvédeni a nép nélkül (*győri vitézségtek*), és a munkához is szükségük van rájuk.

Az **ötödik** versszak a vers csúcspontja, eddig fenyegetett, érveket sorakoztatott fel, ebben pedig már követel. A népnek *jogot* követel *az emberiség szent nevében*. Itt már nemcsak a nép nevében szólal fel, hanem az emberiség nevében, ez a csúcspont. A hazának nincsen támogatója, és ha a nép nem teljesít, akkor a hon elveszik. *Alkotmány rózsája a jog, a tövis a kötelesség*. Egyszerű metaforával fejezi ki az alkotmányban rögzített jogokat és köteleseket, amik teljesen egyenlőtlenül oszlanak meg, mert a jog a nemeseké, a kötelesség a népé. Egyenlőséget akar. *Az alkotmány rózsája ... tövis felét!* –

kompromisszumra törekszik, hatalommegosztást és nem hatalomátvételt akar. Csak *a rózsza néhány levelét!* *Rózsza – hatalom, tövis – kötelesség.*

Üzenete • Petőfi ezzel a versével, mintegy állást foglalt a vitában, bemutatta politikai programját. A szegények, jogfosztottak nézőpontját képviseli. Vagy reformok kellene, vagy lázadás lesz. A változásokat most azonnal akarja. Sajátos költői szerep ez: a nép élén áll, vezeti azt.

1. Mikor írta Petőfi *A nép nevében* című verset?
2. Kihez intézi szavait a költő? Kérést vagy követelést fejez ki?
- * 3. Ki volt Dózsa György? Miért kapcsolható a vershez?
4. Szerkezetileg hogyan épül a mű?
5. Miért kulcsszó a költeményben a *jog*? Milyen előnyöket élveztek a kiváltságosok a néppel szemben?
6. Miért tartotta Petőfi bűnnek a nép jogfosztottságát? A költő érveivel válaszolj!
7. Milyen költői képek fejezik ki szemléletesen a közteherviselés és a jogegyenlőség követelményét?

1. Tanuld meg a vers 4–6. versszakát!

Egy gondolat bánt engemet...

Egy gondolat bánt engemet:
Ágyban, párnák közt halni meg!
Lassan hervadni el, mint a virág,
Amelyen titkos féreg foga rág;
Elfogyni lassan, mint a gyertyaszál,
Mely elhagyott, üres szobában áll.
Ne ily halált adj, istenem,
Ne ily halált adj énnekem!
Legyek fa, melyen villám fut keresztül,
Vagy melyet szélvész csavar ki tövestül;

Jan Styka: *Erdélyi panoráma*, 1897. Petőfi Sándor a körkép részletén

Legyek kőszirt, mit a hegyről a völgybe
 Eget-földet rázó mennydörgés dönt le...
 Ha majd minden rabszolga-nép
 Jármát megunva síkra lép
 Pirosló arccal és piros zászlókkal
 És a zászlókon eme szent jelszóval:
 „Világszabadság!”
 S ezt elharsogják,
 Elharsogják kelettől nyugatig,
 S a zsarnokság velök megütközik:
 Ott essem el én,
 A harc mezején,
 Ott folyjon az ifjui vér ki szivembül,
 S ha ajkam örömteli végszava zendül,
 Hadd nyelje el azt az acéli zörej,
 A trombita hangja, az ágyudőrej,
 S holttestemen át
 Fújó paripák
 Száguddjanak a kivivott diadalra,
 S ott hagyjanak engemet összetiporva. –
 Ott szedjék össze elszórt csontomat,
 Ha jön majd a nagy temetési nap,
 Hol ünnepélyes, lassu gyász-zenével
 És fátyolos zászlók kíséretével
 A hősöket egy közös sírnak adják,
 Kik érted haltak, szent világszabadság!

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A vers 1846 decemberében keletkezett. Ekkorra Petőfi költészetében a forradalomvárás jelentős szerepet töltött be. Ezt a versét Széchenyi egyik cikkére reagálva írta. Széchenyi ezt írta: „*Óh, Istenem, ne hagyj elveszнем puha ágyban vagy kályhasut mögött. Ha lehet, hazámat szolgálva haljak meg!*”

Alapgondolata • A hazaszeretet annyira fontos, hogy akár az életét is áldozza érte az igaz hazafi. E sorokban tetten érhető a romantika szenvedélyes eszméje. A vers két kulcsszava: *világszabadság* és a *halál*.

Műfaja • Rapszódia: vagyis sokféle érzelem hullámozik át a versen.

Szerkezete • A 36 soros *Egy gondolat bánt engemet...* című vers **három nagy részre** bontható.

I. Az első rész 1–12. sora a **bevezető**: a kétféle halál képeit mutatja be Petőfi.

- Az első kép a betegség okozta halál: *ágyban, párnák közt halni meg*.
- A második kép az öregség okozta halál: *elfogyni lassan, mint a gyertyaszál*.

Mindkét képet szemléletes megszemélyesítésekkel: *amelyen titkos féreg foga rág*, vagyis betegség következtében, és hasonlatokkal: *lassan hervadni el, mint a virág* fejezi ki. Ezek a halálnemek csöndesek, szinte észrevétlenek, és Petőfi szerint a felesleges életet jelképezik. Az a gyertya, amelyik egy üres szobában ég végig, senkinek nem hajt hasznot, vagyis felesleges.

Ezek a verssorok lassúak, hosszúak, kevés bennük az ige (*rág, áll*), azok is passzív jelentésűek. Az egyhangúságot két felkiáltás szakítja meg: *Ne ily halált adj, istenem, / Ne ily halált adj énnekem!*

Ezután következnek a kívánt halál képei, melyek ellentétpárokat alkotnak az előző rész képeivel.

- Az első képből egy hatalmas fát látunk, amelyet csak óriási szélvihar dönt ki a helyéből.
- A második kép egy hatalmas sziklaszirtet mutat be, amelyik óriási robajjal zúdul alá a völgybe, maga alá temetve mindent, ami az útjába kerül.

A *fa* és a *kő* is metafora, magát a *költőt* jelentik. A *vihar* pedig a *forradalom* metaforája, amely elsöpör minden régit az útjából.

Ellentétpárok: *fa, virág – kőszirt, gyertya = erős, szilárd – lágy, gyenge, áll – fut, rág – dönt = passzív – mozgalmás*

II. A vers második része, a 13–30. sor a **harc**: a szabadságharc leírása, amelyben **bekövetkezik a költő kívánt halála: ott essem el én, a harc mezején.**

E képekben a vers ritmusa is megváltozik. Az addigi jambusokat felváltják az anapestusok, amelyek a szív dobogását, a harc lüktetését fejezik ki. Szembetűnővé válik az igék szerepe: *elharsogják, megütközik, száguldjanak*. Csupa mozgalmás ige.

Megváltozik a vers hang- és színhatása is. A korábbi csöndes szürkeséget a csatatér színei és hangjai váltják fel (*vér, trombita hangja, ágyúdörej*). Megváltozik a sorok hossza is. A gyorsuló tempót az igéken, hangutánzó szavakon és a ritmuson kívül a verssorok rövidülése is jelzi.

III. Az utolsó rész, a 31–36. sor a **temetés**: visszatérnek a hosszú verssorok, a tempó ismét lelassul, az igék elveszítik erejüket. Az egész rész egy ünnepélyes temetés víziója (látomása), ahol a szabadságért elesett hőseket temetik el. Ez a rész a szabadsághős megdicsőülése az elképzelt győzelem után.

Stílusa • Romantikus: ezt láttuk az ellentétek felsorolásában, a szenvedélyességben, a festői képekben. Érdekessége, hogy Petőfi mintha előre látta volna a saját sorsát: a saját életét és halálát fogalmazta meg benne.

Verselése • A rimes-időmértékes vers I. és III. része jambusokból (U –) épül fel, a II., a középső rész szaporán lüktető anapestusokon iramlik (U U –). Hangvétele ünnepélyes.

1. Mit tudsz a vers keletkezéséről?
2. Melyik a vers két kulcsszava?
3. Mi a vers műfaja?
4. Vázold a vers szerkezetét!
- * 5. Elemezd az első szerkezeti egységet a megfogalmazott gondolat, a kifejező nyelv és a verselés egységében!
6. Emeld ki a mozgalmasságot kifejező szavakat a II. részből!
7. Válaszd ki a III. rész jellemző szavait, amelyek a gyászt és a dicsőséget fejezik ki!

1. Tanuld meg a verset! 2. Értelmezd rövid fogalmazásban a *világszabadság* szót!

Európa csendes, újra csendes...

Európa csendes, újra csendes,
Elzúgtak forradalmi...
Szégyen reá! lecsendesült és
Szabadságát nem vívta ki.

Magára hagyták, egy magára
A gyáva népek a magyart;
Lánc csörg minden kézen, csupán a
Magyar kezében cseng a kard.

De hát kétségbe kell-e esnünk,
Hát búsuljunk-e e miatt?
Ellenkezőleg, oh hon, inkább
Ez légyen, ami lelket ad.

Emelje ez föl lelkeinket,
Hogy mi vagyunk a lámpafény,

Mely amidőn a többi alszik,
Ég a sötétség éjjelén.

Ha a mi fényünk nem lobogna
A véghetetlen éjen át,
Azt gondolhatnák fönn az égben,
Hogy elenyészett a világ.

Tekints reánk, tekints, szabadság,
Ismerd meg mostan népedet:
Midőn más könnyet sem mer adni,
Mi vérrel áldozunk neked.

Vagy kell-e még több, hogy áldásod
Ne érdemetlen szálljon ránk?
E hűtlen korban mi utóó
Egyetlen híveid valánk!

(Debrecen, 1849. január.)

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1849 januárjában íródott a Pestről elmenekült magyar kormány új székhelyén, Debrecenben. A költő ekkoriban jelentkezett Bem tábornoknál szolgálatra. Ekkor már csak a magyar nép harcolt a szabadságáért (az európai forradalmak elbuktak), de ez a harc is elesni látszott (az osztrákok megszerezték a Dunántúlt, valamint Pestet és környékét). Petőfi ezt az állapotot morális és erkölcsi tőke kovácsolására használja fel költeményében. A vers tehát forradalmi költemény.

Kossuth azonban nem adta fel a reményt a kedvezőtlen helyzetben sem. Petőfi is csatlakozott Kossuth nézeteihez, így írt az egyik cikkében: *Azért, hogy a láng lelohad, még nem alszik ki a tűz, ... egy szélroham, ... föllobban a láng.* Mindketten úgy gondolták, hogy a megtorpanás csak időleges, és egy rövid pihenő után újra küzdeni fognak az elnyomott európai nemzetek a szabadságukért.

Ezeket a gondolatokat fogalmazza meg Petőfi az *Európa csendes, újra csendes...* című versében.

Címe • A vers címe arra utal, hogy véget értek a szabadságharcok Európában. A három pont viszont a cím végén pontosan az ellenkezőjét fejezi ki: a harcok még nem értek véget, csak szünetelnek.

Szerkezete • A költemény hét négysoros versszakból áll. Ezek alkotják a vers négy egységét. Petőfi a magyarokat szeretné lelkesíteni, hogy ne adják

fel a reményt, küzdenek tovább, és akkor sikert fognak elérni. Ehhez a szóno-ki beszéd fogásait használja fel.

1. vsz.: *bevezetés*, amelyben a költő érzelmeit mutatja be. A költő megrendült, csalódott, amiért az európai forradalmak eredménytelenül értek véget. A *csendes* jelző megismétlésével nyomatékosítja a helyzetet. A hangutánzó szó elé tett igekötő a befejezettséget, a megváltoztathatatlan helyzetet sugallja, a második sor végén lévő három pont pedig a reménytelenség kifejezője.

2. vsz.: *folytatja a történelmi helyzet elemzését*. Még mindig tele van érzelme-ekkel. Mély megvetés érződik a sorokból: a gyávák egyedül hagyták a magyarokat. Egy visszatérő metaforapár teszi teljessé a képet: a *lánc* és a *kard* – a rabság és a szabadság kifejezése: *Lánc csörg minden kézen, csupán a / Magyar kezében cseng a kard*.

Többféle módon is kiemelkedik a versből ez a metaforapár.

Kiemelkedik hangzását tekintve: a két hangutánzó szó is az ellentétet fokozza. A *csörg* hangzása bántó az *-rg* torlódás miatt; a *cseng* pedig kelleme-senei hangzású az *-ng* kapcsolat miatt.

Kiemelkedik elhelyezkedése miatt, mert a két-két azonos szerepű szó-szerkezet ellentétes sorrendben, de akusztikailag szimmetrikusan helyezke-dik el.

Kiemelkedik azért is, mert a *Nemzeti dalra* emlékeztet, ahol szintén ez a két metafora szerepelt (*fényesebb a láncnál a kard*), és az emberek lelkesedéstől eltelve zúgták a választ Petőfinek: *Esküszünk, hogy rabok tovább / Nem leszünk*.

3. vsz.: *költői kérdéssel* indul: *De hát kétségbe kell-e esnünk, / Hát búsul-junk-e e miatt?* A kérdésre magabiztos válasz következik: nem, sőt, ettől csak még lelkesebbnek kell lennie a magyaroknak. A válasz a vers alapgondolata, mellyel elrugaskodik a földtől, az érzelmekre kíván hatni, így a vers műfaja egyértelműen romantikussá válik. Ennek következménye, hogy a hangulat sokkal emelkedettebb lesz, a pesszimista szemléletmódot felváltja az opti-mista.

A vers eddig egyes szám 3. személyben beszélt a magyarokról, itt váratlanul többes szám 1. személybe vált át (*mi*). Ezzel a költő állást foglal, egységbe fogja a nemzetet. Ezzel megvan a szóno-ki beszédnek az a követelménye is, hogy meghatározza, ki beszél és kihez beszél: a költő beszél a magyarokhoz, hozzánk. Megvan az is, hogy miről beszél: a kitartásról, a hazaszeretetről: *...oh hon, inkább / Ez légyen, ami lelket ad*.

4–5. vsz.: érvek következnek, amelyek nemzeti büszkeségünkre és elhi-vatottságunkra hatnak. Petőfi *A XIX. század költőiben* írta: a költők a láng-oszlopok, akiknek vezetni kell a népet egy jobb világ felé. *Az Európa csendes, ujra csendes* című versben ezt a feladatot kiterjeszti az egész magyarságra (*mi vagyunk a lámpafény*). A fény és a sötétség vív itt egymással. A sötétség az elnyomatás, ezt Petőfi többször is kiemeli. Nem egyszerűen sötét van vagy éjszaka, hanem a kettőt ötvözi (*sötétség éjjele, véghetetlen éj*). A földről az égbe, az istenekhez visz az út: *Azt gondolhatnák fönn az égben*.

6–7. vsz.: A szabadság itt úgy jelenik meg, mint egy ókori isten, akinek népe van, akinek vérrel kell áldozni. A vers itt a himnuszok hangján szólal meg: áldásért könyörög az istenhez. Petőfi az egész magyarság nevében tesz hűségnyilatkozatot a szabadság istenének. Mi állunk legtovább ellen a Szent Szövetség támadásának, a magyarok a szabadság népe, ezért megérdemljük a szabadságot.

Verselése • Időmértékes, jambusokból épül fel. A vers félrímes (x a x a).

Üzenete • A vers egy vereségre álló szabadságharcból optimizmust próbál kicsikarni –, nagy hatása lehetett akkoriban, és van a mai napig is. Ez az elrugaszkodás a valóságtól is kellehetett ahhoz, hogy a magyarok folytatni tudják még jó pár hónapig a harcot az osztrákokkal. Ha nem is pont ez a vers, de mindenképpen az a felfogás, amit Petőfi képviselt segíthette a nemzet morálját. Ezzel mindenki számára adott valami jót, megmutatta, hogy a harc nem volt hiábavaló a kor emberének, sőt még a mai ember számára sem az, mert van remény a teljes boldogság elérésére, ahogy azt a költő több forradalmi és látomásversében is megírta (*A XIX. század költői, Nemzeti dal*), vagy ahogy azt *Az apostol* című elbeszélő költeményében megfogalmazta.

1. Milyen alkalomból írta a verset? Milyen típusba sorolható?
2. Elemezd a vers címét!
3. Bontsd szerkezeti elemeire a verset! Hány szakaszra bontható?
4. Értelmezd az utolsó szakaszt!

Az apostol

(Rövidítve)

1.

Sötét a város, ráfeküdt az éj,
Más tájakon kalandoz a hold,
S a csillagok behunyták
Arany szemeiket.
Olyan fekete a világ,
Mint a kibérlett lelkiismeret.
Egyetlenegy kicsiny fény
Csillámlik ott fenn a magasban
Bágyadtan s haldokolva,
Mint a beteg merengőnek szeme,
Mint a végső remény.
Padlásszobának halvány mécse az.
Ki virraszt ott e mécs világa mel-
lett?
Ki virraszt ott fenn a magasban?
Két testvér: a nyomor és az erény!

Nagy itt, nagy itten a nyomor,
Alig hogy elfér e kicsiny szobában.
Kicsiny szobácska, mint a fecske-
fészek,
S a fecskéfészeknél nem dísze-
sebb.
Kietlen, puszta mind a négy fal,
Azaz hogy puszta volna, ha
Ki nem cifrázta volna a penész,

S csikosra nem festette volna az
Eső, mely a padláson át befoly...
Aláhuzódik az
Eső vastag nyoma,
Mint gazdagok lakában
A csengetyűzsínor.
A lég olyan nyomasztó
A sóhajoktól s a penész szagától!
A nagy urak kutyái tán,
Amelyek jobb tanyához szoktanak,
Eldöglenének e helyen.
Fenyőfaág, fenyőfaasztal,
Mely a zsibvásáron sem kelne el,
Az ágy lábánál egy vén szalma-
zsák
S az asztal mellett egy pár szalma-
maszék
S az ágy fejénél egy szuette láda,
Ez a szobának minden bútora.
Kik laknak itten?
A lámpa fáradt pislogása mellett
Küzd a homály és fény... az alakok
Mint álomképek el vannak mo-
sódva

S a félsötétben félig rémlenek.
A mécs világa csalja a szemet?
Vagy e fődél alatt lakók mind
Oly halványak valóban,
Oly kísértetszerűek?
Szegény család, szegény család!
Az ágy fejénél ül a lánán
Csecsemőjével az anya.
Boldogtalan kis csecsemő!
Rekedt nyögéssel szíja, szívogatja
Anyjának száraz emlejét,
S hiába szíja.
Az asszony elgondolkodik,
S fájók lehetnek gondolatjai,
Mert mint megolvadt hó a ház-
ereszrül
Sűrűn omolnak könnyei,
Omolnak végig arcán
A kisdéd orcájára le...
Vagy tán nem is gondolkodik,
Csak megszokásból, öntudatlanúl
Szakadnak a könnyek szeméből,
Mint a sziklából a patak?

Idősebb gyermeke,
Istennek hála, alszik
(Vagy csak alunni látszik?)

A fal mellett a nyoszolyán,
Mely fődve durva lepedővel,
Amely alól kikandikál a szalma.
Aludj, kicsiny fiú, aludj,
S álmodj, aszott kezedbe kenyeret,
S álmaid királyi lesz!
Egy ifju férfi, a családapa,
Az asztalnál sötét homlokkal ül...
Tán e homlokrul árad a ború,
Mely a szobát betölti?
E homlok egy egész könyv, amibe
A földnek minden gondja van
beírva;
E homlok egy kép, melyre miljom
élet
Insége és fájdalma van lefestve.
De ott alatta a sötét homloknak
Két fényes szem lobog,
Mint két bolyongó üstökös,
Mely nem fél senkitől,
S melytől mindenki fél.
Tekintete
Mindig messzebb, mindig magas-
ra száll,
Mig elvesz ott a végtelenben,
Mint a felhők között a sas!

2. Kiderül, a kisfiú nem is alszik, mert lefekvés előtt még enni szeretne. Apja végül odaadja neki utolsó darab kenyerüket, melyet felfalva végre álomra szenderül időközben elbóbiskoló édesanyjával és testvérével együtt.

3. A férfi félálomban Isten színe elé járul, s előtárja gondolatait: minden bűn okozója a rabszolgaság, mikor ember uralkodik emberen. Ő kész ez ellen fizetség reménye nélkül is harcolni, ehhez kér csak erőt Istentől.

4. Vajon ki lehet ez a férfi, ez a „szent apostol”, aki embertársai boldogságát előbbre tartja saját igényeinél? A következő 10 rész erre ad választ.

5. Réges-régen egy asszony valamilyen okból meg akart válni csecsemőjétől, s még születése napján egy bérkocsiba helyezte. A kocsi azonban nem örült az ajándéknak, s kitette a csöppséget egy kocsmá bejárata elé. Ott egy részeg tolvaj talált rá, aki hazavitte, s elhatározta, hogy szomszédasszonyával jó pénzért felnevelteti.

6. Másnap a rabló újból átment az asszonyhoz, aki elmondta, hogy a gyermek fiú. Elhatározták, hogy megkeresztelik, s mivel Szilveszter napján találtak rá, a keresztelésben a Szilveszter nevet kapta.

7. A gyermek nőtt, s négyéves korára kitűnő kis tolvaj vált belőle. Ekkor azonban nevelőapját, az öreg tolvajt felakasztották, s keresztanyja elzavarta hazulról, hiszen neveléséért már nem remélhetett több pénzt. Az utcán bolyongva egy vénasszony talált rá, aki hazavitte magával, s szállást adott neki. Feladata az lett, hogy a kissé elhízott öregasszony helyett kellett ezek után koldulnia.

8. Hatéves koráig teltek így napjai, közben jól megbarátkozott a vénasszony kutyájával. Azonban egy nap, mikor egy öregúr megkérdezte, ki ő, nem bírta tovább hazudni, s elmondta az igazságot. Legújabb pártfogója pedig elvitte magával a házába.

9. Új otthonában a nagyságos úr fiát kellett követnie és szolgálnia. Azonban a dolyfős úrfi gyakran megbántotta testileg-lelkileg Szilvesztert. Az egyetlen dolog, amely maradásra bírta, hogy „ura” óráin ő is tanulhatott. Tizenhat éves korára viszont elhatározta, hogy búcsút int ennek a háznak, mert a megaláztatást nem bírta tovább viselni. Búcsúajándékként az öregúr egy évi jövedelmét adta az ügyes, szorgalmas fiúnak.

10. Szilveszter elhagyta a várost, és kiért a szabadba. S ekkor, a természetet meglátva döbbsent rá, hogy Isten milyen hatalmas és jóságos.

11. A kapott pénzből beiskoláztatta magát, és tanult tovább. A világtörténetet olvasva rájött élete céljára: a szabadságért kell küzdenie, akár élete árán is.

12. Éppen ezért, elvégezve az iskolát, nem valamely nagyúr szolgálatába állt, hanem elment egy kis faluba jegyzőnek, ott prédikált a szegényeknek, akik nagyon megszerették. Két helyen nem nézték csak jó szemmel: a kastélyban és a paplakban. Pontosabban az előbbi helyen csak egyvalaki szimpatizált vele: a kastély kisasszonya, akinek egyszer el is mondta élete történetét.

13. Egyszer azonban a pap a templomban Szilveszter ellen lázító beszédet mondott, minek hatására a falubeliek elűzték otthonából. A kastély kisasszonyától, aki időközben beleszeretett, egy jegygyűrűt kapott ajándékba. Újból a fővárosba utazott, s kibérelt egy kis padlásszobát. Azonban a lány titokban követte, s ő ezek után megosztotta vele szegény életét.

14. Így éltek boldogan az Isten előtt kötött házasságban, amíg Szilveszterben újból fel nem buzogott a tettvágy. Könyvet írt, melyet elvitt a nyomdába, de azt a cenzúra hivatkozva nem nyomtathatták ki. Végül, hogy valamiből megéljenek, másolásra adta a fejét. Az évek teltek, a kis család pedig három-, majd négyfősre gyarapodott. Ezzel el is érkezünk újból a jelenbe, ahol otthagytuk a gyermekeivel alvó édesanyját és az időközben lefekvő édesapjukat, Szilvesztert.

15. Másnap szörnyű tragédiára ébred a család: a csecsemő az éjszaka éhen halt. Édesanyja keservesen siratja. Szilveszter nagy nehezen elhatározza, hogy eladja utolsó értékét, a feleségétől kapott jegygyűrűt, hogy illően eltemethesse halott gyermekét.

16. Szilveszter ezek után sem adja fel életelvét, s kutakodása sikerrel jár: talál egy titkos nyomdát, ahol kinyomtathatja művét. Az emberek pillanatok alatt elkapkodják, azonban a törvény szigorú (és igazságtalan): a könyv lázító, szerzőjét el kell fogni. Szilvesztert úgy hurcolják el a bíróságok, hogy már nem is találkozhatsz utoljára szeretett feleségével és fiával.

17. Álmból-ámulásából felébredve egy börtönben találja magát. Nagyon elszomorodik, azonban nem magát, hanem szeretteit sajnálja. Egyszer rabságában megjelenik neki felesége szelleme, aki tudatja vele, hogy ő már elhagyta ezt a világot. A megviselt Szilveszter tébolyultan esik össze.

18. Tíz év raboskodás után egyszer csak isteni jel érkezik, egy veréb száll az idős Szilveszter börtönének ablakára. A madárka valóban jó hírt hoz, ugyanis Szilvesztert még aznap szabadon engedik.

19. Szabadulása után Szilveszter felkeresi régi otthonát, ahol a szomszédok tudatják vele, hogy elfogása után feleségének a felőle érkező híreket hallva megszakadt a szíve, s szörnyethalt. Az agg felkeresi a temetőt, de nem találja a számára oly' drága keresztet. Szörnyű tervet forral: merényletre készül. Mikor a király a város utcáin felvonul, ő fegyvert fog rá, és lő, de az uralkodót nem éri golyó. Szilvesztert elfogják, s még aznap hóhér vágja le a fejét. Testét az akasztófa mellé temetik el.

20. Telik az idő, új generációk nőnek fel immár, akik lerázzák magukról a rabláncot, és hálásan, tisztelettel néznek fel a régi idők Szilvesztereire, akik teste jelöletlenül fekszik a bitófa mellett...

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Petőfi már 1848 januárjától forradalmi lázban égett, hiszen korábbi látomásainak megvalósulását látta az európai felkelésekben. Azonban túl hevesen támadta a királyt és a kormányt, ezért korábbi népszerűségét elvesztette, az 1848. júniusi szabadszállási képviselőválasztás is kudarccal végződött.

Bár nem adta fel korábbi liberális-romantikus népfelleg elvét, csalódásai megváltoztatták politikai életszemléletét. A fájó tapasztalatból született meg *Az apostol* című romantikus elbeszélő költeménye, mely tükrözi ezt a megváltozott szemléletet.

Műfaja • Romantikus elbeszélő költemény, gazdag hangvétellel. Az epikum a meghatározó a gyermek- és ifjúkor rajzában, a líraiság jellemzi a szerelemábrázolást és a tájfestést, a drámaiság uralkodik az események egyes fordulataiban, a gondolatiságban.

Címe • Apostol, valamely eszmének, ügynek lelkes hirdetője. A cím megnevező, a főszereplőre, Szilveszterre utal.

Előzményei • Shelley: *Rosalind és Helen*, Dickens: *Twist Olivér*, Eötvös: *A karthausi*.

Témája • A költő szerepe prófétai szerep is. Hit abban, hogy a világgért érdemes élni.

Szerkezete • A mű egy forradalmár életét dolgozza fel születése napjától haláláig. Pontosabban kivégeztetéséig. A kitett gyermek romantikus, gyakran feldolgozott története itt a társadalmon kívüliség motívuma miatt fontos. Szilveszter ugyanis „magafaragta” ember, aki kétes származás, és halmozottan hátrányos gyermekkor után saját erejéből, tehetsége révén lesz *apostol*. A túlzott eszményítést beárnyékolja az, hogy míg világboldogító terveit szövögeti, addig családjá nyomorával szemben tehetetlen. A 20 énekből álló elbeszélő költemény 4 részre tagolható:

I. 1–4. ének: JELEN – in medias res-sel kezd, egy padlószoba nyomorába csöppen bele az olvasó. Férj, feleség, gyermek éhezése jelenik meg. Szilveszter egyoldalúan ábrázolt romantikus hős, aki szentül hisz isteni eredetű küldetésében. Istent kéri, hogy segítsen neki felszabadítani az emberiséget, mert minden földi bűn oka a szolgaság, ő pedig harcolni fog ez ellen.

II. 5–14. ének: MÚLT (kronologikus) – Szilveszter életútja, amely nagyon hasonlít Petőfiére (születésük időpontja, a falu népének irigysége, elűzése, másolásból tartja fent magát). Szilveszter születési körülményeit, nyomorúságos gyermekkorát, és felnőtte válását részletezi. Romantikus túlzások találhatók (*Lopott, koldult, szolgált...*) a részletgazdag leírásokban. 16 évesen tudatára ébred, fellázad, és otthagyja eddigi megalázó munkahelyét. Életében először meleg támogatást kap egykori gazdjának oktatójától. Szilveszter a világ jólétének kulcsát önzetlen emberek önfeláldozásában látja. Ez jelenik meg a szőlőszem-hasonlatban. Szilveszter életének értelme, hogy ő is ezek közé az emberek közé tartozik. Átértékelődik a szerepe: a nép helyett kell cselekednie.

III. 15–19. ének: JELEN – másnap reggelre a csecsemő meghal. Szilveszter hatalmas keserőséggel rászánja magát, hogy eladja a feleségétől

kapott gyűrűt, hogy eltemethesse fiát. Küzd életcéljáért: egy titkos nyomdában kinyomtatja művét, mely el is terjed, ám elkapják és bebörtönzik, elbűcsúzni se hagynak neki időt. Rabsága ideje alatt megjelenik neki felesége szeleme, aki tudtára adja, hogy már meghalt. Tíz év után veréb száll az idősödő Szilveszter ablakára, aztán egy ór szabadon engedi. Meglepve tapasztalta, hogy a világ semmit nem haladt célja felé, sőt az emberiség visszafejlődött. Szilveszter a maga elé tűzött célnak megfelelően egyedül vállalja a forradalmi tettet (ráló a királyra). Még ez előtt felkeresi régi otthonát, ahol tudatják vele felesége halálát, de nem leli a sírját.

Merényletre készül a király ellen. Mikor felvonul a város utcáin, ráló, de nem talál, elfogják és kivégzik. Az apostolt ugyanúgy megrugdalják, leköpkökök, mint annak idején Jézus Krisztust. (S halálát hasonlóképpen követelik.)

IV. 20. ének: JÖVŐ – azzal záródik a költemény, hogy a késő századok szabad nemzedékei megemlékeznek majd azokról a szentekről, akik szolgaságban is szabadok voltak. Az új generációk lerázzák magukról a rabláncot, tisztelettel néznek fel a régmúlt apostolára.

Szilveszter alakja • A főszereplő alakjában az eszményi forradalmárt és a forradalmársorsot rajzolja meg Petőfi. Mivel típust akart ábrázolni, önarcképi, irodalmi, történeti vonásokkal, rájátszásokkal rajzolta meg. Szilveszter kitett gyerek, nevét a megtalálása napjáról kapta. Az óév végén, az újév kezdetén született – ez szimbolikus jelentésű. Az eszmények világában él, nem a valóságban. Kiforrt személyiség, nem változik a mű folyamán. Örök összetűzésben áll a környezetével.

Az emberiség ügyéért harcol, de nincsen tisztában a lehetőségeivel, eszközeivel. Folyton kudarcok érik, de ő egyre jobban ragaszkodik eszményéhez, egyre távolabb kerül a néptől. Magánya legalább annyira vállalt, mint anynyire kényszerű. Nem akarja, hogy besoroltassék a társadalomba, mert az óhatatlanul eltorzítaná személyiségét. *Annyit érsz, amennyi vagy*: ez a szentimentális hős mércéje, amit szembeállít a társadalom megtévesztő, látszatonkon alapuló értékrendjével. Jelleme nem változik, de az eszközei egyre durvábbak. Már nem a népért cselekszik, hanem a nép helyett, és ha a nép ellene fordul, akkor annál jobban küzd. Igazi szentimentális hős.

Tragédiája abban rejlik, hogy magára marad: népfelvilágosító tevékenysége nem elégséges ahhoz, hogy megtörje a zsarnokság és a szolgaság évszázadok alatt kialakult, egymást feltételező és erősítő rendszerét. Ezt a bűvös kört csak erőszakkal lehet megszakítani: az évtizedes börtönbüntetést szenvedett, családját vesztett forradalmár végső elhatározásra jut. A sikertelen merénylet után életét vérpadon végzi, sírja jeltelen marad. A nép megváltója csak a következő nemzedékhez, a jövőhöz fellebbezhet.

Életrajzi vonások Szilveszter alakjában • Szilveszter vándorlásai emlékeztetnek Petőfi országjárására, nyugtalan ifjú korára. A kastély kisasszonya Szendrey Júliát idézi. A feleség magasabb származású (a földesúr leánya). Az ifjú családapa másolásból él a szűkös lakásban. Szabadszállási kudarca (képviselővé választás) hasonlít Szilveszter népben való csalódására. Legfőképp a főhős és a költő jelleme rokonítható: lángoló rajongása, az eszmék bűvölete, szenvedély, indulat. Szilveszter életébe a költő olykor saját életének, sorsának egy-egy fordulataival (pl. szilveszteri születésnap), eszméivel pe-

dig teljes mértékben azonosul. Petőfi magának is hasonló sorsot szánt mint Szilveszternek. Nem is vágyott a polgári életre, személyiségéből fakadt a megalkuvásra való képtelenség. Petőfi úgy gondolta, hogy küldetése van, és, hogy szükség van személyiségekre, vezetőre. Hasonló csalódásban van része a titkos nyomdában megjelent könyve fogadtatása miatt. Eszméit mohón nyelte el a szomjas világ, mégis az elsápadt hatalom egyetlen szavára a megrémült nép megtagadta a könyvet, s szerzőjének megbüntetését követelték.

A szőlőszem-hasonlat értelmezése • Szilveszter filozófiáját a szőlőszem-hasonlaton keresztül érthetjük meg.

- A földet egy parányi szőlőszemhez hasonlítja, ami viszont annál több, milliószer nagyobb.
- Ha egy kis szőlőszem megéréséhez egy évre van szükség, a Földnek évezredek vagy évmilliók kellene.
- Viszont a Földnek nem a nap sugarára van szüksége, hanem a nagy lelkekre.
- Szilveszter egy ilyen „sugárnak” tartja magát, aki vezeti a népet a helyes út felé.
- Ilyen emberek csak ritkán születnek. *Hogyan kívánhatnánk tehát, hogy / A föld hamar megérjék?*

Verselése • Időmértékes verselésű, rímtelen, változatos hosszúságú jambikus sorok váltogatják egymást. Hangnemében romantikus, szentimentális, és ironikus hangnemek keverednek. Nyelvezetében a romantikus mellett sok realista jegy van. A kifejezőeszközök: gyakori a soráthajlás és metafora.

Üzenete • Merjünk önmagunk lenni. Valósítsuk meg önmagunkat.

1. Mit tudsz a mű keletkezéséről?
2. Jellemezd a szerkezeti megoldást!
3. Értelmezd a főhős magatartását, tevékenységét!
4. Szilveszter sorsába sok életrajzi vonást szőtt a költő. Mutass be néhányat!

Budapest (ismeretlen szerző műve), 1850

A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK MAGYAR IRODALMA

Történelmi háttér • A szabadságharctól a kiegyezésig tartó időszakban szinte majdnem ugyanazok az írók alkottak, akik már a reformkori években is az élen jártak. Ennek ellenére *1848–1849 határvonalat jelent a magyar kultúra történetében*. A következő történelmi tények magyarázzák ezt:

1849. augusztus 13-án Világosnál az orosz és osztrák túlerő miatt bekövetkezett a fegyverletétel. Ezzel a magyar forradalom és szabadságharc véget ért. Az orosz hadvezetés ugyan amnesztiát javasolt, de Ausztria könyörtelen megtorlásra készült. A végrehajtó hatalom Haynau kezében volt, aki – mint mondotta – száz évre el akarta venni a magyarok kedvét a forradalomtól. Megkezdődtek a kivégzések (1849. október 6. Arad és Budapest).

Az osztrák várbörtönök megteltek a magyar foglyok ezreivel. További ezreket a külföldön állomásozó osztrák seregbe soroztak. A rommá lett országra az iszonyat csendje borult.

Az **1851-ben** hatalomra kerülő **Alexander von Bach** célja sem volt más, minthogy Magyarországot hozzáláncolja a Habsburg Birodalomhoz.

A *haladás és a nemzet ügye*, mely a reformkorban és 1848–1849-ben összhangban voltak, most *szembekerült egymással*. Idegen polgárság vette át a társadalmi fejlődés irányítását.

A nemesi osztály – különösen a köznemesség –, mely évszázadokon át a magyar közélet meghatározója volt, most elvesztette vezető szerepét. A számban is megfogyatkozó köznemesség az úgynevezett passzív rezisztenciát választotta: a „*tenni*” jelszót felváltotta a *néma*

(passzív) *ellenállás*, és az idegen elnyomás megszűnését a külpolitika alakulásától várta.

A szabadságharc bukásának hatása irodalmunkra • A fentebb vázolt körülmények miatt Világost valóban *a nemzet katasztrófájaként* élte meg a magyarság. A gyász, a hallgatás ideje következett el. A politikusok emigrációba kényszerültek, az írók, költők bujdosnak, Petőfi eltűnt. Az írói nemzedék ebben a megváltozott történelmi helyzetben *kétség* és *remény* között vívódott. A csüggedés, a hallgatás, a szárnyaszegett remények mellett meg-megszólalt a hit, a bizakodás hangja is. Kezdetben halk szavú, értékeket megőrző irodalom bontakozott ki. Az *allegorikus költészetnek* most lett igazán jelentősége. **Tompa Mihály** *A madár, fiaihoz, A gólyához*, illetve **Vajda János** *A virrasztók* című versei az elveszett szabadságharcot, a fájdalmat jelenítik meg. A burkolt mondanivaló, az allegorikus kifejezésmód – közvetlenül 1849 augusztusa után – az egyetlen lehetősége volt az írói megnyilatkozásnak.

Az 1850-es évek elejétől a kor nagy alkotói lassan-lassan a nyilvánosság elé léphettek, s ebben a nyugtalan, nehéz korszakban teljesedett ki **Arany János**, **Kemény Zsigmond**, **Gyulai Pál**, **Toldy Ferenc**, **Madách Imre**, **Jókai Mór** és valamivel később **Mikszáth Kálmán**, **Vajda János** életműve.

Szemléletváltás az irodalmi életben • A Bach-rendszer összeomlását jelentő olasz–osztrák háború idején, 1859–1861 között következett be szemléletváltás az irodalmi életben. Ekkorra a Habsburg Birodalom nehéz helyzetbe került. Az osztrák nagyhatalom megrendülését látva a magyar értelmiség és nemesség új lehetőségekben bizakodott. Elérkezettnek látta az időt a nemzeti függetlenség újbóli kivívására. A kételyeken a hit kerekedett felül, felerősödött a *küzdés* és a *bizakodás* érzése. Ezt példázza **Arany János** 1861-ben írt verse, a *Magányban*, melynek egyik sora egyértelműen hitet sugároz: „*Légy hű, s bízzál jövődbe, nemzetem*”. Hasonlóan a hit és a hinni akarási reménye szólal meg – minden kétely ellenére – **Madách Imre** *Az ember tragédiája* című drámai költeményben: „*Mondottam, ember: küzdj és bízza bízzál!*”, mely ugyancsak ekkor keletkezett.

A kiegyezés • Az 1860-as évek közepére egyértelműen vált, hogy a birtokos köznemesség, élükön az emigrációban élő Kossuth Lajossal, nem szervezhet nemzetközi összefogást Ausztria megtörésére. Legfeljebb – egyfajta józan realpolitikával – megegyezésre kényszeríthetik a Habsburg-udvart. A külpolitikai bonyodalmak (Ausztria elveszti Lombardiát, a szárd királyság vezérlete alatt kialakul az egységes Olaszország, az osztrákok veresége a porosz háborúban), végre is arra kényszerítették I. Ferenc Józsefet, hogy kibéküljön Magyarországgal. Fél éven át tartó, hosszú tárgyalások után **1867-ben** megszületett az **osztrák–magyar kiegyezés**. Ezzel megszűnt az abszo-

lutizmus, az országban gyors gazdasági fejlődés és társadalmi átalakulás indulhatott meg. Az 1865–1868. évi országgyűlés Deák Ferenc irányítása mellett újjáalkotta Magyarország belső szervezetét és rendezte Ausztriához való viszonyának kérdéseit. A kompromisszum megoldásnak azonban ára volt. A magyarság vágya, a teljes nemzeti függetlenség nem valósulhatott meg. Ily módon az 1867 utáni korszak közhangulatát nemcsak a *józan helyzetfelmérés*, de az *illúzióvesztés* és a *csalódottság* is jellemzi.

Az irodalmi élet újszerű vonásai a kiegyezés után • A már említett alkotók mellett megjelent egy fiatal, ígéretes nemzedék. Az új költőnemzedék az immár nagyvárosi Budapesten, a modernizálódó világban kereste helyét. Ez a nyolcvanas években jelentkező költészet már bizonyos vonatkozásban a nyugat-európai szimbolizmussal mutat rokonságot. Új témák jelentek meg, s a költészet összemberi kérdései kerültek előtérbe a pusztán nemzetivel szemben. Az új költőnemzedék legerőteljesebb képviselői Vajda János (1827–1897) mellett **Reviczky Gyula** (1855–1889) és **Komjáthy Jenő** (1858–1895).

A kiegyezés után a vezető szerep, mint Európa-szerte is, az epikáé volt, kezdetben a regényé, később a novelláé. Az új nemzedék epikusai az 1867 utáni ellentmondásos életérzés okait keresték. Elemezték a kiábrándulást szülő viszonyokat, bírálták a polgárosodásra képtelen dzsentrit, és egyben búcsút mondtak a túlélő népiesnek, a romantikus-liberális világképnek.

A kiegyezést követő ellentmondásos életérzést, a csalódottságot legteljesebben Arany János fia, **Arany László** (1844–1898) jelenítette meg. A *délibábok hőse* című verses regényben (1873) úgy mutatta be a rajongó, öncélú ábrándozást, hogy egyben le is számol ezzel az életérzéssel. Főhősének beszélő nevet ad: Hübele Balázs, aki annak a nemzedéknek a tipikus képviselője, amely a passzív ellenállás éveiben vált ifjúvá. Mindenbe belevág, a nemzetért való cselekvési vágy fűti, folyton álmodozik, de nem képes semmit kitartóan végigvinni. Először író akar lenni: nemzeti tragédiaalkotással próbálkozik, majd katona lesz Garibaldi seregében, később tőkés vállalkozóként próbál szerencsét. De minden terve meghiúsul: nincs elég kitartása. Sem önmagát, sem környezetét nem ismeri valójában. Végül, ifjúkori szerelmét is meggyalázza, visszahull oda, ahonnan kortársai nagyobb része el sem indult, a vidéki birtokosság reménytelen világába.

Arany László verses regénye stílusának az adja értékét, hogy a népies modor helyébe távolságtartó iróniával megfűszerezve városi köznyelv lép, ezzel gyökeresen átalakítva a népies korszak stílusát.

Az epikusok közt feltétlenül említést kell tennünk **Gyulai Pál**ról (1826–1909), akit méltán sorolhatunk a magyar realizmus első mesterei közé. Az *Egy régi udvarház utolsó gazdája* (1857) című kisregénye a kor európai realista regényei sorát szaporítja. A kisregény története nagyon egyszerű: egy öreg nemes, a liberális elvű Radnóthy Elek, a

volt alispán betegen, a kórházi ágyon töltötte el a szabadságharc két évét, otthonától távol, Kolozsváron. Hazatértekor birtokát feldúlva találta. Feleségét a fellázadt román parasztok ölték meg, fiát Világos után osztrák katonának sorozták be s Milánóba vitték. Leányából, Erzsiből Bécsben Elisabeth lett, s elhidegült apjától. Régi cselédei is cserbenhagyták, csak egy hűséges szolgálja, István tartott ki mellette a megszokott tisztelettel és szeretettel. Az öreg nemes ősi törvényeire hivatkozva próbálta sérelmeit megtorolni, de hiába. A letűnt világot képtelen visszahozni. Régi eszméivel, szokásaival és gazdasági módszereivel a megváltozott világban nem tudott mit kezdeni. Birtoka tönkrement, maga felesleges emberré vált. S mikor fia is és kedves szolgálja is meghalt, csendes haldoklóssá vált az ő élete is. Gyulai hőseben egy nagy emberi-nemzeti örökség hordozóját láttatja, amely betöltötte küldetését, és el kell tűnnie.

A hős fokozatos lelki leépülése, az illúzióvesztés a kor többi regényében is helyet kapott. A magyar realizmus erősödése szempontjából **Asbóth János** (1845–1911) *Almok álmodója* (1878), **Toldy István** (1844–1879) *Anatol* (1872), **Beöthy Zsolt** (1848–1922) *Bíró Márton* (1872), **Tolnai Lajos** (1837–1902) *Az urak* (1872), **Iványi Ödön** (1854–1893) *A püspök atyafisága* (1888) című regényeket és **Justh Zsigmond** (1863–1894) *A kiválás genezise* című befejezetlen regényciklusának elkészült darabjait, *A pénz legendája*, *Gányó Julcsa*, *Fuimus* kell kiemelnünk.

A hivatalos irodalompolitika • A népnemzeti irányzat kialakítója és fő képviselője **Gyulai Pál** volt. Kiváló irodalmi érzékét egy sor irodalmi tanulmány (pl. *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*, 1854), kritikusi munkássága és szépírói tevékenysége bizonyítja. Mint e korszak vezéregyénisége, rendíthetetlen és kérlelhetetlen módon egyfajta ízlésnormát igyekezett kortársaira rákényszeríteni. Alap gondolatként leszögezte: a magyar irodalomtörténet egységes fejlődési folyamat, mely Petőfi lírai és Arany epikus költészetében érte el a csúcst. Minden megelőző irányzatot ehhez a teljesítményhez mért, és **a nemzeti irodalom alapjának és forrásának a népi nyelvet és a népies költészetet tartotta**. Bár szépíróként maga sem ragaszkodott saját normáihoz. Kortársaitól viszont azt követelte, hogy Petőfi és Arany népies stílusát kövessék, ugyanakkor tartalomában, gondolatvilágban lehetőleg tartózkodjanak a társadalomkritikától (tehát ebben már nem követendő minta a két költőnagyság!). Ez az irányzat az 1860–1870-es évektől hivatalos irodalompolitikává szélesedett, akadályozta az új irodalmi irányzatok kibontakozását, és egészen a századfordulóig hatott. A század végére pedig már életidegen akadémizmus szürkült.

Megváltozott a kor *költőeszménye* is. A költő nem romantikus népezér többé, hanem a tömegeből kiszakadt, azzal szembeforduló, magá-

nyos töprengő, árvasága miatt szenvedő, de gögösen büszke is, aki a tragikum bélyegét hordja homlokán.

ARANY JÁNOS

(1817–1882)

Barabás Miklós: *Arany János*
portréja, 1848

Arany János a magyar irodalom meghatározó egyénisége. Az életmű kimagasló jelentőségének egyik bizonyítéka, hogy már 1887-ben megjelent egy könyv *Arany János* címen. Szerzője a fővárosi reáliskola fiatal magyartanára, Riedl Frigyes volt. Ezt írta benne: „*Arany ... mint a magyar nyelv költőségének legnagyobb ismerője: kultúránk egy maradandó eleme. Befolyása szellemi életünkre idővel csak még növekedhetik, a jövő nemzedékek őrajta fognak művelődni, nyelvük meggazdagodik az ő szavaival, képzeletük az ő alakjaival.*”

ÉLETÚTJA

Gyermekévek, ifjúkor • Nagyszalontán született 1817. március 2-án. Apja, Arany György és anyja, Megyeri Sára idősebb emberek voltak már, mikor fiuk megszületett. A család súlyos tüdőbajjal volt megáldva, a tíz gyerek közül csupán kettő maradt életben, csak a legidősebb Sára és a legfiatalabb János. A szülők féltő gonddal vették körül a fiút, aki három-négy éves korában tanult meg olvasni, hamuba írt betűk segítségével. „*Mire iskolába adtak, hova mód nélkül vágytam, ... már nemcsak tökéletesen olvastam, de némi olvasottsággal is bírtam, természetesen oly könyvekben, melyek kezem ügyébe estek. ... A tanító, megpróbálván, rögtön, amint felvettek, elsőnek tett osztályomban s e helyet folyvást megtartottam. A többi tanító és növendék a nagyobb osztályokból, sőt külső emberek is, csodámra jártak, s én nem egy krajcárt kaptam egy vagy más produkcióm jutalmául.*”

Tizennégy éves korában Arany segédtanítói állást vállalt, hogy hajlott korú szüleit megkímélje a taníttatás költségétől. Két év után a debreceni kollégiumba ment, de már az első félév lesújtó volt számára mind anyagiakban, mind tanulmányi eredményekben. Kisújszállásra menekült segédtanítónak, ahol Török Pál rektor mellett helyreállt lelki egyensúlya. Itt ismerkedett meg a klasszikusokkal és az akkori modern irodalommal.

Tizennyolc éves volt, amikor visszatért Debrecenbe. Hamarosan az első diákok között volt. Belevágott a francia nyelv tanulásába, a latin klasszikusok mellett a német költészetet olvasta. Jól gitározott. Kitűnő hangjával feltűnt a kollégium énekkarában. Képességei irányával nem volt tisztában: hol festőnek, hol szobrásznak, hol muzsikusnak készült.

A tizenkilenc éves, félénk és tartózkodó fiatalember – mindenki meglepetésére – felcsapott vándorszínésznek. Csalódása azonban gyorsan bekövetkezett. Komoly szerepeket nem kapott, rosszul érezte magát a korhies cimborák között. Két hónapig tartott a kaland, amelynek azonnal véget vetett a sorsdöntő álom: anyját halva látta. A „tékozló fiú” Máramaroszigetről – hétnapi gyaloglás után – megszegyenülve, lelkiismeret-furdalás közepette hazatért Szalontára. Alma szomorú valósággá vált: édesanyja haldoklott, édesapja megvakult.

„*A város és az egyház előjárói részvétellel tekintek sorsomat; még azon ősszel megválasztanak ún. korrektornak¹ ... Egy darabig atyámmal laktam, majd őt néném magához vevén, az iskola épületébe költöztem én is. E hivatal, melyben a magyar s latin grammatikai osztályokat tanítám, 1839 tavaszáig tartott, akkor egy évig írnok, azután rendes aljegyző lettem. ... 1840 novemberében, 23 éves koromban, megházasodtam, szívem régi választását követvén.*” Választottja egy helybeli árva lány, Ercsey Julianna volt. 1841-ben megszületett az első gyermek, Juliska, majd 1844-ben a második: László.

Első irodalmi sikerek • Szilágyi István, barátja, egykori debreceni diáktársa ösztönzésére Arany görög klasszikusokat kezdett fordítani, és megtanult angolul. 1846-ban a Kisfaludy Társaság pályázatot írt ki. Arany álnéven beküldte *Az elveszett alkotmány* című szatirikus eposzát. Elnyerte az első díjat, de egyik bírálója, Vörösmarty Mihály elmarasztaló véleménye mélyen érintette: „*nyelv, verselés olyan, mint ha irodalmunk vaskorát ülnők*”. A Kisfaludy Társaság, amikor *Az elveszett alkotmányt* kitüntette, új pályázatot hirdetett népies elbeszélő költeményre. „*Készíttessék költői beszély, melynek hőse valamely a nép ajkain élő történeti személy, pl. Mátyás király, Toldi Miklós, Kádár vitéz stb. Forma és szellem népies legyen.*” Toldi históriáját a szalontai néphagyomány is ismerte, Arany pedig olvasta llosvainak Toldiról szóló történeteit. Így szinte egy lélegzetre megírta a *Toldi* mind a tizenkét éneket.

1848 elején a Kisfaludy Társaság tagjává választotta, később pedig annak igazgatója lett. 1848–1849-ben a szabadságharc hőséges közkatonája: nemzetőr. A szabadságharc bukása után állását elvesztette, mivel azonban nem volt jelentősebb politikai szerepe, ez nem járt további következménnyel. Egy ideig járási írnok volt. 1851 őszén a nagykőrösi egyháztanács meghívta Aranyt a gimnázium magyar irodalmi tanszékére. Családostul átköltözött Nagykőrösre, s kilenc éven át tanított a magyar mellett latint és görögöt. Tanítványai nagyon szerették. Egyik közülük így írta le Arany szemének varázsát: „*Sohasem láttam felnőtt embernél oly végtelenül jóságos s oly nagy gyöngédséget kifejező szemeket, melyeket rendszerint valami fátyolféle takart, mint*

¹ *korrektor* – itt: tanító a rektor után, de több fizetéssel s több önállósággal, mint a többi altanító

érett gyümölcsöt a hamva, s csak ha valami kedves, tréfás dolgot mondott csendesén, szelíden: akkor villant fel egy pillanatra a belső tűz zsarátnoka, s csodálatosan édes, derült fénnel ragyogta be arcát. Befelé nézett, mint azok szoktak, akiknek gazdag benső világuk van.” Arany itt írta híres balladáit, melyek egyedülálló költészetünkben. Közben megszülettek verstani és irodalomtörténeti tanulmányai is.

A pesti évek • A lapszerkesztő, akadémiai titkár Arany János 1860-ban Pestre költözött, majd hamarosan megindította a *Szépirodalmi Figyelő* című hetilapot. A munkatársak közül többen Deák Ferenc eszméivel rokonszenveztek, aki az osztrákokkal való kiegyezést készítette elő (Gyulai Pál, Tompa Mihály, Kemény Zsigmond, Szász Károly, Lévy József). A lap elméleti igényessége, magas intellektuális szintje nem számíthatott a szélesebb közönség érdeklődésére. A kiadó, Heckenast Gusztáv két év után nem vállalta a további megjelentetést. Ezért Arany *Koszorú* címmel átszervezte a *Szépirodalmi Figyelőt*. Igen jelentős Arany műfordítói tevékenysége. Shakespeare-fordításain túl (*Szentivánéji álom*, *Hamlet*, *dán királyfi*, *János király*) magyarította a világirodalom legnehezebb szövegei közt számon tartott műveket, Arisztophanész vígjátékait (*A felhők*, *A madarak*, *Lysistrate* stb.). Lánya 1863-ban bekövetkező halála annyira megviselte Aranyt, hogy *Juliska emlékezete* című verséből csak négy sor készült el, majd a költő ezt írta a lapra: „Nagyon fáj! Nem megy!” 1865-ben az Akadémia titkára lett. Csaknem tízéves hallgatás következett írói pályáján. Nyugdíjba vonulásától (1877) 1882-ig költészete ismét kivirágzott. A város zaja elől a Margit-sziget tölgyfái alá menekült. Kisebb verseit a kulcsra záródó *Kapcsos könyvbe* tisztázta le, keletkezésük sorrendjében, napra szóló keltezéssel. Legbeavatottabb barátainak, de lehet, hogy csak fiának mutatta meg őket. *Őszikék* című verseskötete csak halála után jelent meg. Egyik menedéke a zene volt. A másik: magányos, Duna-parti sétái, melyeket sohasem mulasztott el. Egy ilyen séta okozhatta a végzetes tüdőgyulladást. Karosszékében érte a halál 1882. október 22-én.

ARANY EPIKÁJA

Arany pályája viszonylag későn, 30 éves korában indult. Első sikeireit epikusként aratta. 1845-ben írta *Az elveszett alkotmány* című vígeposzát a Kisfaludy Társaság pályázatára. 1846-ban szintén a Kisfaludy Társaság pályázatára küldte el *Toldi* című elbeszélő költeményét, amellyel nemcsak a pályadíjat nyerte meg, hanem országszerte ismert költővé is vált. Petőfi lelkes költői levélben üdvözölte az új tehetséget, és ezzel kezdetét vette barátságuk, amely legendás a magyar irodalomban. Toldiról egy trilógiát tervezett Arany János, a befejező részt, a *Toldi estéjét* már 1847–1848 telén meg is írta, a középső rész, a *Toldi szerelme* azonban jóval később, 1879-ben született

csak meg. A késlekedés oka az lehetett, hogy Arany alapvetően lírikus alkat volt, epikus művei lassan készültek, mégis ragaszkodott a műfajhoz, hogy megfeleljen a közvélemény elvárásainak. A *Toldi* nagy sikere után ugyanis mindenki azt várta tőle, hogy hasonló jellegű műveket írjon. Tervezett egy hun trilógiát is, melynek azonban csak az első része készült el, a *Buda halála* 1863-ban. Elbeszélő költeményei még *A nagyidai cigányok*, *Bolond Istók*.

Legsikeresebb elbeszélő költeménye a *Toldi*, amit Németh G. Béla a hangulatára utalva „eposz formájú idill”-nek nevezett. 6. osztályban tanultatok róla. Toldi egy eszményi népi hős: erős, becsületes, tisztalelkű, egyetlen hibája, hogy hirtelen haragú. Mivel nemesi származású, de paraszti sorban nevelkedett, a nemzeti egység megtestesítője. A mű a forradalom előtti optimista hangulatot tükrözi, Toldi eléri célját.

A *Toldi estéje* csupán egy évvel később született, mégis teljesen más a hangulata. Németh G. Béla „eposz formájú elégiának” nevezte, utalva arra az elégikus hangulatra, ami végig belengi a művet. A cselekmény fő vonala a két műben azonos: Toldi három nap alatt felmegy Nagyfaluból Budára, legyőzi az idegen bajnokot, és ezzel megmenti a nemzet becsületét.

A *Toldi estéjében* azonban már a kezdő képtől fogva (Toldi saját sírját ássa) tragikus hangulat érzékelhető. Ennek megfelelően még az évszak is más, ősszel játszódik a mű, míg az első rész évszaka a nyár volt.

Az öreg Toldi elkeseredésének az oka az, hogy feleslegesnek érzi magát, már évekkorábban elhagyta az udvart, mert a régi erkölcsök romlását látta az új kultúrában, amit Lajos király képviselt. Amikor megtudja, hogy ismét szükség van rá, szinte megfiatalodva siet Budára, és győz a párviadalban. Utána azonban hibája, a hirtelen haragúsága bajba sodorja: egyetlen kézlegyintéssel megöli a gúnydalt éneklő apródokat.

A mű lényegét a haldokló Toldi, és Lajos király közti párbeszéd tartalmazza. Párbeszédük lényegében kivetített belső vita, melyben a költő nem foglal állást. Toldi az ősi hagyományokhoz ragaszkodik, a magyarság értékeit akarja megőrizni, a király pedig a haladás, a modernizáció pártján áll. Egyikük sem tudja meggyőzni a másikat, beszélgetésüknek Toldi halála vet véget. Így a kérdés eldöntetlen marad, de nem is lehetne egyértelműen állást foglalni, talán a kétféle szemlélet összeegyeztetése, egyensúlyba hozása jelenthetne megoldást a nemzet számára. Ez a probléma nemcsak Arany korában volt aktuális, hanem napjainkban is az. A mű a Toldi sírjára lehulló első hó képével zárul, ami visszacsatol a kezdő képhez.

A *Toldi szerelme* (1879) legterjedelmesebb műve, a XVI–XVII. századi népkönyvek szétteregető írásmódját idézte föl. Lajos király udvara a *Toldi szerelme* tanúsága szerint maga a megtestesült színjáték. A

király is, udvaronca, Toldi Miklós is szívesen tréfálkoznak azzal, hogy visszaélnék a látszattal: Lajos álruhában látogat el a Rozgonyi családhoz, Toldi másnak fegyverzetében vív párviadalt Rozgonyi Piroska kezéért. Majd Lajos vitézeivel látszólag békés hódolóként keresi föl Prágában Károly császár udvarát, valójában a ruha alatt mindannyian páncélt viselnek, s kegyetlen tréfát űznek az ellenséggel. Ám az alkalmilag, kivételesen vállalt látszat erősebbnek bizonyul a két hősnél – a továbbiakban egyikük sem tud szabadulni hatásától, sőt, még másokat is kiszolgáltatnak a színlelés démoni hatalmának. Piroska, bár felismeri a cserét, az apja iránt érzett kötelességből mégis beleegyezik a házasságba Tar Lőrincsel; arca örömet mutat a menyegzőn, de belül úgy érzi, hogy saját temetésén vesz részt. Arany élesen bírálja a vélt kötelesség nevében önmagunkon elkövetett erőszakot, a viszszafojtáshoz vezető önuralmat. A *Toldi szerelme* – ellentétben a *Buda halálával* – jellemhibára szűkíti a tragikumot. Toldit jellemének fogyatékosága arra kényszeríti, hogy az egyszer elkövetett bűnt hasonló vétkekkel sokszorozza meg.

A *nagyidai cigányokban* (1851) a közismert történeti anekdotát dolgozza fel, miszerint a XVI. században Perényi, a Szapolyai János király pártjához tartozó főúr cigányokkal védelmeztette várát, Nagyidát a Habsburg király, Ferdinánd serege ellen. A cigányok diadalmaskodtak volna, ha nem kiabálják a visszavonuló németek után: szerencsénk, hogy elfogyott a puszkapor, különben... Ezt hallva a német vezér, Pucheim visszafordult, elfoglalta a várat és lenyakasztatta a cigányokat. A Nagyidát bohózatba illő módon feladó cigányhad hajdani históriájának fölemlgetése már Petőfi komikus eposzában, *A helység kalapácsában* (1844) is fölmerül, a kocsmai malacbanda cigány zenészeinek bemutatásakor. Arany művében az anekdotát érdemlő történet terjedelmes hősköltemény magasztalására emelkedik: a *Bolond Istók* második énekének (1873) tanúsága szerint: *S oly küzdelemre, mely világcsoda, / Kétségb'essett kacaj lón Nagy-Ida.* szerzője az 1848–1849-es magyar szabadságharc allegorikus torzké-
pének szánta.

Buda halála

Hun-rege

(Rövidítve)

Buda országot, a Zagyva folyó mellett volt királyi városa. Egy nap tanácsba rendelte a főembereket: Szalárdot, Bulcsút, Torda táltost, Szömöre kádárt, Álmos gyulát, az idegen Detrét meg a többieket. Bejelentette, hogy megosztja a hatalmat öccsével, Etelével: *Légy te, öcsém, a kard, én leszek a pálca.* Mindenki helyesli a döntést, *mivel öccsét nála jobban is szerették.* Áldozni véresküre mentek. Egy tiszta

fehér mént áldoztak fel, s előbb Buda, majd öccse tett fogadást, hogy e mai szertől el nem áll soha. Az áldozati füst vészharagos volt, de inkább az áldomásra figyeltek az emberek.

Másnap reggel Buda viaskodik magában, hogy helyesen cselekedt-e. Detre keresi fel, akit hajdan Bendegúz győzött le, s tartott meg udvarában fejedelmi sorral, gyakran meghallgatva tanácsát. S népe, a gótok is ott éltek a hunok mellett. Detre most is tanácsot ad, kéretlen, s hebehurgyának nevezi a döntést: *Az egy birodalom két fő hogy uraljon?* Baj lehet ebből, az öcs nyugtalan ember. Buda tanácstalan, hogy mit is tegyen. Detre arra buzdítja, hogy ne engedje öccsét maga fölé nőni.

Etele jól érzi magát, levelet ír feleségének, Ildának (Krimhilda), hogy jöjjön fel Budaszállásra, s hozza Aladárt is, gyermeküket. Buda neje, Gyöngyvér is várja őket. Örömdomás lesz, nagy vadászat, majd lakoma.

Detre nála is megjelenik, s hozzá szónokol, hogy óvakodjon a fülbesúgóktól, akik majd hozzák-viszik a hírt a két testvér között. Buda majd féltékeny lesz rá, máris megváltozott. Etele villámló szemekkel utasítja rendre Detrét: ne merjen éket verni közējük, mert szörnyű halált hal. Detre térdre omlik, Etele pedig lecsillapulva bocsátja el. Detre örül: sikerül a csel, máris benn van az ék.

Etele naphosszat a sereggel fárad. Begyakoroltat velük minden harci fogást, lehetséges csatarendet. A hunok úgy érzik, hogy Etele az ő igazi királyuk. Etele felkeresi bátyját, jöjjön, szemlélje meg a kipróbált és betanított hadakat, majd hirdessen békét és vadászatot. Buda így is tesz, ám mindegyre a megbékélés és a gyanú váltakozik benne.

Díszes kíséretével megérkezett Ilda is. Etele szerelmes kedvvel fogadja az asszonyt, akinek első férje Szigfrid volt. Aladárt, fiát égbe hajigálta örömeiben. Majd átmentek Budához. A két asszony szeme hidegen összevillant, ám mégis nyájasan beszéltek egymással, s Gyöngyvér dicsérte a gyermeket is. Nagy készülődés kezdődött, s másnap a Mátrába mentek vadászatra. Sok zsákmányt ejtettek, majd lakomát csaptak. A hegedősök kobza is megpendült, s Hunorról és Magyararról regéltek.

Száll a madár ágrul ágra,
Száll az ének szájrul szájra;
Fű kizöldül ó sírhanton,
Bajnok ébred hősi lanton...

A keleti császár követe Etele királyt kereste föl szövetségekötés és katonai segítségkérés céljából. Etele Budához küldené, mert ő a fő, de a követ bevallja, hogy a császár parancsa szerint csak Eteleivel tárgyalhat. Etele felkeresi bátyját a hírrel, de az rátámad, hogy jogát kívánja a kötés szerint. Etele is felfortyan és elrohan. Másnap tér vissza, lehiggadva. Kibékülnek a hunok érdekében. Gyöngyvérrel együtt

mennek Ildához, s a kis Aladárral való játék teszi teljessé a megegyezést.

Másnap folytatják a vadászatot. Etele pányvával fog el és fáraszt halálig egy hatalmas medvét. Buda az Etele által javasolt szarvas helyett bölényre támad, de elhibázza a kopját, s az állat fellöki őt lovasul. Etele van legközelebb hozzá. Megkísérti a rút, ördögi Ármány, *Nem volna-e bályját jobb hagyni halálra, / Mint hagyni türelmét örökös próbára*, de elhessegeti a rémképet, s még jókor végez a bikával. Ezalatt az asszonyok solymászni kezdenek, s Ilda sólyma Gyöngyvér sólymának esik, és meg is öli azt. Nagy pörpatvar kerekedik, amit az odaérkező férjek csendesítenek le, s Ilda kárpótlásul kitekeri a gyilkos sólyom nyakát.

Az esti mulatság után mindenki aludni tért, csak az örökkön élő virrasztott. A Hadak ura, az öreg Isten úgy határoz, hogy Etele hiú álmát jobbra cseréli, hiszen: *Diadalt Ármányon ma is üle szépen*.

Itt az idő, hogy már birodalmát bírja,
Miképen öröktől ez meg vagyon írva,
Mély titku rovással fent, a Világ-fáján:
„Úr az egész földön, ha ez egy hibáján.”

Nosza hát, teljék be, ami betelendő!
Jó, vagy gonosz is bár, jöjjön a jövődő!
Nagy tettekre ma én Etelét eljegyzem:
Isteni kardommal derekát övedzem

Az Isten szélparipáival maga keresi fel Etelét, s övezi őt álmában az isteni karddal.

Reggel Etele összehívhatja a jósoakat, s előadja nekik álmát: fejtseik meg értelmét. Torda, az öreg táltos válaszol, s az ősi titkos jóslat beteljesüléséről szól:

*Hét száz vala, hét tíz s hét azon esztendő,
Mikor Isten kardja napfényre jövendő;
A hős, kinek Isten, csuda által, adja,
Mind az egész földet vele megbírhatja.*

S éppen ez idén telik be a hármashét, ez a szent év. Ekkor Bulcsú vezér lép be, egy kardot hozván, amelyet egy gyermek talált a mezőn pásztorkodván: a kard a földből nőtt ki lángolva. Etele felismeri: ezt látta álmában! Éppen beleillik a kard a legszebb hüvelybe. Gazdája megsuhogtatja:

„Csillag esik, föld reng: jött éve csudáknak!
Ihol én, ihol én pőrölyje világnak!
Sarkam alá én a nemzeteket hajtom:
Nincs a kerek földnek ura, kívül rajtam!”

Ilda is hall mindent, s kisfiának mutatja később a csodakardot, majd fel is köti annak derekára. Felidézi, hogy miként ölték meg a Nibelungok Szigfridet, az első férjét, mint lett bosszúból Eteleé, akit azonban megszeretett. Most azt szeretné, ha majd tulajdon vére, a fia állna bosszút Szigfridért. Aladár játszadozott a karddal a sátrak között, majd megbotlott benne. Gyöngyvér volt a közelben, ő kezdte a véres sebet törölgetni, de jött Ilda, s kikapta a fiút a méltatlankodó asszony kezéből: *Ne taníts gyermekkel te bánni, te meddő!* A becsmélte Gyöngyvér tiltakozik, nem ő tehet a gyermektelenségről. Most már a férfiak sem tudnak és nem is akarnak békét tenni. Etele közli, hogy hazamennek a haddal, s *Buda is parancsol, ha kinek tud, annak.*

Etele háborúra készül válogatott sereggel, de mindenki vele kíván menni.

Buda csak otthon tesped. Egy nap rátámad Gyöngyvér, hogy mi csoda férfi az ilyen, követelje magának Isten kardját, s gyűjtsön hadat. Buda is indulatba jön, s az asszonyok ármánykodásával magyarázza a testvérével való viszályt. Majd mégis tanácskozást hirdet, de csak néhányan jelennek meg, már majdnem mindenki Etele táborában van. Buda Szömörét küldi követségbe. Az üzenet: Etele ne merjen hadba indulni az ő szava nélkül, a kardot pedig adja át neki. Estére mégis rettegni kezd Buda, s feleségének tanácsára futárt küld, hogy visszahívja a követet, s inkább hadat gyűjtsön csendben. A futár eltéved a mocsarakban, Szömöre pedig hadba indulás előtti lakomára érkezik meg. A mulatozás közben tréfálkozva adja elő Buda üzenetét, amin jót kacagnak a harcosok. Etele azonban pontosan érti, s elutasító üzenettel küldi vissza a hozzá hűséget fogadó Szömörét.

Buda előszedi elvermelt kincseit, hogy felesége tanácsára azon szerezzen magának híveket. Detre keresi fel közben. Nem akar állást foglalni a testvérvizsályban, inkább visszavonul a gótok tanyáira, hogy kivárja a hatalmi harc eredményét, s reménykedjen, hátha szabadulhat az ő népe. Buda kérésére annyit azért megtesz, hogy hajnalig okítja, miként szerezhet kincssel híveket. Sokasodnak is Buda viszatérő régi hívei, egyre többen dicsérik őt, s elégedetlenkednek a hatalmas és kevély Eteleével. Hadúr-Isten sok csudajellel jövendőli Buda végét és a szörnyű napokat, de a balgatag emberek nem értik meg e jeleket. Budaszálláson sokan vannak már, Buda egyre magabiztosabb: megvív ő Eteleével! De hívei bizonytalankodnak, félnek Etele bosszújától, s nincs se tanácsa, se vezére a Buda pártján lévőknek. Egy jó gondolatuk van: kővárost építenek a régi romokon gyors munkával, hogy ne válhassanak Etele könnyű célpontjává.

Etele a császár földjén hadakozik, késlelteti a hazatérést: hátha jobb belátásra tér Buda. Már Bizánc ostromát tervezi.

Buda a bástyái között sem érzi magát biztonságban, s arra gondol, ha övé lenne a kard, legyőzhetlenné válna. Ráveszi Kanyarót, aki a hunok körül élő söpredéknép vezetője, hogy embereivel lopja el neki a

kardot. Bár Ilda felébred a zajra, Kanyarónak sikerül elhozni a kardot. Buda csodának hirdeti a dolgot, de senki sem hiszi ezt el, s egyre többen elpártolnak tőle. Etele, megtudván a lopást, békét köt a császárral, s hazaindul. A hun vezérek sorra elébe járulnak. Budavár alatt Etele követet küld a kardért, még egyszer békét ajánlva, de Buda viszontválaszában Etelét várja egymagában hódolatra. Etele, vezéreinek aggodalma ellenére, egyetlen karddal indul a várba. Buda retteg tőle, de rákényszerül a párharcra. Az ő kezében Isten kardja, Eteléében csak közönséges acél, s bár emberül harcol, Etele halálra döfi. Hadúr-Isten látja ezt az égből:

„Jaj! betelik, mondá, már íme betelnek –
Népe jövődói számlálva Etelnek.

Isten, alant földjén, ő lehetett volna;
De nagy ily kísértés földi halandóra” –
Szólt; és megnyugodott, könnyét letörölvén:
Hogy örök-állandó amaz erős törvény.

Buda özvegye megátkozza Krimhildát és gyermekét. Etele elhárítja az átkot, és királyi temetést ígér. Szigorúnak, de igaznak nevezi a büntetést, kegyelmet hirdet, s a birodalom örökös dicsőségére emeli Isten kardját.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A *Buda halála* 1862–1863-ban keletkezett. Ez a mű a tervek szerint a *Csaba-trilógia* első része. (A második rész az *Ildikó*, a harmadik a *Csaba királyfi* lett volna. Mindössze a második részből készült el két ének 1881-ben.) Arany János a *Buda halálában* a néphagyományban élő hun-magyar mondakörhöz nyúl forrásért és eszméért: a nemzeti katasztrófa emlékét és veszélyét dolgozza fel. Arany az MTA Nádasy-pályázatára készíti el a művet.

Műfaja • A *Buda halála* műfaja nehezen meghatározható, összetett, kevert műfajúság jellemzi. Egyrészt eposz, tervezetében megfelel az eposzi követelményeknek. Másrészt elbeszélő költeményre utaló jegyeket találhatunk benne, a cselekmény mögött meghúzódó elvont jelentés inkább a lélektani regényekre jellemző eszközöket kínálja fel. Az eposz a testvérharc motívumára épül. Arany tudatosan olyan eposzi hőst alkot, aki végzete tudatában küzd.

Szerkezete • A mű 12 énekből áll. Ezt a művét Arany következetesebben tervezte meg, mint a *Toldi-trilógiát*, s az elkészült részek szigorú végigszerszerkesztettséget mutatnak, mint a balladák a maguk szűkebb keretei között. A szöveg megszerkesztettsége is teljes, a metaforikus felépítés a lírai költeménykével vetekszik.

A *Csaba-trilógia* egészének világképe • Egyetlen kép érvényesült volna igazán. Az első dolgozat (1853) II. rész 1. éneke azt állítja, hogy *a sorsban minden felfelémenetelt ugyanakkora út követ lefelé*. A második dolgozatban

(1855–1856) a III. rész 3. éneke szerint Attila *Azt hive győzelmében, hogy már legyőzetett.*

A hun-trilógia tragikuma • Arany volt egyetlen költőnk, akinek mély ér-
zéke volt a tragikum iránt. A hun-trilógia tragikuma csak a második két rész
elkészülésével kaphatta volna meg igazi jelentőségét. Az első rész még csak
fölveti a végzettség lehetőségét, érvényesülésének bemutatására csak kés-
őbb kerülhet sor. A tragikum előérzetének kifejezése, a belső jellemzés, a
metaforában gazdag nagy művészi hatású, korszerű alkotássá teszi a hun-tri-
lóiát.

Arany János a *Buda halálában* a néphagyományban élő hun-magyar
mondakörhöz nyúl forrásért és eszméért: a nemzeti katasztrófa emlékét és
veszélyét dolgozza fel. „A nemzeti történelemre nehezedő végzetről szól –, de
ezt a végzetet nem mondja szükségszerűnek, elkerülhetetlenek.” (Sóter
István)

Verselése • Arany a *Csaba-trilógiában* az időmértékes-rímes nyugat-
európai verselési formával kísérletezett, melynek neve alexandrin (vagy ale-
xandrinus). Ez alapformájában jambikus lejtésű 12 szótagos sor a 6. szótag
után felező sormetszettel. Nevét a francia költészetben a XII. századi francia
Sándor (Alexandre)-regényről kapta. Több változata is lehet: 6+7, 7+6, 7+7
szótagos tagolás szerint. A 7+6 szerkezetű 13 szótagos jambikus sort nibelun-
gi sornak is nevezik.

LÍRÁJA VILÁGOS UTÁN

Az 1850-es években a líra vette át a vezető szerepet Arany művé-
szetében. Tévedésnek tartotta azt a korszakot, mely valójában igazi
magára találásának páratlanul gazdag lírai termését hozta meg.
„*Lírai sóhajainak*” forrása a nemzeti katasztrófa, Petőfi elvesztése,
egyéni sorsának teljes bizonytalansága, s mindezek miatt a reményte-
len kétségbeesés, a kilátástalanság. Főlölegesnek érzi magát, hiába-
valónak költészetét: ha a nemzet halott, nincs kinek énekelni.

A szabadságharc bukása után a megtört költőnek nem volt sem
ereje, sem ideje epikus műveinek befejezéséhez, kétségbeesés, kilátás-
talanság lett úrrá rajta. Ez utóbbira utal a nagykőrösi évek egyik leg-
kiemelkedőbb verse, a *Letésem a lantot* című költemény.

Letésem a lantot

Letésem a lantot. Nyugodjék.	Bársony palástban járt a föld,
Tőlem ne várjon senki dalt.	Madár zengett minden bokorban,
Nem az vagyok, ki voltam egykor,	Midőn ez ajak dalra költ.
Belőlem a jobb rész kihalt.	Fűszerebb az esti szél,
A tűz nem melegít, nem él:	Hímzettebb volt a rét virága.
Csak, mint reves fáé, világa.	Hová lettél, hová levél
Hová lettél, hová levél	Oh lelkelem ifjusága!
Oh lelkelem ifjusága!	Nem így, magánosan, daloltam:
Más ég hintette rám mosolyját,	Versenyben égtek húrjaim;

Baráti szem, művészi gondol
Függött a lantos ujjain;
Láng gyult a láng gerjelminél
S egygé fonódott minden ága.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Zengettük a jövő reményit,
Elsírtuk a mult panaszát;
Dicsőség fényével öveztük
Körül a nemzetet, hazát:
Minden dalunk friss zöld levél
Gyanánt vegyült koszorujába.
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!

Ah, látni véltük sirjainkon
A visszafénylő hírt-nevet:
Hazát és népet álmodánk, mely
Örökre él s megemleget.

Hittük: ha illet a babér,
Lesz aki osszon... Mind hiába!
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!
Most... árva énekiem, mi vagy te?
Elhunyt daloknak lelke tán,
Mely temetőből, mint kisértet,
Jár még föl a halál után...?
Hímzett, virágos szemfedél...?
Szó, mely kiált a pusztaságba...?
Hová lettél, hová levél
Oh lelkem ifjusága!
Letészem a lantot. Nehéz az.
Kit érdekelne már a dal.
Ki örvend fonnyadó virágnak,
Miután a törzsök kihál:
Ha a fa élte megszakad,
Egy percig éli túl virága.
Oda vagy, érzem, oda vagy
Oh lelkem ifjusága!

(1850. márc. 19.)

lant – Anacreón óta a költői hivatás jelképe. A görög költőtől Arany fordított is; **reves** – korhadt; **baráti szem** – utalás Petőfire

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • A verset 1850. március 19-én írta Arany János Nagyszalontán, fél évvel a szabadságharc bukása után. A győztes kegyetlen bosszút állt a legyőzötteken (Haynau rémuralma). Arany is rettegett a megtorlástól, és eltűnt Petőfi is, a szeretett barát. A kilátástalan helyzet miatti mély válságban fogalmazódott meg benne a költészettől való búcsúzás gondolata.

Műfaja • Elégia-óda: az emelkedettség és a fáradt rezignáltság egyaránt jellemző a hangnemre, amelyet újra és újra megerősít a veresszakok végén visszatérő refrén fájdalmas sóhaja: *Hová lettél, hová levél/ Oh lelkem ifjusága!*

Címe • Negatív ars poeticára utal. Alapképe: a lant, a költészet ősi metaforája. A gesztus (letészem) a költői létezés ellehetetlenülését, teljes feladását jelzi.

A vers jellegzetes képei: a tűz, a láng természetből vett képe; ág, fa, virág stb. A szöveg különböző részeiben eltérő hangulati tartalommal bírnak.

Szerkezete • A vers keretes szerkezetű (1., 7. vsz.), idősíkok szerint strukturálódik négy szerkezeti egységre (jelen, múlt, elképzelt jövő, jelen). Az időkategóriák egyben érték kategóriák is. Az érték gazdag múlt szembeesül az értékvesztett jellel.

1. vsz. – keret	jelen (utalás a jövőre)	elégikus
2–5. vsz.	múlt	ódai
6. vsz.	jelen	elégikus
7. vsz. – keret	jelen (utalás a jövőre)	elégikus

I. 1. vsz.: a jelen keserű, elégikus hangvételű leírása. A költői léttel, az alkotással leszámoló lírai én vallomása. Az első sor megismétli a címben felvetett gondolatot, s egyetlen dísztelen tőmondatnál toldja meg: *Nyugodjék*. Mintha egy kedves halottat búcsúztatna, úgy búcsúzik a költészettől.

II. 2–5. vsz.: éles változást jelez a *más* melléknév. Természeti képekkel idézi meg a múlt üde, derűs, harmonikus világát. Legfőbb érték: az emberi életekre, a közösségre hatni tudó költői alkotás. Ebben a részben a gazdag múltat festi le egy nyári vagy tavaszi táj eszményi képével, melyben színek, hangok és illatok fonódnak össze. A költőtársra és barátira, Petőfire utal a költő, akivel közösen álmodtak egy szebb jövőt, és hittek abban, hogy az ő feladatuk a népet elvezetni oda. A versszakok végén felcsendülő refrén azonban mindvégig a sivár jelenre emlékeztet, kijózanít.

III. 6. vsz.: az elképzelt jövő képe. Az eszmék beteljesülésének illúzióját jeleníti meg. A visszatérő refrén a sivár jelenre emlékeztet, érzelmi, hangulati feszültséget jelent.

IV. 7. vsz.: a kiábrándító, a céltalan jelent ábrázolja. Teljes elbizonytalanodást, a kétségek felerősödését jelzi a mondatok töredezettsége, lezáratlansága, a kérdések megsokasodása. A zárlat visszautal az első versszakra, a korábbi kételyek is megszűnnek: a pusztulás egyértelműsége, a teljes lemondás válik uralkodóvá.

A vers szembe fordul a XIX. század hagyományos költői szerepeszményével. Tagadja a váteszt, a próféta szerep értelmét, folytathatóságát. Más költői szereppel nem tud azonosulni, a teljes feladást választja.

Versforma • Váltakozó hosszúságú (9-8-9-8-8-9-8-7) jambikus lejtésű sorok. A versszakok első felére inkább a nyugodtabb közlőjelleg, a másodikra a hangvétel emelkedése, a képek sűrűsödése jellemző.

Az örök zsidó

Pihenni már. – Nem, nem lehet:
Vész és vihar hajt engemet,
Alattam a föld nem szilárd,
Fejem fölött kétélű bárd...
Tovább! tovább!

Rettent a perc, a létező,
S teher minden következő;
Új léptem új kigyón tapod:
Gyűlölöm a mát s holnapot...
Tovább! tovább!

Az út, hová talpam nyomul,
Súlyed, ropog, átvékonyul;
Ónsúllyal a kolosszi lég
Elzúzna, ha megállanék...
Tovább! tovább!

Éhes vagyok: ennem iszony;
Láng az ital, midőn iszom;
Álmam szilaj fölrettenés,
Kárpit megől szivembe kés...
Tovább! tovább!

S melyet hazud a sivatag,
Mind délibáb: tó és patak;
Gyümölcs unszol, friss balzsamu:
Kívül arany, belül hamu...
Tovább! tovább!

Rohannom kell – s a földi boly
Mellettem gyorsan visszafoly:
Ködfátyol-kép az emberek:
Én egy arcot sem ismerek...
Tovább! tovább!

Oh, mily tömeg! s én egyedül,
Útam habár közé vegyül:
Érzem, mint csónak a habot,
Hogy átmenet mind rám csapott...
Tovább! tovább!
Az üstökös meg' visszatér,
Kiröppent nyíl oda is ér,
Az eldobott kő megpihen:

Én céltalan, én szüntelen
Tovább! tovább!

Pusztán folyam mért nem va-
gyok,

Hogy inna fel aszú homok!
Mért nem futó, veszett vihar,
Mely ormokon egyszer kihál...
Tovább! tovább!

Irigylem az ágról szakadt
Levelkét: hisz majd fennakad;
Irigylem az ördögszekért:
Árokba hull: céljához ért...
Tovább! tovább!

Szegény zsidó... Szegény szivem:
Elébb-utóbb majd megpihen.
Az irgalom nagy és örök,
Megszán s átkom nem mennydörög:
Tovább! tovább!

(1860)

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Az örök zsidó legendáját Matthew Paris angol szerzetes XIII. századi krónikájából ismerjük. Kartaphilos, Pilátus ajtónállója a halálra ítélt Krisztust a palotából kiléptekor megütötte, s így szólt hozzá: *Menj már, miért késlekedsz*. Krisztus így felelt neki: *Én megyek, de te várj, míg visszatérek*. E történet már Vörösmartyt is foglalkoztatta, de az ő költeménye töredékben maradt. Címe is a bolygó zsidóra utal.

Műfaja • A korszakot lezáró nagy vers elégikus líra és tragikus ballada ötvözete. Arany új verstípust alakít ki e művében, mely a XIX. század közepén jelent meg az európai költészetben. Drámai monológot, amelyben a lírikus valamely történeti vagy költött személy álarca mögül szól az olvasóhoz. A szereplírának ez a formája áltörténetiséget s távlatot és tárgyiasságot ad a szubjektív lélekállapotnak. Arany lírai nyelven fogalmazta meg a kérdést, mely Világos után tépelődésre készítette: körkörös-e a történelem vagy létezik fejlődés?

Szerkezete • A mű nagyszerűen felépített és feszültséggel teli költemény. 11 ötsoros strófából áll, két szerkezeti egységre tagolható.

I. 1–2. vsz.: a fenyegetettséget a térbeliség nyelvén fogalmazza meg a költő: a beszélőnek futnia kell, mert a fönt agyonnyomja, a lent pedig kifut alóla, semmivé foszlik.

3. vsz.: a következő öt sor időbeliségbe vetíti át az ellenséges erők haragját; múlt, jelen s jövő mind veszterhes, az örök zsidónak nincs helye a világ-mindenségben.

4-5. vsz.: a lét idegen az egyéntől, mindennek látszata vele ellentétes valót rejt maga mögött, semmi nem azonos önmagával: ez az újabb két versszak metaforáinak hasonlítottja, betű szerinti jelentése.

6-7. vsz.: a beszélő teljes elmagányosodását fejezi ki, a fenyegető tömeghez képest. Az örök zsidó alakját Arany az egyén lélektani elidegenedésének, én és mások teljes eltávolodásának jelképévé fejleszti: *Rohannom kell – s a földi boly / Mellettem gyorsan visszafoly: / Ködfátyol-kép az emberek: / Én egy arcot sem ismerek... / Tovább! tovább!* Eddig tart a jellemzés, melyet a vers énje saját léthelyzetéről ad.

II. 8-10. vsz.: a második szerkezeti egység három versszaknyi fokozás. Elmélkedés, amely az egyéni lét céltalanságának kérdését veti fel. A kereszténység a túlvilágban jelölte meg a lét célját. Arany számára bizonytalanná vált e magyarázat érvényessége. Hitevesztettségét az örök zsidó álarcát magára öltve juttatta kifejezésre, annak a lehetőségét mérlegelve, vajon a természetben nem ér-e minden inkább célhoz, mint az ember.

11. vsz.: amikor a mű címszereplője a záró versszakban a nagy és örök irgalomra tereli a szót, a befejezés inkább ironikusnak tűnik fel, mintsem megoldásnak, hiszen pontosan arra a keresztény értékrendre utal vissza, melyet a gondolatmenet egésze tagadott. Célbaérésről, megérkezésről vagy beteljesülésről nincs szó, csupán megpihenésről. Az örök zsidó azt reméli, hogy egyszer talán megszakad a végtelennek látszó rohanás.

Művészi hatása • Minthogy a szöveg végig egy elképzelt szereplő monológja, azaz hiányzik bármiféle másik hang, amely a bolygó vándor szavait távlatba helyezné, érvényességüket felülbírálná, eldöntetlen marad, vajon a létnek értelmet ad-e a befejezés, a megállapodás. A költemény nagy művészi hatása összefügg azzal, hogy Arany kínzó kérdésként fogalmazza meg s egyetemes jelképbe kivetítve tárgyiasítja annak a belső feszültségnek okát, amely a Világost követő évtizedben döntő szerepet játszott élményvilágában.

A NAGYKŐRÖSI BALLADÁK

Arany Világos utáni útkeresésének legrangosabb állomását az ötvenes évek nagykőrösi balladáit jelentik. Válsághangulata feloldódásában a nevelő célzatú népies idill és anekdota volt az első lépés. Úgy érezte, ezen az úton tehet valamit népéért. A nemzeti ellenállás kibontakozását érzékelve azonban új műfajhoz, a balladához fordul.

Nota bene! A **ballada** olyan kisebb terjedelmű elbeszélő költemény, amely valamilyen szomorú, megrendítő, végzetes eseményt párbeszédés formában és dalolható módon ad elő, szaggatott, hézagos és homályos előadásban. (Dalban elbeszélte tragédia.)

Epikus elem – az esemény.

Drámai elem – a párbeszédés forma.

Lírai elem – érzelmek, indulatok és szenvedélyek rajza.

A dalban elbeszélte tragédia előadásmódja szerencsésen idomul Arany költői alkatához. Emellett arra is alkalmas, hogy burkolt törté-

nelmi párhuzamokkal jósolja meg a zsarnokság szükségszerű bukását. Első mintáit a magyar népköltészettől kapja, az 1850-es évek elején azonban megismerkedik az ó-angol és skót népballadákkal is. Témáit részint a néphagyományból, részint a történelemből meríti. A skót balladák hatására fokozódik a sejtelmesség, és a tragikum, a párbeszédes előadás izgatottabbá válik.

Témájuk szerint két fő csoportra oszthatók:

Lélektani balladák	Történelmi balladák
Arany pszichológiai éleslátással a tudatalatti gondolatokat, érzéseket tárja fel. Elsősorban a bűn és a bűnhődés kapcsolata domborodik ki. Pl. <i>Ágnes asszony</i> .	Határozott politikai céllal íródtak. Témáik: a helytállás, feladatvállalás, hősiesség, kitartás, önfeláldozás. Pl. <i>Szondi két apródja</i> , <i>V. László</i> , <i>A walesi bárdok</i> .

Ágnes asszony

Ágnes asszony a patakban
Fehér lepedőjét mossa;
Fehér leplét, véres leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Odagyűl az utcagyermek:
Ágnes asszony, mit mos kelmed?

„Csitt te, csitt te! csibém vére
Keveré el a golyos leplet.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Összefutnak a szomszédnők:
Ágnes asszony, hol a férjed?
„Csillagom, hisz ottbenn alszik!
Ne menjünk be, mert fölébred.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Székely Bertalan: *Ágnes asszony*, 1865

Jön a hajdu: Ágnes asszony,
A tömlöcbe gyere mostan.
„Jaj, galambom, hogy’ mehetnék,
Míg e foltot ki nem mostam!”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mély a börtön: egy sugár-szál
Odaferni alig képes;
Egy sugár a börtön napja,
Éje pedig rémtül népes.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Szegény Ágnes naphosszanta
Néz e kis világgal szembe,
Néz merően, – a sugárka
Mind belefér egy fél szembe.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mert, alighogy félrefordul,
Rémekek tánca van körülük;
Ha ez a kis fény nem volna,
Úgy gondolja: *megőrülne*.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Ím azonban, időtelve,
Börtönének zárja nyílik:
Ágnes a törvény előtt
Megáll szépen, ahogy illik.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Öltözetjét rendbe hozza,
Kendőjére fordít gondot,
Szöghaját is megsimítja,
Nehogy azt higgyék: *megbomlott*.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Hogy belép, a zöld asztalnál
Tisztes őszek ülnek sorra;
Szánalommal néznek ő rá,
Egy se mérges, vagy mogorva.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Fiam, Ágnes, mit miveltél?
Szörnyű a bűn, terhes a vád;
Ki a tettet végrehajtá,
Szeretőd ím maga vall rád.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Ő bitón fog veszni holnap,
Ő, ki férjedet megölte;
Holtig vízen és kenyéren
Raboskodva bűnhődöl te.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Körültekint Ágnes asszony,
Meggyőződnie ép eszérül;
Hallja a hangot, érti a szót,
S míg azt érti: „meg nem örül.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

De amit férjéről mondtak,
A szó oly visszásan tetszik;
Az világos csak, hogy őt
Haza többé nem eresztik.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Nosza sírni, kezd zokogni,
Sűrű záporkönnye folyván:
Liliomról pergő harmat,
Hulló vizgyöngy hattyu tollán.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Méltóságos nagy uraim!
Nézzen Istent kegyelmetek:
Sürgetős munkám van otthon,
Fogva én itt nem ülhetek.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Mocsok esett lepedőmön,
Ki kell a vérfoltot vennem!
Jaj, ha e szenny ott maradna,
Hová kéne akkor lennem!”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Összenéz a bölcs törvényszék
Hallatára ily panasznak.
Csendesség van. Hallgat a száj,
Csupán a szemek szavaznak.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

„Eredj haza, szegény asszony!
Mosd fehérre mocsokos lepled;
Eredj haza, Isten adjon
Erőt ahhoz és kegyelmet.”
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

S Ágnes asszony a patakban
Lepedőjét újra mossa;
Fehér leplét, tiszta leplét
A futó hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Mert hiába tiszta a gyolcs,
Benne többé semmi vérjel:
Ágnes azt még egyre látja
S épen úgy, mint *akkor éjjel*.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Virradattól késő estig
Áll a vízben, széke mellett:
Hab zilálja rezgő árnyát,
Haja fürtét kósza szellet.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Holdvilágos éjjelenkint,
Mikor a víz fodra csillog,
Maradozó csattanással
Fehér sulyka messze villog.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

És ez így megy évről-évre,
Télen-nyáron, szünet nélkül;
Harmat-arca hó napon ég,
Gyöngge térde fagyban kékül.

Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.
Őszbe fordul a zilált haj,
Már nem holló, nem is ében;
Torz-alakú ránc verődik
Szanaszét a síma képen.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

S Ágnes asszony a patakban
Régi rongyát mossa, mossa –
Fehér leple foszlányait
A szilaj hab elkapdossa.
Oh! irgalom atyja, ne hagyj el.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Az *Ágnes asszony* a nagykőrösi balladák sorába tartozik. 1853-ban keletkezett. A téma népi élettényeken nyugszik, a megoldás lírai jellegű. Ágnes asszony története hétköznapi bűnügyi történet. A balladai szaggatott és kihagyásos történetmesélési technika következménye, hogy csak utalásokból tudhatjuk meg Ágnes asszony férjének meggyilkoltatását. Ez az ún. „balladai homály” eredményezi, hogy nem a gyilkosság, hanem annak következménye lesz a történet lényege.

Műfaja • A mű lélektani ballada. Középpontjában a bűn és bűnhődés kérdése áll. A bűn elkövetése és annak következménye az emberi lélekre hat. A lelkiismeret elől menekülni képtelen személyiség megőrülésének útját kíséri nyomon a történet. A büntetés igazi súlya nem a törvény által kiszabható megpróbáltatás, hanem a kitörölhetetlen emlékezet gyötrelme.

Szerkezete • Az *Ágnes asszony* keretes szerkezetű ballada. A cselekmény tragikus alaphangját különös erővel húzza alá a valamennyi strófát végigkísérő refrén, amely bibliai fordulat, *Pál apostolnak a korinthusbeliekhez írt második leveléből* való. Az első és utolsó versszak alakváltozata az eltelt időt érzékelteti, s egyben a bűnös lélek végtelen szenvedésének bizonyítéka. A ballada három jól elkülöníthető egységből áll.

I. rész 1–4. vsz.: in medias res kalauzol a történetbe. Nem ismerjük Ágnes asszonyt fiatal korában, nem ismerjük házasságának történetét, nem ismerjük viszonyát a szeretőjével. Mindezek azonban nem is fontosak. Ágnes asszony félórúten lepedőjét mossa a patakban, a gyilkosság már megesett. A címszereplő szerepe azonban nem tisztázott.

II. rész 5–19. vsz.: a börtön és a bíróság eseményeinek összefoglalása. A felvezetésben a börtönében magányosan elzárva szenvedő Ágnes asszony el-

borulásának lehetünk tanúi (5–7. vsz.). Retteg a sötétségtől, mely a gyilkosság eseményeit vetíti szeme elé. Úgy próbál úrrá lenni zavarodottságán, hogy görcsösen kapaszkodik a börtön ablakán beszűrődő fény sugarba, amely távol tartja tőle rémlátomásait. A bírósági tárgyalás leírása a való világ és a lélek törvényeinek összeütközéséről ad számot (8–17. vsz.). A vád gyilkosságban való részvétel. A korábbi homályos utalások most megvilágosodnak. Ágnes asszony szeretője megölte férjét, s most ellene vall. A gyilkos büntetése halál, Ágnes asszony börtönben fog raboskodni élete végéig. Az ítélet megdöbbenő hatása fordulatot hoz a balladában. A 16–17. versszak már az elme elborulásának állapotáról szól: „*Méltóságos nagy uraim!... / Sürgetős munkám van otthon, / ...Mocsok esett lepedőmön, / Ki kell a vérfoltot vennem!*”

Ösztönös menekülési vágya ölt testet a lepedő mosásában, hisz úgy gondolja, hogy a vérfolt eltüntetése egyben a bűn eltüntetése is. Ez az önmagára erőszakolt „félreértés” és a valóság ütközik össze lelkében. Ez vezet teljes megháborodásához.

A ballada lélekábrázoló vonulata ettől fogva megerősödik, a büntetés, illetve ítélet megváltoztatása is ennek tükrében érthető.

A 18–19. vsz. a bíróság magatartásának megváltozását mutatja. Nyilvánvaló, hogy a megbomlott elméjű tettestárs büntetése már nem a földi igazságszolgáltatás kezében van. A bűnhődést maga az emberi lélek szabta ki. Bár morálisan és a törvény szerint egyaránt bűnös Ágnes, megvetés helyett inkább szánalmat érezhetünk iránta.

III. rész 20–26. vsz.: a ballada záró egysége újra falusi környezetben mutatja a lepedőjét mosó Ágnes asszonyt. A bűnhődés végtelen idejét érzékelteti az évszakok múlásának leírása. Az egymást követő szerkezeti egységekben pedig az idő előrehaladását azzal érzékelteti a költő, hogy a verset kiváltó alapmotívum mindig bizonyos változtatásokkal tér vissza: Ágnes előbb *fehér leplét, véres leplét*, majd *fehér leplét, tiszta leplét*, végül már csak *fehér leple foszlányait* mossa a patakban a csendes örültek megszállottságával. Pedig már régen lezajlott a végzetes átalakulás, hiszen egyetlen rögeszme élteti csak: azt a foltot mindenáron ki kell mosnia.

Verselése • Az *Ágnes asszony* kettős verselésű ballada. Az ötsoros strófák első négy sora ütemhangsúlyos (magyaros) verselésű. A sorok félrímes felező nyolcasok. A refrén időmértékes ritmusú, rímtelen verssor. A kilenc szótagos sor jambikus lejtésű, uralkodó verslába az anapesztus.

Üzenete • Ágnes asszony nemcsak bűnös, hanem egyben áldozat is: a tudatlanság, a babonás hiedelem áldozata.

NAGYVÁROSI BALLADÁK

1877 nyarát a Margit-szigeten töltötte. Az elmúlt 15 évben a Kisfaludy Társaság igazgatójaként valamint később az Akadémia titkáráként alig született jelentős lírai műve. (Plusz oka lehetett még a lánya halála okozta lelki megrázkódtatás is.)

Ám itt visszatért alkotói kedve. Verseit a **Gyulai Páltól** kapott „*kapcsos könyvbe*” írta, eleinte saját magának; nem szánta őket kiadásra, ahogy az *Őszikék* vers utolsó versszaka is jelezheti: *Mint Midas király borbélyja / Ura fején, hogy mit lát: / Óh, ne kelljen elsusogni / Soha innét lenge nád.*

Az *Őszikék* nevet Arany adta ennek a korszakának, utalva esetleg öregkorára és egyre közeledő „telére”, a halálra. Ám az is lehet, hogy egy költői időszak megnyitásával költészete „újrvirágzására” teszi a hangsúlyt (az őszikék virágok).

Ebben a pályaszakaszában sok remekmű született. Ezekben megőrizte korábbi művészetének jellegzetességeit, de új vonásokat is megjelenített bennük. Így a végső nyugalom vágya, a belenyugvás érzése mellett hangot kapott az *élethez való ragaszkodás* is. Ezt a *Mindvégig* vers tükrözi a legjobban, melyben felszólítja a befogadót, hogy utolsó pillanatig „pengesse a lantot”. Az utolsó versszak egyfajta öngazolás-ként is értelmezhető: Arany okot ad magának, hogy újra verseket költson.

Arany ekkori balladáit szintén megkülönböztetik a korábbiaktól. Ezekben ugyanis nem emelkedik ki a befogadó számára az erkölcsileg biztos értékrend. Bár a bűnök itt is megjelennek, de az egyén felelőssége már nem egyértelmű. Meglazul a bűn-bűnhődés okszerű kapcsolata. Ehhez a korszakhoz tartoznak a *Tengeri-hántás*, a *Hídavatás* és a *Vörös Rébék*.

A *Hídavatásban* (1877) Arany az öngyilkosság témakörével foglalkozik. Feldolgozza egyben azt a népi babonát, miszerint az új hidat az öngyilkosok avatják fel. Az erkölcsi rend felbomlása okozza ezt a sok öngyilkosságot. A lírai alany felsorolja azokat, akik a modern polgári világ és a szabad verseny áldozataivá lettek. Stilisztikai különlegesség, hogy minden egyes öngyilkosságot máshogyan ír le, és mégis mindegyik felidézni a befogadóban az emberi sors tragikumát.

A *Vörös Rébék* (1877) a népi babonára építkezik. Ebben a balladában végképp felbomlik a bűn és bűnhődés okszerű kapcsolata. Bár Pörge Dani követ el bűnt és ő bűnhődik érte, a befogadói tudat mégis áldozatnak tekinti őt, és Vörös Rébékét szeretné megbüntetni. Az egyén felelőssége megrendül, és az erkölcsös értékrend végleg megszűnni látszik.

Tengeri-hántás

Ropog a tűz, messze süt a vidékre,
Pirosan száll füstje fel a nagy égre;
Körülállja egynehány fa,
Tovanyúlik rémes árnya;
S körül úli a tanyáknak
Szép legénye, szép leánya.

„Szaporán, hé! nagy a rakás; mozogni!
Nem is illik összebúva susogni.
Ki először *piros* csót lel,
Lakodalma lesz az ősszel.

– Tegyetek rá! hadd lobogjon:

Te gyerek, gondolj a tűzzel.

– Dalos Eszti szép leány volt, de árva.

Fiatal még a mezei munkára;

Sanyarú volt beleszokni:

Napon égni, pirosodni,

– Hűvös éj lesz, fogas a szél! –

Derekának hajladozni.

Deli karcsú derekában a salló,

Puha lábán nem teve kárt a talló;

Mint a búza, piros, teljes,

Kerek arca, maga mellyes,

– Teli a hold, most buvik fel –

Az egész lány ugyan helyes.

Tuba Ferkó juhot őriz a tájon:

Juha mételyt legel a rossz lapályon,

Maga oly bús... mi nem éri?

Furulyája mindig sí-ri,

– Aha! rókát hajt a Bodré –

Dalos Esztert úgy kíséri.

Dalos Eszti – a mezőre kiment ő,

Aratókkal puha fűvön pihent ő;

De ha álom ért reájok,

Odahagyta kis tanyájok'

– Töri a vadkan az „irtást” –

Ne tegyétek, ti leányok!

Szederinda gyolcs ruháját szakasztja,

Tövis, talló piros vérit fakasztja;

Hova jár, mint kósza lélek,

Ha alusznak más cselédek?...

– Soha, mennyi csillag hull ma! –

Ti, leányok, ne tegyétek.

Tuba Ferkó a legelőt megúrta,

Tovahajtott, furulyáját se fűtta;

Dalos Eszter nem kíséri,

Maga halvány, dala sí-ri:

– Nagy a harmat, esik egyre –

Csak az isten tudja, mér' ri.

Szomorún jár, tébolyog a mezőben,
Nem is áll jól semmi dolog kezében;
Éje hosszú, napja bágyadt,
Szive sóhajt – csak egy vágyat:
– De *suhogjon* az a munka! –
Te, halál, vess puha ágyat.

Ködös őszre vált az idő azonban,
Török is már a tengerit Adonyban;
Dalos Eszter csak nem jött ki:
Temetőbe költözött ki;
– Az a Lombár nagy harangja! –
Ne gyalázza érte senki.

Tuba Ferkó hazakerült sokára,
Dalos Esztit hallja szegényt, hogy jára;
Ki-kimén a temetőbe
Rossz időbe', jó időbe':
– *Kuvikol* már, az ebanyja! –
„Itt nyugosznak, fagyos földbe.”

Maga Ferkó nem nyughatik az ágyon,
*Behuny*t szemmel jár-kei a *holdvilágon*,
Muzsikát hall nagy-fenn, messze,
Dalos Eszti hangja közte,
– Ne aludj, hé! vele álmodsz –
Azt danolja: „gyere! jöszte!”

Nosza Ferkó, felszalad a boglyára,
Azután a falu hegyes tornyára;
Kapaszkodnék, de nem éri,
Feje szédül: mi nem éri?...
– Tizenkettőt ver Adonyban:
Elég is volt ma regélni. – „

Lohad a tűz; a legények subába –
Összebúnak a leányok csuhába;
Magasan a levegőben
Repül egy nagy lepedő fenn:
Azon ülve muzsikálnak,
Furulyálnak, eltünőben.

(1877. júl. 15.)

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • Arany János kései korszakának egyik legszebb darabja a *Tengeri-hántás*. Kapcsos könyvének lapjain a Margit-sziget fáinak árnyai alatt a népi, falusi élet legendái elevenednek meg.

Témája • A kukoricát fosztó fiatalok a tűz köré gyűlve hallgatják a régi, tragikus történetet Dalos Esztiről és Tuba Ferkóról.

Alapmotívuma • A bűn és a bűnhődés.

Szerkezete • Keretes szerkezetű. Két elbeszélőt szerepeltet. Egyikük csak a keretnek tekinthető első és utolsó versszakban szólal meg. E keretben ábrázolt helyzetnek egyik szereplője az a személy, aki a közbülső tizenkét versszakban történetet mond el. A kereten belül a történet képezi az első szólamot, és az elbeszélő (a második elbeszélő) közbeiktatott kiszólása adja a másikat. Ez a közbeiktatott kiszólás a kereten kívüli helyzetre utal – a két történés tehát ezúttal mind térben, mind időben különbözik egymástól –, s mindig az utolsó előtti sorra korlátozódik, leszámítva a kereten belüli elbeszélést kezdő és záró szakaszt, ahol az utolsó sorra is áttérjed. Mivel ez az ellenszólam mindig hézagot takar a történetben, Arany elbeszélésmódja a vágás-ként számon tartott fogás sajátos használataként jellemezhető. A kereten belüli történet folyamán az ellenszólam egyaránt olvasható a keretként szolgáló helyzet betű szerinti leírásának és a kereten belüli történet metaforikus értelmezésének: *Dalos Eszti – a mezőre kiment ő, / Aratókkal puha fűvön pihent ő; / De ha álom ért reájok, / Odahagyta kis tanyájok / – Töri a vadkan az „irtást” – / Ne tegyétek, ti leányok!* Még az utolsó előtti versszak sem kivétel: a jelen betű szerinti leírása itt is a múlt metaforája.

A történet • Egy asszony kukoricamorzsolás közben elmeséli Tuba Ferkó és Dalos Eszti esetét, de a mesébe gyakran beleszövődnek a kintről hallatszó zajok. A ballada egyik műfaji követelménye, a párbeszéd az elbeszélő és a hallgatósága közt jön létre. A töredezett előadásmód ellenére az utalásokból megalkotható események egyértelművé teszik, hogy az elbeszélő két, egymással is összefonódó sorstragédiát mond el. Dalos Eszti a közösség íratlan szabályait megszegve lett Ferkó szeretője anélkül, hogy a következményeket számba vette volna. Ezért lelki sorvadása és halála sorsszerű büntetésnek is felfogható. Ferkó halálának nem a szerelmi bánat, sokkal inkább az Eszti sorsa miatti lelkiismeret-furdalás az okozója. Eszter bűne az, hogy hagyta magát elcsábítani, Ferkóé pedig az, hogy elcsábította és utána magára hagyta Esztert. A lány a bánatba halt bele és kísértette a fiút, aki nem tudott tovább élni és meghalt. Balladai homály, hogy nem tudjuk meg hogyan haltak meg a fiatalok, csak sejteni lehet. Bűnhődésük a szenvedés, amit egymásnak okoztak. A szerző Dalos Eszti kedves, ártatlan árva lánynak írja le, talán menti is őt azzal, hogy nem volt, aki vigyázzon rá. Ferkó viszont csapodárságával ellenszenvenné válik az olvasó számára is, büntetését jogosabbnak érezzük. Ahogy mesélik a történetet, kívülről egyre félelmetesebb zajok hallatszanak: vadkan, kuvik, majd az éjjeli harangszó. Ezek előre jelzik a tragikus végkimenetet is, hisz a kuvikot halálmadárnak tekintik, a harangszó a temetői lélekharangot juttatja eszünkbe. Ez jelképezi, hogy a történet egyre rosszabbra, komorabbra fordul.

Motívum • Furulyaszó. A művet motívumismétlés fogja közre. Az elején még furulyaszó hallatszik, amikor Eszterék együtt sétáltak a mezőn. Aztán eltűnik a furulyaszó, de a végén ismét előbukkan: az égből dalolnak Esztiék, egymáséi lettek, még ha a halál után is. A történet mindkét hősét beszélő névvel nevezi meg a történetmondó, mindkét vezetőknév a zenével van kapcsolatban.

Értelmezése • Sötér István megállapítása szerint „*Tuba Ferkó és Dalos Eszti története káprázatként, belső jelenésként folytatódik a hallgatók tudatában, s Ferkó halálát az összehívó legények-leányok hallucinációjából, furulyaszót sejtő révületéből találhatjuk ki*”. Tuba Ferkó azzal, hogy magára hagyta várandós kedvesét, jóvátehetetlen hibát követett el, közvetve vagy közvetlenül halálát okozta neki és gyermekének. Bűnhődése szükségszerű, az ítéletet azonban nem a külső világ szolgáltatja, hanem a lelkiismeret. (Mint ahogy az *Ágnes asszonyban* is látható: nem a társadalmi ítélet a fontos, hanem a lélek büntetése, a megőrülés.) Tuba Ferkó öngyilkossága is ebből fakad. Hiába keresi kedvesét ebben a világban, már csak a másik világban oldhatja fel a bűnt. A ballada misztikus színezete ennek a szálnak a beiktatásával erősödik fel. A szereplők vétsége nincs arányban a következmények tragikus súlyával. A bűn-bűnhődés oksági kapcsolata meglazul, az erkölcsi világrend elbizonytalanodik, szétzilalódik.

1. Röviden foglald össze Arany János életútját! Határozd meg helyét a magyar irodalomban!
2. Jellemezd Arany János epikáját: a *Toldi-trilógiát*, *A nagyidai cigányokat*!
3. Arany terve az volt, hogy megalkossa a magyar nemzeti, hősi eposzt. Milyen elvárásnak kívánt ezzel eleget tenni?
4. Milyen témát választott eposza tárgyául?
5. Milyen eseményt beszél el a *Buda halála*?
6. Etele alakjában milyen hőst alkotott Arany?
7. Hogyan alakult Arany János Világos utáni költészete? Elemezd a *Letészem a lantot* c. elégico-odát!
8. Melyik verse szól Aranynek a lét értelmének kutatásáról?
9. Mit tudsz Arany nagykőrösi korszakáról? Milyen kérdéseket fogalmaz meg az ekkor írt balladákban?
10. Melyik balladájának szereplője Dalos Eszti és Tuba Ferkó? Mi a bűnük, és miért bűnhődnek?

Irodalomelméleti ismeret

Műballada • Európa-szerte a romantika korában lett népszerű (eredetileg ősi népköltészeti műfaj volt). A romantikus ballada verses epikai műfaj, amelyben mindhárom műnem (líra, epika, dráma) elemei ötvöződnek. Cselekménye sűrített, elbeszélés-módja szaggatott; az események főként a drámai párbeszédéből vagy lírai monológokból állnak össze. Rendszerint tragikus témát dolgoz fel.

Arany Jánosról szokás úgy beszélni, mint a „ballada Shakespeare”-jéről, egyéniségehez, művészi hajlamához közel állt ez a műfaj, amit az is bizonyít, hogy egész pályáját végigkíséri a ballada.

JÓKAI MÓR

(1825–1904)

Életművét a magyar romantikus prózairodalom teljesítményeként tartjuk számon, de művészetébe már beleszövődtek a népiesség és a realizmus jellemző vonásai

is. Írásművészetében azt a célt tűzte maga elé, mint Petőfi: a költészetet a népeletből kell fejleszteni, a magyar írónak olyan stílusban kell írnia, hogy az ne különbözzék a mindennapi nyelvtől és beszédétől. Művei könnyen olvashatók, stílusa rendkívül színes, szókincse páratlanul gazdag. A témától függően képes mindenféle nyelvi és stílusréteget, hangnemet alkalmazni.

Művei teremtették meg Magyarországon a mai értelemben vett széles olvasóközönséget.

ÉLETÚTJA

Gyermekkora • Jókai Mór református középnemesi családban született Komáromban. Az anyakönyvezéskor a Jókai Móric nevet jegyezték be, de 1848-ban demokratikus érzésű lévén az *y-t i-re* változtatta, hogy nemesi származása ne kapjon hangsúlyt. Ekkoriban kezdte el használni hivatalos írásokban és művei aláírásakor a rövidebb Mór utónevet is.

Első életrajzírója Mikszáth Kálmán. A *Jókai Mór élete és kora* (1907) című mű szerint félénk, magányos, szemlélődő, de boldog gyermek volt. Családja, első tanítói csodagyerekeknek tartották, mert érdeklődése, fantáziája korán kiemelte a hasonló korú gyerekek sorából.

Szüülővárosában, családjában a puritán és hazafias eszmeiség uralkodott. Iskoláit Pozsonyban (ahová az akkor szokásos módon cseregyerekként, német nyelvtanulás céljából küldték el), Pápán és Kecskeméten végezte. A pápai református kollégiumban ismerte meg Petőfi Sándort és annak unokatestvérét, Orlai Petrich Somát. Velük együtt vett részt az iskola önképzőkörének munkájában.

Kecskeméten 1842–1844 között jogot tanult. Két gyakorlati év után, mint oly sok köznemesi származású magyar irodalmár, ő is ügyvédi oklevelet szerzett. Sose volt szüksége arra, hogy hivatalt vállaljon, 1846-tól haláláig meg tudott élni írásművészetéből.

Indulása • Első regénye 1846-ban jelent meg *Hétköznapok* címmel. Pesten tagja lett a Tízek Társaságának. Az *Életképek* című radikális folyóirat szerkesztője, 1848. március 15-én az ifjúság egyik vezéralakja volt. Ő fogalmazta a *12 pontot*, részt vett a sajtószabadság kivívásában, a Nemzeti Színházban ő csillapította le a tüntetőket. Visszaemlékezései szerint ezen a napon kezdődött szerelme Laborfalvi Rózával. Az ünnepelt színész nő a Nemzeti Színház esti díszelőadásán, a *Bánk bán*ban Gertrudisként lépett fel, és az előadás előtt a kebléről levett kokárdáját Jókai szíve fölé tűzte. Hamarosan házasságot kötött a színésznővel, amiért legjobb barátja, Petőfi és családja is megtagadta, mert a hölgynek korábbi kapcsolatából törvénytelen gyermeke volt, és nem tartották szerencsésnek az engedékeny Jókai és a nála nyolc évvel idősebb, erős egyéniségű Róza frigyét.

Horowitz Lipót:
Jókai Mór portréja, 1888

A szabadságharc idején • Jókai 1848–1849-ben köztársaság-párti volt, bár a téli katonai vereségek hatására a béketárgyalások megkezdését sürgette, aztán pedig lelkesen üdvözölte a trónfosztást (április 14.). Kossuthot követte előbb toborzótújaira, majd a kormányal tartott a menekülés színhelyeire: Debrecenbe, a hadisikerek után vissza Pestre, majd Szegedre és Aradra. A fegyverletétel előtt jó érzékkel és szerencsével sikerült az orosz vonalakon feleségével együtt átjutnia. Tardonán, a Bükk egy apró falujában bujdosott négy hónapig, mert a kivégzendő harminckét író listáján ott szerepelt az ő neve is. Laborfalvi Róza színházi összeköttetései révén végül szerzett Jókainak egy olyan menlevelet, amelyet Komárom védői kaptak a vár feladásakor. A tardonai hónapokat az *Egy bujdosó naplójában* (1850) idézte fel, és *A barátfalvi lévita* (1897) című művét is ebbe a tájba helyezte.

A szabadságharc bukása után • Kovács János néven rejtőzködve élt, és Sajó álnéven jelentek meg írásai a következő években. Írt folyóiratokba, megjelentette a *Csataképek a szabadságharc történetéből* (1850) című novellagyűjteményét, amelyben a dicsőséges eseményeket és személyeket idézi föl, mintegy gyógyírként a tetszhalál állapotaiban lévő nemzet számára.

Az 1850-es években írt történelmi regényeiben (*Erdély aranykora*, 1851; *Török világ Magyarországon*, 1852–1853; *Fehér rózsza*, 1854, *Janicsárok végnapjai*, 1854) szintén vigaszt kívánt nyújtani: a korábbi pusztításokat is túlélte a nemzet.

A közelmúltból a reformkor nagy ívű törekvéseinek, a nemzet felemelkedéséért tett erőfeszítéseknek állított emléket az *Egy magyar nábob* (1853–1854) és a *Kárpáthy Zoltán* (1854–1855) című regényekben. A reformkor, a szabadságharc később is visszatérő regénytémája lett.

Regényei többnyire folytatásokban jelentek meg különböző lapokban (*Vasárnapi Újság*, *Pesti Napló*, *Hölgyfutár*, *Szépirodalmi Lapok* stb.), majd kinyomtatták őket kötetben is.

Megbékült édesanyjával, megkapta a neki járó örökségét. Ez az összeg és az írásai sikerével együtt járó anyagi elismerés a jómódba emelte. Telket vett a budai Sváb-hegyen, ahová gyönyörű villát építtetett (máig megtekinthető a XII. kerületi Költő utcában). Az anyagi elismerés mellett az Akadémia levelező tagjának választotta, 1861-től rendszer tag lett.

A pálya csúcán • Az 1860-as években újra bekapcsolódott a politikai életbe. A Teleki László-, majd a Tisza Kálmán-féle határozati párt képviselője az 1861-ben összehívott országgyűlésen. A kívánsága, hogy saját lapja legyen, találkozott pártja igényével: *A Hon* címen politikai napilapot indított 1863-ban. Ettől kezdve az 1870-es évek közepéig tartó időszak jelentette művészi pályájának, népszerűségének csúcspontját.

Jelentős művek keletkeztek ekkor. *Az új földesúr* (1862) témája a Bach-korszak és a nemesek passzív ellenállása, illetve a magyarrá lett ellenséges idegen, Ankerschmidt osztrák generális története. *A kőszívű ember fiai* (1869) a forradalmat és szabadságharcot dicsőítő regény, az *Eppur si muove – És mégis mozog a Föld* (1872) a reformkort előkészítő művészeti és tudományos törekvéseknek, a korszak nagy személyiségeinek állít emléket. Más regényeinek témáit barátai, képviselőtársai elbeszéléseiből megismert adomákból, anekdotákból merítette. Állítólag ismerősei valósággal szállították neki a történeteket az ország minden tájáról.

Nagy megtiszteltetés volt számára, hogy maga Erzsébet királyné is az olvasói közé tartozott, egy udvarbeli fogadáson személyesen is érdeklődött a következő regénye iránt. (Ezt a jelenetet később *A lélek-idomár* című regényében dolgozta föl.) Pár hónappal később a *Szerelem bolondjai* (1868) című regényét maga nyújtotta át a királynénak.

Anyagi gyarapodása jele volt, hogy házat vett Pesten, és villát épített Balatonfüreden. Az 1869. évi országgyűlésre a budapesti Terézváros választotta követéül, de a politika sem távolította el nagy szenvedélyétől, az írástól.

A Fekete gyémántok (1870) főhőse, Berend Iván a hazai köznemesség elé állított példakép. A reformkor, a forradalom és az önkényuralom idejének vezető osztálya előtt új feladat áll: a nemzeti polgárosodás és a hazai kapitalizálódás erejévé válhat. Ebben a regényében Jókai a jövő felé fordult, és optimista a társadalmi és tudományos haladást illetően. A jövőt kutatta merész fantáziával *A jövő század regénye* című nagy ívű utópiájában is, amelynek azonban sok tudományos és társadalmi fikciója előbb vagy utóbb valósággá vált (pl. az Androméda-csillag felfedezése, Magyarország orosz megszállása).

Meseszerű cselekményszövés és utópisztikus megoldás jellemzi *Az arany ember* (1873) című regényt is. A műben Jókai ezúttal pesszimista hangon szólalt meg – mintha azt sugallná, hogy hatalmas vagyona csak tisztességtelen úton, titkos bűncselekmények elkövetése révén lehet szert tenni. Jókainak talán ez az egyetlen olyan története, melyet a maga érzéseiből szőtt: a 18 éves gyámleánya iránt felébredt vonzalmát és a kibontakozó kölcsönös, de plátói viszonyt írta meg Noémi és Timár szerelmében. Jellemző megoldás, hogy vergődéséből a főhőst a Senki szigetére menekíti – egy nem létező, elképzelt világba –, aki csak ott találhatja meg a boldogságot.

Jókai családi élete sosem volt igazán harmonikus, de Laborfalvi Róza nélkülözhetetlenné vált életében. Az 1870-es évekre a színésznő megkeseredett, nehezen viselte az öregedést és azt, hogy meg kellett válnia a színpadtól. Mivel idősebb volt férjénél, féltékenykedett a nála fiatalabb hölgyekre. Amikor azonban 1886-ban hosszú betegeskedés után meghalt, Jókai úgy érezte, többé nem lesz képes az írásra.

Az utolsó évtizedek regényei • Kései regényei nem magasztos eszményeket hirdetnek, elsődleges céljuk a szórakoztatás. Új témák felé fordult, az elszegényedő és ezzel együtt erkölcsileg is elzüllő birtokos nemesség, a dszentri sorsát vizsgálja *A kiskirályok* (1886) és *A mi lengyelünk* (1902) című műveiben.

Utolsó éveinek legsikerültebb alkotása, a *Sárga rózsa* (1893), Mikszáth balladaszerű írásaihoz hasonlóan paraszti témájú. Főszereplői a Hortobágyon élő csikós- és gulyásbojtárok (Decsi Sándor és Lacza Ferkó), akik tragikus, halállal végződő vetélkedést folytatnak a „sárga rózsáért”, szerelmükért, Kláriért.

Ötvenéves írói jubileumán (1894) az egész ország ünnepelte, a Révai Könyvkiadó ekkor kezdte megjelentetni összes műveinek 100 kötetes kiadását. Felesége halála után annak unokájával és családjával (Feszty Árpádné, akinek férje a millenniumra festett *Magyarok bejövetele* című híres körkép alkotója) élt, egészen 1899-ig, amikor feleségül vette a húszéves Grósz (Nagy) Bella színésznőt. Ekkor rokonai elfordultak tőle, olvasói is értetlenül álltak a döntése előtt. A politikától ekkoriban már távol maradt, 1896-ban végleg lemondott a képviselőségről. Egészsége megromlott, sokat tartózkodott Dél-Európában a kedvezőbb klíma miatt. Külföldről hazajövet meghűlt, tüdőgyulladást kapott. 1904. május 5-én este kilenckor annyit mondott: „*Aludni akarok*”. Örökre lehunyta a szemét.

1. Ismertesd Jókai életének főbb állomásait! Hol született? Mit tudsz a nevérl, a családi háttérről?
2. Hol teltek iskolaévei? Milyen hatások érték?
3. Melyik műve jelentette írói pályájának kezdetét?
4. Hogyan lett a márciusi forradalmi események egyik főszereplője?
5. Hogyan alakították életét a szabadságharc eseményei?
6. Hogy élte át a Bach-korszak éveit?
7. Mikor kapcsolódott be ismét a politikai életbe?
8. Hogyan telt élete utolsó évtizede?
9. Mely évekre tehető Jókai írói kibontakozása? Milyen művek jelzik az országos elismerését?
10. Mely művek jelentik művészi pályájának csúcstát?

Az arany ember

(Rövidítve)

A SZENT BORBÁLA

A szerző bemutatja a Vaskaput¹, mely a román-szerb határon található, s a Dunán a hajókra nézve a legveszedelmesebb hely. Akkoriban még igásállatok vontatták a hajókat a Dunán felfelé. Így haladt előre a Szent Borbála is, dacolva a sötétséggel és a rettenetes viharral. A hajó személyzetét a kormányos, Fabula János; a hajóbiztos, Timár Mihály; a „tisztító”; a hajóteher (tízezer mérő búza) tulajdonosa, Trikalisz

¹ *Vaskapu* – az Al-Duna zuhatagos, szűk szorosa a román-szerb határon, Orsova város alatt, Vásárhelyi Pál tervezte azt a csatornát, ami 2 km hosszú és 3 m mély, és 1833-tól hajózhatóvá vált ott is a Duna

Friedrich Gábor rajza. Jelenet Az *arany ember* c. diafilmből, 1962

Euthym; valamint lánya, Timéa alkotja a legénységen kívül. Hirtelen szörnyű veszélybe kerülnek: a víz egy elszabadult malmot sodor feléjük...

Timár öt emberével egy csónakba száll, s megpróbálja elhárítani a veszélyt: egy horgonnyal elkapja a malom még mozgó lapátjait, s azt egy örvénybe kormányozza – sikeresen. A kis Timéa azonban nem boldog, mert a malommal együtt a rajta utazó fehér cica is a vízbe fúl. A Szent Borbálát ért megpróbáltatásoknak azonban még nincs vége: kiderül, egy huszonnégy evezős török ágyúnaszád követi őket.

A hajó folytatva útját szerencsésen megérkezik Orsovára, ahol átvizsgálják a rakományt. A hátralévő úton azonban a hajó egyszer csak olyan ellenszélbe kerül, hogy nem tudnak továbbhaladni. Lehorgonyoznak egy új, a Duna alkotta szigetnél. Timár elindul, hogy felderítse a szigetet, s nagy meglepetésére szinte magát a paradicsomot találja meg rajta. Találkozik a sziget lakóival, Teréza asszonnyal és lányával Noémivel, valamint a két hűséges állattal: Almirával, a nagy fekete newfoundlandi kutyával és Narcisszával, a kis fehér cicával. A szigetiek megvendégelik, s ő megkéri őket, hogy ezen az éjszakán itt alhasson Euthym lányával a barátságos kunyhóban, amibe ők bele is egyeznek.

A szigetre új vendég érkezik, Krisztyán Tódor, aki, kiderül, Noémi jegyese, s valami pénzzé tehetőért jött, melyet kisajtolhatna Terézától. Goromba viselkedése miatt ő az egyetlen, akit mindenki utál ennél a háznál, ennél fogva nem is marad sokáig, s még aznap távozik. Teréza megszítja Timárral történetüket. Valaha Pancsován laktak férjével, akinek jó barátja volt Krisztyán Maxim, Tódor apja, így megegyeztek, hogy gyermekeiket összeházasítják. Krisztyán kereskedő volt, megrendelője pedig az a Brazovics Athanáz, aki Timár munkaadója jelenleg. Teréza férje rendszeresen adott kezességet Krisztyánnak, aki azonban egyszer megszorult, vagyonával elszökött, így a pénzt a kezesektől hajtották be, földönfutóvá téve ezzel sok embert. Teréza férje öngyilkos lett, ő pedig Noémivel és Almirával átszökött erre a szigetre, s itt kezdett új életet. Minden, ami itt található, az ő keze munkájuk gyümölcse.

Másnap a hajón Euthym elárulja az ő titkát is. Eredeti neve Ali Csorbadzsi, Törökországban kincstárnok volt, de bizalmas forrásból megtudta, hogy meg akarják ölni, vagyonát s lányát pedig el akarják kobozni. Ő búzává tette az előbbi, Timéával hajóra szállt, s igyekezett, hogy eljusson Brazovics Athanázhoz, aki megboldogult görög felesége révén az ő rokona. Azonban mivel Krisztyán Tódor meglátta (ti. ő török kém), most újból a nyomára bukkantak. Ezért, hogy megmentse lányát, s számára vagyonát, mérget vett be, s megbízza Timárt, hogy juttassa el Timéát Brazovicsához. Ezek után csendesen meghal.

Timár a kapott utasítások szerint felébreszti az alvó Timéát (ti. Csorbadzsi álomport adott neki). A megholt utasítása, hogy a Dunába dobják...

Pancsovához érve ellenőrök rohamozzák meg a hajót, akik a török szökevényről kérdezősködnek. Mivel azonban Timárnak mindenről papírja van, s a holttest fel nem lelhető, ezért a kincsek nem kobozhatják el. Már majdnem elérik céljukat, amikor azonban szörnyű baj történik: a Szent Borbála tőkére (úszó fára) fut, s elsüllyed. Timár kiment a víz alól Timéa vagyonát, az ezer aranyat tartalmazó ládikót. A legénység pedig mentőcsónakokon hagyja el a hajót, s indulnak tovább Komárom felé.

TIMÉA

Timárék megérkeznek Brazovics komáromi lakására, ahol annak felesége, Zófia asszony; lánya, Athalie; valamint annak jegyese, Kacsuka Imre főhadnagy tartózkodnak. A hírre gyorsan megjön Brazovics úr is, aki gondjaiba veszi Timéát, s felhatalmazást ad Timárnak, hogy emeltesse ki a víz alól a búzát, s árvereztesse el. A főhadnagy meghívja lakására Timárt, s egy ötletet ad neki: vásárolja fel ő az egész búzát, s készíttessen belőle (nem túl jó minőségű) kenyeret a három hétig Komáromban hadsereg-összpontosításon tartózkodó katonáknak. Timár úgy is tesz, felvásárolja a búzát, s elkezd kiemeltetni azt. Estére azonban egy különös vörös félholdas zsákot rak ki az emelő. Timár különviszi, s megvizsgálja. Igencsak meglepődik, miután kibontása után a zsákból dőlni kezd a rengeteg drágakő, kincs, pénz...

Timár hirtelen meggazdagodása igencsak szúrja Brazovics szemét. „Jó” barátjaként érdeklődik is vagyona eredete felől, mire Timár előadja Kacsuka úr ötletét. Nosza ahány élelmészügyi hivatal csak létezik, mind perbe fogja Timárt, hogy ő dohos kenyeret adott a katonáknak. Csakhogy ez nem így történt, ezért kénytelenek Timárt rehabilitálni. Timár nem indít ellenpert, s ezért nagyon nagyra becsülik. Mikor bécsi útján felvásárlási szándékot mutat a levetinci birtok felé, azonnal átengedik neki – a nemesi címmel és előnévvel együtt. Mikor pedig a Vaskorona-renddel akarják kitüntetni, ő talál arra méltóbb embert is, a pleszkováci esperest.

Athalie ráveszi Kacsukát, hogy udvaroljon Timéának, aki ezt nagyon is komolyan veszi, mire azzal biztatják, hogy a főhadnagy megkérte a kezét. Timéa ettől fogva lázasan készül az esküvőre: tanulja a keresztény szokásokat, s varrja az esküvői ruháját... Mivel Timár szereti Timéát, mindennap eljár ellenségeihez, a Brazovics-házba. A ház ura azonban inkább Athaliet szánja az időközben igencsak meggazdagodott Mihálynak, aki erre dühösen hagyja el a házat.

Timár, általános elképedésre elkezd a Komárom melletti monostori homokdombon szőlőket vásárolni. Később a letelepedni vágyó Fabulát is bevonja az üzletbe. Tudja jól mit csinál, a kormány fel fogja azt vásárolni, mert várat akarnak ott építeni. Ezt megneszelve Brazovics is minden pénzéből, de még hitelekéből is telkeket vásárol a környéken. Azonban egy dologra nem számít...

Zófia asszony elmeséli Timéának milyen is az esküvő, mire ő egész éjszaka aludni sem bír, hiszen másnap hozzámegy a főhadnaghoz... Mikor fölkel, azt kell látnia, hogy menyasszonyi ruháját Athalie viseli. Már mindenki felkészült Athalie és Kacsuka egybekelésére, amikor jön a hír Brazovics meghalt, így az esküvő elmarad. A ház ura aznap tudta meg, hogy a kormány nem egyszerre vásárolja fel a telkeket. Hanem Timáréit először, az övéit pedig csak majd húsz év múlva. Brazovics számára ez volt a végső csapás...

Athalie meglátogatja Kacsukát, aki biztosítja, hogy másnap érte megy, de ígéretét nem tartja be. Közben az elszegényedett Brazovics család vagyonát elárverezik. Timár fölvásárolja a házat, majd beállít, s felajánlja Timéának azt magával együtt. Timéa rendkívül hálás, s megígéri, hozzámegy Timárhoz. Csak annyit kér, Zófia asszony és Athalie hadd maradjanak itt vele.

A SENKI SZIGETE

Megtörténik Timár és Timéa esküvője, valamivel kevesebb pompával, mint ahogy Zófia asszony mesélte. Timéa felveszi – Timár után – a protestáns vallást, a keresztység-

ben a Zsuzsánna nevet kapja. Azonban Timárnak az esküvő után kell rájönnie, hogy Timéa hű ugyan, és engedelmeskedik neki, de nem érez szerelmet iránta. Timár egyre gyakrabban jár el hazulról. Azonban sokszor váratlan pillanatokban tér haza. Félti Timéát, főleg Athalie-tól. Egyszer viszont a bosszúéhes nő elmondja, ő látja, hogy Timéa nem boldog, s ennek ő nagyon örül. Timár menekül saját házából levetinci birtokára. Ott elhatározza, hogy meglátogatja Terézéákat a Senki szigetén. Megérkeztek látja, hogy az egész sziget rózsába borult. Kiderül, Terézéák rózsavizet főznek belőle, amibe Timár is besegít. A szigetre megérkezik Krisztyán is, aki elmondja, beállt faszállítónak egy trieszti hajógyárhoz, signore Scaramellihez. Azzal fenyegeti meg Terézát, ha nem adja át neki a sziget diófáit, feljeleníti a szigetet a bécsi és a sztambuli kormánynál. Ekkor azonban Timár elmondja, hogy ő kibérelte a szigetet kilencven évre mindkét kormánytól, s azt ingyen átadja Terézéáknak. Erre Krisztyán fenyegetőzve rohan el. A szigetlakók nem győznek hálálkodni Timárnak, jótettéért. Noémi bevallja, hogy szereti Mihályt, akinek azonban lassan távoznia kell, ezért elhagyja a szigetet. A túlparton Krisztyán orvul meg akarja ölni Timárt, de szerencsére a merénylet nem sikerül. Timár felajánlja Krisztyánnak, hogy az egyik hajóján utazzon el Brazíliába, s legyen ottani új üzletének (ti. Timár lisztet exportál Brazíliába) irányítója. Krisztyán ebbe beleegyezik, és úgy is tesz. Egy nap Mihály levelet kap Timéától, melyben elküldi íróasztala kulcsát. Erre nagyon megijed, ugyanis ha Timéa belenézett, megtalálhatta ott édesapja kincseit. Végül dönt: az üzleti ügyeket Timéára bizza, ő pedig a Senki szigetére utazik. Timár boldogan él fél évig a Senki szigeten Noémivel. Kiepíti az árvízelvezető csatornákat, de az ősz közeledtével hazavágyik, személyesen szeretné intézni gazdaságát. Timár levetinci birtokára érkezik, s legnagyobb megdöbbenésére ott találja feleségét, aki dolgozik. Timéa folytatta tovább férje üzleteit, sőt újabb tételekkel meg is toldotta azokat. Timár nem győz csodálkozni felesége áldozatain. Miután télre hazaérkeznek Komáromba, Timár drasztikus lépésre szánja el magát. Átadja Timéának apja kincseit, mintha azokat törökországi útján vette volna. Timéa őszinte öröme anyja arcképe felett eloszlatja Timár kételyeit. Felesége nem tud, s nem is fog tudni semmiről.

NOÉMI

Télen Timár intézkedik a gazdaság ügyeiről, majd ahogy elérkezik a tavasz, rohan le a Senki szigetére Noémihez. Érkezésekor szomorúan látja, hogy a tavalyi árvíz kiölte a szép nagy diófákat. Mikor a kunyhóhoz ér egy kisgyermeket talál a két nővel. Távollétében megszületett kislfia... Timár ekkor elhatározza hogy a diófákat kivágja, s belőlük házat épít neki. Az ősz közeledtével azonban Mihály újból elhagyja a szigetet. Otthon elintézi üzleti ügyeit, s tavasszal újra a szigetre megy. A szigeten Timár folytatja a házépítést, de egyszer csak ledönti a lábáról a „hagymáz” (tífusz), s ő hetekig csak fekszik, miközben Noémi töretlenül ápolja. Mikor Mihály állapota javulni kezd, kiderül, a kis Dódinak torokgyíkjja van. A betegség gyógyíthatatlan, holttestét a szigeten temetik el, fölé egy rózsabokrot ültetnek, de ezt Mihálynak csak teljes felépülése után merik elmondani. A történet után Timár újból hazamegy, ahol rögtön látják, hogy beteg, hogy életveszélyben volt. Az orvosok azt tanácsolják, hogy utazzon el valahova, ezért ő el is megy Balaton-felvidéki kastélyába. Itt hosszú, magányos tőprengés után rájön, hogy ő nem élhet tovább ilyen kettős életet. Először határozza el, hogy véget vet életének. E célból tavasszal el is utazik a Senki szigetére.

A szigetre érkezéssel azonban új életcélra jut, a kunyhóban újból egy kisfiút talál. ... Timár folytatja a házépítést, amit négy év múlva sikeresen be is fejez. Ekkor Tereza rossz hírt tudat vele: a szíve beteg. Nem sokkal később eltávozik az élők közül. Koporsó nélkül, jelöletlen sírba temetik a Senki szigeten.

ATHALIE

Timár hazatér. Athalie elárulja neki, hogy Timéa hűtlen. Azt ajánlja, Timár tegyen úgy, mintha elutazna, majd mutat neki egy titkos folyosót, melyből kihallgathatja majdan Timéa és az időközben órnaggyá előléptetett Kacsuka beszélgetését. Azonban a dialógusból egész más derül ki: Kacsuka úr párbajban megvédte Timár becsületét egy

csavargóval szemben, Timéa pedig biztosítja, hogy ő a síríg hű urához. Timár elérzéke-nyülve és feldúltan távozik a háztól.

A Rác utcai házában húzódik meg, ahol felhalmozódott postáját kezdi olvasni. Egy leveléből kiderül, pártfogoltja, Krisztyán Tódor megcsalta s meglopta őt Brazíliában, amiért tizenöt év gályarabságra ítélték, de onnan is megszökött. Ezt olvasva Timárnak nincs már maradása ebben a városban... Hogy ne vegyek észre, gyalog elindul a befagyott Dunán keresztül. Azonban leszáll a kőd, s Timár csak majd' kilenc óra gyaloglás után találja el a túlpartot. Itt kocsit fogad, s balatoni kastélyába fuvaroztatja magát. A Balatonon a helyi halászok gyülekeznek, Galambos mester vezetésével léket vágnak a tavon, s azon keresztül gazdag fogásuk van. Timár együtt ünnepel velük, majd ezután megírja utolsó levelét Timéának, mely mellé egy kis halat is küld. Aznap este Timár a kastélyában pihen, amikor váratlan vendég érkezik, Krisztyán. Már korántsem az a jó lélek, mint utolsó találkozásukkor. Mihályra puskát szegez, s elmeséli neki brazilai megpróbáltatásait. Ellopott tízmillió reist, de elfogták, s gályarabságra ítélték. Két társával együtt sikerült megszöknie. Azzal fenyegeti Timárt, hogyha nem adja át neki ideiglenes búvóhelyül a Senki szigetét Noémival együtt, kitálat az osztrák és a török kormányának, sőt, Timéának és Noéminek is. Timár ruháját is magára veszi, tulajdonosa minden iratával. Mihálynak sikerül lefegyvereznie, de nem öli meg, ő már beletörődött sorsába... Timár másodszer határozza el, hogy öngyilkos lesz, tehát elmegy a rianáshoz a Balatonon, hogy belefojtsa magát. Azonban mikor odaér, a víz egy hullá fejtét emeli a felszínre. Krisztyán Tódor az. Timár előtt új lehetőség nyílik. Végleg a Senki szigetére megy kis családjához. Érkeztek a hálás Almira, akit előző látogatása alkalmával még Krisztyán sebzett halálra pisztolyával, még utolsó erejével üdvözli, aztán kimúl. Mihály megígéri, hogy soha többé nem hagyja el őket.

Tavasszal a meginduló Duna egy holttestet vet partra, melyben mindenki Timárt véli felfedezni. Krisztyánt pedig (hiszen ő volt az) a legnagyobb tisztességgel, mint a magyar Szent István-rend, az olasz Szent Móríc-rend s a brazil Annunziata-rend kitüntetettjét a Leveticzyek saját sírboltjába temetik...

Zófia asszony ellátogat Kacsuka úrhoz, kinek elmondja, ideje már megtörni a hosszú gyászt, próbálja meg elhódítani a még mindig szerelmes Timéa szívét. Ezzel azt akarja, hogy végre Athalie-t is kiházásíthassa, mert már ő sem bírja tovább a házánál.

Timár tanítgatja Dódit mindenre, így az írásra is. Egyszer csak rádöbben, hogy mekkora veszélynek van kitéve Timéa a bosszúéhes Athalie miatt. Ezért, mivel más nem írhat haza levelet, megkéri Dódit írja meg Timéának a rejtékfolyosót, mely szobájába nyílik.

Timéa elhatározza, hogy meghívja névnapi „bálgára” Kacsukát, ahol a kezét nyújtja neki. Nem egész fél év elteltével a házánál az esküvőre készülődnek. Immár Athalie öltözteti Timéát a menyasszonyi ruhába... Az esküvő előtti utolsó éjszaka Athalie álomport kever a cselédek italába, melyet csak Zófia asszony nem fogyaszt el, így rajta kívül mindenki alszik. A rejtékfolyosón lesben áll, s miután az őrnagy távo-zása után Timéa lefekszik, saját kardjával (ti. Timéa Kacsukától kapta azt emlékebe, mellyel Krisztyán ellen vívott) támad rá, de vágásai nem halálosak. A zajra Zófia asszony felriad, s az őrzőkiáltást kiált. Athalie elmenekül, Timéa elájul. Athalie-ra később szobájában találják rá, alvást mímelve. Athalie ellen per indul, de nincs bizonyíték, ő mindent tagad, Timéa pedig nem hajlandó vádolni őt. Timéa megkéri leendő férjét, hogy olvassa fel neki a kapott leveleket. Az őrnagy mikor Dódi levelét olvassa rájön mindenre, felfedi a rejtékfolyosót, benne a bűnjelekkel: a karddal és a véres ruhákkal. Miután Timéa felépül, megtörténik az esküvő. Azonban Timéának még át kell esnie a szembesítésen a tárgyaláson. Athalie-t elítélik, de ő hagy még egy utolsó fullánkot Timéa szívében: elmondja, a rejtékajtóról csak ő és Timár tudott, tehát Timéa előző férjének még élnie kell.

Negyven év telt el, de Athalie ezalatt soha nem kért kegyelmet. Állítása szerint, ha kiengedik, azonnal megöli Timéát. Pedig szegény nő azóta már rég meghalt. Leveticincen temették el, így került apja halálának okozója, Krisztyán Tódor mellé.

Amit a műről tudnod kell!

Keletkezése • 1872-ben írta Jókai ezt a regényét, alkotói fénykorának (1867–1875) csúcspontján. Az író legharmonikusabb, a romantikából a realizmusba viszonylag a legmesszebb eljutó remekműve. Először 1872. január 1-től *A Hon* című napilap közölte folytatásokban.

Műfaja • Regény, a kiábrándulás regénye. Újdonsága: az első házasságtörő regény.

Címe • Témajelölő, a főszereplő jellemzése egyetlen szóval, melynek több értelme is van.

Témája • A közéleti siker és a magánéleti boldogság összeegyeztethetlensége.

A mű fő ellentétei, kérdései

Hűség és szerelem	Pénz és boldogság	Város és sziget	Timár Mihály vívódása
Timár Mihály szerelmes Timéába, de nem hűséges, kijár a Senki szigetére Noémihez. Timéa viszont nem szereti, mégis hűséges végig.	Boldoggá tehet-e pénz? Timár Mihály gazdaggá vált, de nem boldog az előkelők körében, csak a Senki szigeten, ahol nincsen értéke a pénznek.	Timár Mihály számára a nyugalmat és az igazi boldogságot a Senki szigete jelentette.	Meg lehet-e tisztességes úton gazdagodni? Lelkiismeret-furdalás gyötri. Tolvajnak érzi magát, hiszen mindenkítől lopott valamit. <ul style="list-style-type: none"> • Timéától kincset • Athalie-tól Kacsukát, édesapját, vagyonát, házát. • Brazovicstól a vagyonát. • Noémitől és Teréza mamától bizalmat.

Regényidő • A történet az 1820-as évek végén vagy az 1830-as évek elején kezdődik. Kb. 10 év telik el a végkifejletig, Athalie gyilkossági kísérletéig.

Helyszínek • Al-Duna, Komárom, Senki szigete, Balaton.

Szerkezete • A regény öt részből áll, ezek fejezetekre tagolódnak.

I. Expozíció: az Al-Dunán szolgálatot teljesítő Timár Mihály megmeneti Ali Csorbadzsit és lányát, akik Törökországból menekülnek.

II. Bonyodalom: Timár Mihály enged a kísértésnek, és sajátjaként kezeli Ali Csorbadzsi kincseit.

III. Kibontakozás: Timár Mihály kettős élete, lelkiismeret-furdalása.

IV. Tetőpont: ellehetetlenülő élete miatt Timár Mihály öngyilkos akar lenni.

V. Megoldás: Timár a Senki szigetére menekül. Athalie börtönbe kerül. Timéa sosem lehet igazán boldog.

Szereplők • Tetemes számú szereplőt sorakoztat fel Jókai a regényben: a főszereplő **Levetinczy Timár Mihály**, a Szent Borbála hajóbiztosa, ké-

sőbb földbirtokos nemes, kereskedő, **Fabula János**, a Szent Borbála kormányosa, később komáromi sáfár, Trikalisz Euthym (eredeti nevén: **Ali Csorbadzsi**), Kandia kormányzója, később sztambuli khazniár, **Csorbaffy Timéa** Zsuzsánna, Trikalisz Euthym lánya, Timár felesége, majd Kacsuka felesége, **Teréza**, özvegy parasztasszony, **Bellováry Noémi**, Teréza lánya, **Krisztyán Tódor**, csavargó, később brazíliai kereskedő, **Kacsuka Imre**, komáromi főhadnagy, kapitány, majd őrnagy, Timéa férje, **Brazovics Athanáz**, komáromi nagykereskedő, **Zófia**, Brazovics úr felesége, **Brazovics Athalie**, Brazovics úr lánya és számos mellékszereplő.

■ **Timár Mihály**: alakjában, útkeresése mögött Jókai lelki válságának nagy problémái húzódnak meg, de a hazai kapitalizmus kérdései is ott lapanganak.

Timár Mihály, az *arany ember* szokatlan, rendhagyó hős Jókai életművében: rendkívül bonyolult jellem. A regény elején alakját még a szokványos, romantikus túlzások fonják körül: akadályokat nem ismerő, rendkívüli teljesítményekre képes mesehős, valóságos akrobata, aki lélegzetelállító bátorsággal és ügyességgel menti ki hajóját és utasait a természeti erők és az emberi hatalmak csapdái közül. Kezdetben erkölcsi igényesség és feddhetetlenség jellemzi: a megvesztegetéseknek (egészségi ellenőrzéskor, vámvizsgálatnál) nem kezdeményezője, csak puszta eszköze, végrehatója. Az egyszerű hajóbiztosból, Brazovics alkalmazottjából válik a történet folyamán vállalkozóvá, sikeres üzletemberré, dúsgazdag földbirtokossá, külkereskedővé.

Mesés vagyonának alapja nem a becsületes munka, hanem a korrupció, a lopás, a spekuláció. Legelső erkölcsi megingása akkor következik be, amikor az elázott búzából kenyeret süttet a hadseregnek, s az üzlet megszerzéséért – Kacsuka tanácsára – 30 ezer forintot szán megvesztegetésre. Majd megtalálja Ali Csorbadzsi legendás kincseit, s ellopja azokat. Ettől kezdve ragyogó karriert fut be, de ahogy nő tekintélye az emberek szemében, úgy hatalmasodik el lelkében a lelkiismeret-furdalás, a gyötrő önvád. Mert erkölcsi igényességét, alapvető tisztességét nem veszíti el, sőt épp ezért kerül konfliktusba önmagával. Becstelenné ugyan nem lesz, de nyugalma, boldogsága oda lett.

Örökös lelki vívódását, kezdetben önmentegető, majd önmagát egyre kegytelenebbül vádoló tépelődéseit az író nála szokatlan eszközzel, a vissza-visszatérő belső monológokkal jeleníti meg. A legelső lopásba finoman beleszövédik a Timéa iránt ébredező szerelem. Azzal nyugtatja magát, ha a kincseket Timéával együtt átadja Brazovicsnak, az biztosan megfosztja ettől a vagyontól a lányt. Ha megtartja, akkor megháromszorozhatja a vagyont, s így adhatja át Timéának önmagával együtt. Szándékai tisztességesek: csak azért akar gazdaggá lenni, hogy boldoggá tehesse az árvát, de egy hang belülről mégis azt súgja mindig „Tolvaj vagy!”.

Ettől a hangtól sohasem tud menekülni, lelkiismeretének ostromozása egyre fájóbb, elviselhetetlenebb. Különösen akkor kerül tragikus helyzetbe, mikor tönkretéve Brazovicsot, dúsgazdaggá teszi Timéát és feleségül veszi. Házassága ugyanis boldogtalan. Timéa hálát érez iránta, de szerelmet nem, mert rejtve, visszafojtva Kacsukát szereti. Ez a helyzet annál is elviselhetetlenebb, mivel felesége tiszteli őt, felnéz rá, s végtelenül hűséges hozzá, valóságos szent, de „neje nem nő, hanem mártír”. Timár szerencsétlen, de szerencsétlenné, boldogtalanná tette Timéát is.

Timár Mihály meghasonlottsága, lelki tépettsége még inkább elmélyül, mikor 3 és fél év múlva megjelenik a Senki szigetén, s ezzel megkezdődik két

helyszínen kettős élete: fél évig milliomos és boldogtalan, fél évig vagyontalan, kétkezi munkából élő egyszerű ember, de kiegyensúlyozott és boldog Noémi odaadó szerelme által.

De ettől kezdve folytonos hazugságban él. Feleségétől nem tud elválni, nincs ürügye rá. Timéa még akkor sem szakítana vele, ha az ő hűtlensége kiderülne. A kettős élet sok-sok kínja, megoldhatatlan problémája az öngyilkosság felé sodorja.

Timárt az öngyilkosságtól egy véletlen és váratlan esemény menti meg: nem őt, hanem Krisztyán Tódort nyeli el a rianás Timár ruhájában és tárcájával a zsebében. A holttestben a jég elolvadása után tavasszal majd mindenki a komáromi kereskedőt véli felismerni.

Timár „kilép az életből”, a világból, otthagyja feleségét, házát, vagyonát. Elmenekül a történelem előtti paradicsomi idillbe (Rousseau), a Senki szigetére, ahol nincs pénz, csak cserekereskedelem van, amely nem tartozik egyetlen állam fennhatósága alá sem. Őszintén meggyónja egész szerencsétlen kettős életét Noéminek.

Timár Mihály sok cselekedetével valóban kiérdemelte az *arany ember* megnevezést, de ezek a cselekedetei inkább az üzleti életre vonatoztak, mint a magánéletére. Hiába alapított alapítványokat a szegényeknek, az árváknak, hiába tett adományokat az egyháznak, felesége életét boldogtalanná tette, Noémi élete első részében szintén nem az állandó, megbízható társ szerepét töltötte be.

A romantika elemei a műben:

- az érzelmek hangsúlyosak
- mesés elemek: vörös félholddal jelölt kincses zsák, sziget
- elvágódás a valóságból: városból a szigetre
- a valóságtól távol eső dolgok megjelenése: ez a sziget, hiszen nem tartoznak egyik országhoz sem, nincs értéke a pénznek, ráadásul a társadalomból nem lehet csak kivonulni, ahogy Timár Mihály tette
- részletes tájleírások: a sziget bemutatása, a Duna, illetve a téli Balaton leírása.

Üzenete • Jókai ráérezett a korhangulatra, az otthontalanságra, a polgári világból való menekülés vágyára. De az ember nem léphet ki a világból, nem vonulhat ki a társadalomból. A Senki szigete azonban nemcsak menekülés, hanem a jóság, a szeretet, a nagy emberi erények melegágya is. Timár kivonul a társadalomból, a polgári létből – vissza a természetbe –, de a drámai küzdelem színtere Timár lelke.

1. Ismertesd Jókai Mór életének főbb állomásait!
2. Hol teltek iskolásévei? Kikkel tanult együtt Pápán?
3. Hogyan lett a márciusi forradalmi események egyik főszereplője?
4. Hogyan élte át a Bach-korszak éveit?
- * 5. Hogyan jelölnéd meg Jókai irodalomtörténeti helyét és szerepét?
6. Mely művek jelentik művészi pályájának csúcspontját?
7. Mikor írta *Az arany ember* c. regényét? Mit takar a cím?
8. Vizsgáld meg a regény szerkezetét a cselekmény tükrében!
9. Jellemezd Timár Mihályt!

1. Készítsd el Timéa, Noémi és Athalie jellemzését!

TARTALOM

BEVEZETŐ	3
A KÖZÉPKOR MAGYAR IRODALMA	5
Az első magyar nyelvemlékek	5
Halotti beszéd és könyörgés	7
Ómagyar Mária-siralom	9
A magyar nyelvű legendák	12
A Margit-legenda	14
Barlám és Jozafát legendája. Példa az egyszarvúról és a verembe esett emberről.....	17
RENEZÁNSZ ÉS HUMANIZMUS	20
A MAGYAR RENESZÁNSZ	23
JANUS PANNONIUS.....	23
Búcsú Váradtól	26
Egy dunántúli mandulafáról.....	29
Pannónia dicsérete.....	30
Saját lelkéhez.....	31
RENEZÁNSZ ÉS REFORMÁCIÓ	34
BALASSI BÁLINT	37
Hogy Júliára találja, így köszöne neki.....	42
Darvagnak szól	43
Kiben az kesergő Céliárul ír.....	45
Egy katonaeének (In laudem confiniorum).....	47
Búcsúja hazájától.....	49
Kiben bűne bocsánatáért könyörgett... ..	53
Adj már csendességet... ..	56
A BAROKK	59
A MAGYAR BAROKK	62
PÁZMÁNY PÉTER	64
ZRÍNYI MIKLÓS	68
Szigeti veszedelem	71
A barokk kori magyar líra és a kuruc kor költészete	79
MIKES KELEMEN.....	86
Törökországi levelek	90
A FELVILÁGOSODÁS	95
A kor irodalmi élete.....	97
BESSENYEI GYÖRGY.....	98
Magyarság.....	101
KÁRMÁN JÓZSEF	103
A nemzet csinosodása	105
Fanni hagyományai	107
BATSÁNYI JÁNOS.....	112
A franciaországi változásokra	114
A látó	115
KAZINCZY FERENC	117
Tövises és virágok – A nagy titok. Írói érdem. A mi nyelvünk	121
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY.....	123
Konstancinápoly	127
Tartózkodó kérelem	132

A tihanyi Ekhóhoz	133
Dorottya vagyis a dámák diadalma a Fárságon	138
A ROMANTIKA	145
A REFORMKOR ÉS A MAGYAR ROMANTIKA	147
KISFALUDY KÁROLY	151
KATONA JÓZSEF	154
Bánk bán	156
KÖLCSEY FERENC	171
Himnusz (A magyar nép zivataros századaiból)	177
Vanitatum vanitas	181
Huszt	184
Munkács	185
Parainesis Kölcsey Kálmánhoz	186
VÖRÖSMARTY MIHÁLY	190
Zalán futása	193
A Guttenberg-albumba	197
Gondolatok a könyvtárban	198
Szózat	202
A merengőhöz (Laurának)	206
A vén cigány	208
A MAGYAR REGÉNY KEZDETEI	211
EÖTVÖS JÓZSEF	212
A falu jegyzője	214
PETŐFI SÁNDOR	221
Petőfi tájköltészete	226
Az alföld	227
A puszta, télen	230
Petőfi epikus költészete	232
A helység kalapácsa	233
Szerelmi lírája	239
Reszket a bokor, mert	242
Szeptember végén	243
Minek nevezzelek?	246
Petőfi ars poeticája és politikai költészete	248
A nép nevében	250
Egy gondolat bán engemet	253
Európa csendes, újra csendes	256
Az apostol	258
A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK MAGYAR IRODALMA	264
ARANY JÁNOS	268
Arany epikája	270
Buda halála. Hun-rege	272
Lírája Világos után	277
Letészem a lantot	277
Az örök zsidó	279
A nagykőrösi balladák	281
Ágnes asszony	282
Nagyvárosi balladák	285
Tengeri-hántás	286
JÓKAI MÓR	290
Az arany ember	294

Навчальне видання
ДЕБРЕЦЕНІ Оніка Олександрівна

УГОРСЬКА ЛІТЕРАТУРА
(профільний рівень)

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти
з навчанням угорською мовою

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України.

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Угорською мовою
Зав. редакцією *А. А. Варга*
Коректор *Г. М. Турканич*

Формат 60х90/16.
Ум. друк. арк. 19,0. Обл.-вид. арк. 17,0.
Тираж 1161 пр. Зам. №.

Державне підприємство
„Всеукраїнське спеціалізоване видавництво „Світ”
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua

Друк ТДВ „Патент”,
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4078 від 31.05.2011